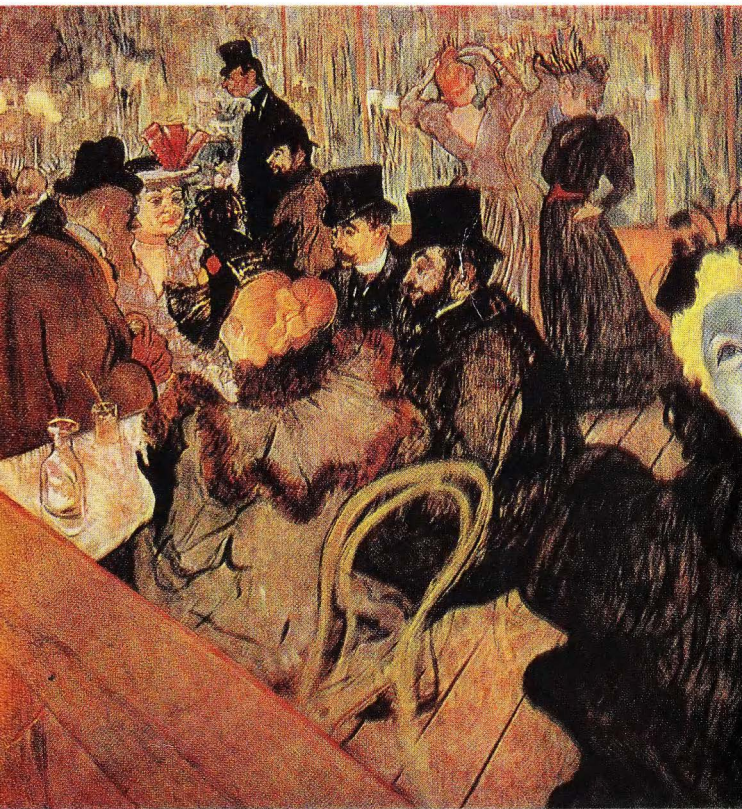

Henri Perruchot

viața lui toulouse-lautrec

Editura Meridiane

Henri Perruchot

LA VIE DE TOULOUSE-LAUTREC

© Librairie Hachette, Paris, 1958

Tous droits de traduction, de reproduction
et d'adaptation réservés pour tous pays.

Henri Perruchot

viața lui toulouse-lautrec

În românește de
Rodica Lipatti

Pe coperta I:
TOULOUSE-LAUTREC. *La Moulin Rouge* (fragment).
Art Institute, Chicago

Toulouse-Lautrec a fost de nenumărate ori, și încă din timpul vieții, victimă a legendei. Credincios principiilor care m-au călăuzit în elaborarea precedentelor mele două monografii, despre Van Gogh și Cézanne, mi-am propus să-i descopăr adevăratul chip. Nu a fost de loc ușor. La prima vedere, viața lui Lautrec poate să pară perfect cunoscută. Dar numai aparent este așa. De fapt, nu e de ajuns, cum de prea multe ori s-a crezut, să evoci în legătură cu el decorul prestigios din Montmartre ca totul să fie spus. Adeseori, luminile strălucitoare și înșelătoare din Butte l-au luminat mai puțin pe Lautrec cît mai ales l-au învăluit în umbră. De altfel, Montmartre nu era de loc pentru el un decor. Dincolo de pitoresc, dincolo de ceea ce putea el întîlni acolo, îl interesa omenescul, omul, în toată goliciunea lui. Mai bine ca oricare altul, el a știut să surprindă asprimea rîsetelor care vor să se arate nepăsătoare. El însă nu s-a lăsat niciodată amăgit. Nici de oameni, nici de lucruri. Iar de el însuși mai puțin ca de oricine altul. Viața sa a fost o dramă, o scurtă tragedie dusă pînă la capăt, în absolută cunoștință de cauză, dar cu o asemenea discreție, cu o asemenea oroare de milă — căci acest pitic disgrațios a fost un mare senior, în adevăratul înțeles al cuvîntului — încît nici cei care-l întîlneau mereu n-au bănuit întotdeauna dureroasa ei amărăciune. Poate că niciodată un destin n-a fost înțeles mai limpede de cel care și l-a asumat, și nici n-a fost trăit cu mai multă luciditate. Acest destin m-am străduit să-l evoc în cartea de față.

Așa cum am procedat și cu Van Gogh și Cézanne, în aceste pagini nu am romanțat nimic. Să surprind cît mai strîns realitatea, să fiu cît mai exact și cît mai adevărat cu putință: acesta mi-a fost țelul. Mai e nevoie să spun că n-am precupețit nici un efort ca să-l ating? Am citit și confruntat toate lucrările publicate despre Lautrec; am adunat toate documentele și mărturiile inedite pe care le-am putut descoperi; am solicitat confidențele cîtorva supraviețuitori care l-au cunoscut

pe pictor, i-am căutat amintirea în locurile pe unde a trăit; și cu aceeași grijă m-am informat despre personajele care au fost amestecate în scurta și tumultuoasă lui existență.

Această carte n-ar fi desigur ceea ce este dacă nu m-ași fi bucurat, în cercetările mele, de concursul pe care au binevoit să mi-l dea o seamă de persoane. Datorită lor, am putut să pătrund multe momente rămase obscure în viața lui Lautrec, să reiau povestea acestei vieți în multe puncte, să precizez amănunte de o importanță adeseori esențială și, în general, să intru mai adânc în cunoașterea intimă a modelului meu.

Domnișoara Mary Tapié de Céleyran, ruda sa, ale cărei lucrări reprezintă o sursă de neînlocuit în ceea ce privește primii ani ai lui Lautrec, mi-a pus la îndemână informații prețioase despre familia, copilăria și tinerețea pictorului; tot sub îndrumarea ei, pe cât de sensibilă pe atât de erudită, am vizitat castelul din Bosc. Dl. Robert de Montcabrier, și el rudă a pictorului, și care în plus a fost la un moment dat elevul său, a binevoit să-mi răspundă amănunțit, în scris, la întrebările mele. Dl. de Cercy d'Erville (Sylvain Bonmariage) mi-a adus, la rîndul său, o contribuție de neprețuit: mi-a pus cu generozitate la dispoziție relatările conversațiilor pe care le-a avut, în diferite perioade, cu mai mulți martori ai vieții lui Lautrec, îndeosebi cu Jane Avril, Romain Coolus, Degas, Maxime Dethomas, Alfred Edwards, Félix Fénéon, Footit, D^{na} Hayem, Maurice Joyant, Charles-Édouard Lucas, L. & O. Raquin, Ambroise Vollard etc. Dl. Michel-Ange Bernard mi-a permis să folosesc în voie arhivele tatălui său, Émile Bernard. Dⁿⁱⁱ Francis Jourdain, Edmond Heuzé și doctorul Louis Chouquet, ginerele lui Adolphe Albert, și-au depănat pentru mine, cu multă căldură și amabilitate, amintirile lor despre Lautrec și despre cîțiva dintre prietenii lui. Dl. și d^{na} Maurice Exteens mi-au dat precizări interesante despre Gustave Pellet și alții din preajma artistului. Dl. Émile Pottier, primarul din Villiers-sur-Morin, mi-a îngăduit să regăsesc urmele pictorului în această localitate. Doctorul Gaston Lévy m-a ajutat cu știința sa medicală să înțeleg mai bine natura răului de care suferea Lautrec și care i-a pecetluit soarta. Dl. Jean Adhémar, conservator-adjunct al cabinetului de Stampe, ale cărui lucrări despre Lautrec oferă o documentare abundentă, mi-a dat tot sprijinul, ca și d^{na} Tulard, administratora arhivelor prefecturii de poliție. Cercetările d^{nei} Marcelle Duchemin, de la Inspecția caselor de sănătate, au contribuit și ele enorm la documentarea mea în ceea ce privește șederea lui Lautrec în sanatoriul doctorului Semelaigne, la Neuilly. Dl. Romi mi-a deschis tezaurul colecțiilor sale documentare și m-a îndreptat spre surse de informație folositoare. În sfîrșit, datorez de asemenea vîi

mulțumiri d-nei du Ferron-Anquetin, nora lui Louis Anquetin, profesorului Henri Mondor și profesorului Logre, doctorilor Seme laigne (fiul), Pierre Vallery-Radot, R. Chantemesse, d-ilor Charles Laurent, André Devèche, Maurice Lambilliotte, Armand Got și Lucien Noël, care, într-un fel sau altul, au participat la îmbogățirea documentării mele sau au ușurat sarcina care mi-a revenit. Îi rog pe toți să primească recunoștința mea.

H. P.

1958

PROLOG

PETIT BIJOU

1864 — 1879

Sfarmă mai întâi și adu în ruinăastă lume,
Vedea vom mai în urmă de alta și o mai naște.

GOETHE: *Faust*

Peste Albi s'a abătut furtuna. În bătrînul conac din Bosc, rezemat de unul din vechile turnuri metereze ale orașului, contesa Adèle de Toulouse-Lautrec-Montfa se zvîrcolește în durerile facerii, în timp ce tunetul bubuie și se rostogolește, frămîntînd văzduhul cu zgomot.

În această noapte de 24 noiembrie 1864, vijelia, una din acele cumplite vijelii de toamnă, a izbucnit pe neașteptate. Din înalturi se revarsă potopul. Deasupra acoperișurilor, fulgerele se întretaie, luminînd în scăpărări alburii casele de cărămidă ale orașului cel roșu, zidurile înalte — lipite unul de celălalt — ale catedralei fortăreață, iar jos, în albia rîului, apele învolburate ale Tarnului.

Chinurile facerii nu mai sfîrșesc. Sfîrtecată pînă în suflet, tînăra femeie geme, gîfîind, la fiecare bubuitură a tunetului. Căsătorită în urmă cu un an, în mai, cu contele Alphonse, vărul ei primar, pe atunci ofițer, și a cărui uniformă îi tulburase cei 21 de ani, ea își așteaptă acum primul copil — un băiat, așa nădăjduiește — care va ști să poarte cu cinste numele pe care atîția străbuni îl acoperiseră de glorie.

Un bărbat, aceasta e urarea ce-o fac toți din jur, în nerăbdarea așteptării fericitului eveniment: o face mama

sa și soacra — surori bune — care, pentru prima oară vor deveni bunice; Prințul Negru, socrul său, un senior aprig ce trăiește retras la Rouergue, în castelul său din Bosc, unde poruncește ca un autocrat desăvârșit, și, firește, soțul ei, care mai întotdeauna cu capul plin de himere, visează la acea clipă — cu cât mai grabnică cu atît mai bine venită — cînd fiul acesta îl va putea însoți la călărie și la vînătorile cu șoimi pe pămînturile străbune.

E gata totul pentru primirea moștenitorului. Iată-i și leagănul, scutecele — numai muselină și dantele. Iată-i susetele, din ivoriu, din argint sau din aur, ce-i vor sluji. Iată-i și viitoarea rochiță de botez, demnă de un prinț, pe care din loc în loc sînt brodate flori de crin; iată-i și bonețica, aurită toată, lucrată asemenea unei coroane, ce-i va fi pusă pe creștet atunci cînd în cinstea lui vor bate clopotele catedralei Sfînta Cecilia.

E gata totul pentru venirea lui. S'a făcut pînă și alegerea pronumelor: se va numi Marie și Raymond, dar mai întîi Henri — Henri ca și contele de Chambord care, ultim vlăstar din ramura mai vîrstnică a Bourbonilor, trece în ochii unui legitimist neînduplecat cum e contele Alphonse, drept singurul pretendent îndreptățit la tronul Franței, ocupat azi în chip rușinos de către nepotul Uzurpatorului.

Ploaia și urgia nu mai conținesc. Cu scăpărări de fulger, cerul se dezlănțuie asupra Albi-ului. Cumplită noapte, de care contesa Adèle își va aminti pînă la ultima ei suflare. Să fi trebuit oare să citească în această pornire a firii o neagră prevestire? Sfirșită și cuprinsă de temeri, contesa Adèle își așteaptă pruncul. De-ar fi băiat! *Diex lo volt* — «Dumnezeu poruncește» — sună deviza familiei, al cărei blazon pecetluit cu coroană de conte suveran, este împărțit la colțurile 1 și 4 de emailuri roșii cu o cruce alezată, goală pe dinăuntru, și cu capetele în formă de mere aurite, care țin de Toulouse, iar la colțurile 2 și 3 de emailuri roșii cu un leu la pîndă, din aur, înarmat și cu limba dată cu un email special, însemne care țin de Lautrec. Dee Domnul să fie băiat, un băiat care mai tîrziu să poată fi ceea ce se cuvine să fie un Toulouse-Lautrec: un bărbat care să trăiască în afara veacului său nedemn, cunoscător doar al științelor nobile, cavalier mîndru, vînător dibaci, priceput cres-

cător de câini și de păsări de pradă, căruia nici măcar cît o undă să nu-i treacă prin gînd să coboare la ambiții deșarte mărirea numelui său și istoria mai mult decît milenară a spiței sale. Un băiat, nu o fată! «Pe legea mea, zice contele Alphonse, mai bine un broscoi rîios dar mascul, decît o creștină de muiere.»

Dee Domnul!

În toiul furtunii dezlănțuite, contesa Adèle aduce pe lume un băiat.

Diex lo vdt!

Un copil încîntător, cu privirea limpede și obrazii bucălați, fercheș în hainele-i croite după moda timpului cu bolero și fustă scoțiană (moda vremii se vrea anglo-mană), așa arată micuțul Henri.

În familia Toulouse-Lautrec, foarte numeroasă dacă punem la socoteală și rudele prin alianță, e primul copil din generația sa. Pricină să fie și mai îndrăgit. Ca să-l alinte, ori poate din mîndrie, îl strigă toți — în dialectul lor rouergat: *Bébé lou poulit* (Bébé cel frumușel), sau, alteori, «Petit Bijou», cum se întîmplă să-l desmierde în nesfîrșita ei înduioșare, o străbunică.

Petit Bijou deschide ochii asupra lumii vegheat pretutindeni pe unde se află de o neconținută grijă. Ai săi nu prea stau locului: Henri e cînd la Albi, în bătrînul conac, împodobit cu străvechi tapiserii, unde s-a și născut, cînd pe întinsele moșii de la Céleyran, în Languedoc; iar, cel mai adesea, în castelul stăpînit de Prințul Negru, la Bosc, cel ce pare că străjuiește de pe înălțimi valea Viaurului — frumos și vechi sălaș seniorial, cu turnul său rotund și vajnic, cu acoperișurile de țiglă smălțuită și zidurile semețe pe care se cațără iedera. E numai forfotă în juru-i. Zi de zi, de cum se ivesc zorile, castelul se însuflețește. Caii nechează jos în curte, haita latră; în ținută de vînătoare, arcuit pe armăsarul său pur sînge, Prințul Negru stă gata să dea semnalul de plecare. Bărbat în puterea vîrstei, abia trecut de 50 de ani, posac, trufaș, colțuros, cu fața prelungă și umbrită de barba stufoasă și de mustața deasă, cu sprîncenele încîlcite de sub care scapără doi ochi pătrunzători, Prințul își domină deopotrivă familia și slugile — pe fiii săi Alphonse, Charles și Odon, pe

grăjdari, pe îngrijitorii haitei, pe Pierre Grèzes, picherul. O scurtă plecăciune către doamnele ieșite să-i petreacă, și vânătoarea se pornește.

« Hallali »*, « curée »** , « goana cerbului », « croirea drumului », « să i se ia urmă »: cam asemenea expresii aude Petit Bijou din zori și pînă în noapte, încă de pe vremea cînd abia gîngurește. Ba a început să se și prîceapă la cai, la cîini și la șoimii cei cu ochii ageri și ciocul de oțel, pe care Martinii, țărani din Rabastens, sînt anume tocmiți să-i crească pentru contele Alphonse. Plin de neastîmpăr, cum scapă de sub supraveghere, n-are decît un gînd: să se strecoare în grajduri, în aerul lor cald cu miros puternic de fîn, de iesle și de vită, ce-i gîdilă plăcut nările. Cîteodată, cu pasul lui mărunt și iute, ajunge pînă la ceairul cîinilor — cît o stîină de mare — și aici se ghemuiește lîngă copoii cei zdraveni și lîngă ogari. Și așa, încet-încet, își descoperă regatul. « La noi — zice contele Alphonse — de cum te-ai născut, te botează și te și urcă-n șa. » Iar Petit Bijou dă semne bune: l-au descoperit bînd din apa cailor sau ronțăind din pîinea neagră, anume făcută pentru haită. Viața la Bosc se deapănă ca un vis. Seara, după cină, cei mari îl mai îngăduie o vreme pe lîngă ei, înainte să fie dus la culcare. După istovirea de peste zi, o clipă de tihnă și desfătare acum. Cufundate în fotolii, cu un șal de mătase pe umeri, femeile migălesc cîte ceva cu croșeta. Capelanul castelului, abatele Peyre, trage din pipă. Bărbații vorbesc despre vînătoare, rostuiesc cartușele, citesc, desenează sau modelează în plastilină. Îndeletnicirile artistice țin de tradiție în familia Toulouse-Lautrec. Sînt păstrate portretele în aquaforte, pastel sau creion făcute la începutul veacului de către tatăl Prințului Negru. Contelui Alphonse îi place în schimb să modeleze mici statuiete înfățișînd cai sau cîini; nu se dă el în lături nici să facă un desen în creion ori în peniță. Dăruirea aceasta și gustul îl au deopotrivă și frații săi, Odon, dar mai ales Charles, cel cu vădită înclinare către artă. « Cînd feciorii mei doboară un sitar — spune bunica Gabrielle — au trei plăceri deodată: îl vînează, îl desenează și îl savurează. »

* Sunet de corn anunțînd încolțirea vînatului (N. tr.)

** Împărțirea măruntaielor vînatului la cîini (N. tr.).

În picioare și cu atenția încordată lângă unul din unchii săi, Petit Bijou nu mai vede decît mîna ce se mișcă în sus și în jos trăgînd linii pe care apoi le împreunează, făcînd să țîșnească din petecul de hîrtie vînători, picheri, fiare gonind, vreun cerb încolțit ori vreun mistreț hăituit. Lungit lângă căminul în care ard cîțiva butuci, Petit Bijou trage din vatră un tăciune stins și se pornește să înnegrească cu linii și rotocoale covorul cel mare din salon.

Nu împlinise trei ani cînd, la 28 august 1867, i se naște un frate, Richard (« Bravo pentru numele ales, le scrie bunica; în familia noastră, cel care purta acest nume a luat de soție pe sora regelui Richard al Angliei »). În ziua botezului din catedrala de la Albi, Petit Bijou e încredințat unei călugărițe, foarte scandalizată că-l vede cu genunchii goi și cu șosete. După ceremonie, sub aceeași supraveghere, însoțește și el cortegiul ce se îndreaptă spre sacristie spre a semna în cartea parohială. « Vreau și eu să semnez », spune Henri cu glasul lui de copil. « Dar nici nu știi încă să scrii », îi răspunde călugărița. « Și ce dacă, — sare el — fac un bou! »

În căsnicia contelui Alphonse lucrurile nu merg prea bine. Nici o mirare deci pentru Petit Bijou dacă în cîte-un răstimp mama, cu ochii înecați în lacrimi, îl strînge la piept cu mai mult foc decît de obicei. Contesa Adèle nu e fericită; asta ca să spunem doar atît.

Blonda și tînăra femeie, blîndă, retrasă și sfioasă, numai gingășie și delicatețe toată, a moștenit de la străbunii ei, cei din spița Tapié de Céleyran, virtuți pe care le-am putea numi burgheze. De fel de prin părțile Azille-en-Minervois-ului, un tîrgușor aflat la vreo 40 de kilometri de Carcassonne, cei din familia Tapié n-au ajuns să-și zică de Céleyran decît o dată cu sfîrșitul celui de-al optsprezecelea veac. Sub vechiul regim fuseseră magistrați consulari, înalți funcționari financiari, clerici, răs-pîndiți la tot pasul prin ținutul Narbonne-ului. Oameni isteți, purtînd de grijă cu multă dibăcie intereselor lor și foarte iscusiți în afaceri, și-au rotunjit podgoriile cu noi terenuri, au adăugat proprietăților de la țară imobile la oraș. În 1798, Esprit-Jean-Jacques-Toussaint Tapié, străbunicul lui Petit Bijou, adoptat, după cum era

obiceiul prin Bretania, de către un văr, un consilier la Înalta Curte Regală de conturi, ajutorare și finanțe din Montpellier — pe nume Jacques Mengau, senior de Céleyran — moștenește, o dată cu titlul, și averea, cu alte cuvinte minunata moșie de la Céleyran — o așezare frumoasă de 1500 de hectare, mai mult podgorie, ce aparținuse cândva cu drepturi de înaltă, joasă și mijlocie justiție, cavalerilor Sfântului Ioan de Ierusalim.

Cum n-o atrăgea decît liniștea, o viață singuratică, cu îndelungi ceasuri de lectură și pioasă meditație, contesa Adèle nu bănuise, de bună seamă, în ziua nunții, cărui destin i se încredințase căsătorindu-se cu vărul ei. Sîngele celor din familia Toulouse-Lautrec nu e desigur sîngele familiei Tapié de Céleyran.

Cei din stirpea Toulouse-Lautrec retrăiesc, fiecare în adîncul lui, nepotolitele patimi ale străbunilor, conștii aceia de Toulouse sau viconștii de Lautrec, a căror istorie s'a confundat atît de des cu istoria. Pătimași și aprigi, de o cutezanță fără margini, ei s'au lăsat pradă de-a lungul veacurilor celor mai nesăbuite porniri, unei adevărate beții a faptei necugetate. Nimic nu-i putea stăvili. Erau dintre cei care, dîrji pe timp de restriște, nu se desmint nicicînd. Stăpîniți de o frenetică nevoie de a acționa, ei au umplut lumea de neastîmpărul lor, de faptele lor — și bune și rele — cruciade în locurile sfinte, războaie religioase sau bătălii pe pămînt străin. Și dacă Raymond al IV-lea fusese în 1099 printre cei dintîi asediatori care au pătruns în Ierusalim, urmașii lui nu s'au lăsat nici ei mai prejos; năpustindu-se cu furie în cumplitele lupte cu albigenzii, ei s'au văzut de zece ori excomunicați de către papi. Cei drept, nu se prea sinchiseau ei de atîta lucru; ba li se mai întîmpla ca, în disprețul și mînia lor, să-l spînzure de vreun copac pe cel ce avusese neobrăzarea să le aducă porunca Sanctității Sale. « Ehe, Monsenior — făcu o dată la o masă, plin de nostalgie, contele Alphonse, de față cu un arhiepiscop — s'au dus vremurile cînd un conte Toulouse îi scăpa un picior în c. . . unui călugăr și dacă i se năzărea îl mai și spînzura de un pom. » Se dedau ei la samavolnicii și în sînul propriei lor familii: în 1214, Raymond al VI-lea, văzînd că fratele său Baudoin nu se prea arăta încîntat să se alătore taberei 14

lui Simon de Montfort, a poruncit ca, sub ochii lui, să fie spânzurat de un pom cu o funie scurtă de gît*.

Cam așa se purtasera străbunii dinspre tată ai lui Petit Bijou. Într-un veșnic neastîmpăr, ei semănau pesemne toți cu acel Odet de Foix, viconte de Lautrec, răpus în 1527 la asediul Neapolelui și despre care Brantôme** scrie că «era arogant și înfricoșător la înfățișare. . . și pentru că așa era felul lui, dar și din pricina cumplitelor cicatrice. . . de pe urma bătăliei de la Ravena», unde îl părăsiseră ca mort pe cîmpul de luptă și despre care spaniolii spuneau că «nu ținea seama de nici un sfat. . . și că mai bine greșea după capul lui decît să-l învețe alții ce să facă».

Obişnuți din tată în fiu să se poarte ca stăpîni absoluți și avînd strînse legături de rudenie cu familiile regale din Franța, Anglia și Aragon, căsătorindu-se cu frați, surori, fii sau fiice de monarhi, alte legi decît cele pe care și le statorniceau singuri ei nu cunoșteau. Erau de o vitalitate nesecată. Cronica vremii n-a reținut numai faptele lor de arme; ea mai amintește și desfrîul spre care sensualitatea clocotitoare de meridionali îi împingea pe unii dintre ei, și vorbește despre desmățul la care s'a dat, în 1790, Pierre Joseph de Toulouse-Lautrec, conte de Foix, sau despre abaterile de la drumul cel drept al acelei Adélaïde de Toulouse, cea cu poftele dezlănțuite și despre care se spunea că «nu a fost bărbat, slugă, senior, burghez sau om din popor cu care ea să nu-și fi făcut mendrele». «Cetățeană ducesă — i-a spus o dată cu semetie Pierre Joseph de Toulouse-Lautrec ducesei de la Trémoille — să nu confundăm amorul cu c. . . » Seducătoare vorbă de duh, ce valorează cît un portret. Înjurîndu-i pe toți deopotrivă, pe revoluționarii de la 1789, pe republicani, pe francmasoni, pe partizanii ducelui de Orléans, ca și pe bonapartiști, contele Alphonse, om bine legat, mai degrabă scund decît înalt, dar din cale afară de zdravăn, își cheltuia cum putea prisosul de energie.

*Spița Toulouse-Lautrec-Montfa descinde din acest Baudoin care în 1196 se căsătorise cu vicontesa Alix de Lautrec, moștenitoarea senioriilor de Montfa.

***Pierre de Bourdeille, senior de Brantôme*, memorialist francez (1540—1614), autorul «Vieților oamenilor iluștri și ale marilor căpitani francezi» (*N. tr.*).

Pînă să se însoare, adică pînă la vîrsta de 25 de ani, a slujit — îndată după terminarea școlii militare de la Saint-Cyr — în regimentul 6 de cavalerie ușoară de la Maubeuge. Luînd parte la toate probele de călărie, alergări, sărituri, rallye-paper sau steeple-chase, trecea drept un călăreț nespus de înzestrat, copleșindu-și cu superioritatea sa pe toți cei care ar fi avut de gînd să se întrecă cu el. Era « fala regimentului ». Pe cît de neobosit, pe atît de activ, i se întîmpla de multe ori să istovească sub el trei cai într-o singură zi, fără să dea cine știe ce semne de oboseală. Putea fi văzut după aceea, proaspăt și bine dispus, petrecîndu-și noaptea în dansuri și chef.

Pe vara sa, contele Alphonse o cunoștea de cînd lumea. S-ar fi zis chiar că se prețuiesc și se înțeleg. Li se păruse că se și iubesc: nu se lăsau duși decît de năvala « curențului care te poartă »*. Încă din primele zile ale căsniciei, contesa Adèle, dezamăgită, ba chiar cuprinsă de neliniște, a descoperit că are un tovarăș de viață mult diferit de cum și-l închipuise. Nimic n-o atrăgea spre el; totul o îndepărta.

Un bărbat care, prin felul lui de a fi, ținea mai mult de evul mediu decît de anul 1868, contele Alphonse se născuse într-o lume care nu-i oferea, ca să-și cheltuiască vigoarea, decît caii și vînatul. Fără un țel precis înaintea sa, el nu dădea glas decît propriilor sale porniri sau capriciului celui mai mărunț. Ce iar fi putut stăvili? Poate banii? În familia Toulouse-Lautrec se afla o ladă mare pe care intendenții moșiei o umpleau mereu și din care își luau cu toții cît voiau și cît le trebuia. Ce crede lumea? Dar contele Alphonse a moștenit darul de a nu-i păsa nici cît negru sub unghie de ea și nici prin cap nu i-ar fi trecut vreodată că cineva ar putea sau ar avea dreptul să-l judece. Teamă de ridicol sau opreliște socială nu existau pentru el. Trăia pe propria lui planetă, după bunul său plac, împins de un temperament fără margini și potrivit oricărei forme de control, chiar și atunci cînd era vorba de acte dintre cele mai neobișnuite și ciudățenii dintre cele mai nepomenite. Un extravagant! Cel puțin așa îl credeau toți cei din jurul său.

* Expresie folosită de contele Alphonse într-o scrisoare datată 18 septembrie 1901 și adresată lui René Princeteau.

La Albi, în zilele de vară, se plimbă pe uliți cu cămașa fluturînd în vînt și ținînd pe pumn un șoim pe care-l hrănește cu carne crudă. Și cum nu vrea să-și lipsească răpitoarele de sprijin bisericesc, le dă să bea apă sfințită. În ochii celor neavizați, îmbrăcămintea lui ar putea să pară de multe ori ciudată. Se dă în vînt după veșminte neobișnuite, îi place, ba chiar găsește că e bine să îmbrace haine de cow-boy, de caucazian, de scoțian sau să-și pună zalele de cruciat. Nu se dă în lături să amestece în fel și chip gătelile pe care le pune veșmintelor sale: a coborît odată la masă — la o masă în sînul familiei — purtînd o pelerină scoțiană pe umeri și pantofi de balerină. În odăile sale, printre trofee de vînătoare ai să dai de cărți străvechi despre creșterea șoimului sau arhaice almanahuri și papirusuri roase de vreme, zăcînd de-a valma cu haine, arme și harnașamente de cavalerie de tot felul. Pumnale de samurai stau alături de șei kirghize, sau de corturi ale Pieilor Roșii. Mai tot ce vine din Orientul apropiat sau mijlociu îi trezește încîntarea. Iar ceea ce vine din Persia îl vrăjește. Reguli despre felul cum se înhamă un cal, rețete de bucătărie, leacuri, dar ce nu ia el de la popoarele Asiei apusene! « Sînt foarte mulțumit de noua mea cască caucaziană ce are forma turnurilor castelului din Bosc, îi scrie el mamei sale, desenîndu-i însă în grabă și forma faimoasei căști. O port cînd ies în Bois, cu o garnitură de postav roșu, care flutură în vînt cînd galopez. » E vorba de Bois de Boulogne. La drept vorbind acest mare nemulțumit nu poate sta locului. Colindă Franța în lung și în lat, « uitîndu-și » cîteodată pe un peron de gară nevasta, care, fără un ban, în pungă, e nevoită să se lase trimisă acasă de către administrația căilor ferate.

Pentru că, la drept vorbind, contele Alphonse este și din cale afară de distrat; nu s-a dus el oare la Paris, la numai cîteva zile după nuntă, să se întâlnească cu vechi camarazi de regiment și de chefuri, « scăpînd cu totul din vedere » că abia se însurase?

Mai tot timpul pe drumuri, aleargă de pe un teren de vînătoare pe altul. Vînează în Sud, la Bosc, în castelul său de la Montfa, în apropiere de Castres (unde își pusese în gînd să aducă doi lei și să-și lase să trăiască în libertate), vînează în Sologne, dar și în regiunea Orléans, prin pădurile de lîngă Loury, un canton din Neuville-aux-Bois

unde are un fel de conac demontabil, pe care îl duce de colo pînă colo, după cum i se năzare, sau după preocupările lui vînătorești.

Tocmai acest Loury ajunge să fie, în august 1868 (Petit Bijou are acum trei ani și jumătate), martorul destrămării depline a căsniciei Toulouse-Lautrec. Demnitatea contesei Adèle îndură cu greu nenumăratele purtări cu totul ieșite din comun ale soțului ei. Dar sînt și lucruri mai grave. Ea, care visase dragoste și tihnă fericire, nu se putea împăca cu gîndul neîncetatei acte de infidelitate ale contelui Alphonse, împins de sîngele său clocotitor. Asemenea îndepărtatei lui străbune, Adélaïde de Toulouse, oricîi ieșea în cale merita atenție, fie că era vorba de vreo păstoriță, dănuitoare de cabaret sau femeie de stradă. Și contesa Adèle s'a saturat.

Richard, cel de-al doilea fiu al ei, se stinge din viață la Loury, în vîrstă de un an fără o zi, la 27 ale lunii august. Înnebunită de durere, batjocorită și înșelată, pleacă din Orléanais la Bosc, luîndu-l cu ea și pe Petit Bijou, hotărîtă să se poarte de aici înainte cu contele Alphonse ca între veri și nimic mai mult.

Pentru ea viața s'a sfîrșit. Singura mîngîiere și singurul țel al grijii și nădejilor ei va fi acum Petit Bijou. Doar acest copil, atît i-a mai rămas după jalnica spulberare a năzuințelor.

Călăuzit de mama sa, de abatele Peyre și de o rudă mai îndepărtată, o domnișoară bătrînă, Armandine d'Allichoux de Sénégra, Petit Bijou își începe învățătura. Ager la minte, el prinde repede. Dar și cîte pozne face! Vioi, zgomotos și curios să știe tot ce se petrece în jur, e într-un veșnic neastîmpăr: e ca o minge, spune maicăsa. Plin de capricii, nu face nimic decît după capul lui. Și trebuie să-i faci hatîrul. Cald și dragăstos — desigur! — e gata în orice clipă să-și arate afecțiunea; dar cum nu i se face pe plac, are hachițe! « Vreau pipi! Vreau pipi aici! » — urla într-o zi în bazilica Sfînta Cecilia. Și fără să se mai sinchisească de admonestările guvernantei speriate, sărmana Adeline, Petit Bijou stropește mozaicul catedralei.

Din grajduri pînă la bucătărie, din salon pînă la ceairul cîinilor, neastîmpăratul acesta, pe care nimic nu-l înti-

midează, se poartă ca un despot, impunându-și dorințele și abuzînd de trecerea lui de copil din caleafară de răsfățat. Îi place gluma, e mușcător și nu se dă în lături să joace cîteo festă. Gata în orice clipă să ia partea de haz sau pe cea picantă a lucrurilor ca și a oamenilor, sîcîie cu zeflemeaua lui în stînga și în dreapta, îi sîcîie pe bucătari gustînd din sosuri cu aerul unui mare cunoscător, pe băieții de la grajduri vorbindu-le stîlcit englezeste, iar pe blîndul capelan căutînd să-l imite sclifosîndu-se în urma lui. . . Mama închide ochii la toate și-l dojenește plină de duioșie. Vioiciunea și felul lui zburdalnic o încîntă.

Ar fi părut rău să fi fost altfel. Așa, e mîndră de copilul ei. Îl învață, neobosită, istoria străbunilor, a rubedeniilor cu faimă (Petit Bijou este și nepoțelul lui La Fayette), îi vorbește despre toate legăturile de rudenie cu familiile princiare datorită cărora în vinele celor din familia Toulouse-Lautrec curge sînge regesc. « Ia te uită! — exclamă într-o zi băiețelul — nu s-ar putea spune că regii ăștia nu-mi sînt veri! »

Ei bine, da! contesa Adèle ar fi într-adevăr nefericită dacă băiatul ei nu s-ar purta așa. Pentru că, uneori, o undă de neliniște greu de definit, îi înnouează cugetul și-i dă semne alarmante instinctului ei matern. Fără să fie, cum s-ar zice, un plătînd, Petit Bijou prea zdravăn totuși nu se arată. Fontanela lui nu se întărește și pe deasupra are o greutate în vorbire: e puțin peltic.

Cu vîrsta se vor schimba toate, își spune mama în gînd, căutînd să se liniștească. Căci cum ar putea Petit Bijou să nu semene cu cei din spița sa, cu acel aprig bunic, Prințul Negru, ori' cu tatăl său, care în toiul iernii se scaldă în lac sau stă de priveghe nopți întregi, iar în rarele sale scrisori (pe care le trimite doar cînd e departe de ai săi, așa că de acum înainte au să fie tot mai dese) nu vorbește decît despre vînătorile lui, încheind scurt: « Pic de somn și mă simt minunat ». *

* Mary Tapié de Céleyran menționează una din aceste scrisori purtînd data de 29 decembrie 1869 și expedită de la Loury: « Prietenă dragă, n-am avut timp să-ți scriu pentru că sîntem ocupați acum să împărțim cîinii în două putere: Odon își păstrează zece cîini pe care o să-i țină numai pentru căprioare, iar pentru mistreți îmi lasă mie restul de 18 cîini. A trebuit să-mi caut și un alt cal și am găsit, în sfîrșit, o iepușoară care se lasă înhămată perfect. Ieri am putut să

Dinspre partea lui, contele Alphonse nu se omoară cu firea pentru fiul său. Atîta timp cît nu se dovedește în stare să strunească un pur-sînge, în ochii lui nu înseamnă nimic. Și apoi, creșterea copiilor e o treabă muierească. Abia pe urmă încep lucrurile mai serioase, dar — bineînțeles — nu despre latină și nici despre matematică e vorba: pe un prieten de-al său care-l învață pe Petit Bijou să călărească, contele Alphonse îl sfătuiește binevoitor: « învață-l să umble și cu lasso-ul; o să-i slujească mai tîrziu să agațe femeile, pe cîtă vreme cu latina. . . » Și totuși, contele Alphonse l-a învățat și el ceva pe fiul său: « Să deseneze cu două degete pe o bancnotă mare un porc peste efigia unui melancolic Napoleon al III-lea. » * De altfel, în acele zile ale lui 1870, contele Alphonse are și de ce să fie vesel: cel de-al doilea imperiu și-a trăit traiul. La 19 iulie, Napoleon al III-lea declară război Prusiei; la începutul lui septembrie, capitulează la Sedan, iar la 17 ale aceleiași luni prusacii sînt la porțile Parisului. Pe contele Alphonse toate aceste evenimente l-au găsit la Loury. Și în timp ce căuta să se obișnuiască, de bine de rău, cu cîmpul de război a către soldații dușmani a locurilor lui de vînătoare, frații săi izbutesc să ajungă la armata de pe Loara, Odon călărind pe frumoasa iapă Bavolette. La 28 ianuarie 1871, Parisul se pleacă în fața forțelor prusace. Apoi, la 18 martie, izbucnește insurecția Comunei, pentru ponegrirea căreia contele Alphonse nu va găsi niciodată cuvinte îndeajuns de grele. Din toate

scot cîinii. Pădurea fusese pregătită de minune. Am atacat în ceată și timp de două ceasuri cîinii au încolțit și gîuit o fiară roșcată, prilej de admirabilă vînătoare. A doua zi, iapa mea și-a prins piciorul din față și o să aibă nevoie de zece zile de odihnă. Odon, care ieșise și el cu cîinii după căprioare, a căzut cu cal cu tot și Paroli șchiopătează și el. Cîteva zile mai tîrziu, ascunzișurile vînatului:— goale (pădurea fusese prost pregătită). Eu atac totuși un mistreț de toată frumusețea, care se rupe de haită; pentru ca după un ceas de hallali să fie gata! Cîinii sînt teferi: doar Lucifer și Blücher au fost puțin zdreliți. Bun loc de vînătoare se face Loury-ul nostru. Cei douăzeci de cîini pe care îi am nu latră mai prost ca tot atîția cîini francezi. Mîine fac o vînătoare cu prințul de Montholon, care o să deschidă gonitul cu cîinii lui pentru mistreți etc. » Contele Alphonse așterne pe șase pagini astfel de amănunte, înainte să încheie scurt, așa cum arătam mai sus. După cum remarcă Mary Tapié de Céleyran, nu se poate să nu-ți amintești, cînd ai în față o astfel de depeșă de dragoste, de acel « *Doamnă, suflă un vînt năprasnic, iar eu am răpus șase lupi* ».

* Thadée Natanson.

cele patru revoluții, cîte au zguduit Franța în răstimp de mai puțin de un veac, Comuna i se pare cea mai îngrozitoare. Cînd va veni oare ziua în care contele de Chambord să urce pe tronul Franței?

Din nefericire, pentru cei din familia Toulouse-Lautrec anii de război au un sfîrșit tragic. În dimineața de 23 decembrie 1871, Prințul Negru, bunicul lui Petit Bijou, urmat de picherul său și de întreaga haită, pornește ca de obicei departe de castel. E un ger de crapă pietrele. Totul e înghețat. După ce a scos un iepure din vizuină, Prințul Negru îl urmărește pînă departe. Și cum vînătoria se prelungește, poruncește la prînz picherului să se înapoieze la Bosc. O să ducă mai departe singur vînătoria. Să nu-l aștepte nimeni!

Ceasurile trec. Scurta zi de decembrie se apropie de sfîrșit. Încet-încet, femeile de la castel sînt cuprinse de îngrijorare. Curînd se așterne tăcerea nopții.

Ah, dar iată cîinii! Numai că se întorc fără stăpîn. Cum să nu te gîndești acum la lucruri mai rele: cu siguranță că Prințului Negru i s-a întîmplat o nenorocire. Cît e noaptea de lungă, toate împrejurimile Bosc-ului sînt scotocite. Petit Bijou caută cu încăpăținare să o convingă pe mama sa s-o apuce spre valea Viaur-ului. Dar nimeni nu-i dă ascultare. Și totuși, prin acele locuri, în apropierea năvalnicului pîrîu, va fi descoperit a doua zi trupul sfîrtecat și degerat al acestui vînător neobosit și neînfricat.

Prințul Negru a avut același sfîrșit ca și tatăl său, răpus la 37 de ani în timpul unei vînători călare. Azvîrlit pesemne din șa, el s-a prăbușit din stîncă în stîncă pe povîrnișurile ce străjuiesc prăpastia Viaur-ului. Rănit grav, el a încercat să cheme, să sune din cornul de vînătore ce zăcea la cîțiva pași mai încolo stropit de sînge. . . Jalnic Crăciun! Dangătul clopotelor de înmormîntare se împletește cu cel al clopotelor vestind nașterea Mîntuitorului. Nu e pretutindeni bucurie printre muritori.

Domnul abate este rugat de elevul său crotinofag să-i spună dacă se scrie Γνωτι σεαυτον sau Γνωθι σεαυτον.

Cu tot respectul,

Henri de Toulouse-Lautrec.

Curînd « elevul crotinofag » va împlini 8 ani. Inteligența sa ca și precocitatea lui nu mai lasă nici o îndoială. Îi se și dau primele lecții de latină, iar el caută să deslușească de unul singur tainele elinei.

Fie că se află la Bosc, la Albi, ori la Céleyran, micul Henri găsește din ce în ce mai mult că viața e minunată. Între timp i-au mai venit pe lume cîțiva veri și verișoare, pe care îi ia sub ocrotirea lui și îi strunește la joacă. Și ca să nascocoască noi jocuri e întotdeauna neobosit. Cîtă nepotrivire totuși între firea lui ca o vâpaie și felul cum arată la trup! În ciuda vieții dusă în aer liber, a unei hrane din belșug și aleasă (băiețașul posedă și el « legendarul *stomac Lautrec* »)*, e totuși plătînd și are o sănătate șubredă. Plină de îngrijorare, contesa Adèle e numai priveghe, mîhnită că-l vede cu umerii căzuți, cu pieptul îngust și picioarele uscățive. Ar fi fost de mult timpul totuși să-și înceapă studiile cu regularitate într-o instituție de învățămînt. Sîntem în pragul unui nou an școlar — 1872. Să mai aștepte oare?

Tocmai acum, contele Alphonse e cuprins de dorința de a se stabili la Paris, de unde îi va fi de bună seamă mai ușor să ajungă la vînătorile din Orléanais și din Sologne și unde va putea să urmărească în voie tot ce se întîmplă în lumea hipismului. Hotărîrea e deci luată. Așa că, într-o dimineață de început de toamnă, Petit Bijou, împreună cu mama sa, părăsește castelul din Bosc. La Paris, contele Alphonse se instalează la parterul unei aristocratice pensiuni de familie, hotel Pérey, situat în cité du Retiro, la numărul 5. Acest cité du Retiro e unul din nenumăratele colțuri ale capitalei, care păstrează o undă de farmec romantic și unde plutește în aer o mireasmă a trecutului. Ca să ajungi aici, o apuci prin strada Faubourg Saint-Honoré pe la casa cu numărul 30; apoi, la cîțiva pași, se înalță pe stînga hotelul Pérey; ceva mai departe, în fund, cîteva clădiri secolul al XVIII-lea se mîndresc cu fațadele lor destul de atrăgătoare; drumul unde a fost ridicat acest cité du Retiro face apoi un cot și se bifurcă în dreptul casei cu numărul 35 de pe strada Boissy-d'Anglas. Această așezare care, la prima vedere, ar putea să pară ciudată, își are o destul de lesnicioasă explicație: odinioară, sub

* Mary Tapié de Céleyran.

Vechiul Regim, cité du Retiro era locul unde se adăposteau caleștile curții.

De aici înainte, Petit Bijou va trăi așadar la hotel Pérey, laolaltă cu părinții lui, care izbutiseră să salveze aparențele unei căsnicii abia acum întemeiată pe « politețe și indiferență » *. Există însă un copil și el trebuia ocrotit. « Peste căpșorul brun, cei doi soți își mai împreunău mâinile de pe degetele cărora verighetele alunecau » **. Familia Toulouse-Lautrec și-a dat fiul ca extern în clasa a opta pregătitoare a liceului Fontanes***, din strada Havre, unde pe atunci învăța și unul din verii dinspre mamă ai lui Henri, Louis Pascal.

Copilul se despărțise însă cu tristețe de tot ceea ce îi împlinise viața pînă atunci. În clipa plecării era să-l podidească plînsul, dar s-a ținut tare: un mic gentilom nu trebuie să-și arate durerea. Așa că s-a lipit de mama sa, mulțumindu-se s-o întrebe, cu un nod în gît, în timp ce se urca în berlină: « Mamă, ne mai întoarcem vreodată? » — *vleodată*, pentru că, din păcate, Petit Bijou tot peltic a rămas.

Amărăciune de copil, dar care trece repede. Îl așteaptă o viață nouă, la care, cu ochii mereu deschiși și plini de interes pentru tot ce se întîmplă în jurul, Henri se adaptează cu ușurință. La liceu leagă pe dată prietenii. Și bineînțeles, se împrietenește la cataramă cu vărul său, Louis Pascal, care trebuie să se supună regimului de internat (tatăl său — făcînd parte dintr-o prefectură — era nevoit să locuiască în provincie). Leagă prietenie și cu fiul unor burghezi avuți, Maurice Joyant, aproape de o vîrstă cu el, și de care este nedespărțit. La studii, Lautrec și Joyant se întrec, și unul și altul fiind în fruntea clasei. La unele materii cum ar fi gramatica franceză, e mai bun Lautrec: la altele, ca de pildă gramatica limbii latine, biruie Joyant.

Profesorul din clasa a opta pregătitoare, domnul Mantoy, are desigur motive să fie mulțumit. Și ar fi și mai mulțumit, dacă micul Lautrec nu și-ar încuraja camarazii, dînd un exemplu foarte prost, la tot felul de năzbîtii. Dar « cum să-l pedepsești prea aspru? Învăță atît de

* Mary Tapié de Céleyran.

** Idem.

*** Azi liceul Condorcet.

bine!» exclamă contesa Adèle, cu atât mai pornită pe îngăduință cu cât sănătatea copilului ei îi pricinuieste griji tot mai mari. «Nu crește decît foarte puțin și la liceu l-au și poreclit «piciul».

Lar putea înzdrăveni oare călăria? Asta și dorește contesa Adèle. În fiecare zi deci, Petit Bijou merge cu tatăl său la lecția de călărie de la manejul Duphot. Caii devin mai mult ca oricînd pasiunea sa. În nesfîrșitul lui neastîmpăr, nu este atras și nu-i place decît ceea ce se mișcă, iar pe de altă parte, captivat de orice fel de spectacol, purtînd în ochi nu se știe ce lăcomie ori nesaț, nu se mai satură uitîndu-se la cai. Din instinct, ca și tatăl său de altfel, și ca fiecare din ai săi, Henri iubește animalele, fie ele păsări de pradă ori cai pursînge, care poartă în ele propria lor desăvîrșire. Îl încîntă pînă la admirație jocul semeț al mușchilor calului, mlădierea lui de animal de rasă, atît de firesc adaptat nevoii de a alerga. Călăria, sportul hipic erau pe atunci foarte la modă. Dis-de-dimineață, cavaleri și amazoane frămîntau aleea Poteaux în Bois de Boulogne sau după-amiaza aleea Salcîmilor, — lumea mondenă ca și lumea demimondelor — voind să-și etaleze toaletele, «*faire le persil*», cum se obișnuia să se spună în limbaj boulevardier, toate acestea într-o nesfîrșită defilare de echipaje luxoase, faetoane, cabriolette sau landouri, calești victoriene, «*paniers*», «*huits-ressorts*» și trăsurile sau cupeuri, sau mai precis calești conduse à la Daumont de către surugii pudrați și pomădați. *Fashionul* * își dă întîlnire la curse, la Chantilly sau la Longchamp (noul hipodrom de la Auteuil abia se amenajează). Derbyul, Concursul hipic, Marele Premiu, alături de Ziua Dragului ** se numără printre *great events* *** de la care nu se cuvine să lipsești.

Ori de cîte ori e nevoie, contele Alphonse se îmbracă de parcă ar fi un dandy, își pune joben *made in London*, semn evident că face parte din lumea bună, deși, la drept vorbind, nu se simte decît prea puțin chemat spre viața ușuratică și mai ales artificială pe care o duc cei de-o seamă cu el. Pasionat al «sportului» (pe vremea

* Lumea bună (în lb. engleză în original) — (N. tr.)

** Un fel de cursă care imită vînațoarea călare cu cîini (N.tr.)

*** Marile evenimente (în lb. engleză în original) — (N. tr.).

aceea în Franța prin acest cuvînt era indicată mai ales călăria), iubind frenetic natura, codrii și vînătoarea, el nu se îndeletnicește cu toate aceste manifestări mondene decît în măsura în care ele sînt prilejuri de a răspunde propriilor lui înclinații. Se vede cu oamenii de rangul lui sau merge pe la cluburi doar ca să-și întâlnească tovarășii de la vînătorile călare ori *steepleschase* *. Adevăratele lui plăceri? Să încerce un cal nou, să pîndească pe îndelete un uliu ori un ciuf. La parterul hotelului Pérey unde și-a amenajat un mic atelier (se îndeletnicește puțin și cu sculptura, cu modelajul), și-a adus stupi ca să poată studia zborul albinelor. De multe ori își ia fiul la curse sau în Bois de Boulogne. Și acolo, se îngrijește de educația lui de viitor sportiv. Îl deprinde să judece fără greș, cu o precizie de naturalist, însușirile unui animal, să amănunțească, să analizeze cum este el plămădit. Copilului îi place să privească; tatăl îl învață cum să cunoască mai bine caii.

Fără doar și poate, Petit Bijou își admiră tatăl. Iar ciudățeniile lui nu-l uimesc prea tare; s-a obișnuit cu ele. La urma urmelor, ce l-ar mai putea uimi? Că domnul conte Alphonse se încumetă să-și spele cămășile în jgheabul din strada Regală, pe motiv că spălătoresele pariziene nu-și cunosc meseria (la naiba! parcă mai știe cineva în Franța să spele rufele « după decapitarea lui Ludovic al XVI-lea »? **); că se duce în Bois călare pe o iapă mustind de lapte, înșeuată și cu frîul pus după moda caucaziană și că odată ajuns lîngă Cascade se apucă să mulgă iapa ca să bea laptele în chip de micul dejun; că tot la Bois, făcînd *le persil* în felul său, conduce o trăsură norvegiană trasă de un animal zbîrlit, un poney din insulele Shetland, sau că iese călare îmbrăcat în costum de kirghiz? Sînt oare toate acestea mai neobișnuite decît sunetele din corn cu ajutorul cărora, în zilele de furtună, unchiul de Céleyran adună în grabă lumea din jurul său? Întreaga familie trebuie atunci să se strîngă în holul castelului, să se așeze pe fotolii despărțite de podea prin niște plăci de sticlă, și apoi să aștepte așa, spunînd rugăciuni pentru ca cerul să catadicsească a se însenina.

* Alergare cu obstacole (în engleză în original — *N. tr.*).

** Francis Jourdain.

Nețărnumita libertate ce o afișează contele Alphonse, ca și desăvîrșita nepăsare față de ceea ce se spune și ceea ce se face sînt, pe cît se pare, o atracție în plus în ochii lui Petit Bijou. Între el și tatăl lui există potriviri complice. Copilul vede în tată un model de urmat. Prestanța acestui gentilom, cutezanța și tăria sa, iscusința sa de cavalier îi sînt pildă. Într-o zi, contele Alphonse a făcut prinsoare pe două sute de ludovici cu un membru al Jockey-Clubului, că va izbuti să sară cu cal cu tot peste o birjă cu acoperișul ridicat; și a cîștigat. Ce curaj, nu-i așa? Și ce ținută! Petit Bijou se minunează. Ce mult ar vrea să-i semene tatălui său, mai tîrziu, cînd va fi mare!

Dinspre partea sa, contele Alphonse e nespus de înduioșat de curiozitatea pătimașe pe care fiul său o arată pentru animale. Se recunoaște pe sine în acest băiețaș ce vădește cu atîta bucurie aceleași preferințe ca și el. Căci contele Alphonse iubește animalele; le îndrăgește mai mult chiar decît ar vrea să mărturisească. Își iubește desigur caii, cîinii și șoimii, dar își iubește și vînatul pe care-l înghesuie în vizuină. Pentru vînatul acesta masacrul e ceva dezgustător. Nu o dată s-a întîmplat să curme o vînătoare cu cîini pentru că nu era dusă după toate regulile, și, deci, nu lăsa îndeajuns de mulți sorți de scăpare cerbului, căpriorului sau mistrețului. Ține el chiar atît de mult să ucidă? La drept vorbind, contele Alphonse complică tot mai mult regulile vînătoarei, înmulțește la nesfîrșit piedicile, închipuie fără zăbavă noi și noi piedici. Și în afară de asta. . . Dl. de Montesquieu povestește pretutindeni ce i s-a întîmplat într-una din zile, pe cînd se afla cu contele Alphonse. Acesta îl poftise să doboare cîteva păsări pe locurile lui de vînătoare din Sologne. Traseul era nesfîrșit, iar zăpușeala copleșitoare. Dl. de Montesquieu ajunsese la capătul puterilor. După un marș istovitor, cei doi bărbați poposiră în sfîrșit, în apropierea lacului, capătul urmăririi. Un stol de rațe și de liște se ridică deasupra capetelor. Văzînd atîta vînat și uitînd de oboseală, dl. de Montesquieu se grăbi să-și încarce arma. Gazda, puțin stînjenită, îl opri atunci cu un gest: «Nu trage, te rog, dragă prietene. . . Păsările astea sînt bucuria ochilor mei, și, dacă tragi, le înspăimînți. Și s-ar putea să nu se mai întoarcă.» 26

Contele Alphonse își duce fiul nu numai prin locurile unde se pot vedea cai. Îl ia cu el adesea în atelierul unui prieten de-al său, un pictor, René Princeteau, care locuiește tocmai către capătul străzii Faubourg Saint-Honoré, la numărul 233, într-un soi de orașel al artiștilor.

Atelierele se înșiruie de-o parte și de alta ale unei fundături, înapoia unor garduri de grilaj. Atmosfera locului are ceva provincial. Cum se face vreme bună, porțile se deschid și se stă la taclale.

Ciudat om acest Princeteau! Surdo-mut din naștere și copil al unui negustoraș de vinuri din Libourne, el s-a bucurat totuși de o desăvârșită educație. Mai întâi mama sa, apoi tot felul de specialiști l-au învățat să vorbească: articulează din fundul gâtului, cam răgușit și cu icneli, destul de artificial, și totuși cu destulă ușurință. Face față de minune unei conversații, prinzind spusele celor cu care stă de vorbă după mișcarea buzelor. După ce a învățat la început de toate, luînd și lecții de gimnastică și călărie, s-a consacrat apoi sculpturii. A învățat puțină vreme la Bordeaux, înainte să vină la Paris, la Școala imperială de arte frumoase. O dată ajuns aici, s-a simțit atras spre pictură...

La treizeci de ani, cîți are azi, René Princeteau se poate mîndri, ca artist, că are o oarecare faimă. Expune la cercul artiștilor din strada Volney, la Salon, unde pînzele și sculpturile sale sînt remarcate, uneori chiar cumpărate de către stat. Foarte elegant, purtînd întotdeauna redingotă și joben, el frecventează înalta societate, ba merge chiar și pe la baluri: « aud muzica în pîntec », spune el *. Cavaler destoinic, amator de curse de cai și vînători cu cîini, el cultivă îndeosebi arta animalieră și pune întreaga-i măiestrie în pictarea cîinilor, a scenelor de vînătoare sau a peripețiilor de la *steeple-chase*.

E mai degrabă un artist la modă. « Nu pictez decît cai de douăzeci de mii de franci », declară el. Dar pune mult suflet în lucrările sale. Și pe deasupra iubește cu adevărat animalele. Cînd pictează un cal sau un cîine, se străduiește să-i facă un portret în lege, ca și cînd ar fi vorba de o ființă omenească; se truse

dește să prindă și să redea atitudinile lor individuale, într-adevăr, semnificative.

Princeteau are câțiva elevi. Vreo cinci sau șase amatori bogați, cu pasiune pentru sport, l-au ales să le fie maestru și se întrunesc la cité du Retiro, sub aspra lui oblăduire. Contele Alphonse face și el parte din acest grup*.

Adus de tatăl său pe lângă Princeteau, Petit Bijou ia curînd obiceiul să urce pînă la atelierul acestuia din strada Faubourg Saint-Honoré. Nu se mai satură să-l privească pe pictor desenînd sau pictînd. Și asta mai ales pentru că Princeteau este îndeosebi un animalier. Și fiind un astfel de pictor, Princeteau se remarcă prin aceea că nu înfățișează niciodată animalele în stare de repaos. E, prin excelență, un pictor al mișcării. Ceea ce îl încîntă pe copil.

Dar îi place la fel de mult și felul șugubăț, puțin zeflemitor al lui Princeteau, care nu se dă în lături să observe ridicolul și slăbiciunea altora. Oare nu tot către asta se simte și el înclinat?

«Micuțul» — așa-i zice Princeteau — desenează fără preget. Și nu simte îndemn către desen doar din nevoie copilărească de a face și el ca cei din jur. Îl mîină către aceasta un har înnăscut ce-i prilejuiește să aplece în desen o a doua — ba, s-ar putea spune chiar prima scriere. Cînd vrea să-și exprime un sentiment, o impresie, se folosește, dintr-o pornire cu totul spontană, numai și numai de desen. Și, vrăjit, descoperă posibilitățile grafice, resursele acestui nou limbaj, ale cărui elemente nu sînt moștenite, învățate ca niște cuvinte, ci, dimpotrivă, ale cărui semne trebuie să le născocască treptat, după cum se ivește nevoia. Află în acest joc o plăcere nespusă, amestecată cu surpriză: descoperă cu uimire de ce îi sînt în stare degetele.

Caietele de lecții ori de teze sînt pline de desene pe margini. Tot mai multe schițe de cai și cavaleri, de cîini și păsări. Nu se sîfșește să-și exercite simțul de observație și asupra colegilor de clasă, caracterizîndu-le prin cîteva trăsături ținuta și gesturile obișnuite, într-o

* Muzeul din Libourne păstrează o pînză de Princeteau, *Bancheta irlandeză*, în care conte e Alphonse este înfățișat pe calul său Paroli pe punctul de a sări un obstacol împreună cu alți jockey-amatori.

manieră adesea caricaturală și fără îndoială cam stîngace, dar nu lipsită de savoare și viață*.

Din păcate, sănătatea « piciului » nu e întotdeauna prea strălucită. De multe ori e nevoit să lipsească de la liceu. În toamna lui 1873 nu-și poate reîncepe cursurile decît abia în decembrie.

Dar cu toate aceste întreruperi, rezultatele lui la învățătură sînt excelente. Îi ajunge repede din urmă pe colegii săi, iar la împărțirea premiilor, în iulie 1874, în urma numeroaselor răsplăți dobîndite — patru premii întîi și cîteva mențiuni — trece printre triumfătorii clasei a opta**.

A fost un an într-adevăr strălucit. Contesa Adèle are cu prisosință dreptul să fie mîndră. E drept, pe ea o preocupă mai mult sănătatea « piciului » decît studiile lui. Pentru că are acum aproape zece ani, și nu se înzdrăvenește de loc. Oasele îi sînt firave. Presimțirile mamei prind tot mai mult temeii. Vorbe cumplite, dintre acelea care pe atunci erau rostite întotdeauna cu groază în familii: tuberculoză, coxalgie... — stă pînesc acum fără îndoială cugetul contesei Adèle. Și așa căsnicia nu i-a adus decît prea puține bucurii. Să fie oare nevoie să se căiască din pricina ei și să-și aducă aminte o dată mai mult că și ea și Alphonse ar fi trebuit să se gîndească înainte de căsătorie la urmările pe care le-ar putea avea legătura de sînge ce exista între ei? Cel de-al doilea fiu a murit la o vîrstă fragedă. Iar acesta... Ah! Doamne, cei de făcut? Ce s-ar putea face ca să-l ajute să crească? Cîte bucurii i-ar putea aduce Petit Bijou dacă, dacă, dacă...!

În octombrie 1874, copilul, care trece în clasa a șaptea, nu poate merge la școală odată cu colegii lui. Abia la 23 noiembrie începe cursurile la Fontanes. Și numai pentru cîteva săptămîni. Începînd de la 9 ianuarie e nevoit să-și întrerupă iarăși studiile, de astă dată pentru totdeauna. În urma sfatului medicilor, se pare, mama sa îl duce în Pirineii Orientali ca să facă o cură de ape la Amélieles-Bains.

* Cele mai vechi desene de Lautrec, de care dispunem, datează din această perioadă.

** Obține premiul I la latină (teme) și traducere latină, la gramatica franceză și engleză, mențiunea a II-a la recitare, mențiunea a III-a la istorie și geografie, și în sfîrșit, mențiunea a V-a la matematică.

Verii și verișoarele de la Bosc și Céleyran au crescut. În mijlocul lor va trăi de aici înainte Petit Bijou. Și nu-și va curma șederea la țară sau la Albi decât doar pentru cîte o cură în vreo stațiune balneară sau la Nisa.

Dar în vreme ce mama sa e plină de îngrijorare, el e nepăsător. Cu cîtă bucurie și-a regăsit cîmpiile, pădurile și viile! E copleșit de propria fericire. An de an, ceata de copii, pe care el o strunește, e tot mai numeroasă. Sora contelui Alphonse s-a căsătorit cu fratele contesei Adèle: vor avea nici mai mult nici mai puțin de 14 copii, care sînt de două ori veri primari cu Petit Bijou. Toți băiețașii și fetițele astea, împreună cu părinții lor, cu perceptorii, institutoarele, doicile și slugile lor alcătuiesc una din acele întinse societăți de familie — așa cum mai existau și altele pe atunci în Franța, în provincie: în romanele ei pentru tineret, contesa de Ségur, care murise cu un an în urmă, în 1874, descriesese asemenea familii.

În această lume, Petit Bijou se simte la largul său și e foarte fericit. Nu are nimic de copil singuratec în el. Și dintr-un nedeslușit sentiment de slăbiciune, poate, îi place căldura întovărășirilor. Mereu în fruntea cetei neastîmpărate și gălăgioase de veri și verișoare, Petit Bijou îi strunește neconținut, gata în orice clipă să mai scornească vreun joc, năzdrăvăanii ori pozne de tot soiul.

« Henri cîntă din zori și pînă seara, scrie bunica. E un adevărat greier care înveselește toată casa. Cînd pleacă, rămîne un mare gol, pentru că el face cît douăzeci de oameni la un loc. » Cîtă zarvă, într-adevăr! Nici la biserică nu poate sta cuminte și nu-și poate înăbuși un chicot care pe loc îi molipsește și pe verii lui, și nu se poate stăpîni să nu remarce hazul unor cîntece din Languedoc:

A l'enfant divin
J'ai donné
Un saucisson
Dans un cornet *.

* Pruncului sfînt / Lam adus / Un cîrnat / Într-un cornet.

Neputînd sta locului o clipă măcar, Petit Bijou e veșnic cînd ici, cînd colo. E mereu peste tot. Îl poți înțîlni lîngă iazuri unde crește cormorani și lansează flote de vapoare care «se clatină, spune el, dar nu se scufundă niciodată». Îl poți vedea înnebunit de treabă la teatrul său de păpuși, zbătîndu-se, schimbîndu-și vocea, în fața nenumăratelor marionete pentru care născocеște povești năstrușnice. Te lovești de el lîngă plitele de la bucătărie unde, — ce-i drept, al dracului de lacom — gustă din toate și nu se sfiește să dea sfaturi, căznindu-se și el să gătească niște mici specialități. Nu degeaba i se spune «Henri bucătarul».

Cîinele de rasă vînează pe sprînceană — asta așa-i. În familia Toulouse-Lautrec plăcerile stomacului au stat întotdeauna la loc de cinste. Vînat, păsări, pateu de ficat, trufe, stau de-a valma în bucătăriile unde se scornesc felurite mîncăruri savant pregătite. Mult și bun! Cunoscătorii aceștia se dau în vînt după toate bunătățile, și nu numai după cele tradiționale. Le place la nebunie să combine altele noi. Un unchi mai îndepărtat de-al lui Petit Bijou n-a pus el oare într-o zi să se aducă la masă, spre groaza doamnelor de față, o maimuță îngrășată, ale cărei mînuțe înotau în sos? Cît despre contele Alphonse, care la bucătărie, ca de altfel, în orice, nu se încurcă el cu o singură trăsnaie, i se întîmplă, atunci cînd nu încearcă vreo nouă combinație orientală, să moaie trufele în lapte sau să se delecteze cu un cotlet cu brînză ori o omletă cu caise.

Pe pajiștile de la Bosc, Petit Bijou și-a făcut «un Bois de Boulogne în mîniatură»*, unde împreună cu verii lui trag de sforile trăsurelor, jucării, somptuoase echipe paje pe care le comandă în Anglia, avînd grijă să spună exact ce doresc, ceea ce dă naștere unui lung schimb de scrisori între ei.

Neînduplecat, învățat ca totul să i se plece înaintea, Petit Bijou tună și fulgeră de îndată ce lucrurile nu merg după placul lui. «Dragul meu Raoul — îi scrie el. unuia din verișori — Augé făgăduise că-mi aduce

un *brougham** și un *dog-cart*. . . ** și acum tu îmi vorbești de un landou. Scrie-i te rog pe *șleau*, că, dacă nu-mi trimite aceste trăsură, altele nici nu mai vreau (afară doar dacă nu-mi găsești tu o trăsură ușoară cu două roți) sau dacă nu sînt nici din astea, atunci una cu patru roți: iar calul să se poată deshăma; vreau hamuri galbene și negre și un *dog-cart*. Nu uita. . . cu două roți, dacă se poate. Spune-i nașei să aibă ea grijă de comanda mea. Trimite-i trăsurile tale ca model și spune-mi cum sînt landourile pe care le ai tu.»

Dar nu e vorba, totuși, decît de niște jocuri — jocuri de copii. Petit Bijou nu visează însă decît la jocurile oamenilor mari. Cînd oare va putea să ia și el parte, în sfîrșit, la alergările lor prin pădure și la vînători? Seară de seară, ajutat de un picher ori de tatăl său, cînd contele Alphonse se află la castel, învață să încalce și să galopeze. Ce plăcere! Alta mai mare nici că există pentru acest băiețaș. Și pentru el pedeapsă nu e să-i iei prăjitura, ci lecția de călărie.

Mult mai multe ar vrea însă Petit Bijou să facă: să galopeze, pe acolo, prin pădurile de pe valea Viaurului. E însă prea mic și nici prea zdravăn nu e, deși parcă a început să mai crească.

Lîngă odaia sa de la Bosc, pe un coridor pe unde dai în camerele de baie, mamele au luat obiceiul să însemne pe perete înălțimea copiilor. O linie, un nume, o dată. Petit Bijou se sprijină adesea de perete, să vadă dacă nu cumva, din întîmplare, a mai crescut și el puțin. Unii dintre verii lui mai mici sînt gata să-l ajungă în înălțime.

Petit Bijou e tot firav. Spiritului mistuitor care-l stăpînește, fizicul nu-i răspunde întotdeauna așa cum s-ar cuveni. Și unde mai pui că nu-i e gîndul decît la vînătoare! Trebuie însă să se țină deoparte de jocurile prea violente. Nerăbdător, sfichiindu-l din mica lui cravașă, așteaptă să-i vină și lui vremea.

Nu-i e gîndul decît la vînătoare. Continuîndu-și studiile cu perceptor, sub îndrumarea mamei sale, femeie foarte cultivată, și o excelentă latinistă, — învață cu ardoare latina și greaca, germana, engleza. Cum en-

* Cupeu (în lb. engleză în original — *N. tr.*).

** Trăsurică (în lb. engleză în original — *N. tr.*).

gleza o vorbește aproape curent, vrea să se perfecționeze și începe să traducă, de la un capăt la altul, o carte, care nu e alta decît lucrarea lui Salvin despre creșterea șoimilor *.

Dacă există cineva care să se arate încîntat de această alegere, acela e bineînțeles contele Alphonse. Nu tot el i-a oferit oare fiului său de 11 ani, la 1 ianuarie 1876, un tratat despre *Creșterea șoimilor, veche și modernă* **. Îi făcuse acest dar cu dedicația: « Să nu uiți, fiul meu, că numai viața în aer liber și în lumina soarelui e dădătoare de sănătate; tot ce nu se bucură de libertate degenerază și moare degradă.

Această cărticică despre șoimărit te va învăța să prețuiești viața pe întinsele cîmpii și, dacă într-o zi ai să guști din amărăciunile vieții, atunci calul mai întîi, apoi cîinele și șoimul îți vor putea fi tovarăși neprețuiți, făcîndu-te să le mai uiți puțin. »

Să le mai uiți puțin: cîtă melancolie în aceste cuvinte ale contelui Alphonse — « bătrînul Sachem », cum a luat acum obiceiul să-i zică din cînd în cînd fiul său după ce a citit *Ultimul Mohican* de Fenimore Cooper.

« Unde e tata, poți fi sigur că tu nu te mai vezi » — constată puțin cam răutăcios băiețașul. De bună seamă, contele Alphonse se bucură de multă trecere în ochii lui Petit Bijou. Pentru că vrînd să-și încerce armăsarul de pildă, el pornește la șase dimineața peste cîmpuri, aproape gol, cu calul neînșeuat, ceea ce, desigur, nu e un lucru la îndemîna oricui. Numai că într-o noapte, slugile l-au surprins pe dl. conte umblînd după mînaștărci; domnul conte mergea înainte, cu o cutie de păs-

* Nu se știe precis dacă e vorba de *Falconry in the British Isles* (Creșterea șoimilor în Insulele Britanice) de Salvin și Brodwick, sau de *Falconry; its Claims. History and Practice* (Creșterea șoimilor; precepte, istoric și îndrumări practice) de Freeman și Salvin.

** Acest manual practic de creșterea șoimilor, alcătuit de J. L. Chenu și O. des Murs, apăruse în editura Hachette cu cîțiva ani mai înainte, în 1862. Această unică indicație ar ajunge să priveze de orice valoare aserțiunea, atît de des emisă de biografia lui Lautrec, după care contele Alphonse ar fi fost ultima persoană din Franța care să practice vînătoarea cu șoimul. Afirmția e cu atît mai inexactă, cu cît în Franța, șoimăritul are și astăzi adepți.

lării în mînă, luminîndu-și calea cu o lumînare. Cînd le-a poruncit țăranilor din Montfa să taie o cărare, domnul conte le-a cerut să muncească doar cu sapa de lemn, pentru că fierul, le-a spus el, nu e un metal nobil și pe deasupra mai e și « otrăvitor ». Într-o zi, i s-a năzărit să-și ridice un cort din păr de cămilă în fața catedralei de la Albi, instalîndu-se acolo cu cîțiva cîini și șoimi, ca să-și sature ochii cu această clădire « durată de străbunii lui ».

Și pe măsură ce anii trec, se înmulțesc și ciudățeniile contelui. Cînd i se întîmplă să se adăpostească sub același acoperămint cu soția sa — și cade pe neașteptate, fără să poți ști vreodată dacă va rămîne două zile, două luni sau doi ani — contesa Adèle nu are decît o dorință: să-l vadă plecat, temîndu-se ca nu cumva să mai facă vreo trăsnaie, atît de prețuită de toți gură-cască, dar de care ei i s-a făcut lehamite. Nu s-a apucat el oare, în timpul unui asemenea popas la Bosc, să-și frigă o friptură pe grătarul sobei din salon? Și-a pregătit o masă rusească pe cînte. « Dă-mi voie, draga mea, să-ți ofer niște zacuscă, așa cum se obișnuiește în Caucaz. . . »

Să mai uiți puțin. Nici contele Alphonse nu s-ar zice că e prea fericit. Poate că îi pasă mai mult de căsnicia lui neizbutită decît o arată. Cine știe? Poate că sub nepăsarea aceasta se ascunde amărăciunea. Și apoi, de ce n-ar împărtași la rîndu-i, ca și contesa Adèle, o anume neliniște în privința fiului, a moștenitorului acestui nume pe care-l poartă cu atîta mîndrie?

Își oprește cîteodată privirea — nu fără milă și tristețe, ba, poate chiar cu un oarecare dispreț — asupra acestui fiu. Îi va putea oare vreodată călca pe urme copilul ăsta? Cît de puțin zdravăn e! De multe ori se slujește de un baston ca să poată merge. De un baston! Auzi vorbă: un Toulouse-Lautrec cu baston!

La drept vorbind, toți cei din jur îl urmăresc pe « pici » cu îngrijorare. Și bunica, în scrisorile ei, nu se sîfșește să pomenească de neliniștea familiei. Și totuși, exclamă ea, « cum să nu dai deoparte gîndurile negre cînd te uiți la zvăpăiatul ăsta! » Cît despre principalul interesat, el este la fel de vesel și de neobosit ca de obicei.

C'est l'amant d'A,
 C'est l'amant d'A,
 C'est l'amant d'Amanda*.

Petit Bijou face să răsunе în toate ungherele Boscului cîntecul la modă pe atunci. În fiecare zi, cînd vremea o îngăduie — căci sănătatea lui nu se împacă de loc cu umezeala — își ia lecția de călărie. Cocoțat pe unul sau pe celălalt dintre cei doi cai preferați, Uzurpatorul sau Volga, pornește sub privirea atentă a unui picher pus să-l supravegheze, într-o cursă pe care o lungește cît poate. « Cu greu ai putea spune cine-i mai mîndru, profesorul sau elevul », bagă de seamă bunica, înșeninată pentru o clipă.

Călăria! Ah! Ce fericire să strîngi între coapse coastele tremurînde ale animalului! Calul va fi pentru el viața toată — asta o știe prea bine Petit Bijou. Îi va umple existența așa cum o umple pe a tatălui său. Și nu mai e mult pînă ce i se va îngădui să-și însoțească la vînătoare tatăl și unchiul. De ce trebuie oare amînată această clipă, de ce să fie ea lăsată mereu pentru mai tîrziu? Ar vrea chiar de azi să zboare în goana calului înapoia haitei. E sigur de el. « Cutezanța și priceperea lui — spune bunica — nu se dau în lături în fața unor obstacole mult prea grele pentru puterile sale. » Cu greu poate fi potolit. Nerăbdarea îi e pe zi ce trece mai vie.

Și dacă n-are încă dreptul să se bucure de « vînat », se bucură măcar de « savuraț » și de « desenat ». Cînd vremea e prea aspră ca să fie lăsat să se plimbe călare, copilul rămîne la castel; aici desenează și pictează în acuarele împreună cu unchiul său Charles, care a luat asupra-și instrucția lui artistică și-l îndrumă cu sfaturile sale. Pornind să facă o întreagă serie de acuarele, băiețașul se străduiește să înfățișeze tot soiul de vînat, potîrnichi roșii, cristei, iepuri sau căpriori.

Cum îi cade în mînă o pană sau un creion, desenează. Nici nu le-a început bine, și caietele sale sînt pline de schițe. Aici niște cai, colo o trăsură, cavaleri, apoi cîini, păsări și iar cai, . . . cîini, cai. . . Desenează ce-i place, și în primul rînd animale. Și nu zăbovește doar

pe la grajduri sau la ceairul cîinilor. Cercetează cu același interes și păsările din curte sau macacii și mai mușoi pe care bunica îi ține de obicei pe lîngă ea (poate fi văzută adesea plimbîndu-se cu o maimuțică pe umăr). Mîna lui Petit Bijou aleargă singură pe hîrtie. Linia țîșnește dintr-o dată. Semănînd în această privință cu maestrul său Princeteau care îl vizitează uneori, Petit Bijou nu se simte niciodată mai la largul său decît atunci cînd exprimă mișcarea. Cît de bine se pricepe el să redea prin cîteva linii, de o grăitoare sobrietate, efortul depus de un cal înhămat la o căruță! Ardoarea temperamentului său să fie oare aceea care se transmite desenelor sale? Oricum, mai totdeauna ele au vervă și accent. Pe de altă parte, gustul pronunțat pe care-l manifestă pentru tot ce este caracteristic, neobișnuit, puternic individualizat, își pune pecetea în mod evident pe desenele sale.

La Paris, la liceul Fontanes, Louis Pascal, pe care viața de internat îl apasă și visează să devină gazetar, înființează în ianuarie 1878, împreună cu un alt coleg, Portalis, o fițuică intitulată cu toată gravitatea *L'Echo français*. * Firește, îi cere de îndată colaborarea vărului său de la Albi. Ziarul nu va avea decît o vremelnică existență. Dar «piciul» are măcar timpul să trimită fondatorilor un basm *Povestea pelicanului și a țiparului*, «recunoscută în unanimitate ca foarte spirituală.» Petit Bijou abia a trecut de 13 ani. Crește. Peretele culoarului de la Bosc poate sta mărturie. Și dacă n-ar fi bastonul de care are nevoie să se sprijine cînd merge, totul ar fi destul de bine.

Qui m'a donné ce beau garçon-là?
C'est l'amant d'A
C'est l'amant d'A. . . **

Totul ar fi destul de bine. Și cum Petit Bijou se bucură de viață, cîntă. Ca mîine pădurile se vor da în lături în fața cailor și cîinilor lui. Ca mîine vînatul nu va mai fi pentru nepotul Prințului Negru doar un prilej

* Ecoul francez (N. tr.).

** Cine mi-a dăruit acest frumos băiat? / E iubitul A, / E iubitul A . . .

de desen sau acuarele — plăceri la gura sobei. Ca mâine cheile Vaurului vor hăui de tropotul calului său. Nesfârșita natură își așteaptă noul stăpîn.

Petit Bijou cîntă, bucurîndu-se de viață și plin de încredere în viitor.

Cînd deodată. . .

În ziua de 30 mai a acelui an 1878, Petit Bijou se află la Albi împreună cu mama sa. Pentru că bunica nu se simte prea bine, a fost chemat medicul casei. Dar ce se întîmplă? În timp ce doctorul recomanda cîteva tratamente, Petit Bijou, sprijinindu-se în baston, caută să se ridice de pe scaunul destul de scund pe care stă. Se poticnește și cade. Oasele i se frîng.

« Femurul stîng rupt » — diagnostichează doctorul.

Începe calvarul.

Cu piciorul în ghips, Petit Bijou este constrîns la ceea ce urăște mai mult pe lume: nemișcarea. Și nici asta n-ar atîrna prea mult în cumpănă, dacă urmările acestui accident — atît de banal în sine — nu s-ar înfățișa sub auspicii atît de supărătoare. Cu mare greutate i s-a putut micșora fractura. Oasele sînt prea firave. Totul prevestește că băiețașul nu se va înzdrăveni prea lesne de pe urma căderii sale — o cădere atît de « neînsemnată », cum zice tatăl său cu tristețe.

La Bosc, unde l-au dus de îndată, Petit Bijou e plimbat într-o trăsurică. La orice copil normal, odată ghipsul scos, lucrurile ar fi intrat curînd pe făgașul obișnuit, după un timp de readaptare. Dar cu Petit Bijou nu se întîmplă de loc așa. Oasele îi rămîn mai departe firave, iar fractura s-a sudat prost.

Zdrobită, pierdută, mama nu-l mai părăsește o clipă. Nu mai știe ce să creadă, cheamă doctor după doctor, încearcă tratament după tratament, și e cînd cuprinsă de teamă, cînd de nădejde. Ce meteahnă neștiută îi mistuie fiul? E mai mult cuprinsă de teamă decît de nădejde. Să fie oare fiul ei — ar fi îngrozitor! — victima capriciului eredității? Înrudirea părinților să fi trezit oare în el păcate adormite? Sărman Petit Bijou, atît de plin de încredere ieri, atît de nenorocit azi! Ceilalți pleacă, ies călare, galopează; pe cînd el rămîne acasă, tîrîndu-se în cîrji, cum poate, pe nisipul aleilor.

S-a sfârșit cu caii! Cel puțin, pentru multe săptămîni de acum înainte. Pentru multe, multe săptămîni! Mîine, Uzurpatorul și Volga nu-l vor purta, așa cum crezuse, pe urmele căprioarelor.

Și totuși, nu s-ar putea desluși la el nici o părere de rău, nici un suspin! Arborează aceeași veselie de totdeauna. Și aceeași lipsă de griji. Chipul îi e mereu senin și cîteodată rîsul — chiar și rîsul — înflorește de parcă într-adevăr totul ar fi minunat. Se îndoiește oare cineva că suferă din pricină că trebuie să îndure o existență meschină? El însă nu lasă să i se citească pe față nimic. Pentru nimic în lume nu s-ar plînge și nici n-ar îngădui să fie căinat. Căutînd să-i amăgească pe cei din jur, se învinovățește pe sine. «Nu mă mai plîngeți atîta, spune el, nu merit, am fost prea neîndemînatic.» Surprinzătoare stăpînire de sine la un copil de 14 ani, a cărui mîndrie înlătură de la bun început orice compătimire.

De îndată ce sănătatea «micului său cîrjar» îngăduie, contesa Adèle bate din nou drumul stațiunilor balneare. După o cură la Amélie-les-Bains, își duce fiul la Barèges, apoi, de aici, merge cu el la Nisa, unde vor rămîne toată iarna într-o pensiune engleză de familie.

Nespus de mult îi place lui Petit Bijou la Nisa. Mediterana îl farmecă. Ca să-și omoare timpul, construiește vapoare. În cursul verii, la Barèges, a cunoscut un băiat bolnăvicios, ceva mai mare ca el, Étienne Devismes, cu care se sfătuiește cum să-și ducă la bun sfârșit construcțiile navale. Citește, desenează, își face de lucru la gura sobei. S-a apucat să și picteze.

Inspirîndu-se din maniera de a lucra a lui Princeteau, schițează cîteva pînze înfățișînd cai sau marinari. Plimbat cu trăsura sau într-un fotoliu pe roțile, el nu are la dispoziție un «menu prea variat». Pictează atelaje pe Promenade des Anglais și două vase de război americane, *Trentham* și *Devastation*, care se aflau atunci ancorate în rada portului. Natura meridională îl cucerește, deși peisajul nu e punctul său tare. «Nu mă simt de loc în stare, îi mărturisește el lui Devismes, să fac un peisaj nici măcar stînd la umbra lui. Copacii mei sînt un spanac, iar marea seamănă a orice numai a mare nu.» Și totuși, ce frumoasă e Mediterana! 38

Numai că « e a naibii de greu de pictat, tocmai pentru că e atît de frumoasă ». În realitate, un peisaj, fie el chiar și marin, înseamnă nemișcare; și cu toate că acum trebuie să se mulțumească cu lipsa de acțiune, Petit Bijou rămîne, dacă nu la trup, măcar la suflet și fire, ceea ce a fost mereu: o făptură în veșnică mișcare. Cu gîndul la vremurile fericite de altădată, pictează o *Amintire de la Chantilly*, în care se înfățișează pe sine întorcîndu-se de la curse, într-o trăsură victoriană, în tovărășia lui Princeteau și a lui Louis Pascal. Către sfîrșitul iernii contesa Adèle și fiul ei se întorc la Bosc. Ca să constate ceea ce de fapt bănuia, dar aici află dovada de netăgăduit: de la accident și pînă azi Petit Bijou n-a mai crescut aproape de loc. Pe zidul de pe coridor, ultima măsură fusese însemnată tocmai în septembrie trecut. De atunci n-a mai crescut nici cu o jumătate de centimetru. Și, nenorocire! natura cea vicleană nu s-a mulțumit doar cu atît. Ce metamorfoză e oare pe cale să săvîrșească pubertatea în tînărul băiat? Trăsăturile i se îngroașă. Buzele se umflă, se răsfrîng proeminente. Pe trupul său, care aproape nu se mai dezvoltă, capul pare prea mare.

Cu toate acestea, ultimul medic consultat s-a arătat optimist. Speranța reînvie. Nu e vorba, a declarat acel medic vestit, decît de o « criză de creștere ». Cu o « igienă activă », cu șederi prelungite în Sud, « copilul drag » se va transforma într-un « tînăr înalt și voinic ». Dar privind lucrurile în față, « e vorba de multă strădanie și de înțeleaptă perseverență ». Cînd însă Petit Bijou va depăși această criză, constituția sa va birui, « și atunci, creșterea sa întîrziată își va lua avînt ». Speranța reînvie.

În acest an, împrejurimile Boscului slujesc drept cîmp de manevre pentru armată. Îmbărbătat de cuvintele bune ale doctorului, Petit Bijou își așteaptă vindecarea. Și cum izbutește să meargă cu mai multă ușurință, se duce adesea ca să se uite la soldați. Cu acest prilej mai face și cîteva schițe înfățișînd scene din viața militară: un artilerist înșeuîndu-și calul, o baterie o ștafetă mergînd la trap.

În cursul verii, mama l-a dus din nou la Barèges. Fără îndoială că aceste cure termale îi vor grăbi convaleșcența. Aproape de necrezut: curînd se vor împlini

cincisprezece luni de la accident! Cincisprezece luni! Să fie oare cu putință? În sfârșit, principalul a fost dobândit: Petit Bijou merge din ce în ce mai bine. De aceea mama și fiul ies de multe ori pe câmpul din apropiere.

Într-o zi de august, pe când se plimbau dincolo de spitalul militar, iată că băiatul alunecă deodată și se rostogolește într-o rîpă.

Groapa nu e deloc adîncă. Un metru, cel mult un metru și jumătate. Dar nenorocirea s-a produs. Ca și la Albi, cu cincisprezece luni în urmă, oasele au cedat din nou. Din nou un picior s-a rupt la înălțimea femurului. De astă dată e piciorul drept.

Și în timp ce mama aleargă la spital să ceară ajutor, Petit Bijou se așază pe fundul gropii.

Nu scoate un geamăt, nu-i curge o lacrimă.

Așezat pe iarbă, se străduiește doar să-și țină coapsa cît mai nemișcată cu putință.

PARTEA ÎNȚI

TRÉCLAU

1880 — 1886

I. DOMNUL BONNAT

La peinture n'est pour moi qu'un moyen
d'oublier la vie. Un cri dans la nuit. Un sanglot
raté. Un rire qui s'étrangle. *

ROUAULT

În acest an 1880, iarna, la Nisa, se dovedește nespus
de blîndă.

Și ca în toți anii, la vremea asta, orașul e în sărbătoare.
De prin toate colțurile lumii sosesc aici străini bogați.
Prințul de Galles, marii duci ruși sînt și ei de față.
De-a lungul Promenadei des Anglais circulă echipaje
frumoase purtînd spre locurile de plăcere femei somp-
tuos împodobite care lasă în urma lor o dîră de parfum. . .
Însoțit de mama lui, Henri de Toulouse-Lautrec pri-
vește defilarea trăsurilor pe promenada pe care în
curînd va apare tatăl său, conducînd în galop o dili-
gență cu patru cai. Privește, ascultă, respiră. Respiră
aerul iernii blînde, în care mirosul sărat al mării se
împletește cu miresme și mai ispititoare. Sprijinit în
baston, înaintează cu greu, are un mers legănat, frînt
din șolduri. Un mers ca de rață.

Are cincisprezece ani — și e un infirm.

Mama ar vrea să-l consoleze, să-l liniștească. Ea nădăj-
duiește. Dar el, ce mai poate nădăjdui? Cele două
accidente au făcut parcă să sune ceasul din urmă
al zilelor senine, cînd se mai putea crede un băiat ca

* Pictura nu este pentru mine decît un mijloc de a uita viața. Un
strigăt în noapte. Un hohot de plîns ratat. Un rîs sugrumat.

toți ceilalți, hrănindu-se cu iluzii, fără să știe că în ascunzișul tainic al faptei sale zăcea o amenințare care, într-o bună zi, se va împlini inevitabil.

Inevitabil, și, după toate probabilitățile, chiar în această perioadă a pubertății, când ar fi trebuit să se pregătească să culeagă roadele vieții. I se făgăduise totul, dar cu o singură lovitură i s-a spulberat totul.

Să nădăjduiască? Ce să mai nădăjduiască? După patruzeci de zile, încremenit în ghips — patruzeci de zile lungi și posomorâte — a plecat din Barèges la Bosc, înainte de a se duce la Nisa. La Bosc și-a mai sprijinit o dată « trupul neputincios » de acel perete la care atîția veri și verișoare vin să se convingă voioși de avîntul creșterii lor. Într-un an a crescut abia un centimetru. Prin fața acestui zid — « zidul plîngerii » — cum îi spun slugile cu înduioșare — el nu trece nicio dată fără un fior.

La drept vorbind, la ce-i mai ajută acum mărturia acestui zid? Nui e ajuns să-și privească picioarele, atît de scurte! — brațele, atît de scurte! Torsul său e aproape normal, dar membrele nu se dezvoltă, dînd siluetei lui o înfățișare de la o lună la alta mai caraghioasă. Ce caricatură a lui însuși va țîșni oare la capătul acestei metamorfoze? Se urîțește pe zi ce trece. Nasul i se lățește, buzele i se umflă, sînt puhave, formînd un fel de sul deasupra bărbiei teșite. Printre buzele prea groase, cuvintele — stîlcite și pentru că e peltic și din pricina graseierii — ies izbindu-se unele de altele, mîncînd silabele, într-o țîșnitură de salivă. Totul în acest trup se îndeasă, se înnoadă, se îngreunează și se disproporționează. La capătul brațelor, mîinile au niște degete uriașe.

Petit Bijou! Cine s-ar încumeta să-i mai spună astfel? Lautrec urmărește înspăimîntat această transformare tragică ce, încet, necruțător, îl răscolește și-l desfigurează.*

* S-a discutat foarte mult despre boala lui Lautrec. Doctorul G. Séjournat (vezi bibliografia la sfîrșitul volumului) vorbea despre o achondroplasia cu apariție tardivă, profesorul Maurice Lamy de o osteogeneză imperfectă. Oricît de delicat ar fi un diagnostic retrospectiv, se pare totuși că teza doctorului Gaston Lévy ar corespunde cel mai exact faptelor. După acest medic, ar fi fost vorba de o boală aparținînd grupului displasiilor poliepifizare, poate chiar, mai precis, distrofia poliepifizară a lui Clément.

Oglinzile îi arată o imagine în care nu se mai recunoaște. Numai ochii, de o extremă vioiciune, rămân frumoși, luminoși, ca o apă neagră, de o superbă strălucire. Va deveni oare un fel de monstru? Va semăna mai mult sau mai puțin cu acei pitici diformi pe care îi poți vedea în tablourile măștrilor spanioli? O arătare jalnică! Ce pustiire în împărăția copilăriei lui! În el arde aceeași flacără de altădată. Dar trupul a încetat să mai dea ascultare poruncilor spiritului. Cum face cel mai mic efort, o oboseală cotropitoare i se strecoară în membre. Caii, vânătoarea: visuri spulberate. Nimic din ceea ce ar fi vrut să fie nu va mai fi. Nimic! Iar în ceasul acesta, în care pubertatea face să-i pulseze în vene noi și aprigi dorinți, în care arderea rasei sale începe să-și spună cu putere cuvântul, el nu poate decât să măsoare, după chipul din oglindă, oroarea și strîmbătatea destinului a cărui jucărie este. Pe Promenade des Anglais trec nepăsătoare străine frumoase. Blîndețea acestei ierni meridionale e cuceritoare. Vara trecută, la Barèges, pe cînd se odihnea cu piciorul în ghips, Lautrec primea uneori, la căderea

În aceste afecțiuni, « țesutul osos din jurul epifizelor este friabil și epifizele însele sînt bolnave ». Este deci foarte probabil ca fracturile lui Lautrec să nu se fi prezentat ca niște simple fracturi. « Se poate admite, scrie doctorul Lévy, ca fracturile să se fi produs pe un col de femur coxa vara, extrem de friabil, sau printr-o subluxație care a atras după sine o cădere și, ca urmare, fracturile femurului. Dar ipoteza subluxațiilor care se completau cu luxații nu este de respins. » Oricum, contrar celor presupuse adeseori, după o examinare superficială a datelor biografice, fracturile lui Lautrec nu au fost de loc cauza opririi creșterii sale; creșterea lui nu a fost niciodată cu adevărat satisfăcătoare. Aceste fracturi au fost o *consecință*, « rezultatul dramatic al unei evoluții anterioare », sub efectul unui factor patologic osos. Că, pe de altă parte, cele două accidente ale lui Lautrec s-au situat în momentul pubertății, nu e de mirare. Dacă afecțiunile de acest fel au nevoie uneori de ani de zile ca să se manifeste (diagnosticul ar fi fost de altfel imposibil pe vremea lui Lautrec, deoarece nu se cunoștea radiografia), ele se agravează efectiv abia în timpul accelerării creșterii și a pubertății. De cînd a apărut pe lume, Lautrec își purta destinul cu sine; nu putea să scape de el.

Oare nu este aici locul să amintim acea fatalitate biologică ce, chiar în ziua cînd sîntem concepuți, închide în urma noastră o « ușă implacabilă » (Jean Rostand)? Determinism neînduplecat, a cărui sfîșietoare ilustrare este Lautrec.

(După informațiile culese de doctorul Lévy, sar părea că o verișoară a lui Lautrec a fost pitică.)

noptii, vizita unei verișoare, Jeanne d'Armagnac. « Sînt foarte singur ziua, scria el. Mai citesc cîte puțin, dar după un timp mă apucă durerea de cap. Desenez și pictez cît pot de mult, pînă îmi cade mîna de osteneală, și cum începe să se întunece aștept să văd dacă Jeanne d'Armagnac vine la patul meu. Vine cîteodată, și vrea să mă distreze și să se joace cu mine, eu o ascult cum vorbește, și nu îndrăznesc să mă uit la ea mai bine. E atît de înaltă și de frumoasă! Iar eu nu sînt nici înalt, nici frumos. »

Apucat de ameteală, Lautrec se simte atras spre o prăpastie fără fund. În timp ce în băieții de vîrsta lui se trezesc visurile de dragoste, el trebuie să-și zăgăzuiască orice dorință, să-și înăbușe cît mai adînc ispitele. Groaznică pubertate care îl dezvăluie și îl smulge totodată sie însuși! Înțelege astăzi, înțelege din ce în ce mai bine, cum este alcătuit un Toulouse-Lautrec, acele pasiuni care, deodată, îi azvîrlă pucioasă în sînge, acele porniri orbitoare, de o senzualitate fără margini, pe jumătate anormală și ea. Cu cîtă voluptate se lăsa, pe cînd era copil, să fie mîngîiat de femei, de mama sa, de mătuși! Dezmiertat, îi plăcea să se lipească, să se ghemuiască lîngă ele. Băiatul e un drăgăștos. Inima îi sta să se deschidă; dar acum trebuie să i se închidă pe vecie. Frumusețea pentru el nu va mai însemna o invitație la a da frîu liber imaginației, un imbold pentru sensibilitate, ci necuviință și durere. E prea inteligent, și de o inteligență prea precisă, prea lucidă, ca să nu-și dea seama, fără ocolișuri, că este înlăturat din lumea aceasta. În privirea tinerelor fete, ce poate el citi decît o scîrbă, sau, mai rău, milă?

Milă! Ah! mai ales milă nu! Lautrec cunoaște amare clipe de descurajare. Dar caracterul său îl ajută să treacă de disperare. Să se înduioșeze de propria soartă, să dea prilej de compătimire? Mîndria lui nu tolerează așa ceva.

Tăinuind în adîncurile sufletului tristețea și nostalgiile, cu un hohot de rîs, cu o glumă, el se ferește de compătimire. « Priviți ce ținută lipsită de eleganță, ce fund lat și ce nas cît un cartof; nu e prea drăguț. » Lautrec se știe vulnerabil. Preîntîmpinînd batjocura, se grăbește să stăruie asupra înfățișării lui groțeste.

45 Pudoarea sa este o mască. E și un fel de apărare. În

atitudinile sale, încape multă sfidare. Dar sfidarea înseamnă totodată și curaj. Viața îi e micșorată și mutălată. Rănit în străfundurile ființei sale, Lautrec o ia ca pe o provocare.

Viața îi scapă printre degete: dar nu se va lăsa exilat. Pînă la urmă tot o va apuca. Cu creionul, cu peneul, va fi prezent în vîltoarea acestei lumi. Pictează și desenează fără preget. Dar nu ca unul care se droghează. Mai degrabă ca un naufragiat care, într-un suprem efort de voință disperată, se agață de o epavă. O spune chiar el: l-a apucat « furia » picturii. « Odaia mea e plină de lucruri cărora nu merită să le spui nici măcar mîzgăleli », îi scrie el lui Devismes. Leac împotriva plictiselii, refugiu, mijloc de a-și amăgi setea de viață: pictura e pentru el cîte puțin din toate acestea. Ea îi prilejuiește mai ales să-și afirme în ochii celorlalți, ca și ai lui însuși, existența. Să se cufunde în inerție, să fie un infirm pe care toți îl cocoloșesc, asta nu, niciodată! Atunci, ce-ar putea face altceva? Nu prea are de ales, nu-i așa? Să-și bucure ochii, atît va mai rămas.

Subiectele sale preferate nu s-au schimbat. Cai, trăsuri, vapoare, cîini, ele alcătuiesc grosul « menu-ului » său. Operele care se plămădesc, smulse cu mult har dintr-o substanță luminoasă, sînt pline de mișcare. În filele carnetelor de desen Lautrec revine neîncetat la caii lui dragi, ale căror atitudini le studiază cu o grijă, cu o atenție de cunoscător. « Am să fac alții și mai frumoși, niște cai pe cînte » — îi spune tatălui său. « Da, o să mîzgălești! » — îi răspunde contele Alphonse.

Cuvînt îngrozitor și cu atît mai crud cu cît, rostindu-l, contele Alphonse se gîndea în inconștiența lui mai mult la el decît la fiul său. Nu soarta acestuia îl mîhnește cel mai tare. Nenorocirea copilului îi provoacă o durere nesfîrșită, în primul rînd pentru că el se socotește păgubit. Nădăjduia să aibă un tovarăș de vînațoare. Nu are nici măcar un moștenitor. Un lucru e bine stabilit: nu se va precupeți nimic, nici bani, nici strădanie, pentru a îmbunătăți situația infirmului. Așadar, infirmul nu-l mai interesează. Și se poartă ca și cînd nici n-ar fi avut vreodată moștenitor. Dezamăgit, melancolic, se adîncește tot mai mult în

însingurarea populată doar de șoimi răătăciți și de
fantomele trecutului.

De chiens, d'oiseaux, d'armes, d'amours,
Pour une joie, cent douleurs.

.....
Méfiez-vous de la tempête
Et des femmes come la peste.

.....
Pour un peu de plaisir, mille douleurs
Ont les amour ux et les chasseurs. *

Nedemn vlăs ar al unei spițe ilustre și puternice,
Lautrec devine un străin — și el știe asta — în sînul
propriei lui familii. Nu mai e decît o ramură uscată.
Dacă contele Alphonse și-ar fi propus să marcheze
mărturia acestei realități, n-ar fi putut proceda altfel
decît a făcut-o: dreptul de prim născut care, firesc,
ar fi trebuit să se transmită fiului său, îl părăsește, îl
cedează surorii sale mai mici, Alix.

Cu « pătrundere » **, Lautrec își coboară din cînd în
cînd privirea asupra părinților săi. Îl răscolește atunci
o revoltă cît o străfulgerare împotriva acestui tată și
a acestei mame care l-au făcut așa cum e. Dar își stă-
vilește degrabă astfel de porniri. Cîteodată îi scapă
totuși o batjocură. « Mama mea e omul cel mai vir-
tuos, exclamă el. Numai că n-a știut să reziste pantalo-
nilor roșii. » Rîsul lui doare uneori ca un hohot de plîns.
Pictează. Pretutindeni pe unde se duce, pictează. După
șederea la Nisa, a fost transportat la obișnuitele reșe-
dințe ale familiei : la Albi, la Céleyran, la Bosc — unde,
la 4 noiembrie, « zidul plîngerii » trădează neînsem-
nata și mereu aceeași creștere de un centimetru pe
an. Lucrează fără răgaz. Trei sute de desene, vreo
cincizeci de ablouri: iată recolta lui din 1880.

La Céleyran încercase din nou peisajul. La Albi a
căutat să picteze viaductul de la Castelvieu, așa cum

* Cîini, păsări, arme, iubiri, / Pentru o plăcere, o sută de dureri. /
Să te ferești de furtună / Și de femei ca de ciumă. / Pentru o fărîmă
de plăcere, o mie de dureri / Au parte doar iubiții și cei ces vînători.
— Această deviză a lui Mac Mahon, al 8-lea cavaler irlandez de
la curtea regelui Patrick, a fost gravată de contele Alphonse, în 1913,
pe obloanele șoimăriei sale.

** Mary Tapié de Céleyran.

poate fi el văzut de pe terasa conacului din Bosc. Dar în vreme ce toate lucrările în care redă mișcarea au o forță convingătoare, iar portretele sale nu sînt lipsite nici de forță și nici de adevăr, peisajele rămîn un fel de simple schițe de impresie, fără personalitate. Aceste păduri încremenite, viile astea neînfiorate în toropeala lui august, cît de serbede sînt! De altfel, nici nu mai iubește natura. « Natura m'a trădat », spune el. Nu iubește însă numai ceea ce se mișcă, se agită, se cheltuie, tot ce-i amintește universul său pierdut; ci și tot — om ori animal — ce iese din comun prin ceva anume. Ascendențele sale meridionale, ca și educația primită, îl fac să nu prețuiască decît individualitățile. Îl atrage ceea ce e ciudat. Ciudățenia îi e familiară și-l ajută să se simtă normal: într-un fel sau altul, orice om e un soi de monstru. Ce bogată e viața! Și ce amestec de absurd și de minunat, de sublim și de abject sălășluiește în ea! Plăcerea lui Lautrec e să urmărească acest spectacol în veșnică schimbare. Îi place într-adevăr. Căci a-și bucura ochiul e în adevăr o plăcere. Iubește desenul, care ajunge pentru el însuși rațiunea de a fi. Începe acum un alt fel de vînătoare. Cînd călătorește, a luat obiceiul să-și țină mici jurnale pe jumătate scrise, pe jumătate desenate. După ce pleacă, în ianuarie 1881, de la Céleyran, ca să se întoarcă la Nisa, spre a-și petrece acolo iarna, alcătuiește un *Caiet de zigzaguri*, pe care îl dedică verișoarei sale Madeleine Tapié, « cu scopul lăudabil de a o distra de la lecțiile doamnei Vergnettes ». În paginile acestui caiet se lasă pradă, prin ștrengării de o ironie spontană, plăcut malițioase, unei satire amuzate și amuzante la adresa tovarășilor săi de drum sau de hotel. Simțul umorului, pe care nevoia de a se vedea pe sine însuși îl ascute și mai mult, îi dezvăluie curînd ridicolul sau defectele semenilor săi. « Sînt aici doi tineri englezi superbi, vecinii noștri de cameră; cele două surori ale lor, care seamănă cu niște umbrele, umblă îmbrăcate în roz, și au o invitată, o mică miss în albastru, cu părul roșu. E o figură pe care am încercat s-o fac călare, dar n'am izbutit. »

Lautrec nu-și oprește strădania doar la folosirea creionului, a peniței sau a pensulei. Cu o energie plină de îndărătnicie își silește membrele la disciplina exer-

cițiilor fizice. Umblă, înoată și vîslește. Marea îi e prietenă. Înoată, spune el, « ca o broască rîioasă, dar repede și bine ». Se străduiește zi de zi să-și dezvolte posibilitățile; ajunge chiar să poată sări în apă de pe un vapor.

La sfîrșitul șederii sale la Nisa, ședere prelungită și din pricina îmbolnăvirii uneia dintre mătuși, are la activul lui nici mai mult nici mai puțin de cincizeci de băi. E foarte mulțumit de această treabă bună, care dovedește, spune el, că « extremitățile sale loco-motrice » au realizat « progrese simțitoare ».

De la Nisa, Lautrec pleacă împreună cu mama sa la Paris, unde, în iulie, se va prezenta la probele primei părți a examenului de bacalaureat.

Se ocupă el oare îndeajuns de învățătură? Fără doar și poate mai puțin decît de pictură. La Paris îl regăsește « cu o bucurie nebună » pe prietenul Princeteau. Afecțiunea care îi leagă pe schilodul de 16 ani și pe surdul de 37 e mai vie ca oricînd. Infirmitatea le-a întărit intimitatea. Se văd în fiecare zi. Lautrec îi zice lui Princeteau: « maestrul meu »; iar Princeteau îl numește pe Lautrec « pruncul meu din atelier ».

Pictorul animalier îl iubește pe Lautrec « ca un tată ». Îl mîhnește cît e de « pocit » protejatul său, cum obișnuiește să spună în curiosul lui limbaj. E foarte uimit și de atîtea haruri ce se vădesc la acest băiețandru. Tot ceea ce lui i-a luat ani ca să-și dezvăluie și să startornicească, Lautrec prinde cu o repeziciune uimitoare. De fapt, Lautrec îl imită « ca o maimuță ». Îi fură procedeele, îi urmărește penelul, îi copiază maniera, solidă și ușoară în același timp, care acordă un loc de seamă luminii. Sub înrîurirea indirectă, difuză, a impresionismului pe atunci urît la culme, în plină bătaie (prima expoziție a grupului, care se ținuse în 1874, avusese loc doar cu șapte ani în urmă), pictura mondenă începe să se lumineze. « Sîntem împușcați, dar mai întîi buzunăriți », observă sarcastic Degas. Acest « impresionism corectat, îmblînzit »* pătrunde totodată și

* Emile Zola: *Naturalismul la Salon*, în *Le Voltaire*, 21 iunie 1880.

în operele lui Princeteau; Lautrec profită și el, făcându-și ucenicia.

Princeteau este încântat de elevul său. În nemărginita lui dragoste, în admirația plină de uimire în fața « progreselor crescînde », a « progreselor miraculoase » pe care le săvîrșește tînărul, el îi deschide larg porțile atelierului său și nu-i ascunde nimic din arta, din tehnica, din tainele sale. În fiecare dimineață, Lautrec se duce în Faubourg Saint Honoré, ca să lucreze în preajma artistului.

Princeteau lucrează acum împreună cu Théophile Poilpot la o vastă frescă, menită să comemoreze faimosul episod al războiului din 1870: șarja cavaleriștilor la Reichshoffen; el urmează să picteze toți caii acestei compoziții, iar Lautrec face nenumărate schițe după ei. Copiază îndeosebi un cavalerist — « neobișnuit de bine... făcîndu-mă să mă cutremur », spune Princeteau. În albumele de crochiuri ale acestuia, Lautrec își amestecă desenele cu cele ale maestrului, și uneori lui Princeteau îi vine greu să și le deosebească pe ale sale.

Între diferitele ateliere din micul orășel al artiștilor în care locuiește Princeteau, e un neîncetat du-te-vino. Pictorii și sculptorii de aici au cam toți, mai mult sau mai puțin, aceleași preocupări. În general, sînt obișnuiții cercurilor, curselor și reuniunilor elegante. Printre ei îi găsim pe Petitjean, Butin, Lindon, și vicontele de Passage, căruia Lautrec încearcă să-i schițeze un portret călare. Dar doi artiști de aici îl atrag îndeosebi pe băiețandru. Unul, John-Lewis Brown, e un bordelez de origine irlandeză. Foarte harnic, el se bucură la vîrsta de 52 de ani de o reputație demnă de invidiat ca pictor de cai, de acțiuni militare și sportive: chiar și Napoleon al III-lea i-a cumpărat odată două tablouri. Lautrec, care a primit cîteva sfaturi din patrea lui, se minunează văzîndu-l cu cîtă virtuozitate execută pînze care dovedesc, fără putință de tăgadă, profunda, nemaipomenita sa știință despre cai. Cealălalt se numește Jean-Louis Forain. Acest tînăr zvelt, puțin cam palid, cu privirea tăioasă, cu gura marcată prea de timpuriu de o cută amară, e aproape un necunoscut, care se caută încă pe sine. Nu a împlinit treizeci de ani. Prieten cu Degas, el expune la

salonul impresioniștilor, unde acuarelele lui au fost remarcate. Deocamdată, arta îl hrănește prost. Cel mai ades, Forain se zbate în mizerie și din cînd în cînd portăreii vin să-i pună sechestrul. Luîndu-le-o înainte, artistul s-a obișnuit să-i adăpostească la loc sigur cîtră fusele — uneori la contele Alphonse, de care este foarte legat și care-i prețuiește mult talentul. De o vervă nesecată, dar zgîrcit cînd e vorba de discursuri, Forain nu mai contenește cu zeflemeaua, izbucnind în hohote de rîs răsunătoare, adevărate răgete, spunînd niște « vorbe », al căror tîlc îi încîntă pe trîndavii ce-i umplu atelierul. Datorită spiritului său de observație, el începe să furnizeze cîtorva gazete desene pe care le semnează uneori cu impertinentul pseudonim « Zut »*, în care dă frîu liber spiritului său nimicitor. Lautrec nu mai ostenește să-l asculte. Se bucură de umorul său mușcător, îndreptat de obicei împotriva conformismului, mediocrității, pretenției, neghiobiei, meschinăriei. Nu ostenește nici să-i privească operele, crochiurile lui înfățișînd aspecte din viața pariziană, scenele de moravuri surprinse în zbor prin cafenele, prin culisele teatrelor, music-hall-urilor sau la galeria de la Folies Bergère. Cîtă dezinvoltură! Cîtă causticitate! Ah! ce « desen frumos! » Cît de bine se pricepe Forain să redea din numai cîteva trăsături aspectul, adevărul psihologic al unui personaj! Nici o trăsătură de creion în plus: o expresie simplificată, directă, tăioasă, uimitor de sugestivă. Într-adevăr admirabil. În strada din Faubourg Saint-Honoré nu te poți plictisi. Lautrec simte cum renaște. Mai mult ca oriunde în altă parte, poate învăța aici cum să-i bată joc de soartă. Îl împiedică oare pe Princeteau infirmitatea să se înveselească în fața spectacolului pe care viața i-l oferă? El refuză chiar să admită că este surd-mut și își bate joc de semenii lui care n-au avut destulă voință să ducă, *fie ce o fi*, o existență normală. Multe din schițele lui, debordînd de fantezie, îi mărturisesc voia bună. În preajmă și în lumea lui, Lautrec nu ia numai lecții de pictură; felul lui răutăcios de a fi, pe care îl are din naștere, se șlefuieste.

Adeseori, seara, Princeteau își duce protejatul la circ sau la teatru. Circul era pe atunci la mare modă. Princeteau și Lautrec merg aproape întotdeauna la circul Fernando care, construit din lemn pe bulevardul Rochechouart, la numărul 63, prezintă câteva din cele mai reușite atracții de la acea oră, la care se înghesuie să le vadă întregul Paris*.

Cei doi prieteni se simt atrași de circul Fernando și mai ales de cai. Cavaleria e minunată, călăreții și călărețele de înaltă școală ating suprema măiestrie. Lautrec se arată la fel de pasionat și de numerele acrobațiilor, jongleurilor, echilibriștilor, ale animalelor savante, ca și de primejdioasele voltije ale trapeziștilor. Are gustul — nu! cultul perfecțiunii. Tot ce vădește superioritate și în primul rînd superioritate fizică, îi stîrnește entuziasmul. Ființele acestea puternice și mlădioase, care și-au adus trupul la o supunere oarbă, pentru care nimic nu pare a fi o greutate, și se joacă cu dificultățile cu o ușurință ce neagă pînă și cea mai mică urmă de efort, ființele acestea îl fascinează.

«Nu-i așa că-i frumos?» strigă el, scos din fire, în timp ce un fir de salivă i se prelinge printre buzele umflate. Paiatele îi amintesc de propriii decrepitușdine. Numai că ele rîd. Rîd de ele însele, de stîngăcia lor, de cît sînt de ridicole. Și rîde și el, rîzînd în același timp de sine însuși. Lumină fantastică de circ, artificială și minunată, în care obrazul alb de făină al clovnilor e o mască caraghioasă, sfișietoare și neînsemnată, o paradă împotriva mizeriei umane și caricatura ei totodată.

Umbre și lumini: Princeteau și Lautrec nu vin să caute altceva la teatru. Textul recitat îi lasă nepăsători. Nici nu-l ascultă. La ei nu au preț decît decorurile, jocul de culori pe care îl produc costumele actorilor ce se mișcă în fața acestor decoruri. Rampa de gaz — singura sau aproape singura care lumina pe atunci scena — proiectează de jos în sus o lumină palidă, gălbuie, neobișnuită, care remodelează chipurile, marcîndu-le cu contrastele unui clarobscur violent accentuat, reve-

* Reclădit, acest edificiu a devenit în 1898 circul Medrano, după numele noului său proprietar, care nu era altul decît clovnul Boum-Boum.

lator, ciudat, smulgându-le banalității cotidiene, împru-
mutînd fiecărui gest un relief neîntîlnit. Lumina
aceasta a scenei e și ea tot o mască.

Și cum să nu iubească măștile, el, Lautrec, copilul
rușinos și îndurerat?

De școală se sinchisește din ce în ce mai puțin. Găsește
că nu mai are nici un haz. Viața l-a înhățat; nu mai
dorește decît un singur lucru: să se lase în voia ei. Să
picteze, iată ce vrea de aici înainte; să picteze, de vreme
ce îi face plăcere: ar fi o răsplată.

E și puțin capriciu în această dorință. Capriciu și deza-
măgire. Dar și ceva mai grav: sentimentul că într-o
zi îi va fi cu puțință — cine știe? — să ajungă prin
pictură să demonstreze, și să-și demonstreze, « că nu
e de loc un ratat ». Ce importanță mai au pentru el acum
temele la latină sau lucrarea scrisă la franceză? Le
lasă în voia soartei. Și urmarea nu întîrzie să se arate:
în iulie, din pricina gramaticii franceze, cade la bacă
laureat.

Deși ros de ciudă, caută să-și dea aere, își comandă
cărți de vizită pe care stă scris la loc de frunte: « Henri
de Toulouse-Lautrec, trîntit ès lettres ». Dar toată
fanfaronada e de prisos, căci la sesiunea din toamnă
tot va trebui să se prezinte, pentru că mama sa nu
vrea în ruptul capului să-l vadă poticnindu-se atît de
aproape de țel și să nu se poată bucura de studiile făcute.

După această nereușită, pleacă de îndată împreună cu
mama sa în Sud. Și va urma iarăși o cură, în acest an
în regiunea Hérault, la Lamalou, « stațiune feruginoasă
și arsenicală (ușor arsenicală, cum zicea doctorul) ».
Regiunea nu-i place de fel. « O văgăună îngrozitoare
de pămînt roșu »: așa o descrie Lautrec lui Devismes.
« E cu mult mai trist ca la Barèges, *quod non est pau-
lulum dicere* »*. Și cu toate că e ocupat să se « întremeze
pe dinăuntru și pe dinafară », se plictisește de moarte.
Iată însă că Devismes are grijă să-i dea de lucru, ca
să-i mai facă și o bucurie: tocmai a terminat o nuvelă,
*Cocotte*** și-i cere s-o ilustreze. Încîntat că prietenul

* Ceea ce e foarte puțin spus (în lb. latină în original — *N. tr.*).

53 ** Nume de cal în lb. franceză (*N. R.*).

său și-a « aruncat ochii asupra inspirațiilor (sale) rudimentare », Lautrec se grăbește — și e lesne de înțeles — să primească măgulitoarea propunere.

Cocotte, o povestioară cu o fărîmă de originalitate, are ca eroină o iapă bătrînă care, după ce a fost scoasă din armată, își trăiește în tihnă ultimele zile la un prea cumsecade popă de țară. Numai că într-o bună zi se abate prin partea locului regimentul ei de odinioară și, însuflețită de sunetul trîmbițelor, iapa cea scoasă la reformă se pornește să galopeze, purtîndul pe preot în mijlocul soldaților.

Această anecdotă firavă are măcar meritul de a fi zgîndărit verva lui Lautrec care, fără să mai piardă o clipă, se și așterne pe treabă ca să-și mulțumească prietenul. Schițează în peniță 23 de desene, pline de nerv, dovedind o mare poftă de lucru. Toate scenele de mișcare sînt foarte izbutite, iar caii de o extraordinară expresivitate.

Cum sfîrșește lucrul, îl și trimite lui Devismes. S-ar părea că își dă seama de rostul său în artă, că poate întrezări la ce anume va ajunge: « Am căutat să fac ceva adevărat, nu idealizat — mărturisește el. Poate că e o scădere a mea să nu pot cruța nici negii pe care îmi place să-i garnisesc cu niște peri zglobii, să-i mai bombez puțin și să le fac și un vîrf lucios. » Scrisoarea o semnează: *Un pictor în fașă*. Dar, dornic să afle părerea lui Devismes, îl roagă să nu întîrzie cu răspunsul: « Trimite-mi degrabă cîteva cuvinte. Sînt nerăbdător ». Ce mult ar vrea să facă ceva de seamă! Viața a fost cu el atît de vitregă că se îndoiește acum de tot, de harul său ca de orice altceva.

Așa că, atunci cînd primește răspunsul plin de laude al lui Devismes, nu-și mai găsește locul de bucurie. « Am crezut că-mi ies din fire cînd am citit binevoitoarea și îngăduitoarea dumitale scrisoare — spune el cu mișcătoare recunoștință. N-aș fi crezut vreodată să existe atîta bunătate: să primești niște schițe nenorocite și să-mi mai și mulțumești. Și pe deasupra să mai fii și foarte meticulos cu ele. Alege pe care le vrei . . . Ce să-ți mai spun — încheie el — sînt nebun, fericit, smintit la gîndul că poate proza dumitale va împodobi ca un foc de artificii zmîngălelile mele, că îmi întinzi o mîină de ajutor pe drumul atît de anevoios al publi-

cisticii, și în sfârșit, că am putut prețui și eu cumva o veche prietenie, cu cât mai veche, cu atât mai trainică. »* Și în timp ce se pregătește pentru bacalaureat — fără asta nu se poate! — Lautrec își petrece multă vreme pictînd. La Céleyran, la Bosc, unde se întoarce după tratament, face portrete, punîndu-i pe toți membrii familiei să-și plătească tributul.

Dar nu-și cruță de fel modelele acestea benevole. Dacă dragostea, respectul, îl face s-o înfățișeze pe mama sa cu o mare gingășie filială, nu tot așa se poartă și cu ceilalți membri ai familiei. Pe un văr al lui, în vîrstă de vreo zece ani, îl desenează stînd în picioare și privind de sus un curcan ce nu prea pare să se sinchisească de această contemplare. Pe tatăl său, plin de ironie, îl înfățișează într-o costumație preferată: în costum de caucazian, o căpetenie cu turban, ținînd un șoim pe pumnul stîng, încălecînd un cal împodobit cu un harnașament, cîndva în stăpînirea vestitului imam al Caucazului, Șamil-Efendi. Față de animale, Lautrec arată mult mai multă dragoste. Unui cal alb — Gazelle — îi face un portret în lege, nesfîrșit de mișcător prin vibranta sa înțelegere.

Forța și sinceritatea tușei dau o mare autoritate celor mai multe dintre operele sale. Măiestrie în devenire. Făcînd portretul unui preot, Lautrec izbutește să redea fără nici o strădanie — prin chipul acela roșcovan, pe un fond roșietic — întregul adevăr uman al acestui preot, așezat, cu capul plecat și nemișcat, parcă într-o nedeslușită visare. Pe cât se pare, modelul nu i-a pozat prea mult. Pensulația este ușoară și alertă. « Cînd creionul începe să-mi umble — îi scrie el odată lui Devismes — apoi trebuie să-l las să umble, sau bufl!... se oprește. » Cu pensula, de altfel, e același lucru **.

În luna noiembrie, la Toulouse, Lautrec înfruntă, de astă dată cu succes, încercarea bacalaureatului. Iar în 22, îi dă de veste lui Devismes, de la Albi, plin de

* Contrar celor ce nădăjduia Lautrec, « perla » lui Devismes nu i-a fost de nici un folos din punct de vedere publicitar. Nuvela prietenului său nu a apărut. Ea a fost publicată mai tîrziu (Éditions du Chêne, Paris, 1953) și, firește, numai datorită desenelor lui Lautrec.

voie bună: « Prins în vîltoarea bacalaureatului, mi-am neglijat prietenii, pictura și tot ce merită atenție pe lumea asta, în schimbul unor dicționare și manuale de nădejde. În sfîrșit, comisia de la Toulouse m-a declarat promovat, cu toate prostiile pe care m-am străduit să le desfășor ca să le răspund acestor belferi. Am scornit citate din Lucanus, care n-au existat niciodată și profesorul, ca să pară om de mare cultură, m-a primit cu brațele deschise. » Proaspătul bacalaureat nu se sîfșește să-și și schițeze pomenitului profesor, din cîteva trăsături de peniță, un portret zeflemitor: plin de el și aproape gata să plesnească, cu o căpățîină pleșuvă și niște ochelari cît toate zilele. « În sfîrșit, a trecut și asta » — încheie Lautrec. *

A trecut și asta, și încă pentru totdeauna, căci pentru nimic în lume n-ar mai consimți să se pregătească pentru partea a doua a bacalaureatului. Gata cu toate corvezile astea. Să picteze și iar să picteze: despre altceva să nici nu i se mai pomenească. Nu s-ar mai lăsa pradă plictiselii de a mai pregăti și alte examene, care, oricum, nu i-ar sluji la nimic.

Mama se înclină. N-are ea sufletul să-și sîcîie copilul. Dacă chemarea lui e într-adevăr să picteze, atunci făcă-se voia Domnului! Ea nu-i dorește decît fericirea pe care de altfel infirmitatea lui i-o face atît de străină. Ba chiar o să-l sprijine cît îi va sta în putință. Și de altfel, pictura e o deprindere privită cu cinste în familie. Poate că această « Cucoană Paletă » îl va face pe nefericitul băiat să mai uite toate acele lucruri ce nu-i vor fi hărăzite niciodată. Oh! Doamne! La șaptesprezece ani sigur că nu-și dă încă seama de toate amărăciunile pe care le va gusta mai tîrziu. Căci ce femeie din lumea lui s-ar încumeta să înfrunte ridicolul de a se mărita cu el? Printre ai săi, printre acești gentilomi în veșnic neastîmpăr și printre femeile acestora atît de atrăgătoare, ce altceva i-ar rămîne decît

* Dintre scrisorile adresate lui Devismes, aceasta este ultima pe care o deținem. Se pare, de altfel, că după asta, relațiile lui Lautrec cu prietenul său de la Barèges au slăbit repede. Devismes era foarte pios. În 1910, adică 30 de ani după această scrisoare, pierzîndu-și mama, el s-a călugărit. Înainte de a se retrage din viața lumească, a avut emoționanta idee de a-i trimite contesei Adèle cele opt scrisori pe care le primise odinioară de la Lautrec.

să se țină deoparte, umil? Să picteze deci, dacă asta îi e plăcerea!

În fața hotărârii lui, mama se înclină. Unchiul Charles își încurajează de altfel nepotul. Princeteau sare și el: « pruncul » — spune el — are « un talent nemaipomenit » și s-ar prea putea să-l aștepte « un viitor de aur ». La vreo împotrivire din partea contelui Alphonse nu se așteaptă nimeni. Dacă fiul său se simte tare în treaba asta și dacă alege el să-și petreacă zilele în fotoliu sau îi face plăcere să zmîngălească hîrtia, atunci n-are decît, nici că merită să-i mai spui ce crezi, de vreme ce un urmaș al conților de Toulouse nu e vrednic de singurele lucruri cu adevărat de seamă pe pămîntul ăsta: călăritul și vînătoarea.

Însuflețit la gîndul că va fi « liber în artă » — așa cum spune Princeteau — Lautrec nu ia totuși de fel lucrurile prea ușor. Artă capătă pentru el tot mai mult o însemnătate crucială. Vrea să izbutească, să arate ce poate pe singurul tărîm spre care se simte atras.

Pînă acum a lucrat puțin cam la voia întâmplării, mai mult în joacă, furat de ușurința cu care era înzestrat. Acum însă începe partea serioasă a trebii. Lautrec se gîndește să intre la Belle-Arte, să învețe într-unul din atelierele vestite. « Și cînd te gîndești că, dacă aș fi avut picioarele puțin mai lungi, n-aș fi pictat nicio dată! » Dar dacă soarta l-a făcut un infirm, atunci o să picteze. Se va strădui să ajungă un artist de aleasă valoare. Bineînțeles, nu un Forain! « Măcar de-ar putea să picteze ca marele său prieten Princeteau sau John Lewis Brown! »* Ce vis! Ceea ce l-a învățat Princeteau i-a prins bine. Numai că învățătura asta are și ea o limită. Trebuie mers mai departe, trebuie să-și impună o disciplină mai aspră, de care simte nevoie. Princeteau îl sprijină la rîndu-i, și-l sfătuiește să vină la Paris să urmeze cursurile lui Léon Bonnat. Bonnat tocmai a fost ales membru al Academiei, la 48 de ani. E un artist deosebit, un portretist prețuit, « pictorul milionarilor ». Nimeni altul n-ar fi mai nimerit să-i îndrume pașii unui Toulouse-Lautrec pe anevoioasa cale a artei. Lecțiile sale, — i se spune « Domnul Bonnat », așa cum odinioară maestrului din

Montauban i se spunea « Domnul Ingres » — lecțiile sale deci reflectă cu cea mai deplină fidelitate marea tradiție a picturii franceze, a acelei picturi pe care impresionistii — acești revoluționari, acești mistificatori — caută s-o discrediteze. Cu domnul Bonnat nu poți avea surprize. Sub aspra lui îndrumare, tânărul Lautrec are mulți sorți să-și desăvârșească frumoasa carieră pe care Princeteau i-o dorește din inimă: să devină unul din acei artiști bine priviți, care triumfă la Salon și în cercurile mondene, și dintre care unii — cei mai dibaci — ajung la Academie.

Se întâmplă ca un argintar din Albi, un oarecare Ferréol, prieten al familiei Toulouse-Lautrec, să cunoască la oraș pe un bancher al cărui frate, ce se îndeletnicește și el cu pictura — Henri Rachou — în vîrstă de 25 de ani, lucrează în atelierul lui Bonnat. Rachou făgăduiește să-l recomande acestuia din urmă pe Lautrec. Henri sosește la Paris în martie. La sfîrșitul lunii, prezentat lui Bonnat de către Princeteau, intră în atelierul maestrului din fundătura Hélène.

Contesa Adèle e cum nu se poate mai mulțumită de această potrivire și de perspectivele ce se deschid fiului ei. Lautrec e și el mulțumit.

II. «PĂDUREA SACRĂ»

Diverses célébrités parisiennes passèrent à l'envi devant ses yeux. Où vont-ils? se demandait Prométhée. *

GIDE: *Le Prométhée mal enchaîné.*

În fiecare dimineață, birja care îl aduce pe Lautrec se oprește în fața atelierului lui Bonnat.

Nu fără greutate, nu fără stîngăcie, ajutîndu-se de ciotul său de baston îndoit ca un cioc de corb, pe care îl numește în glumă «cîrlig de ghetе», Lautrec încearcă să se ridice în picioare. Coboară, se clatină, și de cum ajunge jos, își redobîndește echilibrul, apoi, parcă vîslind, se strecoară în atelier și, cît poate el de repede, o șterge spre colțul său obișnuit. Ajuns în fața tablourilor, se sprijină cu mîinile lui groase, se saltă, și, în sfîrșit, se instalează, cu picioarele atîrnînd în gol. Poate că în prima zi, ceilalți elevi să fi izbucnit în hote de rîs zărindu-l pe pitic, un tors cocoțat pe două picioare minuscule, ascunse în niște pantaloni în carouri albe și negre, cu un cap ce pare uriaș, și cu nas gros pe care stă încălecat un pince-nez cu rame de metal, cu buzele umflate, umede de salivă, și o bărbie verticală pe care încep să răsară peri negri și aspri ca de cal. Prin ateliere, lumea nu prea se poartă gîngaș. Se prea poate însă ca Rachou, atrăgîndu-le atenția, elevii

* Diferite personalități pariziene trecură parcă la poruncă prin fața ochilor săi. Unde se duc? se întreba Prometeu.

să se fi stăpînit de la vreun comentariu răuvoitor. Rachou l'a prezentat pe Lautrec, și acesta a început să strîngă mîna unuia și altuia, înfruntînd nepăsător — cel puțin așa părea — privirile cel fixau. Cînd se nimereste între niște oameni unde nu e cunoscut, se simte întotdeauna stînjenit. Mai mult decît stînjenit: rușinat. Izbutește însă să treacă peste asta, înfruntă curiozitatea cu mult curaj, ridicîndu-și privirea și accentuîndu-și și mai mult mersul său anevoios de parcă ar vrea să spună: « Da, eu sînt, și ce vreți? »

Și ce vreți?

Cunoaște el neplăcerile la care te expui ținînd cu orice preț să duci o viață ca toată lumea. A cîntărit dinainte riscurile. Nu e dintre neputincioșii care nu sînt în stare să îndure adevărul. Asta e, — ori dacă nu — nimic. Nimic: cu alte cuvinte, o odaie de infirm; giu, giuleli, dar disprețul de sine; liniște, dar dezgust. Decît așa, mai bine moartea.

De aici înainte, numele, averea, nu mai sînt decît niște chei ruginite, care nu pot deschide nici o ușă. În fața lui, lumea și-a ferecat porțile. Și dacă vrea într-adevăr să-și afle un locșor, trebuie să dobîndească, trebuie să merite alt fel de titluri de noblețe. Soarta lui e ca și aceea a copiilor mai mici din familiile bogate care, lipsiți de privilegiile fraților mai mari, pleacă peste mări și țări, prin locuri neumblate încă, să agonisească altă avere. S'a gîndit o clipă să se facă medic, ori chirurg. Iar fi plăcut să mînuiască bisturiul, să scotocească prin măruntaiele trupului omenesc. Numai că o asemenea ambiție e de neînchipuit la un om cu fizicul lui. Îi rămîne arta. Artă, ea poate fi mijlocul de a dobîndi dreptul la care rîvnește, de a respira printre oameni care nu sînt monștri.

La început nu se obișnuiește prea ușor cu viața de atelier. Totul aici e atît de altfel decît pînă atunci! Îl cuprinde nostalgia, dar se încrîncenează să uite. Cu o voință plină de mîndria străbunilor din războiul albigenzilor, se năpustește în muncă, în meșteșugul lui de artist.

Se năpustește în viață.

Foarte curînd și-a cucerit colegii, și-a plătit, fără doar și poate, din plin tradiționala primire: rom, vin alb, stridii, cornete cu cartofi pai, țigări și havane, nici o

desfătare nu a lipsit de la această sărbătoare. Dar și mai mult și-a cucerit el colegii cu propriile lui calități. Vlăstarul acesta de cruciați și-ar putea da frâu liber tuturor vanităților. Dar rămîne expresia simplității. Un tînăr ca el, căruia soarta i-a jucat cea mai îngrozitoare festă, ar putea fi înăcrit, insuportabil. Dar e drăgălășenia în persoană. Departe de el gîndul de răzbunare împotriva semenilor săi mai fericiți. Henri nu învinuiește pe nimeni și nimic. Emoționează prin felul lui curtenitor, prin simpatia ce o atrage asuprași. Nul miră, pare-se, și nul scandalizează nimic. Totul îi trezește interesul. După ce îl vezi de cîteva ori, nici nu-i mai bagi de seamă, hidoșenia. E atît de cald și de sociabil! Obişnuit să trăiască într-o familie numeroasă nu-i vine de loc greu să se alătore unui grup de oameni. De altfel, pentru el, prietenia e o necesitate. Pătruns de sentimentul slăbiciunii sale, îi e teamă de singurătate, șiși caută adăpost. Lucru foarte vădit de altfel. Și pe care ceilalți îl prețuiesc. Pentru că dacă s-ar văita, i s-ar întoarce spatele. El e însă cel dintîi care rîde de propriile nenorocire. Se ia singur peste picior cu mare plăcere. « Sînt o sticlă de-o jumătate », spune el sîsîind. Se strîmbă și se pocește, distrînd toată adunarea și imitîndu-se pe sine, iar în voita lui exagerare nu e atît paradă, cît un fel de a ieși din încurcătură. La drept vorbind, nu se rîde de el. Dar cineși dă seama? Cine simte cel frămîntă pe « micul Popou, Jos »?

Cu sinceritatea, dezinvoltura, voia bună, șotiile și fantezia lui, Lautrec e cuceritor. I se iartă totul: capriciile de copil răsfățat, nerăbdarea, micile răutăți pe care, scos din fire de te miri ce, i le și azvîrle în față celui la care ține cel mai mult, lui Rachou, de care îl leagă de la început o strînsă prietenie, sau lui Adolphe Albert, un tînăr de 26 de ani, care îl îndrăgește foarte mult. Noroc că la el supărarea nu ține mult și își recapătă degrabă buna dispoziție. Gluma cea mai îndoielnică îl înveselește. Cum începe cineva să fredoneze un cîntec, îl și acompaniază.

Asta nu înseamnă că nu are părerile lui bine stabilite. Dacă e în stare să fie lucid cu sine însuși, e și cu ceilalți, și cu o desprindere cu atît mai mare cu cît e conștient că este în afara celorlalte lucruri. Între tinerii în mijlocul cărora se află, și-a dat repede seama de cei care nu vor

ajunge să facă nimic în viață, fie că sînt plini de ifose, de vorbă lungă, fie că mestecă mereu vorbe mari și fac pe grozavii crezînd, în mediocritatea sau în puținătatea minții lor, că e de ajuns să-ți dai aere ca să și fii artist*. Îi era greață să facă pe pictorul. Și așa statura lui îl făcea să le sară în ochi celorlalți; și-l durea destul. În drama vieții lui nu-i loc de comedie. Dar această comedie n-o îngăduie nici la alții. Ifosele și stupiditatea îl scot din fire. Nu-i plac decît oamenii autentici, care sînt cu toată sinceritatea ceea ce sînt, și sînt bine.

Lautrec lucrează cu o teribilă ardoare. Dimineața muncește la Bonnat; după amiaza pictează sau desenează la Princeteau sau la Rachou. Înainte să urmeze cursurile lui Bonnat, își și însușise o anumită îndemînare. Se poartă însă ca și cînd n-ar ști nici să buchisească. O ia de la început. Face *tabula rasa*. Atent, supus, ascultă sfaturile vestitului pictor, străduindu-se din răputeri să le pună în practică. Trage de zor cu cărbunele.

Primele corecturi ale lui Bonnat, trebuie s-o spunem, nu au fost prea încurajatoare. « Maestrul i-a spus, le scrie Princeteau alor săi, că în pictură folosește niște culori ciudate. Și i-a mai spus că desenează ca un copil. » Ce « lovitură de bici »! Șfichiuită de critica maestrului, energia lui Lautrec capătă aripi. Bonnat îi « pune foc în vine ». Ștergînd tot ce a făcut — « trăiască miezul de pîine! » — Lautrec o ia de la capăt cu forțe îndoite. Cum să nu ia el de bune părerile domnului Bonnat, ale acestui artist « al cărui aer majestuos, remarcă el într-o scrisoare trimisă unchiului Charles, îmi curmă orice întrebare »?

Îmbrăcat într-o redingotă sobră, schimbîndu-și în fiecare zi decorațiile după locurile pe unde se duce, Bonnat își plimbă prin ambasade, ministere și saloane gloria sa de portretist. Nu se prea încumetă orice muritor să obțină să-i facă el efigia. Nu oricine ar vrea, îi poate și cere. E vorba aici de o consacrare ce costă bani grei. Trebuie să te pregătești pentru asta ca pentru ungerea unui cavaler « prin post, rugăciuni și opreliști de tot soiul », scrie un gazetar șugubăț. « Și după ce v-ați pătruns bine de impor-

* « Nu l-am văzut niciodată înșelîndu-se în aprecierea camarazilor noștri » — va spune mai tîrziu Rachou. « Era un psiholog nemai-pomenit. »

tanța actului pe care îl veți săvârși, vă comandați o rochie tip portret de Bonnat; există modele speciale. Vă găsiți un general, un ministru sau un ambasador care să vă recomande, și atunci, și numai atunci, domnul Bonnat va consimți să vă picteze stînd în picioare, țeapănă ca un par, strălucitoare ca un cristal și luminată de sus în jos ».

Dîndu-și seama că-i prea mic de statură, Bonnat se înalță cu ajutorul tocurilor duble de la pantofi. Cu capul înțepenit, el își trîmbează vorbele cu o voce în care se simte mereu accentul basc, în ciuda celor 25 de ani de viață pariziană. Cîștigurile sale sînt uriașe; cea mai mare parte din ele le consacră unei colecții pe care o îmbogățește cu răbdare și dragoste*. Față de maeștrii din trecut are o venerație atît de înflăcărată, încît măsoară cu umilință ceea ce-l desparte de un Velázquez sau de un Michelangelo: cînd vorbește de Capela Sixtină, îi tremură glasul. Bonnat « nu prea e dragăstos cu elevii lui — scrie contesa Adèle. Se pare însă că asta dovedește tocmai că are față de ei un interes real. » Asprimea, credința lui nestrămutată în principiile pe care le consideră indiscutabile se bucură de prețuire în ochii lui Lautrec, care vede în el imaginea însăși a marelui artist, așa cum înțeleg cei din familia sa să fie un artist. Dacă vrea să izbutească, « să nu rămînă cu desăvîrșire ratat », trebuie să năzuiască să-i fie pe plac.

Se supune tuturor cerințelor maestrului. El, care pînă atunci crezuse doar în propriile-i porniri, se stăpînește acum, își biruie nerăbdarea, copiază sîrguincios ghipsuri sau se chinuiește să lucreze foarte conștiincios și foarte academic, după modele vii. Lui îi plăceau culorile țipătoare. Sub îndrumarea lui Bonnat, paleta îi devine sumbră. Studiile devin impersonale, uscate, așa cum le vrea portretistul.

Continuînd să urmărească manifestările hipice, Lautrec vizitează și numeroase expoziții. Nu-și schimbă prietenii, frecventează cercurile mondene, Salonul acuareliștilor — « o expoziție delicată într-un local minunat », comentează el, aflat încă sub impresia încîntării pe care i-a prilejuit-o *Béarneza* lui Jacquet sau *Scenele tunisiene* ale lui Detaille, într-o scrisoare adresată unchiului său

Charles. Salonul* îl entuziasmează de asemenea. « Sînt atîtea de văzut! exclamă el. Voi cita *Portretul lui Puvis de Chavannes* de Bonnat, *Sărbătoarea de la 14 iulie* de Roll, *Ultimele clipe ale lui Maximilian* de J. P. Laurens. » O admirație convențională, potolită. Nepotul unchiului Charles a apucat pe drumul cel bun.

Cîteodată, însă, i se strecoară în suflet o îndoială. Bonnat îi repetă într-una că desenul său e « pur și simplu groaznic », iar el primește cu toată încrederea ceea ce îi spune maestrul, « Își adună tot curajul și o ia de la început », căutînd să-și înăbușe originalitatea, personalitatea pe care și-a afirmat-o pînă acum ca desenator înnăscut, spre a deveni mai conformist. Alte păreri însă ale lui Bonnat îi trezesc uimirea. « Cînd faci picioarele modelului privește-i capul », îi declară pictorul idealist. Nu e oare ciudat? Și nu e de asemenea ciudat, ca omul acesta copleșit de onoruri, al cărui nume este rostit cu atîta respect de către cei care îl cunosc, să fie luat în derîdere de elevi, pentru care a fi membru al Institutului nu pare să reprezinte suprema autoritate în artă.

Bonnat,
 Tu peins très bien la redingote,
 Chacun sait ça,
 Chacun sait ça,
 Tu la
 Détaches couleur de botte.
 Sur fond caca,
 Sur fond caca.**

De ce oare aceste obrăznicii? În martie, cînd Lautrec tocmai sosea la Paris, în strada Saint-Honoré, la numărul 251, nu departe de cité du Retiro, se inaugura cea de-a șaptea expoziție a impresioniștilor. S'a dus el oare să vadă operele acelor vestiți impresioniști, pînze de Monet, Renoir, Pissarro, Sisley, Berthe Morisot și alții, a căror pictură era negarea absolută a tot ceea ce Bonnat și adepții lui propovăduiau și practicau? . . . Ar fi cel puțin

* Salonul oficial (N. tr.).

** Bonnat, / Redingota o pictezi de minune, / O știe fiecare, / O știe fiecare. / O faci de culoarea cizmei, / Pe un fond caca, / Pe un fond caca.

ciudad ca Lautrec să nu fi auzit măcar de ele. În atelier, elevii discută. Gusturile lor nu coincid întotdeauna, oh! chiar de loc! cu cele ale portretistului. Cu jumătate de gură, unii dintre ei mărturisesc interesul cel au față de impresionisti, față de Manet. (La Salon, unde pare a nu fi remarcat decât tablourile lui Bonnat și ale unora ca Roll, nu s-a oprit el oare în fața unei mari pânze a lui Manet: *Barul de la Folies Bergère*? Dar despre asta nu-i suflă o vorbă unchiului Charles!) Se prea poate ca, îmbibat de prejudecățile artistice ale mediului său social, să considere aceste păreri descumpănitoare; ele îi dezvăluie orizonturi nebănuite; îi vădesc că în 1882 pictura nu se mărginește în Franța, în întregime și exclusiv, la operele oficialilor care și împart fotoliile de la Institut și comenzile mondenelor.

Pînă la urmă, învățătura lui Bonnat s-a dovedit a nu fi fost nefolositoare. Sub îndrumarea lui, Lautrec deprinde legile compoziției. Mai învață că fără disciplină nu există muncă fructuoasă, că dacă vrea să-și împlinească gîndurile va trebui să-și educe mai departe, cu bărbăție și încăpăținare, harul.

Cum vine vara, Lautrec se întoarce în Sud.

Pentru ultima oară își lipește trupul de « zidul plîngerii ». Un metru și cincizeci și doi, mai mult nu va mai crește. Plin de causticitate, se compară cu apostolul Simon, cel « cu un aer cam batjocoritor și cu capul plecat, dar mai ales atît de îndesat », adăpostit într-o nișă a catedralei de la Albi.

Încîntat că poate desena și picta, Lautrec adună în timpul vacanței pânze și desene în cărbune. Face cîteva peisaje, studii de cai, dar mai ales multe portrete. Pe rînd, membrii familiei trebuie să-și pozeze: mama, bunicile, unchiul Charles, unchiul Amédée, veri și verișoare. Mereu în căutare de modele, el îi cheamă și pe țărani sau pe slugi (le plătește 75 de centime de ședință). Trudă necurmată, folositoare. Lautrec face uriașe progrese. Lucrările sale capătă forță și accent propriu. Și, mai ales, departe de atelierul lui Bonnat, paleta sa începe să se lumineze. Pânzele cele mai bune sînt scăldate în lumină, portretul cutărui sau cutărui țaran din Céleyran, și printre alții, cel a tînărului Routy. Să fie oare influența impresio-

nismului? Sau poate influența pictorilor de la Salon. Un Bastien-Lepage sau Jules Breton care — la modă fiind atunci colibele — adoptă stilul rustic? Opera lui Lautrec rămîne, de fapt, destul de inegală.* Lautrec caută, și semnează cînd lucrări a căror gingașă vivacitate ar putea fi prețuită chiar de un Sisley, cînd pînze îmbîcsite și sumbre.

La Bosc, printre atîtea și atîtea modele, l-a pus să-i pozeze și pe un oarecare Moș Mathias, un obișnuit al cabaretelor. L-a pictat prăbușit pe o masă, cu capul sprijinit greoi pe brațele încrucișate, cu un pahar pe jumătate plin, dinainte. Imagine de un realism pătrunzător. Moș Mathias se uită în ochii pictorului: figura sa stigmatizată de băutură, brăzdată de cute adînci, ochii stinși, vorbesc îndeajuns despre abrutizarea pe care o pricinuieste abuzul de băutură. În simplitatea ei, această pînză e o adevărată constatare, o fișă clinică. Iată la ce decădere duce alcoolul.

Alcoolul, această otravă fermecată. Lautrec merge adesea la cafenea, împreună cu tovarășii lui de atelier. Banii îi curg printre degete, nu-i plac decît lucrurile scumpe. Toți îl urmează bucuros. Sau, dimpotrivă, îl conving fără nici o greutate să meargă cu ei. Lăcomia — « sînt lacom ca motanul unui episcop », recunoaște el — îl împinge să consume, să guste ceea ce « îți lasă gura apă ». Și apoi, alcoolul irizează în culori luminoase și vesele zilele mohorîte. Nu, Lautrec nu caută să se amețească. În băutură el nu caută decît plăcerea. Și, pe lîngă această plăcere, alcoolul îi mai dă și « acea ațîțare ce trece drept forță și un elan ce seamănă a bucurie »**. Totul devine atunci atît de simplu — atît de ușor!

La 5 septembrie e hramul noii capele a castelului de la Bosc. Monseniorul Bourret, episcop de Rodez, a venit anume să prezideze ceremonia. În timpul solemnității i se adresează pîrintește din altar lui Lautrec: « Dragul meu fiu — îi spune el — ți-ai ales cea mai frumoasă dintre meserii, dar și pe cea mai primejdioasă ».

La înapoierea la Paris se petrece o schimbare: Bonnat își părăsește atelierul. Descumpăniți pentru o clipă,

* Pînzele din 1882 se evaluează la vreo patruzeci.

** Thadée Natanson.

elevii se hotărăsc să se ducă să-și ceară altui pictor vestit, Fernand Cormon, să se ocupe de ei. Împreună cu prietenii săi, Rachou și Adolphe Albert, Lautrec trece deci în atelierul pe care l-a deschis în Montmartre, în strada Constance, la numărul 10, gloriosul autor al lui *Cain*. Această pânză, intitulată *Cain*, inspirată din *Legenda secolelor* a lui Hugo, fusese, cu doi ani în urmă, în 1880, unul din triumfurile Salonului. Statul s-a grăbit să cumpere ca să-și îmbogățească colecțiile. Ea a confirmat în chip strălucit meritele, de altfel universal recunoscute — Cormon este un pictor de talie internațională — ale unui artist care nu se teme să atace marile subiecte ale istoriei. Fiul vodevilistului care a scris *Cele două orfeline*, Cormon e un fost elev al lui Cabanel și Fromentin. După ce a pictat *Moartea lui Mahomed* și *Nunta Nibelungilor* (care i-au adus în 1870, la vârsta de 25 de ani, prima medalie), el a schițat episoade din mitologia indiană, apoi acel *Cain* care l-a făcut să caute în preistorie subiecte demne de penelul său. Epoca de piatră este acum domeniul preferat. Aruncă piei de animale peste trupurile fetelor frumoase ce-i slujesc de model, și-i transformă în vânători de urși, în locuitori ai bordeielor lacustre pe băieții din Butte*. Din pricina gusturilor sale, fără îndoială că și din pricina slăbiciunii — un bărbat subțire, cu o figură îngustă și colțuroasă, cu o barbă rară, cu ochi bulbucați peste care se lasă niște pleoape grele, osos cum rareori mai întâlnești pe cineva — a fost poreclit Moș Rotulă. În ciuda acestei necuviințe, toți îl respectă. Lautrec, cel puțin, îi găsește un « talent auster și puternic ».

Cormon e adorat de elevii săi. Cei drept, succesele nu i-au știrbit nimic din cordialitatea sa firească. La 37 de ani, e același boem vesel din totdeauna, pe care titlurile și onorurile nici nu l-au cumințit și nici nu l-au făcut să-și dea aere. Acum ca și înainte, nu se dă în lături de la orice fel de năzdrăvănie. Când a fost decorat cu Legiunea de onoare, s-a alăturat pe dată unei masce de parade pusă la cale de elevii lui: înarmat cu o sabie pașnică, iar înapoia lui mergînd un elev care-i agita deasupra capului o umbrelă deschisă, a defilat în fruntea

* La Butte este o colină în Montmartre, locuită mai ales de artiști. (N. tr.).

unui cortegiu fantezist. Iată! deci pe Lautrec foarte departe de Bonnat și de loviturile sale de bici.

Îl regretă totuși pe fostul său maestru. Cormon îi pare a fi un profesor de o bunăvoință excesivă. Autorul lui *Cain* nu are rigoarea lui Bonnat și de prea multe ori, după părerea lui Lautrec, îl poți mulțumi «cu mai nimic». Se vede așadar nevoit să-și impună cerințe mai mari decât așteaptă maestrul. Lucru ce-l nemulțumește, îl «enervează», pentru că iar plăcea ca imboldul să vină din afară.

Cormon trece pe la atelier de două ori pe săptămână. Sare cu o sprinteneală de pasăre de la un șevalet la altul, corectînd pînze și desene, sugerînd retușuri, spunîndu-le unora că ar trebui să lucreze mai mult «pe planuri», altora că ar fi mai inspirați dacă l-ar copia pe Veronese.

Și îndată ce maestrul pleacă, atelierul își reia ritmul obișnuit. Cei treizeci de elevi fac de multe ori un tărăboi pe cînte. Se aud cîntece deocheate. Se spun anecdote, de cele mai multe ori fără perdea. În mijlocul colegilor, și în pofida felului său de a se purta, Lautrec nu se simte întotdeauna la largul lui. «O grămadă de considerațiuni sentimentale» îl rețin și, spune el, «va trebui neapărat să le uit dacă vreau să ajung să fac ceva». Ce anume? Nu știe. Nimic nu merge cum ar vrea el. În ochii lui, munca pe care o face se împotmolește în mediocritate. «Nu sînt de loc pe cale să regenerez arta franceză, scrie el; și mă lupt cu o biată hîrtie care nu mi-a făcut nimic și pe care, credemă, n-am așternut nimic ca lumea.» Oh! Nu e el omul care din vanitate ar putea stîrni gelozie. Nu-și îngăduie nici cea mai mică bunăvoință față de sine, în schimb e întotdeauna gata să-și laude pe alți colegi, cum ar fi Louis Anquetin, fiul unui măcelar din Etrépagny, căruia chiar Cormon îi prevestea un viitor strălucit ca pictor și ale cărui cîteva pînze — supremă recompensă — împodobesc pereții atelierului.

«Tata m-ar trata bineînțeles ca pe un *outsider*»*, constată Lautrec. Cu multă grijă pentru reputația familiei, contele Alphonse l-a rugat pe fiul său să-și aleagă un pseudonim. La început, Lautrec s-a împotrivit, apoi,

* Mărginaș (în lb. engleză în original — *N. tr.*).

« ca să fie lăsat în pace », trist, s'a resemnat. De aici înainte își va semna lucrările cu anagrama numelui său; Tréclau — sau nu va semna de loc.

Așadar lui nu i se lasă nimic! Plin de neliniște, Lautrec își cîntărește viața și încremenește. Seara, cînd se întoarce în cité du Retiro, îl cuprind brațele mamei sale. Un adevărat refugiu plin de duioșie. În discreția ei prevernitoare, contesa Adèle presimte suferința copilului său. Față de ea, bravadele nuși au rost. Masca se prăbușește. Elevul lui Cormon, care în atelier rîde, se strîmbă și reia cu voce stridentă cîntecele decoltate, nu mai poate sfida acum. Sub privirea mamei, se întoarce la adevărul său crud și jalnic. Și se lasă în voia soartei, în fața acestei dragoste care ar vrea să-l aline și de care are atîta nevoie. Dar dragostea aceasta îl cuprinde și-l sfîșie. A doua zi se va duce în Montmartre, și, între două vorbe de duh, va striga în gura mare, făcînd pe bufonul: « Ah! aș vrea să găsesc o femeie care să aibă un amant mai urît ca mine! » Atelierul va primi această glumă cam ieftină cu un mare hohot de rîs. Apoi, cineva va băga poate de seamă că Moș Rotulă nu e chiar ceea ce se cheamă un băiat frumos, dar că asta nu-l împiedică să întrețină trei amante deodată — și încă n-ar fi meritul lui cel mai neînsemnat.

Tréclau!

« Roagă-te pentru el, scumpă mamă, scrie contesa Adèle; viața de atelier, excelentă din punct de vedere al meseriei, este o grea încercare pentru un tînar. »

Montmartre cel din 1882 mai seamănă cu cel descris de Gérard de Nerval în ale sale *Noapți de Octombrie*: « Sînt mori, cabarete și tonele, paradisuri campestre și străduțe tăcute, mărginite de cocioabe, de hambare și grădini bogate, cîmpii înverzite tăiate de văi, unde izvoarele răzbat prin pămîntul argilos, desprinzînd cîteva insulițe de verdeață, unde se zbunguie caprele păscînd talpa ursului agățată de stînci; fetițe cu privirea mîndră, cu piciorul sprinten, le păzesc jucîndu-se ».

Grădinițe. Bolți de carpeni. Maidane. Montmartre care, fiind o comună, fusese alipit Parisului cu vreo 20 de ani în urmă, în 1860, mai e încă un sat. Calmul locului, zările de necuprins, calitatea deosebită a luminii, ca și

viața ieftină i-a adus aici pe nenumărați artiști. Aproape pretutindeni au fost instalate ateliere. Cu toate acestea, de prin 1870, Montmartre evoluează.

Dacă în vârful colinei Butte se înalță lin bazilica Sacré-Cœur, a cărei construcție a fost hotărâtă în urma înfrîngerii*, în partea de jos a Montmartre-ului apar cabarete ca *La Grande Pinte*, *Le Plus Grand Bock*, *L'Auberge du Clou***, pe bulevardul Rochechouart, un anume Rodolphe Salis a început, nu de multă vreme, să organizeze întâlniri ale poezilor, cîntăreților și pictorilor într-un local botezat *Le Chat Noir****. Pe urmă, se dansează. Dansul continuă la *Moulin de la Galette*, balul acela rustic care păstrează încă ultimele două din cele treizeci de mori ale căror aripi se învîrteau odinioară sus pe colină. Se dansează și prin vechile localuri de bal ale celui de-al doilea imperiu, *Reine Blanche* și *Boule Noire*****, care, situate pe bulevardul Clichy își aruncă ultimele focuri, în timp ce pe bulevardul Rochechouart, localul din Elysée-Montmartre, încăput pe mîna unui director energic, ademenește cu cupletele sale îndrăcite o mulțime de cheflui. Montmartre se însuflețește din ce în ce. Noctambulii în căutare de femei cu virtutea șubredă (le poți găsi aici din ce în ce mai des) ajung pînă în aceste locuri lăturalnice, unde, la închiderea cîrciumilor și cafenelelor, izbucnesc, cîteodată la lumina galbenă a felinarelor, încăierările derbedeilor.

Strada Constance, pe care se află atelierul lui Cormon, dă în strada Lepic, al cărei traseu sinuos șerpuiește pe coasta colinei Butte. Înainte de a porunci birja care să-l ducă acasă, Lautrec umblă de colo pînă colo împreună cu tovarășii lui. « Luăm un păhărel? » Mulți dintre prieteni locuiesc de altfel prin apropiere. Rachou, care tocmai îi schițase portretul (în chip de mulțumire Lautrec l-a gratificat — malițios — cu un « senator »: o maimuță care, după părerea lui, seamănă leit cu ministrul Méline), locuiește în strada Ganneron. Anquetin își are atelierul în avenue de Clichy. Cu Rachou, cu Anquetin, cu René Grenier, originar din Toulouse și

* De la Sedan (N. tr.).

** Ocaua cea mare, / Halba cea mai mare, / Hanul cu cîrlig. (N. tr.)

*** Pisica neagră.

**** Regina albă și Bulgărele negru (N. tr.).

care urmează din amatorism cursurile atelierului, împreună cu alții, cu Charles-Edouard Lucas sau cu Tampier, un vlăjgan ce bate toate expozițiile, ține adevărate și nesfârșite discursuri despre pictură, dar disprețuiește ideea de a pune mîna pe un penel. Lautrec, agățîndu-se de brațul unuia sau altuia, cutreieră șontîc șontîc străzile din Montmartre.

Se desparte întotdeauna cu regret de orice tovărășie în care s-ar afla. De cum rămîne singur, se simte amenințat, în voia primului mojiu ce-i iese în cale. Însoțit de prieteni, nu se teme de nimic. « Al mare », îi spune el cu afecțiune lui Anquetin, înălțîndu-și capul — Anquetin are cu douăzeci și cinci de centimetri mai mult decît el — privind spre chipul puternic conturat al prietenului său mai vîrstnic cu aproape patru ani, al cărui nas răsucit întărește asemănarea cu Michelangelo.

Lautrec îl admiră. Anquetin e tot ce el nu e. De o sănătate de fier, acesta are un trup robust și o musculatură puternică, pe care o antrenează zi de zi prin scrimă și îndelungi ceasuri de călărie. Iubind la nebunie călăria, poate că preferă mai degrabă caii picturii, considerîndu-se însă în același timp un viitor maestru al penelului. Orgoliul nu-i e cu nimic mai prejos decît ambiția de care dă dovadă. Intrînd într-o zi la Louvre împreună cu alți colegi din atelier, în timp ce un ghid le oferea serviciile, l-a apostrofat cu un dispreț suveran: « Ce să facem cu ele? Noi sîntem creatorii Luvrului ». Uimitor de înzestrat, un desenator pentru care nu există nici un fel de greutate, el va fi — cum o spune singur — Rubens'ul veacului său. Ar dori să ducă aceeași existență fastuoasă și a început chiar să-i imite portul: haină de catifea și pălărie largă de fetru.

Această forță atît de sigură de sine îl orbește pe Lautrec. Ce și-ar mai putea dori oare Anquetin? Nu-i lipsește nimic — femeile cel mai puțin: acest mare voluptuos nici nu-și mai poate număra cuceririle. Femeile! Ștînd într-o cafenea, Lautrec se uită la cele care trec, în timp ce prietenii lui perorează. Cîteodată, zărindu-l acolo, în colțul lui, parcă mai mic și mai urît prin contrastul caricatural căruia îi dă naștere alăturarea de frumosul Anquetin, ele au un gest abia schițat de oprire; uimirea le dilată pupilele. Apoi se îndepărtează sau întorc capul. În timp ce el își lasă privirea în pămînt, cu inima

strînsă, umilit de uităturile lor care nici măcar n-au cutezat să-și mărturisească dezgustul.

Are optsprezece ani. Dorința stîrnește în el furtuni, o răscolire a singelui, care i se zbate în tîmple cu violență. Femeile trec în rochii foșnitoare. Delicioasă și chinuitoare trecere. Ochii femeilor, gesturile femeilor, mîinile femeilor, trupul femeilor — ah! cum ar ști el să iubească! E născut pentru iubire. A iubi! Dar ce poate el să nădăjduiască? Toți colegii de atelier au amante, toți se laudă cu norocul ce-a dat peste ei. Dar el? Nimic. Nu va putea să dobîndească nimic! Nici o femeie nu se va încumeta vreodată să-și apese gura pe buzele lui băloase. Niciodată!

Niciodată! Înălțînd capul, cu ochii scînteietori îndărătul pince-nez-ului, Lautrec slobozește răcnind vreo porcărie sau se apucă să mormăie pe nas, cu glasul lui poticnit, fornăind la fiecare trei cuvinte (ai zice că rînjește) o judecată în felul său, pe jumătate în glumă, pe jumătate melancolică: « Dragoste e atunci cînd te copleșește dorința — fornăie — da! să te apuce pînă crăpi! — fornăie — dorința să te dorească cineva! » Fornăie iar. « Ei? Ce spui? Ăl mare! »

Tot ce nu poate închina iubirii, Lautrec închină prieteniei. Afecțiunea lui e despotică. Acest nevolnic, care caută prezența liniștitoare a celor puternici, îi mlădiează după fantezia și capriciul lui. Cere, poruncește, îi trage după el pe ceilalți. În mijlocul prietenilor pare « un general care-și comandă trupele »*.

Tot ce nu poate închina iubirii, Lautrec închină muncii. Munca e ca o supapă pentru prisosul de energie nefolosită. Împins de senzualitatea lui exagerată, desenează cu îndîrjire, brăzdează foile de hîrtie Ingres cu trăsături nervoase și precise. Nu e nici pe departe dintre cei care, tacticoși, își migălesc operele. Dintr-o dată, liniile țîșnesc scoțînd la iveală caracteristicile izbitoare ale modelului.

Dar acest lucru nu e chiar întru tot ce ar dori Cormon. Lautrec « se bălăcește », o spune chiar el, și încă « vrednic de toată mila ». « Ah! draga, buna-mea-mamă-nașă, se vaită el, ce înșelătoare meserie! Ești înțelept doar dacă nu te dai cu trup și suflet pe mîna picturii, ca mine!

E ceva cu mult mai greu decît greaca sau latina, dacă vrei s-o faci ca lumea, așa cum vreau eu».

Din fericire — cel puțin așa crede Lautrec — Moș Rotulă se arată mai puțin îngăduitor ca la început. « De două săptămîni, scrie Lautrec în februarie, a început să reacționeze și chiar i-a amenințat pe cîțiva elevi, printre care și pe mine. Așa că am luat-o de la început cu înflăcărare ».

Lautrec se epuizează căutînd să trateze cît poate mai bine subiectele pe care maestrul i le propune: alegorii, un războinic luptîndu-se cu un vultur, un Icar, o scenă din timpul Merovingienilor, o alta la o seminție primitivă, un trib preistoric. Odată aceste subiecte stabilite, Lautrec înclină chiar din ce în ce mai mult să creadă că ele nu sînt lipsite de un oarecare ridicol. Cînd Cormon îi cere să schițeze o suită de alegorii cu tema vîrsta de aur — *Primăvara Vieții* — în care trebuie să înfățișeze tinere și tineri zburdînd alături de pantere și lei, el adaugă ironic: « . . . și de șerpi cu clopoței din bronz ». Discuțiile estetice ce se țin în atelier și contric învățăturile lui Cormon, făcînd apel la experiența altor pictori, a lui Manet, a impresioniștilor, a tuturor celor ostili artei oficiale, îi zdruncină puțin cîte puțin convingerile. De curînd a vizitat expozițiile cercurilor mondene. Să fi scăzut oare într-adevăr în acest an calitatea, sau poate optica lui Lautrec să se fi schimbat? Oricum, scriîndu-i unchiului Charles, folosește cîteva adjective pentru a condamna: « Acuareliștii sînt lamentabili; Volney, mediocru; iar mirlitonii*, suportabili. » Își cere iertare că judecă poate « puțin cam pripit », dar, adaugă el, « mai mult nici nu merită ».

Energia pe care Lautrec o desfășoară în fața șevaletului îi uimește pe colegii săi. Cei mai isteți îi simt descumpănirea. I-au surprins privirile. Ei ghicesc, dincolo de vorbăria degajată, suferința infirmului; ghicesc ce-l doare.

Într-o zi, Charles-Edouard Lucas, un normand jovial, știind să guste din plin din plăcerile vieții**, pune la cale, într-o clipă de mărinimie, să-l vindece de obsesie. Cunoaște femei nenumărate, mai mult sau mai puțin

* Nume pejorativ provenind dintr-un vechi cîntec (N. R.).

73 ** Lipsit de talent, devine mai tîrziu industriaș.

ușoare. Dar căreia dintre ele să-i ceară această ciudată favoare? Care fată binevoitoare va consimți, învingându-și dezgustul, să-i dezvăluie estropiatului tainele dragostei? Lucas își amintește atunci de un tânăr model, Marie Charlet, căreia i-a făcut câteva servicii. Este « animalul visat », bun pentru ceea ce are el nevoie. Subțire ca un efeb, aproape fără sîni, cu ochii mari și o gură largă cu buze lacome, ea are 16 sau 17 ani, dar cunoaște de pe acum toate viciile. Copil al străzii Mouffetard, a fugit de lîngă tatăl ei — un bețivan, care atunci cînd era cu vinul în nas, încerca să-i bată joc de ea — ca să trăiască acum într-o cameră de 15 centime pe noapte, din strada École-de-Médecine. Animalică, inconștientă, se dăruia cui vrea so aibă, isterică a dragostei, lacomă de noutăți, înnebunită de plăcerile cărnii. Charles-Edouard Lucas o aruncă în brațele lui Lautrec.

Marie Charlet!

Își mai amintește oare Lautrec de serile de la Barèges cînd, sînt patru ani de atunci, lungit pe pat, de astă dată cu celălalt picior în ghips, aștepta să vină Jeanne d'Armagnac? . . . *Și o ascult vorbind, fără să îndrăznesc s-o privesc. E atît de înaltă și de frumoasă! Iar eu nu sînt nici înalt și nici frumos.* Pudoare, gingășie, emoțiile tinerelelor fete. . . Florile sau veștejit, Lautrec se trezește dintr-un vis care, deși s-a stins nu s-a risipit încă de tot. Depravarea, dezmațul de o senzualitate neînchipuită, violența viciului, iată cei dezvăluie lui Lautrec femeia pierdută: din dragoste n-a mai rămas decît acel dans obscen al trupurilor, perversitatea.

Charles-Edouard Lucas nu se înșelase: Marie Charlet descoperă că aventura e picantă; constituția monstruoasă a lui Lautrec îi provoacă cele mai mari plăceri. În încîntarea ei, se extaziază pretutindeni și în gura mare de calitățile piticului, pe care îl împopoțonează cu porecla de « portmantou ». Ajuns peste noapte celebru prin această publicitate, Lautrec devine obiectul atenției dezechilibratelor și nimfomanelor.

Lîngă Marie Charlet n-a simțit decît scîrbă. Scîrbă și dispreț. Asta e deci dragostea! Asta e femeia! Sau, cel puțin, felul de dragoste, tipul de femeie pe care destinul i-l sorocise. De prisos să se amăgească; disprețul

său e mai întâi dispreț de sine. Așadar, cam asta e el! Dar nu se amăgește. Toate iubirile astea scabroase sînt o nouă imagine, una sfișietoare, a vieții sale distruse. Se temuse să nu provoace mila: și stîrnește acum cele mai tulburi dorinți. Fie, deci! Nu se va da niciodată în lături. « Trebuie să știi să te suporți pe tine însuși » — spune el cîteodată. Și încă ceva: Marie Charlet i-a mai dezvăluit un lucru necunoscut pînă atunci: proprii și pătimășa lui dorință sexuală, violența instincțelor sale care, descătușate, nu mai cunosc acum nici o stavilă. De ce li s-ar împotrivi? De ce s-ar înșela singur? La ce bun să ia seama? Se dăruie, lăsîndu-se în voia pofțelor celor mai extravagante femei. Pofțele lor și ale lui se întîlnesc. Și e bine așa.

E bine așa, cu tot dezgustul, visurile și melancoliile abia înăbușite în adîncul sufletului. La urma urmelor, Henri Marie Raymond de Toulouse-Lautrec-Montfa nu e decît Tréclau. În afară de artă, nu-i rămîne decît plăcerea. I se dăruiește cu același avînt cu care se dăruiește muncii; nu-i nimic dacă și irosește viața! Glumind și rîzînd, Lautrec se înfundă în străzile din Montmartre.

La Butte devine tot mai mult centrul existenței lui. Pe zi ce trece se simte aici mai la largul său ca oriunde în altă parte. S-ar zice că aici Parisul își varsă toată drojdia. Prostituatelor și derbedeilor li se alătură tot soiul de excentrici, oameni de la periferia societății, ducîndu-și zilele din te miri ce, trîndavi, poeți ratați, anarhiști, studenți purtînd pălării largi, modele așteptînd să fie angajate pentru poză (în fiecare duminică, lângă bazinul din Piața Pigalle, are loc tîrgul modelelor), sicilienii tîrșindu-și papucii, jucîndu-se, gătiți cu podoabe false, de-a Tatăl cel-Atotputernic, napolitane gata la fel de ușor să se prostitueze sau să pozeze pentru un portret al Sfintei Fecioare, precum și multe alte « fenomene », ca să vorbim ca Lautrec, niște prea drăguți băiețandri, cu pantaloni mult prea strîmți și doamne singure, adepți ale lui Sapho. . . O adevărată familie alcătuiesc toți acești declasați. O « curte a miracolelor ». Fiecare își duce proprii cocoasă, fizică ori morală. De cum trece uimirea dinții, nici o ciudățenie nu mai trezește curiozitatea. Poate mai degrabă ceea ce e firesc să fie luat drept straniu. Lautrec bate străzile fără să se sinchisească de nimic. A început să fie cunoscut; lumea s-a obișnuit

cu el; nimeni nu mai întoarce capul în urma lui. În înțelegerea asta cu cei din jur își regăsește echilibrul. Și o anume pace.

Pe nesimțite, se îndepărtează de ai săi. S-ar părea că între el și cei din lumea lui nu s-a schimbat nimic. Se întoarce în fiecare zi la cité du Retiro; iar scrisorile pe care le trimite la Bosc sau la Albi rămân la fel de afectuoase și pline de încredere ca și în trecut. O adîncă prefacere se petrece însă în el. În ciuda succesului dobîndit la Salon cu pînza *Interior de grajd*, care i-a adus o medalie, Princeteau părăsește Parisul, nu pentru totdeauna bineînțeles, dar de aici înainte va trăi mai mult în Gironde decît în atelierul din Faubourg Saint-Honoré. Lipsit de prietenia lui, Lautrec nu se mai duce la curse. Se mai gîndește la cai, desigur. Întotdeauna se va gîndi la ei, dar frumosul se află pretutindeni, nu numai pe hipodromuri. În felu-i de a vorbi, plin de poticneli, în care *Hei? Și ce?* se ciocnesc într-una, stropindu-i cu salivă pe cei din jur, Lautrec se minunează fără încetare. « Hei, ce zici, nu-i măreț? » O frumusețe convențională, ca aceea la care ține un Bonnat sau Cormon, nu-i trezește admirație. Lipsit de imaginație, nu-i place decît ceea ce e real. Trăsăturile care definesc o faptură, care îi subliniază personalitatea, aceasta și numai aceasta îi încîntă spiritul de observație, curiozitatea nepotolită; aceasta și numai aceasta, ca și totul din el, îl mîină printr-o adîncă frămîntare să se exprime prin penel. Doar și urîtenia își are « frumusețile ei »; trebuie numai să le vezi: ah! ce « pasionant e să le descoperi »!

Primăvara, la Galeriile Georges Petit se deschide o mare expoziție de artă japoneză. Lautrec e fascinat de stampele în culori enine și gingașe, suprapuse în tușe simple, ale căror linii, ritmate cu nerv, sînt atît de grăitoare prin racursiurile lor eliptice.

Cîtă seducție în această artă, ușoară, concisă, de un grafism atît de rafinat în puritatea lui și de o atît de savantă subtilitate! Entuziasmat, Lautrec se grăbește să colecționeze astfel de stampe. Se gîndește chiar să se ducă într-o bună zi și în Japonia, în țara acelor oameni mărunți, în care cresc copaci pitici. Mama îi și oferă călătoria rîvnită.

Dar nu primește. Să plece acum, cînd mai are atît de învățat, nu, e cu neputință! Se străduiește să-i fie mereu 76

pe plac lui Cormon. Convențiile ideale pe care acesta i le impune nu-i plac și îl descurajează; dar se străduiește mai departe. «Nu pot, nu pot, scrie el îndurerat. Sînt silit să fac pe surdul și să mă dau cu capul de pereți — da — și toate astea pentru o artă care-mi scapă printre degete, și care n-o să știe niciodată cîtă osteneală mi-am dat pentru ea». O luptă istovitoare și stearpă. Crispat, furios, Lautrec caută zadarnic să se biruiască. Felul lui de a fi se răzvrătește și-l poartă împotriva propriei voințe.

Spre deosebire de Anquetin, care zăbovește ceasuri întregi la Luvru, cu lupa în mînă, scormonind cu privirea pînzele marilor maeștri, chinuindu-se să pătrundă tainele «bucătăriei» lor, Lautrec nu izbuteste să prețuiască acele capodopere ce nu sînt decît pictură, capodopere prea depărtate de realitate. Personajele astea istorice, încremenite în pompa cîte unui protocol, acești îngeri, aceste sirene, acești satiri. . . Da, fără îndoială că pînzele astea dovedesc o măiestrie uluitoare. Dar la ce bun atîta știință dacă nu se spune nimic, dacă pictura nu se bizuie întîi de toate pe puțința de a reda expresiv adevărul vieții?

În mai, contesa Adèle cumpără, la vreo cîțiva kilometri spre nord-est de Langon, în regiunea Bordelais, castelul Malromé, o clădire frumoasă, ale cărei turnuri și turele se pitesc în umbra unei coline împădurite, aflate în mijlocul unei întinderi de vreo cincizeci de hectare de pămînt arabil. Contesa Adèle va putea fi astfel în apropierea verilor ei Pascal, de tovărășia cărora e foarte mîndră și care locuiesc nu departe. Părăsind Languedoc și Albigeois, ea își petrece vara cu fiul ei în noua reședință.

Lui Lautrec îi place foarte mult aici, la Malromé. Lucrează cu plăcere în acest cadru îmbietor. Totuși, deși mai pictează scene rustice, mai ales în timpul culesului viilor, își dă acum frîu liber înclinării spre portretistică *. Spre peisaj n-a prea fost el niciodată înclinat. Acum însă a rupt-o definitiv cu el. Peisajele, naturile moarte îi par exerciții lipsite de sens. Doar omul există (omul și animalul, dar animalele aparțin universului copilăriei sale). Omul, doar omul! Și nu omul ideal,

arhanghel sau naiadă, înfrumusețat, scos din învelișul lui de carne printr-o abstractizare a spiritului, ci indivizii. Indivizii, așa cum apar ei în viața de fiecare zi, așa cum îi poartă valul ei, lăsându-le acea urmă, foarte proprie, pe obraz și pe trup. Lautrec face iarăși portretul mamei și tatălui său. Pe mama o pictează în timp ce ia micul dejun, stînd la masă, cu ochii plecați, nemișcată în scaun, în fața unei cești, cu o expresie gînditoare, puțin melancolică.

Necruțătoare, privirea tînrului artist scrutează trăsăturile mamei. Necruțător, penelul său străpunge aparențele, înscrie pe pînză o siluetă de femeie ce nu trădează cu nimic pe contesa de Toulouse-Lautrec, dar în care ghicim, dintr-o aruncătură de ochi, dezamăgirile, nelișiștea, dureroasa uimire ce i-o provoacă viața: o mic-burgheză, hărăzită tihnei și fericirii vieții fără complicații, dar aruncată de o soartă neobișnuită, între un soț pe care și l-a ales și un fiu ce i-a fost dăruit; o femeie chinuită și resemnată, care se așteaptă la orice, dar care se va supune, nu fără tristețe, dar cu blîndețe de vreme ce asta e voia Domnului.

O lucrare frumoasă, executată de un om pentru care mijloacele contează numai în măsura în care îi îngăduie să se exprime. Pasiunea penelului — fără îndoială că Lautrec nu o prea simte încă decît nedeslușit — nu e la el decît pasiune pentru omenesc. Ea se întîlnește, se identifică cu acea nevoie frenetică de cunoaștere care-l posedă și care prin nimic altceva n-ar fi putut să fie mai bine exprimată. (Preferă să schițeze un desen decît să se explice prin vorbe; iar atunci cînd scrie un bilet, o face întotdeauna așa cum îi vine la îndemînă, fără gust și fără stil.) Penelul este instrumentul curiozității sale. Penelul și numai el.

După culesul strugurilor, părăsind pădurile și viile din Malromé, Lautrec se înapoiază în Montmartre.

În Montmartre, cartierul acesta în care mulți bărbați și multe femei sînt pe cît se pare certați cu morala, ființe decăzute, dar unde tocmai din această pricină omul își dă mai ușor frîu liber, cu mai multă sinceritate decît în altă parte — cu mai multă dăruire, mai fără ocolișuri și mai adevărat.

În Montmartre, cloaca asta în care mulți bărbați și multe femei sînt — ca și el — niște izgoniți.

Lautrec își cruță mai puțin ca oricînd forțele. Săptămîni, luni în șir nu-și potolește strădania. « Henri trudește ca un apucat și se obosește foarte tare », scrie în 1884 contesa Adèle.

În toată munca lui încrîncenată, Lautrec află îmbărbătare în prețuirea lui Cormon. Acesta se arată, într-adevăr, tot mai mulțumit de ceea ce face elevul său. Se gîndește chiar să-l ia (ca pe Rachou) colaborator, spre a ilustra, împreună cu alți cîțiva artiști, o ediție a operei lui Victor Hugo. Și asta nu-i tot: Bonnat — domnul Bonnat — l-a lăudat și el pe Lautrec. Ce șiar mai putea dori?

Toate aceste dovezi de prețuire, care-i mărturisesc că fiul ei « nu e cel mai mic din atelier din toate punctele de vedere », o măgulesc foarte mult pe contesa Adèle. Încrederea în viitorul copilului său sporește. « S-ar părea — scrie ea — că e din ce în ce mai aproape de calea și de vocația lui. »

Vocație — dar care? Pentru contesa Adèle, țelurile pe care și le propusese fiul ei cu doi ani în urmă, cînd intrase în atelierul lui Bonnat, erau aceleași. Școala de arte frumoase, expozițiile mondene, Salonul, onorurile și, într-o bună zi, cine știe? sub cupola Academiei; pentru că nici nu poate concepe altfel o carieră de artist. Fluxul iremediabil, care-l poartă pe Lautrec, ei îi scapă. Nu-și dă seama că Montmartre i-a răpit pentru totdeauna fiul; nici nu șiar putea închipui așa ceva. Pentru ea, Montmartre e un tărîm necunoscut, plin fără îndoială de tulburătoare ciudățenii, dar care rămîne ca într-o negură și în privința căruia, pe cît se pare, nu e cine știe ce curioasă. Montmartre e atît de în afara lumii ei!

Lautrec de altfel își dă el oare seama, limpede, de fluxul care-l poartă cu sine? Laudele lui Bonnat și Cormon îl stimulează, îi prilejuiesc o reală bucurie. « Sînt fericit că nu mai bat apa în piuă » — scrie el. Că nu mai pune același preț pe aceste laude, așa cum o făcea cu doi ani în urmă — tot ce se poate; dar cît de siguri putem fi? Bonnat, Cormon se bucură mai departe în ochii lui de tot respectul. Oricît de deosebite ar fi preocupările, concepțiile lor despre pictură, Lautrec nu-i prețuiește mai puțin pentru aceasta pe cei doi maeștri; îndoiala care-l stăpînește și acel sentiment de inferioritate

pe care întâmplările prin care a trecut i-au dezvoltat, îl fac să aibă încredere mai mult în alții decât în sine și să-și găsească sieși greșală.

Ceea ce nu înseamnă că ascultă mai puțin de avîntul și de forța năvalnică ce-l împing înainte. După ce vizitează expozițiile din primăvara anului 1884, se apucă să-și aștearnă impresiile. Cîtă lipsă de respect în aprecierile lui spontane, în care verva sugubează își dă frîu liber! Dacă salută «magistrala suplețe» a unui Carolus Duran sau «desenul strîns și neînduplecat» al unui Delaunay, în schimb nu mai conținește să denunțe mediocritatea oriunde o descoperă. «Dar, domnule Delaunay, exclamă el, ce e cu frunzele astea verzi care fac să iasă la iveală în mod neplăcut culorile de pe generalul dvs.? Prea mulți lauri, domnule Delaunay!» Sau, trecînd la un alt tablou: «Sînteți dispus să și vindeți, domnule Sergent? întrebă el batjocoritor. Desigur, maniera în care vă ștergeți pensula e minunată, dar zău așa, arta lumii nu se va regenera de fel în contactul aprins cu penelul dvs.» Credincios prieteniei față de Princeteau, el curmă cu obraznicie: «Dl. Princeteau mă face să cred că apreciază la adevărata lor valoare expozițiile cercurilor. Desprinde din cui prima mîzgălitură ce-i cade la îndemînă, dar asta nu-l împiedică să se afle în primul rînd și să se bucure de toate onorurile». Dar Lautrec nu judecă doar pînzele cu un ochi rău-tăcios, ci chiar și pe cei care se perindă prin fața lor, lumea bună ale cărei ifose și pretenții îl irită. «În piața Vendôme, în fața coloanei, mirlitonii! Ce îmbulzeală! Multă lume și multe femei; multă negliobie! O înghesuială de mîini înmănușate, agitînd pince-nez-uri din baga sau aur; dar tot înghesuială.» Acestei lumi strălucitoare, Lautrec îi preferă de o sută de ori societatea din Montmartre.

Anul acesta, la Salon, unde Cormon expune în admirația publicului o *Întoarcere de la vîndatoarea de urși în epoca de piatră* (pe loc achiziționată de către stat), Puvis de Chavannes stîrnește o uimitoare curiozitate cu o compoziție, *Pădurea sacră îndrăgită de Muze și de Arte*, destinată Muzeului din Lyon. Acest uriaș tablou care, notează un comentator, «ne transportă într-o lume diafană, armonioasă, de o seninătate elizeană», îi împarte în două tabere pe elevii lui Cormon: unii 80

o laudă cu însuflețire, ceilalți o critică pe față. Cît despre Lautrec, el folosește prilejul mai mult ca să se distreze. Există în această compoziție « elizeană », populată de muze pe jumătate goale, drapate în postavuri cu cutele foarte studiate, ceva « ce aduce a mucii » (cum spune el despre tot ce i se pare mai mult sau mai puțin ridicol), foarte nimerit să-i zgîndărească spiritul poznaș. Cu ajutorul cîtorva colegi de atelier, schițează în două după-amieze o parodie, introducînd în Pădurea sacră o ceată de studențași pe care-i supraveghează un polițai; se înfățișează pe el chiar în primul rînd, cu spatele la muze, într-o postură caraghioasă.

Dacă i s-a întîmplat cumva contesei Adèle să fi văzut această pînză, pesemne că s-a cutremurat de atîta lipsă de respect față de gloriile vremii. Dar contesa Adèle s-ar speria și mai tare dacă ar ști pe unde își caută fiul ei modelele. Vrînd să picteze un nud, Lautrec* îi cere unei prostituate cam trecute, Maria grășana, să-i pozeze. Pe femeia asta cu cărnurile căzute, cu obrazul răvășit și aproape dureros, pe care mii de tristeți, mii de dezgusturi și-au lăsat pecetea disperării, o înfățișează cu o simpatie care, fără îndoială, iar putea neliniști pe ai lui. Dacă n-ar fi suferit în intimitatea sufletului său pentru decăderea Mariei grășana, ar fi izbutit oare Lautrec să transmită acestui nud atîta emoție? Ea e ca și el, fără iluzii. El e ca și ea, fără nădejde.

Lautrec are douăzeci de ani. Încet, încet, Montmartre și-a așternut asupra-i mrejele. Nu mai vrea să trăiască decît aici, unde merge « șontic-șontic » din stradă în stradă, cu nările în vînt, respirînd cu voluptate miasmele putrede. Și apoi, brusc, într-o bună zi, spre stupoarea mamei sale, anunță că vrea să se stabilească aici.

Familia se împotrivește, i se refuză banii trebuincioși închirierii unui atelier. Dar lui Lautrec nici nu-i pasă de aceste piedici. Se trage dintr-o spiță în care capriciul e stăpîn, iar neatîrnarea o patimă. Plecînd din cité du Retiro, îi cere adăpost prietenului său Grenier care locuiește împreună cu soția sa Lily în strada Fontaine, la numărul 19 bis.

* Din picturile lui din 1884 n-au rămas decît cinci sau șase.

III. MONTMARTRE

Qu'est Montmartre?

Rien. Que doit-il être?

Tout! *

RODOLPHE SALIS

Mai mare cu câțiva ani decît Lautrec, René Grenier fusese mai întîi în armată subofi er de cavalerie. Cînd și-a încheiat stagiul, colonelul l-a chemat la el și l-a întrebat: « De ce dracu' vrei să te faci militar cînd ai din ce trăi? » Și l-a sfătuit stăruitor să se ocupe mai degrabă de orice altceva — de pictură, să zicem.

Grenier a împărtășit și el această părere. Vlăstar al unei familii foarte înstărite (o parte din cartierul Ternes era proprietatea alor săi), dispune de un venit anual de vreo 12 mii de franci/aur. Pentru el pictura e doar un mijloc de a-și omorî timpul. De loc lipsit de talent, nu pune mîna pe penel decît în acele ceasuri cînd nu-l cheamă vreo altă preocupare. În schimb, îi place să trăiască printre artiști, în atmosfera boemă ce se potrivește felului lui de a fi. Se consideră el oare mai mult decît un amator? Greu de spus. Oricum, despre Lautrec crede că nu e decît amator. Iar lucrările prietenului său nu le prețuiește de fel.

Băiatul acesta cumsecade, de o bună dispoziție pe care îl laudă toată lumea, s-a însurat cu o fată cu carnație

* Ce este Montmartre? Nimic. Ce trebuie să fie? Totul!

frumoasă, așa cum cere gustul vremii. Cu un trup anume parcă făcut să pozeze pentru statui, cu pielea albă ca laptele, presărată cu pistrui mărunți și părul de un roșu aprins, Lily ar fi putut sluji de model lui Rubens. Îi fusese model lui Degas, care o pusese să se spele într-o cadă. De când a venit din Brie-Comte-Robert, o țărănuță oarecare, și a pozat pentru întâia oară în fața prințesei Mathilde, a țîșnit pînă acum în nuditatea ei strălucitoare, în fața a zece, douăzeci de artiști. Admiratori după admiratori îi dau tîrcoale, plini de o nestăpînită curtenie și de dorința de a primi o atenție din partea acestei zeițe care, foarte conștientă de atracția pe care o exercită, nu se dă în lături să abuzeze de puterea ei. Lautrec a poreclit-o Lily-*cea-Parșivă*.

Îl distrează cu zburdălnicia ei de fată care se bucură de viață, fericită că e frumoasă, că a izbutit fără prea mare caznă să se aciuieze bine (are abia 20 de ani), e fericită că are bani și că se poate bucura de ei azvîrlindu-i în stînga și-n dreapta. Un animal tînăr, care crapă de sănătate și adulmecă îmbătat miresmele primăverii, făcînd mii de ghidușii prin iarbă. Îl distrează și cu multele ei stîngăcii, cu lipsa de stînjeneală și felul plin de semeție, dar și categoric, de a se purta, ce lasă cumva să i se vadă obîrșia.

Îl distrează, dar el are înțelepciunea să se țină departe, să-și înăbușe dorințele pe care i le trezește: nu s-ar pune în situația caraghioasă de a se măsura cu adoratorii ei, cu niște bărbați arătoși, cum sînt actorii Silvain și Coquelin Cadet. Lilyei — asta o știe el bine — « nu sînt pe plac semi-piticii ». Deși, față de el, femeia aceasta, care știe întotdeauna ce vrea, dovedește o gingășie aproape maternă. Uneori, ca să traverseze strada, îl ia de mîna ca pe un copil. Totdeauna și în orice se dovedește a-i fi cea mai bună și cea mai atentă dintre prietene. O dată sau de două ori, în clipe de adîncă deznădejde, a fost chiar nevoită să-l consoleze. Mai bine poate decît altele, femeia asta la înțeles pe infirm, a simțit regretul lui pentru tot ce-i lipsea, dar ceea ce ea nu s-ar fi gîndit niciodată să-i dăruiască. Îi face plăcere lui Lautrec să se afle în îmbietoarea ei prezență. Și îi face plăcere să se și plimbe în tovărășia ei. Cînd merg împreună la cafea sau în vreun alt local public, se ține drept și pășește foarte mîndru alături de ea.

Familia Grenier duce o viață destul de neliniștită. Cei doi soți ies deseori în oraș și se văd cu multă lume. Lautrec ia parte și el la distracțiile lor. Cu ajutorul unor actori, Lily organizează din când în când petreceri costumate. Lautrec se travestește în femeie, în japonez, în spaniolă care dansează plină de temperament, agitându-și evantaiul și aruncând ocheade. Ce om încântător și plin de viață! — exclamă toți; și cum izbutește el să nu atragă atenția asupra diformității lui, și să nu poarte nimănui pică! Numai că aceste costumări sînt asemenea strîmbăturilor cu care distrează tot atelierul (și de care nu se lipsește nici aici, ca să-și împodobească rolurile de mascaradă): o fugă de sine însuși, o *poză* voită, cu ajutorul căreia încearcă, în chip derizoriu, să intre în altă piele, fie chiar și numai pentru o clipă. Și dacă odinioară piticii ajungeau bufoni ai curții, existau fără doar și poate pricini întemeiate.

Lautrec, soții Grenier, Anquetin și alți colegi de la Cormon se duc seara în locuri de distracție care se înmulțesc zi de zi, pe colina Butte. Montmartre începe într-adevăr să ia avînt. « Ce este Montmartre? Nimic. Ce trebuie să fie? Totul! » — proclamă « gentilomul de cabaret » Rodolphe Salis, stăpînul celui *Le Chat Noir* frecventat de Lautrec și de amicii săi. Fără să-i tacă gura o clipă și gata oricînd la bufonerii, Salis cu fanfaronada lui e pe cale să lanseze Butte. Fecior al unui distilator din Chatellerault, roșcovanul acesta mătăhălos și greoi a îmbrățișat, pînă la vîrsta de 30 de ani, zece profesii, îndurînd un insucces după altul. A studiat mai întîi matematica, apoi a încercat pe rînd caricatura, gravura de medalii, arheologia, pictura. La Calcutta a făcut chiar și pe decoratorul. Douăsprezece meserii, treisprezece mizerii. Apoi, într-una din zilele anului 1881, i-a venit ideea să transforme în cabaret artistic atelierul pe care și-l instalase în localul unui vechi birou de telegraf de pe bulevardul Rochechouart, nr. 84. Ideea nu era nouă. La *La Grande Pinte*, care apăruse cu trei ani înainte în avenue Trudaine, se întîlneau acum scriitori și pictori, cărora li se alătura o clientelă elegantă, venită să se amestece în discuțiile literare și să asculte poeți, cîntăreți, muzicieni, ce se produceau aici pe nepregătite. În

zestrat cu un mare spirit de inițiativă și cu un ascuțit simț comercial, care pînă atunci nuși putuseră găsi folosința, Salis a decis să sistematizeze tot ceea ce contribuia la voga — de scurtă durată — de care se bucura *La Grande Pinte*.

Pricepînduse să descopere talentul, el a izbutit să convingă un grup de tineri poeți și artiști, Hidropații, să plece de pe malul stîng*, unde își țineau într-o cafenea din strada Cujas curtea lor cu jurați, și să urce în Montmartre. I-a mai convins — pentru că zgîrcenia lui era egală cu dibăcia — că le face o mare cinste oferindu-le să se producă regulat la el — primind drept plată, din partea celor interesați, bineînțeles, tot felul de libații, cît mai copioase cu putință. De aici înainte, la dată fixă și potrivit unui program cu grijă și dinainte stabilit, poeți, cîntăreți, muzicieni dovedeau că «gentilomul» nuși pusese în van încrederea în ei**.

Așa s-a născut *Le Chat Noir* și întregul Paris, venit în goană să bea berea lui Salis botezată hydromel, avea să-i cunoască curînd sala mobilată stil Ludovic al XIII-lea, adevărat sau fals, pereții împodobiți cu panouri de nuc smulse din dulapuri vechi, tavanul cu grinzi groase de care erau atîrnate lămpi, căminul monumental pe care se îngrămădeau suporturi pentru bușteni și pirostrieri, precum și nenumărate obiecte mai mult sau mai puțin bălțate ce-l împodobeau, tapiserii, tablouri, vitralii de biserică, capete de cerbi împăiate, oale de lut, vase de cositor și aramă, armuri, spade ruginite, statuete mîncate de carii, cărora li s-a alăturat nu de mult și o uriașă pînză de Willette, *Parce Domine*, plătită regește artistului, cu 250 franci, și pe care se pot vedea cu duiumul pierroți, studenți, cîntăreți și femeiuști, iar, înapoia norilor, chipul sardonice al morții.

În mijlocul acestor băieți împopoțonați cu costume de academicieni cumpărate la telal — sala cea mare dă

* Al Senei, caracterizat, spre deosebire de malul drept, prin localuri elegante, frecventate de «Lumea bună» (N. tr.).

** Printre obișnuiții de la *Chat Noir* îi pomenim pe Alphonse Allais, Emile Goudeau, Verlaine, Jean Richepin, Maurice Rollinat, Charles Cros, Jean Moréas, Edmond Haraucourt, Jean Lorrain, Jules Jouy,

într-una mai mică, numită pompos Institutul, și rezervată personalului artistic și consumatorilor obișnuiți ai casei — Salis, îmbrăcat cu o redingotă cenușie, strînsă bine în nasturi, pe care se răsfață o lavalieră neagră, perorează, ascuțindu-și barba, cu vocea lui de moară neferecată: « Montmartre, oraș liber! Montmartre, corlină sacră! Montmartre, sare a pămîntului, buric și creier al lumii, sîn de granit la care vin să se adape generații însetate de idealuri! » Montmartre îi dă o rează în mare parte lui Salis norocul cesi surîde.

Există totuși prea multă lipsă de autenticitate la Salis, pentru ca Lautrec să-l poată simpatiza cu adevărat. Nui place decît pe jumătate acest personaj care, umflîndu-și pieptul, își dă cu plăcere aere de spadasin și nu se sîește să folosească orice fel de exhibiționism publicitar. Oare nu Salis a fost acela care și-a lipit pe ușa un afiș anunțîndu-și moartea: « Deschis din cauză de deces » și, îmbrăcat într-un costum strălucitor, și-a patronat singur funeraliile?

Întroduși de un elvețian cu halebarda în mîină și înveșmîntat în roșu aprins, clienții sînt primiți de stăpînul casei: « Pe aici, nobile domn! — Doriți să luați loc, înălțimea voastră? — Cu ce vă pot servi, prințul meu? » Slugărnicii de o exagerare plină de înfumurare, plecăciuni de negustor de limonadă mîndru de a fi triumfat în viață — « Scuipe în țapul de bere pe care mi-ai comandă disprețuitor mojicii » — șarlatanismul interesat al acestui Rodolphe Malice, — așa îl numește Willette — a cărui grandilocvență ascunde multă meschinărie (Salis se bucură chiar de reputația de a nu înapoia umbrelele uitate de clienți) îl sîcîie mocnit pe Lautrec. Pe de altă parte, Lautrec e prea puțin înclinat spre poezie, literatură, discuții între scriitori, ca să înțeleagă care ar putea fi pentru cei mai mulți dintre consumatori principala atracție de la *Chat Noir*, dacă nu altceva decît snobismul, un căbotinaj supărător, care te calcă pe nervi cu atît mai mult cu cît e pus la cale.

Iar zarva, animația și tot neastîmpărul zgomotos — singurul farmec pentru el al acestui *Chat Noir* — în cîte alte locuri din Butte nu le poate oare găsi? Însoțit mereu de protectorii săi, Lautrec se duce la baluri, intră la Elysée Montmartre, care în imediata

vecinătate a *Chat Noir*ului, pe același trotuar, la numărul 80, face să reînvie vechiul dans excentric sub numele — Vai, maestre Zola! — de cadril naturalist, sau se cațără pînă sus pe strada Lepic, la Moulin de la Galette, ca să bea o stacană de vin fiert cu aromă de scorțișoară și cuișoare, specialitatea cîrciumii. Dar ce expediție înseamnă asta pentru bieteles lui picioare!

De altfel, *Le Moulin de la Galette* nu-l încîntă din caleafară. Duminicile, hangarul cu geamuri, destul de întunecat și de prăfuit, care slujește drept sală, e asaltat de o clientelă alcătuită din negustori de postav, băieți de prăvălie, spălătorese, meșteșugari nevoiași, negustorași, muncitoare de la Batignolles, însoțite de mamele lor, puștance care au scăpat de acasă după ce și-au potrivit pe frunte, cu ulei de salată, cîte un cîrlionț, și pe care « le așteaptă drăguțul în colțul fundăturii Girardon », de croitorese de jileci sau vînzătoare de flori artificiale, de funcționari cu obrazul tras și palid, care dansează cuminte și voioși, în sunetul unei muzici în care domină alămurile, valsuri, polci sau cadrilul familial, în timp ce se aude sonor glasul celui ce umblă cu talerul: « Aruncați paraua! »

Se plătesc doi cenți pentru valsuri, patru cenți pentru cadriluri. Perechile înlănțuite se zbuciumă în învălmășeală, numai și numai pentru plăcerea dansului; atmosferă fără ifose, atmosfera balurilor populare, unde femeile despletite alunecă în pîslari, iar bărbații, ca să mai scape de căldură, își scot haina, gulerul tare și cravata. În schimb, în fiecare luni seara, la Moulin nu se îngrămădește decît o adunătură de coategoale, de apași și de proxeneți, pușlamale care dansează cu prostituate și care, ca să-și rezolve încăierările cu cuțitul ori cu pistolul, ies pe ulițele înguste și întunecoase din apropiere: împrejurimile Moulinului au o faimă cam supărătoare.

Nimic din toate astea nu-l încîntă pe Lautrec, nici obiceiurile de duminică și cu atît mai mult cele de luni. Cît de deosebit îi apare acum Elysée Montmartre, cu dansatoarele lui de profesie, care și ridică picioarele sus de tot, arătîndu-și cît mai mult cu puțință farmecele, în fața privirilor aprinse ale bărbaților.

Să privești! Să privești! Sub lumina lămpilor de gaz, în vârtejul unei muzici răsunătoare, care marchează cu

acordurile ei brutale figurile de cadril, în desfășurarea învolburată a lenjeriei, unde din cînd în cînd, atît cît ține un suspin, se dezgolește un pătrat de carne, în această ambianță febrilă, gîfiiitoare, supraîncălzită, Lautrec respiră cu o plăcere nespusă.

Așezat la o masă, cu o consumație în față, privește creionînd pe un carnet, pe o hîrtie găsită la întîmplare, pe indiferent ce, eboșînd cu cărbunele stins al unui chibrit linia unui trup sau a unui cap. Bea și desenează, bea într-una și desenează într-una, privind mereu mulțimea care se înghesuie în sala de bal, gesturile provocatoare ale femeilor, obrazurile înfierbîntate ale bărbaților, surprinzînd ocheadе, înțelegeri care se schițează, afaceri care se încheie, expresia schimbătoare a cîte unui chip, ondularea cinică a cîte unui șold.

La acest bal, unde descoperă omenescul în starea sa brută, în realitatea sa animalică, alt spectator mai pasionat decît el nu există. Spectator? Lautrec participă cu întreaga lui ființă la jocurile acestea ale dansului și dragostei, la această excitație senzuală, tumultuoasă, paroxistică, de un erotism atît de ascuțit și atît de tulburător încît îi simte pînă la crispare fiorul.

În destrăbălarea și veștejirea ceși lasă pecetea pe obrazurile acestor bărbați și femei, Lautrec se vede pe sine, viața lui rănită. Decăderea, descompunerea îl vrăjesc. Se întoarce neîncetat la ele, nu se smulge, nu se va mai putea smulge din ghearele lor. Tot ce răspunde naturii lui celei mai intime, celei mai dureroase, se află aici, în acest templu al mișcării, unde el își asumă de bună voie singurul rol pe care îl poate nădăjdui: cel de observator. Ochiul său de pictor descoperă cu o voluptate ce nu dă greș, cu o complicitate profundă, cu o delectare care ar putea fi morbidă dacă și-ar face sieși cea mai neînsemnată concesie, paloarea unui obraz pe care se adîncesc cearcăne întunecate, umbra albăstrie ce catifelează încheietura unui cot, strălucirea febrilă a ochilor mari, prea fardați, culoarea verzuie a unor pomeți.

Luînd creionul în mînă de sute de ori într-o seară, Lautrec notează tot ce vede, necruțător, fără înduioșări, dar și fără cruzime, doar cu acea asprime a bărbatului ce nuși îngăduie să ascundă nimic, cu ironia rece și precisă a unui om care nu mai are nimic de 88

pierdut și își face cu sînge rece bilanțul falimentelor. Nimic nu-i scapă. Reține tot. Îl interesează tot. Dănuțitoarele în lenjeria lor spumoasă săltînd piciorul și ciufulind uneori cîte un spectator cu o iute și ușoară lovitură de picior, înainte de a se lungi pe parchet, în alunecarea marelui șpagat. Îl interesează și dirijorul Louis Dufour, vechi muzicant de fanfară, pîntecos, jovial, apoplectic, care se agită pe estrada lui, gîfîind, asudînd, mișcînd frenetic din baghetă, însuflețind cu gestul, cu privirea, cu întreaga lui ființă, pe cei 40 de muzicanți și dansatori. Îi privește cu interes pe muzicanții cuprinși de nebunia dansului și care tropăie pe ring. Pe comisarul de la poliția de moravuri, Coutelat du Roché, poreclit și Moș Rușine, care, însărcinat să vegheze ca domnișoarele să nu prea întrecă limitele necuviinței, se plimbă în haina lui neagră, barată de un lanț de metal, cu mîinile la spate, cu pielea lui parcă opărită, atît de dospită, timp de 35 de ani, de aerul închis al cîrciumilor și care privește pe furis, cu o expresie cam amărită, înciudată, învolburarea jupelor, convins de multă vreme de inutilitatea funcției sale. Îl interesează fetele astea care, îndată ce Moș Rușine se mai îndepărtează, profită să-și arate ceva mai mult dantelele, să-și întindă cu o detentă nervoasă ciorapii negri ajurați, prinși în jartiere suav colorate. Nu-i scapă din ochi nici năvala micilor mahalagioaice venite să simtă și ele mirosul destrăbălării (« Mamă, am făcut ore suplimentare la atelier! »). Și vede și « caschetele de mătase » care-și adulmecă prada. În sfîrșit, își oprește privirea și asupra lui Valentin, cel fără de oase, șef al dansului, care, ziua neguțător de vinuri, se transformă noaptea în maestru al cadrilului, acest faimos Valentin, cel fără de oase care, lungă siluetă filiformă, cu picioare și brațe nemăsurate, dar minunat de mlădioase, a triumfat în toate balurile celui de al Doilea Imperiu, de la Ermitage pînă la Tour Solferino, de la Reine Blanche la Château Rouge, fiind uns rege al valsatorilor și purtat în triumf de trei mii de persoane la Tivoli Vauxhall și care, neobosit, ritmează cu cadențele lui fără cusur evoluțiile partenerelor sale, dansînd cu pleoapele pe jumătate închise, cu jobenul întotdeauna ușor înclinat pe frunte, cu obrazul său osos și funebru, perfect neclintit, « capul țeapăn și

nemișcat așezat pe un gît înalt și descărnat, unde doar mărul lui Adam pare să aibă o oarecare vibrație». Pe Lautrec îl interesează tot. Cu sîngele zvîcnindu-i în vine, privește și desenează. Desenează și bea. De pe buze saliva i se prelinge printre perii rari ai bărbii.

Lautrec merge mai departe la atelierul lui Cormon, dar e din ce în ce mai puțin pe baricade. Nu urmărește decît destul de nepăsător înțeleptele precepte ale autorului lui *Cain* și se dedică unor lucrări foarte personale, puternic caracterizate, care, executate de oricine altcineva, l-ar fi făcut pe Cormon să sară cît colo. Dar Cormon, lipsit cu totul, de altfel, de îngustimea de vederi și păreri exclusive ale unora din confrății săi oficiali, îi arată lui Lautrec o răbdare fără margini. Vioiciunea piticului, răspunsurile lui pline de duh, umorul de copil bun, caraghioslîcurile care se potriveau atît de bine cu felul lui de a fi, îi atrag îngăduința. În atelier, discuțiile nu mai conținesc. Lumea artistică se agită pretutindeni. Manet, decedat cu doi ani în urmă*, capătă tot mai multă însemnătate; pusă la îndoială vreme îndelungată, gloria lui își face în sfîrșit apariția, postumă. Impresioniștii continuă să se războiască, dar grupul s-a împrăștiat, în timp ce teoriile lansate de ei stîrnesc reacția pictorilor mai tineri. Cu un an în urmă, în 1884, la Champs-Élysées, în pavilionul din Ville de Paris, s-a ținut primul Salon al Societății artiștilor independenți, salon fără juriu. Tot în 1884 ia ființă la Bruxelles un cerc de avangardă, Societatea celor XX. Luările de poziție determinate de evoluția artistică nu-l interesează decît vag pe Lautrec. Păsîndu-i prea puțin de doctrinele estetice, el se simte deopotrivă la largul său atît în fața conformismului cît și a revoltei, culege ce-i place acolo unde găsește, fără să caute mai departe. Să ajungă să exprime ceea ce-l emoționează la un model, să aibă în mînă o tehnică îndeajuns de matură și eficace spre a putea spune ceea ce vrea să spună — iată singurele lucruri pe care și le dorește. Nu e nici pe departe un intrans-

* La 30 aprilie 1883.

sigent; uneori chiar, dându-și silința să-i fie pe plac lui Cormon, se străduiește « să lucreze draguț », cei drept, fără prea mare succes.

Admirațiile pe care începe să și le precizeze ar putea fi oricum puse la îndoială de mulți ortodoxi. Îl prețuiește pe Renoir (a cărui culoare îl încântă), pe Pissarro, pe Raffaelli. Preferința pentru Forain nu-i slăbește; despre un desen, pe care acesta tocmai i-l făcuse contelui Alphonse (ce-i pozase), spune că e « o minune ». Totuși, entuziasmul cel mai zelos îl are pentru Degas. În timp de impresioniștii sînt în majoritatea lor peisagiști, pictori ai plein-air-ului, Degas a tratat numeroase din subiectele cel obsedează, scene de la cafă, concert, aspecte ale vieții de noapte, dansatoare și muzicianti, numai în lumină artificială. Și apoi, Degas obișnuiește o punere în pagină care prin îndrăzneala și originalitatea ei îl cucerește pe deplin. Printr-o ciudată întîmplare, Degas ocupă un atelier chiar în clădirea soților Grenier, în fundul curții. Lautrec bineînțeles nu s-ar încumeta să-i calce pragul. Cunoaște prea bine faima de urs bătrîn a celui pe care îl socotește un maestru între maeștri.

Frecventarea asiduă a cabaretelor, a balurilor și a casei cu numărul 2 din strada Steinkerque, la numai cîțiva pași de Elysée Montmartre, nu sting de fel pasiunea pentru muncă a lui Lautrec. În pofida părerilor celor ar putea naște infirmitățile sale, Lautrec se bucură de o nebanuită rezistență fizică. Trupul său bondoc este înnodat de mușchi zdraveni ce-i îngăduie să înoate, să vîslească, să facă exerciții cu halterele fără să obosească. Nici un abuz nu-i zdruncină vitalitatea. Și-ar scoate repede din funcție colegii dacă l-ar urma pretutindeni și ar abuza, ca el, și de muncă, dar și de plăceri. Nu doarme aproape de loc, se culcă la ceasurile cele mai tîrzii, se scoală « o dată cu găinile », cum spune el.

Un bătrîn fotograf, moș Forest, i-a dat voie să picteze în grădinile lui care se întind în josul străzii Caulaincourt, în vecinătatea unui întins șantier al unui vînzător de lemne*. Grădinile nu sînt cultivate decît în par-

* Pe acest loc se află acum cinematograful Gaumont. Strada Forest păstrează însă amintirea acestor grădini și a proprietarului lor.

te; restul e mai mult sau mai puțin lăsat în paragină, năpădit de buruieni, de tufișuri și arbuști. Cîțiva tei, sicomori și platani se înalță printre tufele de liliac. Mare amator de tragere cu arcu, moș Forest vine aici de două-trei ori pe săptămînă să se ia la întrecere cu prietenii, pasionați și ei după același sport. În afara acestor întâlniri, grădinile sînt pustii și de o liniște de vis. Lautrec poate lucra în tihnă. Într-un mic pavilion își adăpostește materialele — și cîteva soiuri de sticle. « Trebuie să bei puțin, nici vorbă — spune el — puțin, dar des! »

Caută, firește, modele. Dornic să-și perfecționeze meșteșugul, pictează portrete care sînt pentru el ceea ce sînt gamele pentru un muzician. « Caznele mele », spune el. Își dă toată osteneala să facă ce îl obsedează cel mai mult, analiza psihologică, fără să se oprească la problemele ce-i frămîntă pe impresioniști. Cu toate că a adoptat tonalitățile lor deschise, nu pornește pe nici unul din drumurile lor. Nu-l preocupă de loc decorul cîmpenesc al grădinilor, se grăbește doar să întindă puțină culoare ca să marcheze sumar verdeața pe care se detașează unicul obiect al cercetării sale: un obraz, o siluetă. Dacă își pune modelele să-i pozeze în aer liber, o face dintr-un motiv antiimpresionist: nu pentru a se apuca de o analiză a modulațiilor luminii, a jocului de umbre și de reflexe, a aparențelor diferit colorate pe care ceasul cînd sînt privite ori anotimpul le împrumută obiectelor, ci, dimpotrivă, pentru a încerca să descopere, sub o transparență mai directă decît cea din atelier, o lumină simplă, purificată de elementele ei trecătoare, și care, astfel, să nu-l stînjească cu nimic în căutarea misterului ființei omenești. Înțelege să picteze obrazurile în toată despuierea lor. S-a împrietenit nu de mult cu un artist pe nume Zanadomeneghi, un venețian venit în grabă mare la Paris să cucerească gloria, și care e dezamăgit, acrit că zace în obscuritate, lucru de care nu se știește să-i învinovățească pe francezi: ei i-au înșelat toate speranțele. Zanadomeneghi îi recomandă lui Lautrec un model, o tînară de douăzeci de ani, care locuiește în aceeași casă cu el, Marie-Clémentine Valadon.

Fică a unei lenjereze și fără să-și cunoască tatăl, de felul ei din Bessines-sur-Gartempe, în Limousin, a fost

transplantată la Paris pe cînd nu împlinise încă cinci ani. Mama ei a fost nevoită să-și ducă zilele aici cum a putut, ca servitoare prin diferite case. După o perioadă scurtă de studii într-o școală de călugărițe, fețița a debutat la unsprezece ani într-un atelier de croitorie. Apoi, a fost îngrijitoare de copii la Tuileries, chelneriță într-un restaurant popular, vânzătoare de zarzavaturi în halele din Batignolles. Atrasă de circ, s-a angajat la cincisprezece ani la Molier, un circ de amatori, și a devenit trapezistă. Cîteva luni mai tîrziu, din nefericire, în timpul unui exercițiu, o cădere pe pistă a pus capăt carierei sale de acrobată. De atunci au trecut cinci ani.

Bine făcută, de o frumusețe cam acidă, în rest îndrăgostită de desen, desenînd din totdeauna, peste tot, chiar și pe ziduri, chiar și pe caldarîmul trotoarelor, slujindu-se de o bucată de cărbune, de un capăt de cretă sau la fel de bine și de un creion, Marie-Clémentine Valadon și-a îndreptat privirile spre mediul pictorilor. Ajutînd-o mai cu voie, mai fără voie, pe mama ei care se stabilise spălătoreasă în fundătura Guelma, ea ducea rufele artiștilor, printre alții lui Puvis de Chavannes, în piața Pigalle, căruia i-a atras atenția. Zis și făcut: va deveni model. A pozat pentru Puvis în atelierul acestuia din Neuilly: muzele, efebii din *Pădurea Sacră* pe care i-a parodiat Lautrec nu sînt alții decît Marie-Clémentine, portretizată în atitudinile cele mai diferite, toți și toate îi datorează cîte ceva.

Valadon continuă să pozeze pentru Puvis. Pozează și pentru Zandomeneghi, pozează pentru Renoir, care s-a inspirat după ea în *Dans la țară* și *Dans la oraș*, două panouri ce datează din 1883. La sfîrșitul aceluiași an 1883, în decembrie, tînăra fată naște un băiat, Maurice, al cărui tată nu a găsit de cuviință să-și decline identitatea. După ce se ridică de pe patul de lehuză, Valadon se mută împreună cu mama și fiul ei în strada Tourlaque, la numărul 7, colț cu strada Caulaincourt, într-un apartament de la primul etaj, pe același palier cu Zandomeneghi.*

* Opt ani mai tîrziu, Maurice a fost recunoscut de un spaniol, Miguel Utrillo y Molins. Cît despre Marie-Clémentine, ea și-a schimbat apoi pronumele în cel de Suzanne.

Lautrec găsește în Valadon un model pe placul său. Cu atît mai mult, cu cît tînăra este de a dreptul sălbatică. Foarte independentă, Maria — așa i se spune în ateliere — are o viață sentimentală cam agitată. Lesar veni destul de greu celor din Butte să spună cine e tatăl lui Maurice, dacă e cumva vorba de cîntărețul Boissy, un boem alcoolic care se produce prin cabarete, la Chat Noir sau la Lapin Agile din strada Saules, sau distinsul Miguel Utrillo, ibericul care idolatrizează pînă într-atît farmecele Montmartre-ului în cît locuiește la Moulin de la Gallette, sau poate chiar Puvis de Chavannes, a cărui soție, născută prințesa Cantacuzino, supraveghează discret modelele folosite de gloriosul ei soț. Maria iubește dragostea. Conștiința lui Lautrec, înflăcăările sale sînt departe de a o înspăimînta. Nui pasă de diformitatea lui. Pictorul nu întîrzie să și-o facă amantă.

Aceste două ființe par a fi născute una pentru cealaltă. Plebeiana are tot atît de puține prejudecăți ca și vlăstarul conților de Toulouse. Ca și el, ea nu sulemenește realitatea. Nescăpînd nici un prilej de a se instrui pe lîngă artiști, ea nu poate decît să prețuiască talentul lui Lautrec, privirea lui ascuțită de psiholog, luciditatea, incapacitatea lui «de a face drăguț», virtuțile adeseori agresive ale creionului și penelului său.

Lautrec schițează după ea două portrete în grădinile lui moș Forest. Nu o măgulește. Renoir, care nu mai obosește tot făcînd apel la serviciile acestei fete atrăgătoare, o pictează și el între timp, — un bust, pentru un tablou, *Cosița*, unde se desfată cu voluptate, evocînd cu un penel delicat ochii ei mari, albaștri, sprîncenele fin desenate, gura cărnoasă, senzuală, părul bogat de brună, despărțit la mijlocul frunții de o cărare, sîinii, mai ales sîinii ei frumoși, rotunzi, plini, plantați sus. Lautrec o înfățișează cu trăsături ascuțite, aspre, răpindu-i frumusețea diabolică a celor douăzeci de ani în schimbul unei realități mai puțin trecătoare. Pe fața adumbrită de o tristețe fără vîrstă, buzele sînt pecetluite, ochii ficși, pierduți în contemplația posomorîtă a cine știe ce; bărbia ascuțită și întreaga ținută nervoasă, crispată, sînt cheazășia unei voințe mai degrabă virilă decît feminină, în ciuda 94

umerilor firavi, a gâtului delicat, poate puțin cam lung, pe care Lautrec le-a redat cu o strictă exactitate. Neîncrezătoare, zgîrcită în amănunte despre viața ei intimă, pulverizînd curiozitatea celor din jur cu ajutorul unor istorioare născocite, Maria n-a șoptit nimănui o vorbă că și ea desenează. Lautrec nu știe așadar că în 1883 ea și-a făcut un portret în pastel, în care nu a fost cu nimic mai îngăduitoare față de sine însăși decît fusese el*. Nici prin gînd nu i-ar fi trecut să-i aducă vreo vină pentru că fusese necurtenitor; dimpotrivă, ea îi prețuiește statornic precizia descrierii în desen.

Miercuri, 10 iunie, la miezul nopții, mare zarvă în Montmartre. Din fața localului *Chat Noir* se pornește un cortegiu puțin obișnuit.

În frunte merg doi cercetași cu pantaloni scurți, purtînd un stindard « de aur cu o pisică de culoarea nisipului pe el », ce flutură în bătaia vîntului, un elvețian ce-și zăngăne halebarda, un majordom îmbrăcat în uniformă de subprefect — Rodolphe Salis îmbrăcat și el pentru acest prilej în uniformă de prefect clasa întâia, pășind înaintea a șapte sau opt muzicanți ce bat tobele ori suflă în trîmbiți cît îi țin puterile; urmează apoi patru băieți-colegieni ce duc făclii, o întreagă ceată ce învîrte în sus și în jos halebarde, arcebuze sau spade, o gloată de clienți, prieteni ori gurăcască ce îngroașă la tot pasul acest alai. « Țineți ordinea! » strigă din fruntea cortegiului subprefectul către polițaii încremeniți.

Rodolphe Salis se mută. Părăsește bulevardul Rocherchouart, ca să-și deschidă cabaretul la vreo cinci sau șase sute de metri mai departe.

În ultimele luni i se cam încurcaseră socotelile gentilomului în acest cartier. Cum se fălea că în privința nivelului social al clientelei sale nu face în ruptul capului vreo excepție, golanii care se vîntură prin *Élysée Montmartre* i-au căutat gîlceavă. Și într-o seară, una din aceste « spinări verzi », cu șapca în trei colțuri

* «Eu pictez oamenii ca să-i cunosc», avea să spună mai târziu Suzanne Valadon. «Nu-mi aduceți niciodată să fac portretul unei femei care ar vrea să-o desenez drăguță și frumoasă; aș dezamăgi-o pe loc.»

pusă pe o ur che și cu chiștocul în colțul gurii, a vrut să intre cu forța în local. Salis l-a dat afară, bineînțeles, pe ton ridicat și cu gesturi teatrale și frumoase. Și rău a făcut. N-a trecut mult și domniile ăștia s-au întors în număr mare. S-a încins o bătaie. Sau scos cuțitele. Pentru Salis, încăierarea sa soldat cu două creștături pe figură. Și nici acesta n-ar fi fost lucrul cel mai grav. Pentru că Salis, în timp ce tot învîrtea de zor un scaun în jurul lui, a avut ghinionul să-l izbească grav pe unul din băieți, care peste noapte a și murit. După această aventură, gentilomul nu-și mai putu găsi liniștea. Scîrbit pentru totdeauna de vecinătatea Elysée Montmartresului, la sfîrșitul lui aprilie, el și-a vîndut vadul și a închiriat în strada Laval la nr. 12* casa ocupată pînă atunci de pictorul belgian Alfred Stevens.

Bineînțeles că Salis era curios să știe cine va veni în locul lui pe bulevard și dacă acela nu se va folosi de acest loc spre a-i face concurență. Dar care nu i-a fost supărarea — două sau trei zile mai tîrziu — cînd a aflat că în fostul său local s-a deschis un nou cabaret, *Le Mirliton* — și a fost deschis de cine? De către unul căruia el i-a dat o mîină de ajutor, un fel de cîntăreț mai mult bănuir, căruia — ce înseamnă bunătatea! — îi dăduse voie să-și și vîndă operele, un oarecare Aristide Bruant, bardul pușlamalelor. Bineînțeles că ăștia Alphonșii** de pe Elysée nu-i caută ceartă. Numai că nu se grăbește nimeni să intre la Mirliton. Bravo!

Dar vai! După un timp, mulțimea începe să se înghesuie. Se grăbește. Ce s-o fi întîmplat acolo? De necrezut: se pare că oamenii se duc la Bruant ca să fie jigniți. Dar chiar din primele zile, Lautrec devine un obișnuit al Mirlitonului. Un obișnuit? E pasionat, înnebunit de Mirliton. Pe Bruant îl ridică în slăvi. Poate că nici un bărbat nu i-a produs pînă acum o impresie atît de vie ca acest cîntăreț, a cărui statură puternică, cu obraji netezi, o gură batjocoritoare și amară, cu figură cezariană și un fel cutezător de a se ține, cu glas mușcător, « un glas de răzmeriță și baricadă, bun să stăpînească zarva ulițelor în zile de răscoală »*** — îi trezește acel

* Azi strada Victor Massé.

** Peștii (N. R.).

*** Jules Lemaître.

entuziasm cel înflăcărează întotdeauna pe Henri în fața ființelor înzestrate cu o puternică vitalitate.

Vine seară de seară la această sală de cabaret, care, dezbărată de mobilele lui Salis, nu mai are acum decât vreo cîteva mese, scaune și bănci. Cu o bîtă într-o mîină și cu cealaltă înfiptă în șold, purtînd o cămașă de flanelă roșie ca sîngele de bou, o haină și un pantalon de catifea neagră reiată, cu picioarele strînse în cizme de curățitor de canale, cîntărețul se plimbă în sus și în jos. De bună seamă, curiozitatea lui Lautrec a fost pe loc stîrnită de valoarea decorativă a acestui costum împlinit cu o pălărie de feutru cu boruri largi gen « dat dracului »*, de sub care țîșnește o coamă întunecată, o pelerină neagră și un fular roșu aprins. Dar e vrăjit mai cu seamă de personalitatea, de prezența lui Bruant.

Ascultîndu-l cum își primește clienții, Lautrec e în al nouălea cer. « Prea gingașe doamne » și « nobili domni » ale lui Salis au fost de mult dați uitării. « Atenție, prospătură! — strigă cîntărețul unei noi venite. Da, asta nu mai e lături de pește. E știucă faină, damă de lux, trei stele, nu altceva! Iar domnii o urmează la pas: aștia cu siguranță, ori sînt pești ori ambasadori . . . Pe aici, doamnelor, pe aici! Lîngă borșosul ăsta . . . așa! Perfect, sînteți doar cinșpe pe o bancă! Mai strîngeți-vă, ce dracu! Și tu de colo, ce te zgîiești așa? Treci aici cu păstorile tale! » În anticonformismul său, Lautrec se bucură să-l vadă pe Bruant întîmpinîndu-i astfel pe domnii din lumea bună, în haine de seară, și pe elegantele cu ifose pe care o tulbure plăcere îi atrage în acest cabaret. Ba încă, se dau în vînt după asta. Și mai vor. Într-o noapte, un general îi scutură zdravăn mîna lui Bruant, spunîndu-i: « Am petrecut o seară minunată. Mulțumesc! E prima oară că mă face cineva, așa pe față, boșorog. »

Bruant a descoperit genul localului doar din întîmplare. În ziua deschiderii Mirlitonului, doar vreo doi, trei terchea-berchea nimeriseră în el. Și aruncase în afacerea asta nu numai toate agonisile lui, ci și împrumuturi destul de însemnate. În fața acestui local aproape gol, în care pe vremea lui Salis fusese de atîtea ori martor la încăierări, Bruant, scos din fire de dezastrul cel păștea, s-a apucat să-l facă albie de porci pe un client

care mai cerea un cîntec. « Aud? Cum ai zis? N-ai vrea matale să ne mai și pupi!? » Dar a doua sau a treia zi, nea cutare reapărea la Mirliton însoțit de mai mulți amici. Bruant cînta. Dar amatorii nu păreau mulțumiți. « Hei, dar azi nu ne mai ia nimeni peste picior? » Cîntărețul înțelese pe dată ce folos poate trage din această neașteptată părere. Domnii aceștia vroiau să fie bruftuiți. Foarte bine! Au plătit, o să fie serviți; și, pe loc, Bruant s-a pornit să ia în balon toată adunarea. Și de atunci publicul a sporit zi de zi. N-a trecut mult și s-a atîrnat o firmă:

CINE ARE CHEF DE OCARĂ — LA MIRLITON!

De la zece seara pînă la două dimineța, cabaretul nu se golește. « Vă trimit la *Saint-Lazare**, anunță Bruant, căutîndu-și cel mai mahalagesc accent. Și voi ăilalți, gloată de cămile, cînd intrați la refren, zbierați în tact . . . Dom'Marius, dă-mi, te rog, fa diez . . . »

Lui Bruant nu-i trebuia cine știe ce caznă ca să intre în rol. Lautrec, care ajunge curînd să-i fie prieten apropiat (pictorul și cîntărețul s-au tutuit de cum s-au văzut), știe foarte bine că Bruant nu nutrește decît dispreț pentru cei ce se cațără în Montmartre ca să se înhăiteze cu el, « o ceată de idioți, spune frumosul Aristide, care nici măcar nu pricep ce le cînt, care nu pot înțelege, neștiind ce s'ăia muritori de foame, ei care au venit pe lume cu lingura de argint în bot. Mă răzbun jignindu-i, purtîndu-mă cu ei mai rău decît cu niște cîini. Asta îi face să rîdă cu lacrimi; își închipuie că glumesc: pe cînd, cel mai adesea, e o răbufnire a trecutului, a murdăriilor văzute și mizeriilor îndurate ce mi ajung pe buze, făcîndu-mă să vorbesc așa cum vorbesc! »

Bruant are îndărătul lui treizeci și patru de ani de lipsuri, ba chiar de sărăcie lucie. Copilul mahalalei Gâtinais a cunoscut la Paris, alături de un tată bețiv și o mamă posacă, doar locuințe sordide, pe care le părăseau una după alta pe furiș, pentru că bruma de bani agonisită era băută prin cîrciumi de tatăl său. A rămas totuși, ca prin minune, neatins; și-a păstrat sufletul lui de țaran: oriunde s-ar afla, e de ajuns să-și

* Vestită închisoare pentru femei (*N. tr.*).

înalte privirea spre stele, ca să renască și să uite. Înșuflețit de o ambiție sănătoasă, a trudit în biroul unui avocat, la un bijutier, la Compania de drumuri de fier din Nord, înainte să se avânte în aventură, săși încerce norocul în cafecconcerturi. În el sălășluia un poet. A cîntat mai întîi cuplete la modă, bucăți ușoare, mai mult sau mai puțin caraghioase, marșuri, apoi, la Salis, și-a schimbat repertoriul, s-a transformat într-un trubadur al tîlharilor, al prostituatelor, al vivandierelor, cîntînd suferințele, neliniștile și disperarea celor aflați la marginea societății.

Ca și Lautrec, dar cu indignare, cu bune intenții umane, cu o mînie surdă ce mocnește în adîncul sufletului său, e de partea celor năpăstuiți. Într-un limbaj popular, fără ocolișuri, robust și colorat, cîntă lumea azilurilor de noapte, a cocioabelor, a hotelurilor dubioase, a închisorilor, a maidanelor unde zac, chirciți, oameni dîrdîind de frig și unde toți acei spaimă ai mahalalei vin să se bată în luptă dreaptă. O cîntă pe Nini Piele-de-Ciine, pe Méloche sau Toto Laripette; cîntă fetele pierdute care măsoară caldarîmul în nostalgia nopților de iarnă:

A sont des tas
Qu'a plus d'appas
Et qui n'a pas
D'sous dans leurs bas,

Pierreuses,
Trotteuses,
A marchent l'soir
Quand il fait noir,
Sur le trottoir,
Sur le trottoir.

A n'ont plus de pain,
A n'ont plus d'feu,
A prient l'bon Dieu,
Qu'est un bon fieu,
D'chauffer leur pieu*.

* Sînt multe femei / Care nu-l mai au pe vino-ncoace. / La ciorap / Nu au nici un sfanț. / Tîrfe ordinare, / Fac trotuarul, / Merg pe nserate, / Merg cînd e noapte, / Fac trotuarul, / Fac trotuarul. / Nu mai au pîine, / Nu mai au foc, / Pe bunul Dumnezeu îl roagă, / Căi băiat de treabă, / Să le încălzească picioarele.

Lautrec nu împărtășește pasiunea pentru suferință a lui Bruant. Înduioșarea tristă, sfișietoare și uneori dureroasă ce străbate cîntecele prietenului său îi rămîne cu totul străină. Aureola de personaje de roman, cu care Bruant își împodobește vagabonzii și prostituatele, nu-l mișcă de loc. Nu are pic de înclinație să fie moralist, să biciuiască moravurile timpului său. Pe de altă parte, aristocrat de obîrșie, el nu are decît silă pentru tot ce e putred și lugubru în mizerie, pentru tot ce el numește « aspectul sărăcăcios ». Mediocritatea îi produce tot atîta silă cîtă repulsie simte în fața sărăcimii. « Hai s-o ștergem, le-a spus camarazilor lui, într-o zi cînd Moulin de la Galette era năpădit de nevoiașii gătiți de duminică; luxul săracilor e mai jalnic decît mizeria lor ». Și asta nu pentru că ar iubi fastul de dragul fastului. Între marchizele din cartierele nobile și sărmane ce bat caldarîmul pieței Pigalle el nu întrezărește decît o deosebire de boarfe, lipsită de orice însemnătate. Din punct de vedere social, nu se mai simte legat de nici un mediu. Doar aspectul uman îl interesează — și încă pătimaș. Și ceea ce savurează mai ales la Bruant e tocmai harul lui de observator, de care cîntărețul se folosește cu atîta siguranță, limbajul lui fără perdea, aspru, la fel de crud ca și viața, atunci cînd nu e sulemenită de ipocrizie, arta lui laconică, vertiginoasă, formulările simplificate, limpezimea ascuțită a descrierilor.

La dernier' fois que je l'ai vu,
Il avait l'torse à moitié nu
Et le cou pris dans la lunette,
A la Roquette*.

Deși are o gură slobodă și vorbește fără perdea, Bruant e un duios. Sub masca asprimii, își ascunde înduioșarea. Lautrec regăsește în el ceva din sine însuși. Ca și el, sub ironie, paradoxuri și cinism, se ascunde o gingășie rănită. Și ca și el, urăște doar grosolănia. Ieșirile lui Bruant — predilecția pentru jignire — le aplaudă, pentru că nici el nu poate suferi fățarnicia, falsa pudoare, snobismul. Prea mult a suferit Lautrec în taină printre

* Ultima dată cînd l-am văzut, / Era cu pieptul gol pe jumătate, /
Cu gîtul pe butuc, / La închisoare, la Roquette . . .

cei din lumea lui, ca să fie pe deplin sigur că, între marchize și vagaboande, primele ar fi mai de soi. E poate mai înclinat să-l creadă pe Bruant cînd spune despre vagaboande că « au un suflet minunat ».

Atras de cîntăreț, Lautrec calcă mai în toate serile pragul localului Mirliton, aducînd cu sine și cunoștințele, pe soții Grenier, Anquetin și pe ceilalți.

Oh! là, là! C'tte gueul,' c'tte binette!

Oh! là, là! c'tte gueul' qu'il a!*

strigă în cor obișnuiții localului de cum apare cîte un client.

Pe sub tavanul de care atîrnă un fluier de trestie neobișnuit de mare, Bruant umblă de colo pînă colo printre mese, sărind din cînd în cînd pe cîte una din ele, ca să-i zică un cîntec, bătînd zdravăn măsura cu cizma. Dacă toți burtăverde ăștia or să binevoiască mai departe să-l îmbogățească, lăsîndu-se călcați în picioare cum i se năzare lui, în zece ani se va putea retrage și el la Gâtinais.

« Dați-i drumul, strigă el; și la o mișcare a ciomagului său, sala reia în cor:

Tous les clients sont des cochons,
La faridondor, la faridondaine,
Et surtout les ceuss' qui s'en vont,
La faridondain', la faridondon!**

Copaci, iarbă, apa clipocind pe sub sălcii, nimic altceva nu-și dorește Bruant. Să facă avere cît mai repede cu putință, și apoi, hop! cu plecăciune, domnilor și doamnelor, puțin aer curat, vă rog!

Oh! là, là! C'tte gueul' . . .***

De astă dată, Bruant face semn și oprește corul. Dacă nu cumva se înșală, a zărit silueta micuță a lui Lautrec. « Tăcere, domnilor, poruncește el. Iată-l pe marele pictor Toulouse-Lautrec cu unul din prietenii lui și cu un pește pe care nu-l cunosc. »

* O, vai! ce mutră, vai ce moacă! / O, vai! ce mutră are! /

** Toți clienții sînt niște porci, / Tra-la-li și tra-la-la, / Mai ales cei ce ies de-aici, / tra-la-li și tra-la-la!

*** O, vai! ce mutră . . .

Cu capul sus, Lautrec trece prin mijlocul consumatorilor. Știe astăzi că demnitatea, adevărata lui noblețe e de a fi pictor. Munca este reabilitarea sa. Cum să nu-și însușească disprețul lui Bruant față de feciorii de bani gata, față de incapabili, față de trîndavi, față de cei « care s-au născut cu lingura de argint în bot »? Fără teamă și răutăcios, îl poate asculta fără să se simtă vizat, pe cîntărețul popular, care, cu mîinile în buzunar, își bate joc de « lumea sfîrșitului de veac »:

Tas d'inach'vés, tas d'avortons
 Fabriqués avec des viandes veules,
 Vos mères avaient donc pas d'tétons
 Qu'a's ont pas vu vous fair' des gueules?
 Vous êt's tous des fils de michés
 Qu'on envoy'têter en nourrice.
 C'est pour ça qu'vous êt's mal torchés . . .
 Allez donc dir' qu'on vous finisse! *

În vara lui 1885, Lautrec pleacă pentru un timp să se mai întrezeze într-un târgușor plin de farmec din Brie, la Villiers-sur-Morin, unde soții Grenier au o căsuță. Să străbați pe atunci cei patruzeci de kilometri ce despart Parisul de Villiers însemna aproape o expediție. Trebuia să iei trenul pînă la Esbly, iar de acolo, ca să ajungi în valea Grand Morin, mai mergeai cu o diligență, care făcea și ea vreun ceas.

È un loc singuratic și plăcut. Mulți pictori vin aici să-și pună șevaletul. Lautrec se odihnește în tovărășia mai multor camarazi din atelierul Cormon, dar mai ales a lui Anquetin. Toată această lume coboară pînă la hanul lui Moș Ancelin din piața bisericii, la numai cîțiva pași de căsuța familiei Grenier. Frumoasa Lily este regina coloniei. Spre indignarea localnicilor, ea nu se sfiște să țopăie prin sat, cu pletele în vînt, și — culme a nerușinării! — cocoțată băiețește pe mîrtoaga ei. Ah! artiștii ăștia!

*Gloată de neisprăviți, gloată de avortoni / Fabricați din carne flască / Femeile ce v-au adus pe lume n-au putut oare să v-alăpteze / De n-au știut să vă facă o mutră mai de doamne-ajută? / Toți sînteți niște pui de lele / Alăptați de doică / Dăia sînteți prost croiți . . / Duceți-vă, așadar, . . . înapoi, de vă sfîrșiți!

În ceata asta nu-i timp de plictiseală. Întîlnirile care se țin pe malul apei, în locul numit Pré-Salé, îi îngrozesc mai mult pe cei de prin partea locului decît cursele călare pe care le făcea fostul model al lui Degas. Lautrec se distrează. Pescuiește cu undița, se simte un suflet bucolic. Ar vrea, scrie el, « să fie un faun și să se plimbe gol în umbra frunzișului »*

Și totuși, ruptura lui cu natura e lucru împlinit. Spre deosebire de prietenii lui peisagiști, Lautrec nici nu se gîndește să ia penelul ca să cînte frumusețile acestor locuri. Oh! nicidecum! Vremea se întunecă, plouă; prea bine; Lautrec se folosește de prilej ca să lucreze așa cum vrea el. Schițează pe pereții și ușile hanului Ancelin patru motive, dar nu subiecte cîmpenești: patru scene din viața de teatru. Înfățișează aici un « lătrător » care poștește trupa să coboare în scenă; dincolo, o dansatoare în cabina ei; în altă parte, un balet, iar dincoace, pe spectatorii de la galerie. În mijlocul acestui public, se pictează pe sine în chip de apaș, cu șapcă cu cozoroc pe cap și fular roșu în jurul gîtului. Și-ar putea oare Lautrec înfățișa mai expresiv decît așa nostalgiile ce-l frămîntă? Nu trece prea mult și se întoarce în Montmartre. Mai bucuros ca oricînd, se cufundă în noaptea sclipitoare din Butte.

Săptămîină de săptămîină, Montmartre capătă tot mai multă strălucire. *L'Elysée*, *Le Chat Noir*, *Le Mirliton* fac în fiecare seară săli pline. Artiști celebri, literați și gazetari reputați, mondene și demimondene, burghezi înstăriți, actori, nobili cheflii, bogați sau înglodați în datorii, dau fuga să aplaude cadrilurile conduse de Valentin le Désossé și pe cele două partenerese ale lui, Grille d'Égout și la Goulue** o alsaciană de șaisprezece ani care are în ea focul dansului, să asculte poemele și cîntecele ce se spun la Salis și să îndure bruftuielile lui Bruant.

« O aristocrată o ia la sănătoasa legănîndu-se din tîrțiță! » țipă « cîntărețul popular ». Succesul nu-l orbește. Ca fiu bun al pămîntului, cu gustul realităților solide, al banilor sunători și alunecoși, el are grijă să profite de pe urma avantajelor fără să se înfumureze. Ghicind căși poate

*Citat de Francis Jourdain.

**« Gură de Canal » și « Lacoma » (N. tr.).

îngădui orice, le dă clienților berea cea mai proastă pe care a putut-o dibui pe piață. « Ce? — sare el dacă cineva găsește cu cale să bage de seamă acest lucru — doar n'ai venit aici să-mi bei poșirca, ci să mă vezi și să-mi auzi guițatul! Restul e pe deasupra. » Ba a micșorat țăpul de bere de arată cât paharul de vin, i-a pus opt centime ca preț și-i zice « obrăznicătură ». Pentru un da sau pentru un ba, pentru că unii dintre clienți au aerul că se împotrivesc, pentru că alții rîd puțin prea tare, dar mai ales pentru că le simte punga dolidora, Bruant își comandă cu convingere consumații în contul lor. « Maxime, ia trage-mi și mie o obrăznicătură de onoare la masa tipilor ăstora ». Lautrec chicotește de plăcere. Întrîrurit de scandalagiul de Bruant, își împopoțonează și el vorbirea cu expresii deocheate. Cunoaște pe dinafară toate operele prietenului său, și, cînd îl cauți, îi fredonează cupletele. De altfel, prietenia dintre pictor și cîntăreț nu întîrzie să capete aspectul unei colaborări. Încet-încet, Bruant își decorează Mirlitonul cu tot ce-i cade la îndemîină de pe la negustorii de vechituri din colțul străzii: statuete de sfinți, boluri pentru bărbierit, ghitare fără corzi, buiote de încălzit așternutul. Poți da cu ochii chiar și de o oală de noapte care, « printre sclipirile inegale ale securilor de abordaj și ale ciubucelor tunisiene », trece drept « un soare fantezist »*. Înflăcărat admirator al lui Steinlen, Bruant îi agață compozițiile pe pereții Mirlitonului. Îi cere și lui Lautrec o lucrare, care se grăbește să schițeze pe eroina cîntecului său *La Saint-Lazare*, o prostituată deținută în vestita închisoare pentru femei și care tocmai îi scrie omului ei:

C'est de la prison que je t'écris,
 Mon pauv'Polyte.
 Hier, je n'sais pas c'qui m'a pris
 A la visite;
 C'est des maladi's qui s'voient pas
 Quand ça s'déclare,
 N'empêch'qu'aujourd'hui, j'suis dans l'tas
 A Saint-Lazare! **

* Courteline.

** Îți scriu de la închisoare, / Bietul meu Polyte, / Ieri nu știu ce dor m-a cuprins / La vizită; / E o boală care nu se vede / Cînd te apucă, / Dar ce să-i faci, sînt la păstrare / La închisoarea Saint-Lazare!

Mulțumită lui Bruant, Lautrec poate să intre acum cînd vrea la Elysée Montmartre. Și dacă va ajunge curînd la o măiestrie cît de cît, va încerca să picteze scene de la Mirliton și de la Elysée. Iar place să picteze mai ales cadrilurile, vîrtejul și frenezia dansului.

Prin venirea lui La Goulue, cadrulul naturalist tocmai s'a îmbogățit cu o executantă de prima mîină, care pe loc le-a lăsat în urmă pe toate celelalte stele ale Montmartreului, pe Nana la Sauterelle* sau pe Georgette la Vadrouille*, pe La Torpille sau pe Demi-Siphon. De ce o fi fost oare pricopsită mica alsaciană — pe adevăratul ei nume Louise Weber — cu o poreclă atît de ciudată? Pentru că fata asta înflăcărată are o poftă de mîncare nimicitoare și în lăcomia ei i se întîmplă să soarbă ce a mai rămas pe fundul paharelor de pe mese. Grosolană și cu cuvinte ordinare mereu pe buze, cînd nu se mișcă, La Goulue e ceea ce e: o adunătură de pe stradă. Dar cum începe să danseze și să se lase în voia acelor improvizatii a căror taină numai ea o cunoaște, se transformează. Nu e o dansatoare — e dansul însuși. De la prima aruncătură de ochi, Valentin i-a și ghicit harul: a ocrotit-o, a îndrumat-o, a învățat-o și de atunci alcătuiesc o pereche neasemuită. Dansează cînd la Moulin de la Galette, cînd la Elysée Mon'martre, stîrnind entuziasmul. Lautrec nu se mai satură să-i privească: ea, roz din creștet pînă în călcîie, durdulie, cu profilul acvilin și gura mică, cu ochii albaștri ce au o sclipire metalică, aspră, tăioasă și crudă, purtîndu-și ca o împărăteasă capul împodobit cu cocul ce parcă ar fi un cozonac din bucle blonde, ridicîndu-și picioarele vertical spre tavan, și făcînd să clocotească spuma dantelelor ascunse, pornind într-o mișcare iute, din ce în ce mai iute și mai amețitoare, frîngîndu-și șoldurile în două pentru ca apoi, cu o lovitură de călcîie să-și azvîrle lîngeria pînă'n obraz, oferindu-și cu nerușinare cînd pîntecul, cînd șoldurile, dînd glas cu întreaga ei ființă chemării ațîțătoare a muzicii, La Goulue e o adevărată bacantă posedată de demonul ritmului, aeriană ca un fulg, nepăsătoare și plină de tupeu, înlăuntrul cercului înăbușitor de masculii; el — un manechin înalt și dezarticulat.

* Nana-Lăcusta, Georgette-Vagabonda (N. tr.).

scandează, cu mâinile-i groase și cu picioarele mari și duse exact acolo unde trebuie, figurile pe care ea le desenează, urmărindu-i evoluțiile, cu pieptul drept, puțin lăsat pe spate, și cu jobenul murdar împins pe fața-i posacă, colțuroasă și ciupită de vărsat.

În jurul lor, privirile scapără. Zece, douăzeci, o sută de capete însoțesc jocul nestăvilit și fascinant al acestor picioare fără seamăn, ce se depărtează și se apropie, fâgăduiesc, refuză și iar fâgăduiesc fără preget ivirea unui petic de goliciune, stîrnind dorințe, ațîțîndu-le, răspunzîndu-le cu alte și alte cutezanțe, mereu mai ademenitoare și mereu mai înșelătoare, biciuind dorințele pînă la ieșirea din minți și pînă la ultima notă, răsunătoare și brutală, a orchestrei, ce pune capăt printr-un ropot de aplauze acestui rit dezlănțuit și desfrînat. Sigură de puterea ei, la Goulue cu privire semeață și nerușinată, rîvnită de o sută de perechi de ochi, se face nevăzută, fără să salute publicul.

Picioarele Lacomei, atît de minunate arcuite, picioarele lui Valentin, lungi, nervoase, bătînd neobosit măsura cadrilului: Lautrec surprinde cu nesaț în vîrfurile creionului său ceva de care el nu se va bucura nicicînd, picioarele delicate și fremătînde de cai pur-sînge!

Se scaldă în această atmosferă în care nu se știe dacă animalitatea se înalță pînă la magia artei, sau dacă nu cumva arta se coboară pînă la bestialitate, adulmecînd mirosul de sudoare și de praf de mahorcă și de subsuori, neizbutind să se smulgă vrajei spurcate a acestor săli de bal, bînd pahar după pahar, în focul fierbințelii.

«Hai să le vedem pe mititelele care dansează. Sînt grozave și aduc atît de mult cu Fontanges* . . . Nu, nu vă speriați, la mine nu-i nici o primejdie că beau . . . Sînt doar atît de aproape de pămînt, nu-i așa? . . . » Și pufăie. «Cum? Ce? Eu nu beau decît lucruri bune . . . Nu mi pot face rău.»

În toamnă, plecînd de la Grenier, Lautrec se duce să locuiască la Rachou, în strada Ganneron, la numărul 22, în spatele cimitirului Montmartre.

* Marie-Angélique, ducesă de Fontanges, favorita lui Ludovic al XIV-lea (N. tr.).

Aici el continuă seria de portrete, fie în atelier, fie în grădinița lui Rachou. Într-una din zile, ieșind cu prietenul său din restaurantul Boivin, remarcă pe strada Clichy o tânără fată, cam bolnăvicioasă la prima vedere, dar cu o anume strălucire dată de un superb păr roșu. « E nostimă! exclamă pictorul. S-ar zice că-i parșivă. De-am avea-o ca model! . . . » Rachou acostează fata care, după câteva șovăieli, primește să-i pozeze lui Lautrec.

Roșcovana, Carmen Gaudin, nu are nimic din « tîrfa înrăită » pe care și-o închipuise pictorul, ci e o muncitoare la locul ei. Are toate calitățile unui bun model și face repede carieră printre artiști. Cormon, apoi Stevens o folosesc în curînd și ei. Pentru Lautrec ea are mai ales marele merit de a purta coama aceea strălucitoare care în ochii lui trece la o femeie drept apanajul frumuseții. « Cînd o femeie este roșcată! dar roșcată! — apasă el pe cuvînt (și adjectivul acesta îi umple gura), roșcată! — Tehnica venețienilor! » Toate reprezentările sexului frumos ce-l seduc, fie că e vorba de Lily ori de Lacoma, sînt blonde sau roșcate. Doar Valadon e brună.

Acestei Carmen, Lautrec îi face nici mai mult nici mai puțin de patru portrete*. Ajunge oare pînă acolo încît să-i dezvăluie propriile sentimente? Poate. Nu are însă obiceiul să-și destăinuie nici experiențele amoroase și nici refuzurile pe care le întîmpină. Bătrînul Ingres spunea că « cea mai bună metodă să pozezi o femeie rămîne s-o pictezi ». Bineînțeles! Numai că Lautrec ar dori amoruri mai puțin platonice. Disprețul său arborat, reflecțiile lui sarcastice nu-i pot înșela pe nici unul din camarazi. Știu ei prea bine că sub toate astea se ascunde doar o dureroasă pizmă, o ciudă sfișietoare; și cînd îl aud cum se poticnește peltic în limbă și arată ridicînd din umeri vreo frumusețe ce trece : « Pe asta cu 50 de flanci o . . . o . . . am cînd vvv-leau », ei știu prea bine că nu este « culmea cinismului, ci a disperării »**. I-au descoperit — rar! foarte rar — ochii lui atît de senini și atît de scăpărători cerniți de-o nespūsă tristețe! Dar Lautrec nu e dintre cei ce se spovedesc. Pe dată își

* Numărul picturilor lui Lautrec se ridică în 1885 la vreo 15.

**Thadée Natanson.

recapătă stăpînirea de sine. Suprema lui distincție e această nepătrundere.

Quand on cherche une femme à Paris,
Maint'nant, même en y mettant l'prix,
On n'rencontre plus que des débris,
Ou de la charogne . . . *

La atelier, unde cursurile au reînceput, Lautrec cîntă cît îl ține gura refrenele lui Bruant. Neînțelegerea dintre Cormon și elevii săi se adîncește. Mocnește o revoltă. Cîțiva elevi, printre care Anquetin, dar mai ales un tînăr din Lille, de șaptesprezece ani, subțirel, cu părul vilvoi, Émile Bernard, care s'a înscris abia anul trecut la atelier, critică pe față « metoda mărunță de construcții școlarești » a lui Moș Rotulă. Bernard îi instigă la rebeleliune pe toți cei ce vor să-l asculte. « Ceea ce ni se predă aici n'are nici o bază », o retează el categoric. Cormon? Un fals maestru, un pompier îngrozitor. « Se postează în fața fiecărui elev — spune Bernard, retușînd la unul un braț, la altul un cap, pe urmă un sîn, fără vreo explicație sau vreo logică, ci numai pentru că *așa rede el* și trebuie să vezi și tu așa . . . Pentru cei mai avansați nu are decît un singur sfat: estompați, învăluiți, topiți, adică *falsificați* . . . Și după un an știi mai puțin decît atunci cînd ai venit la el. »

Mais pour trouver c'qu'on a d'besoin
Il existe encore un bon coin . . . **

Îndată după sosirea lui Bernard, Lautrec, Anquetin, și Tampier s'au împrietenit cu el. L'au dus la Louvre să admire tablourile lui Velázquez, desenele lui Michelangelo și Luca Signorelli; l'au însoțit la Durand-Ruel, în strada Laffitte, în fața pînzelor impresioniștilor. Cu vioiciunea impulsiv ce-l caracterizează, Bernard s'a alăturat imediat rebelilor. A putut cerceta în tovărășia prietenilor săi operele unui oarecare Cézanne, pe care le păstrează, în dugheana lui îngustă, un biet neguțător

* Azi, cînd cauți o femeie la Paris, / Chiar de-ai plăti din gros, / Nu găsești decît resturi / Ori vreun stîrv . . .

** Dar ca să găsești ceva, de care ai nevoie / Mai e un colțisor . . . 108

de culori din strada Clauzel, în josul cartierului Montmartre, Moș Tanguy. Proclamă pe dată că acest Cézanne este maestrul epocii.

C'est au bout d'Paris, pas ben loin:
Au bois de Boulogne! . . . *

Deși la început Bernard primește un imbold de la tovarășii săi și îndeosebi de la Tampier, el nu întârzie să se afirme în mijlocul lor. A citit mult, are o mare ușurință, inteligența trează și spontană. Se simte la largul lui în toate teoriile, le dezvoltă, le asociază, le rumegă și le răsrumegă fără încetare. Sigur întotdeauna de temeinicia celor spuse, își justifică cu mii de argumente opiniile. Consideră arta ca pe ceva sfânt. Geniu, glorie, sînt cuvintele sale preferate. Vocația lui, căreia i se închină împotriva voinței părinților, îi apare ca o chemare la sacerdoțiu. Venind pe jos de la Asnières unde locuiește, e totdeauna primul în atelier dimineața. Suflet pios, înclinat spre efuziuni mistice, nu poate suferi atmosfera de la Cormon, grosolăniile îl indignează, trivialitățile îi rănesc auzul. « Vorba de duh, spune el, aduce aici o jignire ». Convins, într-o seară, de Anquetin, să meargă la Mirliton, s-a întors de acolo « înspăimîntat », scîrbit, spune el, de « nebunia bolnăvicioasă » a acestui loc. Lautrec nu ascultă decît cu o ureche distrată vorbele lui Bernard. Îl interesează mult mai mult figura lui. Așa că îi cere să-i pozeze. În douăzeci de ședințe, îi schițează un admirabil portret, traducînd cu multă finețe psihologia modelului său, atitudinea lui serioasă, răzvrătită, ochii mici, puțin bridăți, cu privirea hotărîtă.

C'est un coin qu'est vraiment rugin.
Quand on veut fair un bon chopin,
On s'y fait traîner en sapin . . . **

Lautrec nu i-a făcut portretul lui Bernard fără greutate. Într-adevăr, nu reușea să « acorde fondul cu chipul » ***

* E la capătul Parisului, nu prea departe, / În Bois de Boulogne! . . .

** E un loc foarte mișto, / Dacă vrei să tragi un chiolhan, / Te scoate de acolo în pardesiu de brad . . .

*** Bernard.

La începutul anului 1886, situația în atelierul lui Cormon se înrăutățește. Pictînd pentru prima oară o pînză la atelier, Bernard nu se sîiește să adopte fățiș culorile deschise ale impresionismului. Sufocat de atîta nerușinare, Cormon îl cheamă pe tatăl tînărului artist și-l anunță că nu-l va mai îngădui multă vreme la el pe acest elev nedisciplinat, pe cît de înzestrat pe atîta de obraznic. Tatăl său se întoarce consternat la Asnières. Aruncă pe foc materialul de pictură al fiului său, care se închide în cameră și refuză să mai iasă.

Deși nu atît de colțuroasă, purtarea lui Lautrec nu este mai puțin vinovată. Dar el evită conflictele. Cu toate că în ochii lui Moș Rotulă trece drept « tabu »*, n-iar risca niciodată să-i supună părerii acestuia unele din pînzele lui, îndeosebi cele două tablouri la care lucrează acum cu înflăcărare: *Refrenul scaunului Ludovic al XIII-lea la Bruant* și *Cadrilul scaunului Ludovic al XIII-lea la Elysée Montmartre*.

Acest scaun Ludovic al XIII-lea a fost uitat de Rodolphe Salis în zarva mutatului. Gentilomul cabaretier îl hărțuiește pe Bruant să îl dea înapoi, dar « cîntărețul popular » n-iar încuviința pentru nimic în lume ca acest scaun să părăsească localul său. Totuși, cum nu-i aparține și înțelege să nu aibă nici un fel de neplăcere de pe urma lui, l-a atîrnat deasupra ușii cabaretului. O podoabă în plus! Același scaun i-a dat prilejul de altfel să compună un cîntec pe care din cînd în cînd îl reia în cor împreună cu clienții.

Ah! mesdames, qu'on est à l'aise
Lorsqu'on est assis sur la chaise Louis XIII.
Elle est à Salis, et cependant,
Pour s'asseoir dessus, faut aller chez Bruant.**

În fiecare din cele două tablouri, Lautrec înfățișează cîteva figuri familiare de la Mirliton și de la Elysée: Bruant, fiul său Maxime, dirijorul Dufour, Moș Rușine, Anquetin, un coleg de atelier din Toulouse, François

* Gauzi.

** Ah! doamnelor, ce bine ne simțim / Șezînd pe un scaun Ludovic al XIII-lea, / E al lui Salis, și totuși / Ca să te așezi pe el, trebuie să mergi la Bruant!

Gauzi, care îl însoțește adeseori pe Lautrec în peregrinările lui prin cârciumi. Pe pînza reprezentînd *Cadrilul*, La Goulue și Grille d'Égout dansează cu capetele lipite, ținîndu-și piciorul și gamba așa cum își țin soldații pușca.

Tot trudind la cele două pînze, Lautrec mai are grijă să ia parte împreună cu soții Grenier și Anquetin la Salonul Artelor incoerente. Expune aici « acuarele în sifon », « sculpturi din firimituri de pîine » și o « pictură în ulei pe hîrtie șmirghel »: *Cartierul Batignolles, trei ani și jumătate înainte de Isus Hristos*. Iscălește Tolau Segroeg, care Tolau Segroeg se prezintă astfel: « Maghiar din Montmartre, a vizitat Cairo și locuiește la unul din prietenii săi, are talent și o dovedește ».

Și în vreme ce în primăvara asta Lautrec se ține de pozne, iar Bernard, punînd capăt izolării voluntare, se pregătește să pornească pe jos în Bretagne, un elev ciudat se înscrie la Cormon.

Mult mai în vîrstă decît majoritatea celorlalți, el vine din Țările de Jos. Parcă năuciți de această apariție, tinerii din atelier îl cercetează pe bărbatul cu figura răvășită, despre care nu știu decît că-l cheamă Vincent și că își umple pînza de grabă, făcînd să tremure șevaletul cu fiecare trăsătură de penel. Ardoarea pe care o pune în a picta, vehemența sa concentrată, felul său taciturn și aproape sălbatic, atît de puțin potrivit cu vioiciunea și buna dispoziție ce domnește printre ei, îi stînjenește, îi înspăimîntă chiar. Nu s-ar încumeta nimeni să-l supună pe noul venit la încercările obișnuite. Dar cum va reacționa maestrul în fața studiilor sale? Ele sînt mînioase, violente, aidoma autorului lor.

Cormon interzice categoric să se introducă orice fel de schimbare în reproducerea modelului propus. Vincent modifică totul. Din taburetul pe care stă femeia goală, el face un divan; pe divan întinde un postav albastru, transformă în draperie somptuoasă pînza jegoașă ce trece drept fundal. Cei mai răutăcioși pufnesc. Parcă și aud exclamațiile jignite ale lui Moș Roțulă, pe care certurile avute cu Bernard nu-l fac tocmai acum gata de concesi. Cormon ghicește că prestigiul în fața elevilor săi se destramă și îi e ciudă.

La sosirea lui Cormon se lasă o mare liniște. Pe măsură ce Cormon, trecînd de la un șevalet la altul, se apropie

de olandez, liniștea devine mai apăsătoare. Nici un foșnet de hîrtie, nici un hîșuit de cărbune. Tăcere. Pictorul lui *Cain* se află acum în fața șevaletului lui Vincent. Aruncă o privire pe pînză; s'a oprit. Nemișcat, fără o vorbă, privește pînza minute în șir. Apoi, foarte repede enunță cîteva observații la adresa desenului acestei compoziții surprinzătoare și trece la elevul următor.

Lautrec pătrunde puțin cîte puțin în intimitatea olandezului. Ființa aceasta îl atrage. Curînd se au ca frații. În ciuda unor deosebiri fundamentale, multe trăsături îi înrudesc.

Vincent este fratele administratorului galeriei Boussod și Valadon din bulevardul Montmartre, Théo Van Gogh. La treizeci și trei de ani a suferit de pe urma mizeriei și pentru că s'a simțit părăsit. Nu desenează decît de șase ani, nu pictează decît de patru. Cu foamea în stomac și pasiunea în suflet a colindat prin cîmpiile Nordului. Și el, ca și Lautrec, a fost legat de destulul său de pictor. Și-ar fi dorit o existență normală, ceva ce el numește melancolic « o viață adevărată ». Dar e cu neputință! Și el ca și Lautrec este un izgonit. N-ar putea fi tocmai el omul care să rîdă de picioarele infirmului. Prea cunoaște bine asprimea soartei, cruda ei ironie. Tot ce a încercat a dat greș. Chiar și dragostea i-a fost refuzată, chiar și dragostea cea mai banală, cea mai mediocră. Și el, ca și Lautrec, este un bărbat fără succes la femei. Fete de doi franci, bordeluri, atît i se cuvine. Suspină, se zbîrlește, și pornește, mînat de forța explozivă ce zace în el și care îl va conduce nici el nu știe unde, cu sufletul plin de o nesfîrșită dragoste, de care nimeni nu vrea să știe.

Acestei iubiri, acestei compătimiri care îl tulbură pe Van Gogh în fața a tot ce este suferință, Lautrec nu i se alătură, după cum nu se face părtașul umanitarismului lui Bruant. Pe Lautrec nu-l înduioșează nici o ființă, nici chiar propria lui persoană. La fel de necruțător cum se privește pe sine, îi privește și pe ceilalți. Nu condamnă, dar nici nu aprobă: observă. Nu judecă: analizează. Ocolește tot ce este sentimental, după cum rămîne prin natura lui indiferent la orice fel de morală. Nu vrea decît să surprindă viața în toată goliciunea ei; nimic altceva. Dacă pînzele lui Van Gogh sînt efuziune,

ale lui sînt cunoaştere. Van Gogh e milă. Lautrec e luciditate. Şi unul şi celălalt parcă respiră la antipozi. Totuşi, ardoarea care-i consumă este aceeaşi, mai efervescentă, mai explozivă, toată numai flăcări şi lavă la Vincent, mai surdă, dar nu mai puţin intensă şi nici mai puţin corozivă la Lautrec, căci aceeaşi iremediabilă disperare le atîţă şi unuia şi celuilalt pasiunea şi îi face ceea ce sînt.

În vremea asta, la Cormon izbucnesc noi incidente. Un elev l-a făcut pe Moş Rotulă « bătrîn academician ». Anquetin, a cărui ultimă amantă înclină spre impresionişti (ea are cîteva tablouri de Caillebotte), îi uită pe Michelangelo şi pe Rubens, ca să devină « intransigent »; nu mai vrea să ştie decît de Monet, pe care îşi făgăduieşte să se ducă să-l vadă curînd la Vétheuil. Mai este ademenit şi de « divizionismul » lui Seurat, a cărui *La Grande Jatte*, principală piesă a celei de a opta Expoziţii a impresioniştilor, trezeşte un interes scandalizat. Cît despre Van Gogh, acesta, în franceza lui bolovănoasă, tună şi fulgeră împotriva lui Cormon. Pînă şi Lautrec se revoltă: « Sînt aici ca să învăţ meserie, spune el, nu ca să mă las înghiţit ».

Furios, Cormon închide atelierul.

După ce Lautrec termină cele două pînze pe care le are în lucru, Bruant le atîrnă în cabaretul său*.

Lautrec are vînt de pupă. Luîndu-se după Salis, care scoate o mică gazetă, Bruant publică şi el, începînd din octombrie trecut, o foaie, *Le Mirliton*. Deşi preferă arta lui Steinlen şi nu pe cea a lui Lautrec, îi îngăduie totuşi acestuia din urmă să reproducă *Cadrilul scaunului Ludovic al XIII-lea*** şi îi mai cere şi cîteva desene pentru copertă. Pe de altă parte, agentul de publicitate al pilulelor Géraudel, Jules Roques, înfiinţase cu doi ani în urmă o gazetă închinată numai şi numai plăcerilor din Montmartre, *Le Courrier français*. Spre marea mulţumire a lui Lautrec, care ar vrea ca talentul său

* Cinci sau şase lucrări au fost pictate de Lautrec în cursul anului 1886, *Dansatoarele*, *Femeia cu funda roz*, *Acasă la spălătoreasă* etc.

** În decembrie va apărea pe o pagină dublă.

să fie ceva mai cunoscut, Roques îl invită și el să-i facă vreo câteva desene. Lautrec îi dă șase*.

Vara se duce la ai săi, în Sud. Întorsătura pe care o ia viața sa o îngrijorează nespus pe contesa Adèle — « biata, sfânta mamă », cum spune pictorul. E jignită în principiile ei, în credința ei religioasă, în respectul pe care îl are față de normele vieții în societate, de acest fel de viață legat de Montmartre, căreia i s-a închinat fiul ei. Și asta nu poate decît să-i sfărîme inima.

Reproșurile însă i se sting pe buze. E de ajuns să-și vadă fiul pentru ca mila, tristețea s-o facă să uite orice. Cînd îl privește legănîndu-se în costumul lui de băiețuș, sprijinit în « cîrligul pentru ghete », cînd îl aude rîzînd, rîzînd în hohote, nu pe obișnuitul client de la Elysée Montmartre sau pe cel al casei cu numărul 2 din strada Steinkerque, ci pe copilul a cărui disperare o cunoaște mai bine ca oricine, pe copilul care de atîtea ori și-a căutat lîngă ea ocrotire și alinare, pe copilul rănit de moarte — pe « sinucigașul moral », cum și-a spus el însuși într-una din zile. Știe prea bine că fiul ei poate uza și abuza de dragostea ei, că îi poate cere chiar imposibilul și ea îl va dăruia. Pînă la capăt.

Lautrec rîde. « Viața e frumoasă! » exclamă el. Soarele se joacă în viile pustiite de filoxeră. Ca să se apere de căldură, tatăl său folosește, în culmea încîntării, o rețetă adusă, asigură el, chiar din Armenia: își vîră picioarele într-un lighean cu lapte și își pune pe cap felii de lămîie. « Viața e frumoasă! » Lautrec creionează scene din lupta pe care ai lui o duc împotriva filoxerei. Crochiuri umoristice, cu legende pline de calambururi și cuvinte încrucișate, în care numele vărului său primar, Gabriel Tapié de Céleyran, băiatul acela înalt, în vîrstă de 17 ani, care l-a îndrăgit atît, pe care îl terorizează și care își apleacă cu drăgălășenie spre el statura lui de 1 m 90, apare scris în douăzeci de feluri năstrușnice: « *Tapiedeußsellerang* », « *7 l'air rend* », « *M. Tap. hier 2 c'est l'airan* », « *M. Tapise et deux selles erang* »... Zburdălnicii de puști care se împletesc cu năzdrăvăniile studentului ce expune la

* De fapt, unul singur se va bucura de cinstea de a fi publicat: o scenă de bar, *Gincocktail* (*Curierul francez* numărul 39 din 26 septembrie 1886).

Salonul artelor incoerente. E frumoasă viața; viața cea urficioasă . . .

Contesa Adèle a invitat la prînz un arhiepiscop, ca să încerce să-i arate cu toată afecțiunea fiului ei îndatoririle la care îl obligă, oricum, numele ce-l poartă. Așezat la dreapta prelatului, Lautrec așteaptă umil predica, nu fără a « se informa creștinește de starea sufletelor din eparhie »*. Un prinț al bisericii nu folosește, desigur, ca să vorbească despre prostituatele din Pigalle, limbajul direct al lui Bruant. Cam înainte de desert, schițată prin cîteva aluzii făcute în perifraze, predica se dezvoltă,

apoi se întinde, se pierde în meandre și pare că nu mai are cum să se termine. La un moment dat, arhiepiscopul, rătăcit printre parabole, își trage răsuflarea. Atunci pictorul, apucînd o carafă, îi umple paharul pînă în vîrf: « Hai, trageți o dușcă, sanctitatea voastră, trebuie să vă fie sete ».

Lautrec triumfă. În urma rugăminților sale repetate, familia se hotărăște în sfîrșit să-i asigure banii trebuincioși aranjării unui atelier. Tocmai se găsește unul liber la etajul patru al casei din strada Tourlaque, în care locuiește Valadon. Lautrec îl închiriază pe dată. În același timp, cade la învoială cu prietenul său Bourges, un student în medicină, intern acum la spital, să împartă cu el un apartament din strada Fontaine, la numărul 19, alături de clădirea soților Grenier.

PARTEA A DOUA

DIAVOLUL ÎN TRUP

1886—1893

I. ROZA ROȘCOVANA

All'a l'poil roux, eun têt'de chien.
Quand a passe, on dit: V'la la Rouge,
A Montrouge*.

ARISTIDE BRUANT

Cormon și-a redeschis atelierul după ce a făcut o triere printre elevi. Lautrec nu e dintre cei proscriși. Nu se folosește totuși decît prea puțin de această favoare: de acum înainte, viața sa de artist se va statornici în altă parte. Mai vine cîteodată, șontîc-șontîc, pînă la atelier, dar din ce în ce mai rar.

În iarna 1886—1887, grupul acesta de prieteni, alcătuit din Anquetin, Bernard, Van Gogh, este, din punct de vedere artistic, în plină evoluție.

La înapoierea de la Vétheuil, unde întîlnirea cu Monet l-a dezamăgit nespus, Anquetin se lansează cu toată hotărîrea în divizionismul lui Seurat, care la cel de-al doilea Salon al independenților, din august și septembrie, și-a expus din nou *La Grande Jatte*. Înapoiat din Bretania, Bernard se declară și el de partea divizionismului și, împrumutînd metoda lui Seurat, schițează la rîndu-i, fără întîrziere, cîteva priveliști de la Asnières. Apoi, dintr-o dată se petrece o schimbare.

După ce și-a expus cîteva lucrări într-o mică expoziție de la Asnières, Bernard a primit vizita neobositului

* Are părul roșu, o mutră de ciine. / Cînd trece îi auzi: Uite-o pe Roșcovana, merge la Montrouge.

apostol al divizionismului, Signac, care l-a adus în atelierul său din piața Clichy. Ce să se fi întâmplat oare în timpul acestei întrevederi? Nu știe nimeni. Sigur este însă că Bernard reneagă pe dată toate principiile lui Seurat și Signac, spre a îmbrățișa o teorie diametral opusă. Se cuvine să căutăm, a spus el, « un simplism personal și foarte colorat », o pictură de nuanțe compacte, sintetice, în culori apăsate. Crepoanele japoneze, din care Van Gogh și-a făcut o provizie cumpărându-le pe cheiul din Anvers, chiar în ajunul venirii în Franța, ne arată drumul ce trebuie urmat. Anquetin se declară și el de acord: acum îi ia în zeflema pe divizionişti: « E o prostie, spune el, când ai pasta și smălțul uleiului, să pictezi cu confetti și viermușori ».

Experimentînd noul lor mod de a concepe pictura, Bernard și Anquetin pictează, unul *Peticăresele de pe podul Clichy*, iar celălalt *O barcă sub crengi*. După aceasta, Anquetin caută să « sintetizeze » și mai mult, cu o și mai mare îndrăzneală. Dîndu-și seama că, dacă privești un peisaj prin niște pătrate colorate, se pot dobîndi impresii foarte deosebite, verdele producînd, de pildă, impresia de auroră, galbenul de soare, roșul de asfințit, albastrul de noapte, pictează în tonalități galbene un *Cosaș*, iar în tonalități albastre o *Avenue de Clichy, seara*. Ce artist! Se minunează toată lumea de măiestria lui. Bernard îl consideră « tare ». « E un pictor! » — constată Lautrec, în ochii căruia nimeni, de la Manet încoace, nu pare să fie înzestrat « cu atît de mari calități ». « Aș vrea să pot picta ca el. » Van Gogh nu și mai găsește locul de însuflețire, mai ales în fața *Cosașului*. « *Exalant!* (excelent) *Exalant!* » — repetă el, transportat*.

Van Gogh, pe care împotrivirea oficială față de innoitori îl scoate din fire, face planuri pentru o mare expoziție

* Mai târziu, la Arles, Van Gogh se va inspira din pinza lui Anquetin ca să picteze un *Cosaș* în proprii manieră. De bună seamă că Anquetin ar fi rămas înmărmurit dacă i s-ar fi prezis că viitorul va fi nepăsător față de operele sale. În 1897 Signac avea să spună despre el: « E un om care își cunoaște bine meseria, îndemînatic, chiar prea îndemînatic, părăind să fie puternic dacă nu s-ar cunoaște sorgințile pe care el nu face decît să le pastîșeze. E un amestec de Daumier, Manet, Michelangelo, Renoir, Degas, toți făcuți foarte bine. În mîinile unui autentic creator a zecea parte din acest talent ar fi fost de ajuns ca să facă minuni. » (Extrase din *Jurnalul lui*

care să-i întrunească pe Anquetin, Bernard, Lautrec, pe el însuși și încă doi sau trei alți pictori, pe « amicul » său Gauguin, și pe unul din compatrioții săi, olandezul Koning. Astfel, grupul lor și-ar putea afirma existența în fața publicului. Dar unde și cum să obții o sală? Cum Vincent mănîncă din cînd în cînd într-un restaurant popular din avenue Clichy, nu departe de Fourche, îi vine ideea că sala acestui restaurant, imensă, de minune luminată, s-ar potrivi cum nu se poate mai bine planului lor, cu atît mai mult — gîndea Vincent, plin de idei umanitare — cu cît ar fi nespus de plăcut să încerci a ajunge de-a dreptul la inima generoasă a « poporului ». Van Gogh îl bate la cap pe patron și obține permisiunea să atîrne pe pereți orice pînze va voi. « Grupul din Bulevardul Mic » (cum îi spune Vincent spre a-l deosebi de grupul impresioniștilor numit de el « grupul din Bulevardul Mare ». adică din Bulevardul Montmartre) se produce deci în primăvară în fața clientelei restaurantului. Numita clientelă pare a fi destul de uimită de această manifestare și în vreme ce înfulecă supele și cartofii prăjiți ai localului, emite ironice păreri despre pînzele avangărzii picturale. Cîțiva artiști, cîțiva amatori vin totuși să cerceteze lucrările. Bernard și Anquetin au chiar norocul să vîndă fiecare cîte un tablou. Din păcate însă, inițiativa lor nu are viață lungă. În urma reacțiilor răuvoitoare ale clientelei, nu întîrzie să izbucnească o ceartă între patronul restaurantului și Van Gogh. Cuprins de furie, olandezul se năpustește după un cărauș în căruța căruia îngrămădește toate pînzele. « Micul Bulevard » și-a trăit traiul.

Lautrec nu prea ia în seamă toată zarva asta. Pe de altă parte, divizionismul, sintetismul îl lasă destul de rece. Ascultă, evident, discuțiile dintre Bernard și Anquetin. Recunoaște însemnătatea a tot ceea ce este înnoitor la ei, ba chiar va ști, la nevoie, să se folosească de acestea: simplificările propovăduite de ei sînt pe linia lui de gîndire. Dar nu are de loc chef să pozeze în teoretician, să adere la diversele modalități de pictură și să le apere. Din instinct, orice școală îi stîrnește împotrivirea. Își croiește și își va croi drumul în afara lor, fără să predice nimic. În acest sens, se simte mai apropiat de Van Gogh decît de Anquetin sau Bernard. Van Gogh nu aruncă niciodată anatema și întotdeauna, chiar și în lucrări care îi sînt cu

totul străine, el află motive de admirație și de învățătură. Entuziasmul este climatul său obișnuit*. La venirea sa la Paris lucra cu paste negre, bituminoase. A pătruns apoi în tainele impresionismului și paleta i s-a înseninat; dar nu se mulțumește cu atât. E receptiv și asimilează cu o repeziciune uluitoare influențele cele mai diferite, cele mai contradictorii, reținând orice, nutrindu-se din tot. Lautrec este și el înclinat să primească învățăminte. Este și el la fel de deschis în fața influențelor. Nu din aceeași simpatie caldă care-l animă pe Van Gogh în tot ceea ce face, și nu din aceeași vibrantă nevoie de efuziune; ci din simplitate, dintr-o desăvârșită lipsă de orgoliu. Ca și pe Van Gogh, sectarismul nu-l interesează. Lautrec urmărește strădaniile lui Vincent cu nespusă atenție. Și, cu trecerea timpului, îl atrage tot mai mult omul. Încrâncenarea lui pătimasă, frenezia, convingerea înflăcărată ating la Lautrec zone sensibile. Ca nimeni altul albigenzul acesta cunoaște individualitățile nestăvilite; ele sînt adevăratul său domeniu. În ochii multora dintre studenții din Butte, Van Gogh ar putea trece drept o fință ciudată, bizară, un exaltat; efervescența, irascibilitatea, tot ceea ce îi uimește și îi descumpănește pe ceilalți la acest olandez, Lautrec găsește că e cum nu se poate mai firesc. La urma urmelor, Van Gogh nu e mai extravagant decît contele Alphonse, care, nepăsător la ironiile celor din jur, își plimbă păsările în trăsură prin Paris, ca să ia aer. Ba e chiar mult mai puțin, sau mai bine zis cuvîntul « extravagant » nici nu i se potrivește: neputîndu-și statornici un scop demn de aspirațiile lui, contele Alphonse și-a făcut din viață un neant; cea a lui Van Gogh poartă pecetea absolutului. Lîngă olandez, Lautrec nu poate să nu-și dea seama că, leneș cum este, nici el n-ar fi altceva decît un excentric ca și tatăl său, că pictura nu-i oferă doar un mijloc de a trăi, ci îi este în același timp mîntuire, suprema sa justificare față. . . În fața cui? Pentru că nu crede în nimeni și nimic. Dar știu oare întotdeauna marile individualități pentru ce fac așa și nu altfel? Fac; atîta tot.

* După un sfert de veac, Émile Bernard va recunoaște cîstit: « Nimic nu aducea mai puțin cu absolutismul meu orb decît eclec-tismul lui Vincent. Astăzi, îi dau dreptate . . . » (Prefață la Scrisorile lui Vincent Van Gogh, Paris, Ambroise Vollard, 1911).

Fără zgomot, dar cu înverșunare, Lautrec trudește. Are azi douăzeci și doi de ani. Arta lui prinde cheag. Mai mult ca oricînd, studiază crepoanele japoneze, din care Van Gogh și-a atîrnat pe pereții odăii sale o întreagă colecție. În aceeași clădire în care Vincent locuiește împreună cu fratele său, în strada Lepic la numărul 54, stă de altfel și Portier, un mic negustor de tablouri, fin cunoscător al artei unor Hokusai, Hiroshighe, Utamaro, Toyokuni și Haru-Nobu. Lautrec îl vizitează adesea; cumpără stampe sau, cînd negustorul se învoiește, dă lucrări de ale lui pe cîteva crepoane.

E mai mult ca oricînd sub înrîurirea lui Bruant. În contact cu « cîntărețul popular », și fără îndoială că și cu Van Gogh, care nu contenește să-i vorbească despre aspirațiile lui filantropice, de pe vremea cînd propovăduia cuvîntul lui *Yessouss* (Isus) printre minerii din Borinage, despre falansterile de artiști pe care ar dori să le creeze, Lautrec atacă subiecte cu un caracter mai mult sau mai puțin « social ». În ianuarie, în februarie și în martie, în trei numere consecutive, *Le Mirliton* a publicat pe copertă desene de ale sale înfățișînd scene de stradă, muncitori, un mic băiat de curse acostat de un bătrîn obișnuit al bulevardului, cu joben, monoclu și barbă albă: « Cîți ani ai, mititico? — Cin'spe, dom'le. . . — Hm! cam bătrînoară. . . » Legenda acestei compoziții (*Pe trotuar*) îi aparține fără îndoială lui Bruant; cîntărețul nici nu i-ar putea tăgădui spiritul.

Același spirit sălășluiește într-o oarecare măsură în tablourile pe care le schița pe atunci Lautrec, după *Moulin de la Galette* și *Elysée Montmartre*. Sînt scene realiste, documente. În aceste lucrări, mai anevoie de dus la bun sfîrșit decît portretele, ambiția pictorului se vedește încă a fi mai mare decît posibilitățile sale. Mai trebuie să muncească, să muncească. . . Să muncească așa cum muncește Van Gogh, cu aceeași pioșenie, cu aceeași energie ca și el. « N'am dreptul decît la puțină îngăduință și la un « *tinere, continuă* », îi scrie Lautrec unchiului său Charles, la 15 mai.

Vizitează toate expozițiile. În ciuda oboselii pe care o încearcă trecînd cu pasul lui mărunț pe parchetele prea bine ceruite, se duce pretutindeni, căutînd doar să-și convingă cîte un camarad să se lase purtat în tovărășia lui pe un fotoliu rulant prin toate șalile. « O să ne plimbe

și o să fie nostim! » Stăruie, pufnește în rîs. Ba da, ba da, e atît de caraghios! « Nu vrei, bătrîne? » Cu atît mai rău, uite cum se pierde un bun prilej de a rîde!

Și, curajos, Lautrec se aventurează în mulțimea care-l privește, șchiopătînd de-a lungul barelor de sprijin prea înalte pentru el, trecînd de la un tablou la altul, continuînd și uneori oprindu-se mai îndelung în fața cîte unei pînze. Să fie oare chiar atît de grozavă pînza asta? Cu trăsăturile adîncite de o strîmbătură, Lautrec se odihnește pur și simplu înainte să-și continue drumul. Dar nimic nu-l oprește. Vizitează Salonul, unde Cormon dezvăluie publicului din acest an pe *Învingătorii de la Salamina* (« învingătorii de la Salaminette », spune Lautrec), vizitează Expoziția Millet, apoi Expoziția internațională a Galeriei Georges Petit, unde pot fi văzute *Femeile care se îmbăiază* ale lui Renoir, cu trupul neted, sidefiu, pentru care i-a pozat Valadon. . .

« Trupul femeii, un trup frumos de femeie, cum să vă spun, fonfaie Lautrec, nu e făcut pentru dragoste. . . E prea grozav, nu? Ca să faci dragoste e bun orice. . . Orice *ete* bun. . . orice. . . Ce? »

Din întîmplare, cu totul din întîmplare, i-au căzut sub ochi cîteva desene de Valadon. Pișichera asta de fată n-ar fi cutezat niciodată să le arate! Lautrec exclamă: nimeni pe lume n-ar atribui desenele astea, de o factură atît de energetică, atît de bărbătească, decît unui maestru. Glumeț, și-a atîrnat cîteva în atelierul său. « De cine sînt? » Întrebarea lui ghicitoare îi încurcă pe vizitatori. Azi așa, mâine așa, pînă cînd într-o bună zi, sculptorul Bartholomé a izbucnit spunînd că Valadon va trebui, fără doar și poate, să-și supună desenele aprecierii lui Degas. « Ești de-ai noștri! » i-a declarat Degas lui Valadon: compliment de o nespusă valoare în gura acestui misogin.

« Teribila Maria », ca să reluăm expresia lui Degas, a pătruns bine în intimitatea lui Lautrec. Nutrește ea oare față de pictor gînduri anume? Greu de spus. Cine ar putea dibui calculele acestei fete plină de șiretenii, ocolișuri, și care-ți scapă printre degete? Ce urmărește? Îi impune lui Lautrec capriciile sale, nu-i slujește de model decît atunci cînd are chef, dispare, se întoarce. Dar orice ar fi, la micile reuniuni de artiști organizate săptămînal de Lautrec, în atelierul său, ea e prezentă.

Atelierul lui Lautrec — o încăpere foarte spațioasă, legată printr-o scară de o odăiță aflată cu un etaj mai jos — îl izbește de multe ori pe vizitator prin dezordinea ce domnește într-însa. Pare o dugheană a unui negustor de vechituri. Un scrin arhaic, un divan, cîteva taburete, scaune, o măsuță rotundă pentru cafea stau toate de-a valma cu șevalete, o masă pentru model, o scară foarte înaltă, în mijlocul unor pînze abia schițate, rame, cadre, cartoane de desen și un talmeș-balmeș de nedescris, din care deslușești obiecte pestrițe: pantofi roz de baleștină, reproduceri după Paolo Uccello sau Carpaccio, jurnale vechi cu copertile zdrențuite, faianțe persane, cărți descartonate, pălării de clovni, o botină cu tocul cui, o pereche de haltere, *kaķemonouri** și *netsukeuri*,** un *bilbochet*,*** o perucă japoneză și niște sticle goale. Iar pe perețele din fața ferestrei cele mari, o parodie a *Pădurii Sacre*. Și din toată harababura asta, peste care se așterne praful, Lautrec scoate cînd nu te aștepti cîte un obiect — o caschetă lăcuită de samurai sau un coșuleț obișnuit din nuiele, în care maică-sa i-a trimis mîncare — spre a trezi admirația oaspeților. « Eh! Ce spuneți? Nu-i frumos? Magnific! » Pentru el, orice lucru ce răspunde funcției sale i se pare o operă de artă. Logica, simplitatea eficace, care le determină forma, îl încîntă. Arătînd un cuțit cu prășele din lemn, îi mîngîie cu gingășie ascuțișul: « *Teknika* asasinatului », spune el, cu o expresie lacomă, răs-picînd cuvîntul « tehnică », ce revine neîncetat în conversația sa. « Haideți să bem! » Cu fetrul lăsat pe ochii care scapără dindărătul ochelarilor fără ulube, Lautrec în cămașă, agitîndu-se înapoia unui soi de bar scund, acoperit cu o placă din zinc, încărcat cu sticle multicolore și cu tot felul de ustensile demne de un barman desăvîrșit, se așterne pe treabă, tăind coji de lămîie, spărgînd cioburi de gheață, mînuind zece sticle deodată, ca să pregătească cocteiluri pentru invitații săi.

Cînd te afli la el, vrei nu vrei, trebuie să dai paharul pe gît. Numai astfel îi capeți stima. Și trebuie să bei lucruri

* Picturi japoneze executate pe bucăți dreptunghiulare de mătase sau hîrtie, care se atîrnă pe pereți (*N. tr.*).

** Mici figurine japoneze din lemn sau ivoriu sculptat. (*N. tr.*).

*** Jucărie formată dintr-o bilă găurită, legată cu o mică sfoară de un bastonaș în vîrf al căruia trebuie, aruncînd-o mereu în sus, să prinzi bila. (*N. tr.*).

tari, nu doar simple răcoritoare. E poate printre cei dintâi francezi care folosesc arta cocteilului, și adoră să amestece băuturile, să încerce, după cum îl duce fantezia, noi combinații, ca să aprindă și mai mult tăria alcoolurilor prin tot felul de neașteptate amestecuri, uneori groaznice, alteori foarte plăcute. Iar când vreunul dintre oaspeți încuviințează cu un plescăit inedita combinație ce-i fusese servită, Lautrec e în culmea fericirii. Și la fel de fericit e și când îl răpune pe un altul cu un amestec de-al său ciudat și cumplit de tare. I se întâmplă atunci să izbucnească într-un hohot diabolic de râs, dînd pe gît, de parc-ar fi apă, cumplita licoare. La așa ceva nimeni nu i-ar putea ține piept. Când e vorba să dea pe gît holerca cea mai mistuitoare, nu-i om să se măsoare cu el.

Și în vreme ce Lautrec își alcoolizează astfel oaspeții și pe sine însuși, într-un colț al atelierului, Van Gogh s-a postat în fața unei pînze pe care și-a adus-o cu sine. E o pînză pe care a atîrnat-o, cît a putut mai bine în echilibru, a pus-o în lumina cea mai bună, și acum așteaptă să-l ia cineva în seamă, să catadicsească ai adresa o vorbă. Urmărește goana privirilor. Nimeni și niciodată însă nu-și pogoară ochii peste lucrările sale. Și atunci, obosit, își ia pînza și pleacă.

Cazna asta, ce are loc săptămîină de săptămîină, doar Valadon a surprins-o. Pînă ieri tăcută, ea începe acum să-și dea cu părerea. « Pictorii ăștia sînt niște dobitoci! » spune ea văzîndu-l pe Vincent că pleacă.

Ce va fi căutînd ea lîngă Lautrec? Viața e o luptă la sînge. Ai nevoie de toate armele. Din experiența ei de model, știe că « Forain le azvîrle bietelor fete pe jos banii pe care li-i datorează, că nu știu care membru al Institutului le plătește în bani falși. . . »* « *Teknika junglei* » — cum ar spune Lautrec.

Pe Valadon, toate bețiile amantului ei o lasă rece. Ca de altfel și fanteziile lui. Din cînd în cînd, Lautrec o invită la masă în apartamentul pe care îl ocupă împreună cu Bourges, în strada Fontaine. Apartamentul se află în grija unei menajere, Léontine, o bucătăreasă excelentă, dar cu o mentalitate foarte burgheză. Lui Lautrec îi face plăcere s-o tachineze.

Într-o seară, când Valadon era invitata lui la cină, Lautrec îi propune pe neașteptate: « Hai, dezbracă-te, să vedem ce cap o să facă Léontine! » Valadon face întocmai, se așază apoi din nou la masă, luându-și un aer plin de demnitate; nu și-a păstrat decât ciorapii și pantofii. Intrînd în cameră, Léontine dă să iasă. Dar nu scoate o vorbă, de parcă nu s-ar fi întîmplat nimic, și servește mai departe la masă.

A doua zi însă, i s-a plîns lui Bourges că « dl. Henri nu i-a arătat respect ». Bourges — un băiat potolit, grăsan și scurt în picioare, veșnic cu melonul pe cap, serios și muncitor — l-a muștruluit pe Lautrec; dar ce-i poți spune unui zvăpăiat ca el? « Léontine știe prea bine cum arată o femeie goală. Iar eu eram îmbrăcat; nu mi scosesem decât pălăria » — caută pictorul să-i demonstreze. Cît despre Léontine, Doamne, nu-i așa? . . . Ce mîna spartă e « Dl. Henri » cu bacșișurile! Și niciodată nu cere socoteala cheltuielilor de coșniță.

Doctorul, pe care purtarea prietenului său — strîns legată, așa zice el, de diformitatea lui de stîrpitură — îl întristează și-l îngrijorează, — nu-l scutește nici de admirații și nici de sfaturi. Găsește că felul lui de viață, cu veșnicile ieșiri nocturne și neîncetate beții, e vătămător. Ar vrea să-l facă să ducă o existență mai sănătoasă, îl imploră să fie mai cumpătat. Lui Lautrec, bineînțeles, puțin îi pasă de sfaturile lui « Bi » — oricare ar fi ele. Îi curmă predicile cu o glumă și luîndu-și « bastonașul » « Domnu'! Domnu'! v-ați uitat bastonu' » — i s-a strigat cu răutate într-o seară, întînzîndu-i-se creionul), pleacă din nou la Elysée Montmartre sau la Mirliton, fredonînd ultimul cîntec lansat de Bruant.

După ce și-a petrecut o parte din vară la Malromé, Lautrec se întoarce în Butte.

În Bordelais a făcut mai mult portrete: al mamei sale, al vărului Pascal, care acum e funcționar la asigurări, al doamnei Pascal. Nimic mai mult decât niște exerciții; simple « pensums » executate într-o manieră foarte apropiată de cea a impresioniștilor.

La înapoierea în Montmartre, începe un alt portret în pastel: al lui Van Gogh, privit din trei sferturi, într-o atitudine voluntară și destul de aspră. Lucrarea se deo

sebește prin aceea că, spre a o executa, Lautrec a împrumutat de la Vincent pînă și tehnica, un fel de pensulații nervoase, care îngăduie, mai mult decît răbdătoarele analize ale impresionismului, surprinderea mișcării și redarea unei viziuni oarecum spontane.

Această tehnică îi merge atît de bine lui Lautrec încît începe să facă o nouă pînză, unde se împletesc influența estetică a lui Van Gogh cu cea, morală, a lui Bruant, o scenă de un naturalism pronunțat: *Mahmura sau Bețiva*, pentru care, și de astă dată, tot Valadon îi pozează. Prăbușită pe o masă, cu un aer tîmp, fata visează cu ochii pierduți în gol, cu gura amară, în fața unei sticle și a unui pahar. Vincent arată o vie curiozitate față de această operă ce-i poartă atît de vădit amprenta.

Iarna îi sădește lui Van Gogh în suflet o sumbră dispoziție. Cea de a doua încercare de a face o expoziție populară — și permanentă — într-un restaurant-cabaret din bulevardul Clichy, *Le Tambourin*, împreună cu Lautrec, Bernard, Anquetin, s-a sfîrșit la fel de repede ca și prima. Vincent a epuizat lecțiile pe care Parisul și școlile sale de pictură i le puteau da. Arde de nerăbdare, tînjind după mai multă lumină, mai mult soare; se gîndește la pămînturile încinse — la ceea ce el numește Japonia: Sudul, Africa. Ah! cînd oare, cînd va lua oare ființă acel falanster de artiști în care « bieții cai de birjă » ai picturii își vor putea ține de cald, acele adăposturi la sînul vieții aspre? * Dîndu-și seama de mai multe ori că Vincent e în lipsă de bani, Lautrec i-a strecurat mici sume. Lautrec e bogat. Și de ce n-ar sprijini Lautrec înființarea unui atelier comunal? Van Gogh îl hărțuiește, expunîndu-și la nesfîrșit ideile.

Pentru că lui Van Gogh cînd i-a intrat ceva în cap, nu e ușor să i-l scoți. Lautrec care, prin firea lui, e potrivnic oricărei filantropii, e scos din fire de stăruința lui Vincent. Nu știe cum să se mai apere în fața acestei prietenii atît de cotropitoare. Pentru nimic în lume n-ar vrea însă să-l jignească pe olandez. Văzîndu-l că vrea să părăsească Parisul, face tot ce poate să-i grăbească plecarea.

Van Gogh stă în cumpănă între Africa, Provence, Marșilia, Aix. . . Discută, se pierde într-un hățiș de presu-

* Vezi *Viața lui Van Gogh* de același autor, apărută în editura « Meridiane » în 1967. (N. R.).

puneri; și aici și dincolo, pretutindeni, numai neajunsuri. Atunci de ce nu la Arles? îi propune Lautrec: un orașel blajin, într-un ținut, artisticește vorbind, încă neîntinat, unde Vincent ar putea « să-și măsoare penelul cu soarele »; și, pe deasupra, ar putea să trăiască și bine. Van Gogh se înflăcărează. Arles va fi Japonia lui. Și cine știe dacă mai târziu, când va fi deștelenit puțin aceste locuri, bunii lui prieteni nu vor veni și ei, pentru ca împreună să pună bazele Atelierului Sudului? Hotărîrea e luată. Brusc. « Mîine plec », anunță el într-o seară de februarie. Înainte de a părăsi Parisul, Van Gogh l-a convins pe fratele său Théo să achiziționeze pentru Galeria Boussod și Valadon cîteva pînze de Lautrec. Peste iarnă, Lautrec a primit și vizita lui Théodore Van Rysselberghe, trimis de către Octave Maus, animatorul grupului celor XX din Bruxelles, ca să-i cerceteze lucrările. « Micul Popou! Jos nu e rău de loc, s-a exprimat Van Rysselberghe. Are talent omulețul! La XX cu el! » Pictorul a fost deci invitat să participe la expoziția din 1888. Lautrec e în culmea fericirii. Manifestarea bruxelleză, la care a trimis unsprezece picturi și un desen, are loc chiar în momentul în care Van Gogh pleacă în Provence.

« Douăzeciștii » alcătuiesc unul din grupurile artistice cele mai active la vremea aceea. Nu se tem de scandaluri, ar vrea mai degrabă să le stîrnească și să le întrețină. An de an, expoziția lor provoacă în presa belgiană explozii de mînie. « Ce naiba o să ne mai arate și de astă dată Maus: iepuri verzi, mierle roz? » Lucrările prezentate în această lună februarie — pînze de Signac, Ensor, Whistler, Forain. . . — nu fac excepție de la regulă. Lautrec însă i-a dezarmat pe mai toți criticii. Dacă i se reproșează « un desen uneori foarte dur », « orgii de culori țipătoare și murdare », îi este lăudat în schimb darul său de analist, « care scoate la suprafață străfundurile inimii și ale gîndurilor », i se laudă « verva sa cam scîrnavă », « tipurile sale bine prinse ».

Încurajat de aceste începuturi promițătoare, Lautrec nu-și mai irosește vremea cu fleacuri. La 10 martie, săptămînalul Galeriei Boussod și Valadon, *Paris illustré*, îi publică un desen, *Bal mascat*, în care găsim silueta Lacomei, în tutu, precum și pe cîteva prieteni, vechi cunoștințe din atelierul Cormon, ca de pildă bunul Adolphe Albert, care, ca și Bourges, îl îndeamnă — în

van — la mai multă înțelepciune. Pentru același *Paris illustré* mai pregătește alte patru desene care vor însoți un articol despre *Vara la Paris**. Inspirându-se dintr-un cântec al lui Bruant — nu mai puțin sensibil la mizeria animalelor decît la cea a oamenilor —, Lautrec își propune să înfățișeze unul din acei cai lăturași, înhămați de obicei ca ajutor la omnibuzele ce coboară străzi povîrnite. Pe de altă parte, spiritul său satiric se exercită într-o compoziție de un realism batjocoritor, *Intr-o zi de primă împărtaşanie*, în care înfățișează, împodobiți cu cele mai frumoase găтели, o femeie împreună cu bărbatul ei plimbînduși plozii.

Pentru Lautrec aceste desene nu înseamnă de fel ceva lipsit de importanță. Le lucrează cu aceeași grijă meticuloasă cu care își lucrează tablourile. Face schițe după schițe, pînă ce ajunge, în sfîrșit, să se declare mulțumit. E de o mare exigență în ceea ce face. Nici n'ar putea privi altfel munca sa, decît cu seriozitate și conștiințiozitate. Există, bineînțeles, în ochii lui, oameni care sînt ca niște obiecte; singurii pe care îi prețuiește, îi respectă, sînt cei care, loiali, fără pretenții, își îndeplinesc în mod cinstit menirea ce le-a fost hărăzită. « Spuneți ce aveți de spus », repetă el adesea. Nui poate suporta pe cei « lasă-mă să te las », așa după cum nu poate îndura înfloriturile și înfumurările prostești.

Pentru personajul masculin din lucrarea *Intr-o zi de primă împărtaşanie*, Lautrec l-a rugat să-i pozeze pe Gauzi, camaradul său tuluzan de la Cormon. Prietenia lor a devenit mai strînsă de cînd Gauzi s'a instalat și el în strada Tourlaque, în atelierul din vecinătatea lui Lautrec. Buna dispoziție hazlie, vioiciunea lui Gauzi îi place nespui lui Lautrec, care îi face în două rînduri portretul. Se întîlnesc aproape zilnic. Merg împreună la baluri, la Mirliton, ca și la circul Fernando din bulevardul Rochechouart, circul atît de îndrăgit de artiști, de Degas, Seurat și Renoir și de care nici Lautrec nu se mai satură, tot privind călărețele, trapeziștii și clovnii.

Mereu însetat de spectacole inedite, de noi mostre umane, Lautrec îl bate la cap fără încetare pe Bourges, intern acum la ospiciul de nebuni din Bicêtre,

să-l ia cu el să viziteze spitalul. Sătul de atâtea stăruințe, Bourges sfirșește prin a ceda. Se învoiește să-i conducă pe Lautrec, Gauzi și Grenier la un bolnav aflat în tratament, un om de litere, lovit de mania persecuției.

Întâmpinați de intern, vizitatorii trebuie mai întâi să străbată o curte unde un paznic supraveghează niște copii anormali. Deodată, cîțiva dintre ei îl zăresc pe Lautrec și se năpustesc spre el cu gesturi anapoda, cu «strigăte răgușite, sunete nearticulate, un fel de lătrături fără noimă.»* Acești copii idioți, degenerați, estropiați, își închipuiau fără doar și poate că li se mai adusese unul «nou», un «frate». N-a trecut mult și s-a îngrămadit toată adunarea, arătîndu-și bucuria în chip foarte zgomotos. Deocamdată Lautrec nu are nici un chef de rîs. Șontîcîind cît poate el mai repede se grăbește, ocrotit de prietenii lui, jenați și ei de penibila întîmplare. În sfirșit, ajungînd în grădină, unde îi așteaptă omul de litere, internul și oaspeții săi scapă de haita de degenerați.

La înapoiere, însă, vor trebui să treacă din nou prin aceeași curte. Desigur, Lautrec se interesează doar de formă de bolnavul ce suferă de mania persecuției. Cum să nu se gîndească acum la copiii aceia care l-au luat drept unul din lor și pe care va fi nevoit să-i înfrunte încă o dată? Din nefericire, iată că literatul, pașnic pînă atunci, își iese din fire și începe să urle la Bourges, spunînd că a fost închis pe nedrept și că e în deplinătatea facultăților sale mintale. Bourges se străduiește să-l liniștească. Să mergem, prea mult nu mai putem rămîne! Grupul pornește spre ieșire, trecînd printre micii monștri care, văzîndu-l pe Lautrec că pleacă, își manifestă dezamăgirea.

Există toate motivele să credem că pe viitor Lautrec nu va mai dori să e aventureze să viziteze ospicii. Prea s-ar teme să nu mai sufere o jignire ca cea de azi și să regăsească acolo o caricatură absurdă și crudă a propriului său destin. Al acestui destin pe care nu-l poate uita, dar pe care caută să-l domine, apărîndu-se, cu ajutorul tumultului cu care și umple zilele, de apăsară singurătății. «Niciodată nu trebuie să puturo,

* Gauzi.

șești dimineața în pat; pentru că ești pierdut!» i-a mărturisit el într-o zi lui Gauzi.

Vai! loviturile se țin lanț. Valadon își face mai departe în preajma lui, jocul ei, despre care nu știi ce să crezi. Pleacă, se întoarce și la înapoiere scornește o poveste de necrezut care-l scoate din fire pe Lautrec. «Slavă Domnului, imaginație are destulă, iar minciunile n-o costă bani», spune el cu amărăciune.

Într-o după-amiază, în timp ce Gauzi lucrează la un studiu, soneria din atelier zbirnie cu putere. Înainte ca pictorul să apuce să-și lase paleta, un nou zbirnîit, mai poruncitor parcă de astădată. Gauzi se repede, deschide. Cu chipul răvășit, gîfîind, Lautrec e în fața lui. «Vino imediat. Maria vrea să se omoare! — Eh ași! e o glumă? — Nu, e foarte serios; vino repede, hai cu mine!» Și Lautrec se năpustește schiopătînd pe scări.

Ajunși la etajul întîi, după ce au împins ușa întredeschisă a apartamentului lui Valadon, tinerii rămîn locului, auzind zarva și scandalul ce vine dinspre bucătărie. Pesemne că Valadon s-a luat la ceartă cu mama ei. «Grozavă lovitură ai mai dat! S-o fi speriat și n-o să se mai întoarcă! Mare scofală ai făcut!» Lautrec ascultă, livid.

Glasul Mariei Valadon țîșnește acru: «Nu voia și pace. Am jucat cartea cea mare. — Da puteai să mai aștepți!» — îi răspunde mama.

Lautrec, urmat de Gauzi, dă buzna în bucătărie, arătîndu-se celor două femei care, de uimire, au amuțit. «Frumos vă șade! exclamă Gauzi. De ce toată comedia asta?» Apoi întorcîndu-se spre Lautrec: «Sărmanul meu prieten, uită-te la ele, și-au bătut joc de tine!» Lautrec și cele două femei se privesc. Nici el, nici ele nu mai scot o vorbă. Deodată, pictorul se răsucesce pe călcîie și iese fără să spună un cuvînt. N-o va mai revedea pe «teribila Maria» niciodată.

Pe palier, îi întinde mîna lui Gauzi: «La revedere, pe mîine!» Gauzi e mîhnit. Știe el bine ce va face acum Lautrec. Lautrec s-a dus să se arunce pe divanul din atelier, ca să poată plînge în voie și să-și ascundă lacrimile pe care nu trebuie să i le vadă nimeni.

Așa cum obișnuia el să spună, îi va lăsa întotdeauna pe oameni pe balcon.

« Hei, borțosule, ia depune-ți osînza lîngă doamna! Și tu, dîta-i cîrnatul, ia frînge-ți mădulele între imbecilii ăștia doi care rîd fără să știe de ce! »

Bruant e pe cale să facă avere. Anul e bun sau rău, localul îi aduce un fleac de vreo cincizeci de mii de franci^{aur}. La cererea stăruitoare a « lumii bune », a declarat o zi pe săptămîină, vinerea, — zi de gomă — cînd prețul țapului de bere sare de la 100 de centime la 5 franci. În ziua aceea, Bruant se întrece pe sine în înjurături. Se plimbă de la o masă la alta, comandîndu-și halba de onoare, izbutind astfel într-o singură seară, să dea pe gît bere de două pînă la trei sute de franci. « Ei drăcia dracului, da' proastă mai e! » tună el. Noroc că halbele nu sînt prea pline!

Bruant nu-și leapădă năravul. Ca să se mai odihnească a închiriat ceva mai sus, chiar în capul colinei, colț cu străzile Cortot și Saules, o bojdeucă din chirpici, aflată în mijlocul unui maidan, cu arbori, iarbă, mărăcini și cîțiva butuci de vie. Aici, în tihnă, și departe de cei pe care-i împrășcă cu batjocuri, se simte fericit. Încălțat cu saboți, cu un chipiu jerpelit, împins pe ceafă, se plimbă prin soare, pe lîngă găinile și cîinii lui. Nu e cîine în Montmartre să nu știe că la Bruant e întotdeauna rost de-o halcă bună.

La două spre ziuă, odată banii numărați și « dugheana » zăvorîtă, Bruant poate urca spre « domeniul » său, pe străduțele pustii din Butte, fără să se teamă că-l atacă cineva. Nu se leagă de el nici un golan. Îi cunosc cu toții cîntecele, îl respectă și, la drept vorbind, nici n-ar cuteza vreunul. Nu este el acela căruia nevestele lor îi spun, pline de admirație, « generalul peștilor »? Nu e una să nu suspine cît de cît după el, în taină. Ba există chiar una care îi poartă numele tatuat pe o fesă.

Quand j'vois des filles de dix-sept ans,
Ca m'fait penser qu'y a ben longtemps,
Moi aussi, j'l'ai été, pucelle,
A Grenelle*.

* Cînd văd fetele de șapte-șpe ani / Mă duce gîndul că tare demult /
Am fost și eu fecioară / La Grenelle.

În serile când se fac razii, prostituatele pe care cei de la «moravuri» le fugăresc pe bulevard, dau buzna în cabaret. Bruant le vîră printre clienți, amestecîndu-le fără multe fasoane cu doamnele din înalta societate. Își curmă seria înjurăturilor și are pentru ele gesturi aproape duioase.

Bruant dă titlurile unora din cîntecele sale — *La Grenelle*, *La Batignolles*, *La Bastilia* — tablourilor lui Lautrec, care vin, unul după altul, să completeze colecția de la Mirliton. Portrete de prostituate și, în felul lor, ilustrații fidele operei cîntărețului.

Lautrec pictează de zor.

Și bea de zor. Umflîndu-se în pene ca un cocoșel, face mare caz de dezmațul lui, răspunzînd cu o nepăsare cinică lui Bourges, lui Albert, tuturor celor care sînt amărîți de purtarea lui.

Și rîde. «Trebuie să știi să te înduri pe tine însuși!» Pictează tîrfele lui Bruant, așazisele fete de plăceri. În tablourile sale, o nouă undă de tristețe pătrunde pe chipurile femeilor, îndobitocite și bolnave. Dar el rîde, rîde de parcă nici n-ar exista tristețe. Scapă totuși cîteodată vorbe care, la prima vedere, s-ar părea că n-au nimic comun cu el: «Cei ce zic că nu le pasă, de fapt le pasă... pen' că cei cărora le pasă... nu spun că le pasă.»

De la o vreme, pe Lautrec îl cam interesează o prostituată care bate promenada pe Elysée Montmartre. Părul roșu îi cade în plete bogate și țepene pe fața îngustă și suptă.

C'est Rosa, j'sais pas d'où qu'a vient,
All'a l'poil roux, eun têt' de chien. . . *

Lautrec o transformă degrabă pe această fată cu chipul îndurerat și animalic într-unul din modelele sale preferate. Face mai multe studii după ea. În tabloul *La Montrouge*, pe care Bruant îl va atîrna la Mirliton, o postează în dreptul ferestrei unei încăperi întunecoase. Stă pe jumătate în lumină, cu o buclă de păr căzută pe ochi. Pe partea ce iese din umbră

* O cheamă Roza, nu știu de unde vine, / Are părul roșu, mutra de ciine. . .

i se deslușesc doar coama stufoasă și profilul. O imagine cuceritoare și plină de efect dramatic.

Din mărinimie, cineva i-a atras atenția lui Lautrec să nu ajungă la relații prea intime cu Roza Roșcovana: «Ferește-te, dragul meu, pentru că ai putea să te pri-copsești cu ceva de care n-ai să mai scapi toată viața!» Lautrec izbucnește în râs la auzul acestui sfat, iar Roșcovana îi dăruiește meteahna.

Lautrec muncește tot mai mult. Cuprins de frenezie face tablou după tablou, înfățișând scene de bal de la Elysée Montmartre, portrete, studii de dansatoare și de clovni.* Toamna pictează un tablou mare, de un metru pe doi: în arena circului Fernando o călăreață evoluează în cerc, îndrumată de dl. Loyal, care stă cu biciul în mână. Tablou magistral — autorul are 24 de ani! — cu o încadrare îndrăzneță și fermă, cu care prilej Lautrec pare să-și fi descoperit formula și să-și fi statornicit pentru totdeauna «meseria de stricător de tencuială».

Rupându-se definitiv de înfățișarea naturalistă a aparențelor, de legile perspectivei convenționale, ca și de căutările impresionismului, Lautrec, care a tras învățăminte din pictura japoneză, născocoște pentru sine un alt spațiu, o nouă interpretare a mișcării, cu ajutorul ritmului liniilor, de o arbitrară expresivitate. Valori colorate, reduse la esențial, devin principiu stilistic. Călăreața de la circul Fernando este o tânără femeie, dintr-o familie bogată care, îndrăgostindu-se de profesorul ei de călărie, a divorțat și s-a avîntat, pentru propria-i plăcere, în exerciții de voltij și înaltă clasă. Lautrec o roagă să vină să-i pozeze în strada Tour-laque. Face cîteva studii pe carton, în hașuri foarte largi. Combină în aceste lucrări tehnica lui Van Gogh cu un procedeu al lui Raffaelli, constînd din aplicarea pe foi de carton a unor culori foarte diluate, și care absorbite, capătă aspectul mat al pastelului. Brăzdînd îndrăzneț cu hașuri foarte distanțate pe suportul cei slujește de fond, Lautrec continuă să deseneze, în

* Din 1888 au rămas vreo treizeci de picturi. În 1887 Lautrec făcuse vreo cincisprezece.

același timp în care pictează, dînd astfel notațiilor sale întreaga forță, o vigoare și un accent la care n-ar putea rîvni alte lucrări mai delicat făcute după metodele obișnuite. Lautrec e acum stăpîn pe unealta sa.

Trebuie oare să vedem în răul cel mistuie o cauză a acestor hotărîtoare progrese, o cauză a clocotului intelectual al căror rod sînt?

Dînd ascultare sfaturilor lui Bourges, care-l îngrijește, pictorul se supune unui sever tratament. E oare de ajuns? Nu încapă îndoială că felul de viață pe care l-a îmbrățișat Lautrec nu e de loc prielnic stării lui. Bourges îi repetă fără încetare: « Bolnavul de sifilis are nevoie, mai mult ca oricine, de un număr îndesat de ore de somn. . . Un bolnav de sifilis plătește scump dacă își obosește creierul și face abuzuri pe plan psihic. . . »*

Prinzîndu-l într-un moment de descumpănire, Bourges izbutește să-l convingă să plece la țară ca să se întremeze. Artistul pleacă, împreună cu soții Grenier, la Villiers-sur-Morin. Va petrece aici trei luni din anotimpul rece. Sînt trei luni lipsite de întîmplări, răstimp în care va pescui și va picta, mai ales portrete ale lui Grenier și Lily.

Seara, îndată după cină, ca să-și distreze oaspeții și pe sine, desenează la nesfîrșit, creionînd cu o vervă, cu un elan uluitor, cu o izbucnire necurmată de fanatie, scene caraghioase, cel mai adesea erotice.

În primele săptămîni ale anului 1889 Lautrec se înapoiază la Paris. « Mă duc să schimb mocirla » a spus el, plecînd de la Villiers.

Întremat de șederea la Brie, se aruncă, plin de neastîmpăr, în obișnuita lui viață. Setea de muncă — și de plăceri — e nepotolită. Pune la punct cîteva desene pentru *Curierul francez* al lui Roques**, dar mai

* Bourges, care din pricina lui Lautrec s-a interesat poate mai îndeaproape de această problemă, avea să publice în 1897 o lucrare despre *Igiena bolnavului de sifilis*. Tratamentul « răului de care a suferit sfîntul Iov » era pe atunci destul de departe de a avea eficacitatea de care se bucură astăzi. De altfel, agentul specific al sifilisului, *treponema palida*, nu a fost descoperit decît în 1905.

** Patru dintre ele au apărut în primăvară (la 21 aprilie, 12 și 19 mai și 2 iunie).

ales pictează. O pictează pe Roza Roșcovana; pictează femeii în grădinile lui Moș Forest; pictează sala de la Moulin de la Galette, o compoziție mare, puternic ritmată, deosebit de originală în ce privește organizarea elementelor sale; pictează de asemenea o lucrare cu subiect din teatru, prima de acest fel care poate fi luată în seamă cu adevărat, un portret, mustind de ironie, al actorului Henry Samary de la Comedia Franceză, în *Mademoiselle de la Seiglière* de Jules Sandeau, mai mult un portret al costumului decât al omului — care de fapt nu e altceva decât acest costum. Lautrec expune în acest an la Cercul artistic și literar din strada Volney, odinioară atât de îndrăgit de Princețu; expune de asemenea, pentru a doua oară, la Salonul artelor incoerente. Sub pseudonimul de care s-a mai slujit și altă dată, cel de Tolau-Segroeg — domiciliind în « strada Yblas, sub al treilea bec de gaz la stînga, elev al lui Pubis de Cheval*, specializat în portrete de familie pe fond galben în pastel » — își atîrnă aici *Portretele unei familii nenorocite atinse de vîrsat*.

Lautrec ar dori, pe de altă parte, să se afle în tovărășia lui Bernard și Anquetin la manifestația « grupului impresionist și sintetist », pe care Gauguin îl pregătește cu Volpini, directorul de la Café des Arts, la Expoziția universală; dar Gauguin nu vrea să-l invite.

La începutul anului, Gauguin, care cu vreo două luni mai înainte se dusesese să se întâlnească cu Van Gogh la Arles, s-a întors pe neașteptate la Paris. Atelierul Sudului a avut o soartă chiar mai jalnică decât a expozițiilor populare pe care sărmanul Vincent le încercase: de Crăciun, ajuns la capătul răbdării, Vincent într-un moment de criză își retează urechea; la du dus apoi la ospiciu.

Se mai gîndește oare Lautrec vreodată la soarta vechiului său tovarăș? Gîndindu-se la aceasta, nu se gîndește oare la propria lui soartă? Răul cel mistuie e dintre acelea care uneori, după ce roade pe nesimțite ani în șir, sfîrșește prin a da cumplite lovituri. Într-o zi, privind o pînză de André Gill, *Nebunul*, un bărbat ținut în cămașa de forță, luptîndu-se, neputincios și îngrozit, cu ochii scoși

* Este vorba, fără îndoială, de Puvis de Chavannes.

din orbite de spaimă, împotriva halucinațiilor demenței, ultima pe care Gill a pictat-o înainte să se cufunde, fără întoarcere, în tenebrele nebuniei — (murise la azilul din Charenton, cu patru ani în urmă, în 1885), Lautrec a spus calm, de față cu Gauzi: « Uite ce ne așteaptă! » Dar viața e frumoasă. Lautrec merge pretutindeni. Vizitează Expoziția universală, care are loc pe Cîmpul lui Marte și unde, la intrare, răsare pictat în albastru, terminat deunăzi, Turnul Eiffel, desenează femei arabe, derviși, dansul pîntecului, javaneze, annamite în fața războiului de țesut. Comemorînd centenarul Revoluției franceze, Expoziția ridică în slăvi mai mult viitorul decît pomeniște de trecut. Ea anunță, așa se crede, zorile unei epoci de aur. Plină de încredere în geniul industriei (o Galerie uriașă a mașinilor se întinde pe o jumătate de kilometru, la capătul Cîmpului lui Marte!), lumea trage nădejde într-un viitor mai ușor și mai fericit. « La belle époque » se deschide în fața anilor ce vin, spilcuită, fericită, plină de prospețimea tinereții. Lautrec merge pretutindeni. Asistă la corridele ce se desfășoară în arenele de curînd construite în strada Pergolèse*. Se duce la balurile costumate, destul de înzorzonate, pe care *Le Courrier Français* le oferă de aici înainte în fiecare an cititorilor săi rămași credincioși. Merge la teatru împreună cu soții Grenier. Cîteodată serile lor sfîrșesc la comisariatul de poliție. Să fi fost oare Lautrec și prietenii săi nemulțumiți de spectacol? Pentru că și-au scos pantofii și i-au aruncat în scenă. Viața e frumoasă! Lautrec fredonează:

C'est des maladi's qui s'voient pas
Quand ça s'déclare,
N'empêch'qu'aujourd'hui, j'suis dans l'tas . . .**

* Cursele de la « *Gran Plaza de Toros* din Bois de Boulogne » au fost interzise trei ani mai tîrziu, în 1892, iar arena dărîmată. Potrivit mărturiei lui Théodore Duret, Lautrec ar fi pictat sau desenat numeroase episoade de corrida, portrete de toreadori etc. Se pare că nu a mai rămas nimic. Este însă cu putință ca Lautrec să fi dăruit majoritatea acestor lucrări modelelor sale, iar ca aceștia să le fi pierdut sau distrus. Ferran Canyameres spune că unul din toreadori, Agujetas, a exclamat în fața portretului pe care i l-a făcut Lautrec: « Dacă m-ar vedea mama în halul ăsta, ar păli-o damblaua! »

** E o boală care nu se vede, / Cînd te apucă, / Dar ce să-i faci,

În toiul acestei vieți dușă la voia întâmplării, îl așteaptă totuși, în vară, o mare bucurie. După ce a publicat în *Le Courrier Français* un desen după *Gueule de Bois ou la Buveuse** (*Mahmura sau Bețiva*) îl dăruiește apoi prietenilor familiei sale, Dihau, care locuiesc în strada Frochot, la numărul 6. Din Lille de obârșie, frații Dihau, doi băieți, Désiré și Henri, precum și o fată, Marie — sînt muzicieni. Marie dă lecții de pian și canto. Désiré, care a trecut de 60 de ani, cîntă la bason în orchestra Operei; compune melodii, scrie muzica pieselor vocale interpretate la Chat Noir. Lautrec urcă deseori la etajul III, atras nu atît de talentele lor, cît de tablourile de Degas pe care le au, ei fiind prieteni apropiați ai pictorului; pînza *Muzicanții în orchestră*, în care artistul lă pictat în prim plan pe Désiré, și două portrete ale Mariei, pentru care se zice că Degas ar fi avut cîndva, cu vreo douăzeci de ani în urmă, o slăbiciune. « Cruda mea prietenă » scria el, într-o scrisoare din 1872. Frații Dihau, oameni foarte cîmsecade, foarte simpli, puțin poate cam prea șterși, au pentru « Domnul Degas » un respect neșarmurit. Lautrec împărtășește această admirație: vine la ei să se închine, « să-și arate respectul » față de pînzele marelui maestru, supremă podoabă a apartamentului lor modest**, aducînd adeseori cu sine pe cîte unul sau altul dintre prieteni. Or, iată că Degas, zărind la Dihau desenul lui Lautrec, îl cercetează și apoi exclamă, nu fără oarecare melancolie: « Unde mai pui că asta a făcut-o un tînăr, după ce noi am trudit o viață întreagă! »

Cuvintele acestea, care i-au fost împărtășite lui Lautrec, si umplu inima de plăcere și mîndrie. Ce mult i-ar place îă! întîlnească pe Degas. De cînd așteaptă acest lucru! Marie Dihau se face luntre și punte să-și obțină o întrevvedere între patru ochi. Lautrec este primit, cîteva zile mai tîrziu, în atelierul lui Degas.

Cuvintele de laudă pe care le aude îi produc o nespusă bucurie. Dar o altă întîlnire nu va mai avea loc. Degas nu obișnuiește să-și facă prieteni.

* Numărul din 21 aprilie.

** *Muzicienii în orchestră* și portretul *Domnișara Dihau la pian* se află astăzi în Muzeul Luvru.

În aceeași vară a anului 1889, Lautrec petrece câteva săptămîni în Bordelais, la Malromé și în bazinul Arcachon pe bordul unui mic yacht, *Le Cocorico*.

Pasiunea pentru mare și tot ce ține de ea n-a scăzut de fel. Înnoată, pescuiește, conduce yachtul, ia parte la regate, stă să se prăjească la soare în orele în care plaja nu e prea aglomerată. Sau rătăcește printre dune, între pini și tufe de dobrițe, zăbovind adesea să ia seama la greieri și călugărițe. Locurile acestea, numai nisip și rășină, unde Arcachon, dar mai ales Taussat, un mic sat de pescari, sînt cele două puncte de atracție, îl încîntă. Punîndu-și șevaletul la prora vasului său, încearcă să picteze marine, dar mai întîi, cum spune el însuși, « ca să-și moaie și să-și dreagă măduarele ».

La Malromé, Lautrec își regăsește tatăl și pe vărul Gabriel Tapié de Céleyran, care și-a început studiile de medicină la facultatea catolică din Lille.

Tapié are acum 20 de ani. E un tînăr pe cît de slab pe atît de înalt, puțin adus de spate, cu umerii căzuți, bubos, cu obrajii înspumați de favoriții după moda austriacă, părul negru, strălucind de pomadă, împărțit la mijloc de o cărare pînă la ceafă și adus pe tîmple. Unde te uiți la el, e numai brelocuri și bijuterii. În degetele foarte subțiri și fine poartă inele masive; un lanț gros de ceas, din aur, îi atîrnă pe pîntec; pe nasul plin de coșuri se odihnește un lornion de aur; dintr-o tabacheră de argint, cît toate zilele de mare și încărcată cu embleme, scoate nepăsător cîte o țigară. Mai e și piatra prețioasă înfipă în cravată; dacă ai lipsa de prevedere să-l întrebi ce fel de piatră e, îți răspunde tacticos, cu obișnuita sa gravitate, că nu e vorba nici de o crisoprază, nici de o agată, ci de « extremitatea unei cochilii marine, lungă de șapte metri »*, comunicîndu-i cu bunăvoință interlocutorului și numele ei latin.

Lautrec a făcut din acest văr al său, Gabriel, sclavul lui. Despotic, îl supune fanteziilor sale, neîngăduindu-i nici o inițiativă. De îndată ce « doctorul » are aerul că ar vrea să exprime vreo părere, un scurt « las-o moartă, Charlotte! » îl recheamă pe dată la ordine.

Lautrec își caricaturizează vărul. Ca de altfel și tatăl.

Trecînd prin Paris cu prilejul vacanței universitare, Tapié l-a întîlnit pe contele Alphonse. « Ah, unchiule, i-a spus Gabriel, te-ai simți tare bine la Lille. Ne-a sosit și o trupă de jongleuri și de acrobați persani. » În familie, bineînțeles, gusturile persane ale contelui Alphonse sînt prea bine cunoscute. Vărul Gabriel a rămas totuși destul de uimit la înapoierea sa la facultate aflînd că contele Alphonse a galopat de la Paris la Lille ca să împartă cortul cu acești măscărici.

Caricaturizîndu-și tatăl, Lautrec îl desenează gol ca un vierme, purtînd doar un melon pe cap. Imaginație de artist sau crochiu după natură? Cine poate ști!

La 3 septembrie, cel de-al cincilea Salon al independenților se deschide în sala Societății de horticultură din strada Grenelle. Prezentat de Adolphe Albert, Lautrec expune aici trei lucrări: recenta sa pînză *Bal la Moulin de la Galette*, un studiu de femeie și portretul unui prieten de-al său, dl. Fourcade.

Salonul independenților se închide la 4 octombrie. A doua zi, sîmbătă în 5, în Montmartre răsună fanfara. Joseph Oller, prințul plăcerilor pariziene, creatorul Pariului Mutual, al Teatrului de Noutăți, al Marii Piscine Rochechouart, al Noului Circ, al distracției Montagnes Russes, invită Intregul Paris la inaugurarea unui nou bal: *Le Moulin Rouge*.

Oller, un catalan de vreo 50 de ani, fiu al unui aventurier, apucat pe cît se pare, într-o bună dimineată, de o nebunie bruscă, s-a hotărît să-și părăsească orașelul din Spania ca să-și încerce norocul la Paris, și pînă acum tot ce a încercat i-a reușit*. De astă dată însă, toți îi spun că n-o s-o brodească. Dînd peste cap toată geografia plăcerilor din Montmartre, ca să-și fixeze locul balului său Oller s-a îndepărtat, de bună seamă, de Place Pigalle și de bulevardul Rochechouart, unde triumfă Bruant și Elysée Montmartre; aripile Morii sale, vopsite cu chinovar, se învîrt aproape de Piața Blanche, pe Bulevardul Clichy, la numărul 90, în locul fostei Reine Blanche, dărîmată cu patru ani în urmă. Curată nebunie!

* Era rudă îndepărtată a pictorului Francisco Oller y Cestero, fost amic cu Cézanne, Pissarro etc. (Vezi *Viața lui Cézanne*).

Nebunie! Numai că seara, Întregul Paris, credincios rendez-vous-urilor, se grăbește să vină să aplaude vedetele cadrilurilor, pe La Goulue și pe Valentin cel fără de oase, pe Grille d'Égout și Rayon d'Or, Marie Casse-Nez și Môme Fromage,* pe care Charles Zidler, asociatul lui Oller, le-a ademenit de la Elysée Montmartre. Aristocrația, artele, literatura, prințul de Sagan, Aurélien Scholl, Élie de Talleyrand, Stevens, Gervex, prințul Trubețkoi, contele de la Rochefoucauld au dat năvală în uriașa încăpere, foarte înaltă, luminată à giorno de lămpi cu gaz, globuri și de lustre, împodobită cu drapele și pe care un perete acoperit în întregime cu oglinzi o făcea să pară și mai mare.

În această seară a inaugurării, Lautrec e aici, la o masă rezervată. De acum înainte, *Le Moulin Rouge* și el nu se vor mai despărți. Prevăzînd aceasta, Zidler, prieten cu Portier, l-a poftit pe Lautrec la inaugurare și a atîrnat în holul îmbrăcat în purpură de la Moulin, pînza sa, *Călăreața de la circul Fernando*.

La drept vorbind, nici un spectacol pe lume nu l-ar putea seduce pe Lautrec mai mult decît cel de la Moulin Rouge unde, seară de seară, își face apariția silueta sa scundă. Plăcerea, interesul pe care le încearcă la Elysée sau la Moulin de la Galette, sînt aici însutite. Regăsește cadrilurile, o regăsește, mai frumoasă, mai nerușinată ca oricînd, pe Lacomă care, în bluza ei de satin albastru-deschis, cu fusta neagră largă de cinci metri, desfășoară cu picioarele-i sprintene, în cadența orchestrei, de loc mai puțin zgomotoasă decît cea de la Elysée Montmartre, cei șaiszeci de metri de dantele. «Mai sus, La Goulue! Mai sus!» urlă admiratorii, înfierbîntați.

Cu melonul lăsat pe ochi sau împins pe ceafă, Lautrec desenează, bălăcindu-se în zgomot, în trepidație, în jilăveala acestei săli, mai degrabă un «bîlci al dragostei» decît sală de bal, un bîlci al «plăcerilor de închiriat». Lumea nu vine aici să danseze. Vine să vadă cadrilurile al căror succes Oller și Zidler îl exploatează. Între dansuri, bărbații, aprinși, cad ușor pradă femeilor ce «vînează tot ce pică». Femei, femei, femei! Corsaje de satin albastru, roșu, verde, alb, galben, foiesc de

colo colo, se încrucișează cu jobene, pălării de fetru, meloane. Se întâlnesc chiar și șepci. « Dai o halbă, iubitul? » Sclipiri; parăzi multicolore; lux de lupanar înstărit. Dopurile sticlelor de șampanie pocnesc. Un bătrîn beat se clatină de la o masă la alta, cu jobenul scofilit și cu o jartieră împodobită cu panglici roz, prinsă deb raț. E sărbătoare — « Nu-i frumos? . . . Ce? Cum? Magnific ! . . . » — e sărbătoare, sărbătoarea din Montmartre!

Decoltată pînă la buric, cu o panglică de moar în jurul gîtului, cu un buchet de flori în păr, La Goulue trece trufașă, regină a balului și regină a vînzătoarelor de dragoste. Adineauri, ca să salute cu o mișcare, din șolduri și-a descoperit pantalonașul pe care se răsfață, drept pe fese, o inimă brodată.

Invitat din nou la manifestarea bruxelleză a grupului celor XX, Lautrec se duce de astă dată în Belgia. E însoțit de Maurice Guibert, o cunoștință de-a lui de la Moulin Rouge, reprezentant al șampaniei Moët et Chandon.

Oricît ar avea el îngerii lui de pază — prieteni ca Bourges sau Adolphe Albert, care se necăjesc din pricina exceselor lui și îl dojenesc, mai are însă și ademenitori, amici nepăsători, care îl îmbie la rele și-l cară cu ei. Maurice Guibert face parte dintre aceștia din urmă. Nelipsit de prin baruri și case de toleranță, e — cum ar spune cronica mondenă — « bărbatul care se pricepe cel mai bine la femeiuștile capitalei »*. Lautrec nu se mai poate lipsi de el și — așa cum face el întotdeauna cu cei apropiați — îl chinuie fără încetare, cerîndu-i, de pildă, de zeci de ori pe zi, să-și schimonosească fața într-o strîmbătură groaznică; lucru care, băiat bun, Guibert îl face cu supunere. Ce despot e și piticul ăsta dezarmat! Ca toți nevolnicii, simte nevoia unei iluzii a puterii; și încearcă uneori această putere pînă la cruzime. Dar prietenii îi îngăduie orice! firea lui sinceră, voia bună și năzdrăvăniile, verva lui nesecată, aerul mereu uluit de ceva, îi dau asupra lor « o supe-

* *Fin de Siècle*, 7 iulie 1895.

rioritate ce pare a fi vrăjitorie»^{*}. Dacă apuci să-l iubești, nu-l poți iubi pe jumătate.

La expoziția grupului celor XX din ianuarie 1890, Lautrec a trimis cinci pânze: studii de femei și tabloul *Bal la Moulin de la Galette*, la care pare într-adevăr că ține foarte mult, de vreme ce l-a și arătat Independenților.

În galeria «celor douăzeci», el se învecinează nu numai cu Renoir, Signac, Odilon Redon, Sisley și chiar Cézanne care, din singurătatea de la Aix, a expediat trei lucrări, dar pînă și cu «amicul» său Van Gogh, solicitat și el să expună.

Internat, la propria cerere, în azilul din Saint-Paul-de-Mausole, nu departe de Saint-Rémy-de-Provence, Van Gogh dă acum o tragică luptă corp la corp cu răul cel mistuie. Pîndește venirea crizelor care se succed și nu se ridică decît pentru a se năpusti și mai aprig în muncă, «trudind ca un adevărat posedat». Pe pereții Muzeului regal de artă modernă, unde are loc expoziția «celor douăzeci», cele șase tablouri pe care le-a trimis izbucnesc ca o fanfară triumfală. Lautrec privește cu admirație cele două pânze cu *Floarea soarelui*, apoi *Iedera*, *Vița roșie*, *Cîmpul de grâu la răsăritul soarelui* sau *Livada în floare*. Trebuie oare să fi «nebun» ca să atingi asemenea înălțimi? Ascensiunile vertiginoase trebuie ele oare neapărat să fie plătite cu suferințe, spaima și decădere? Nevroză, patologie, vai! cît de des țîșnesc marile opere din cine știe ce străfunduri morbide!

Van Gogh e totuși departe de a întruni unanimitatea. La 18 ianuarie, ziua inaugurării, un mare banchet reunește pe cei din grupul «celor douăzeci» și pe o parte din invitații lor, între alții și pe Lautrec și Signac. Cu numai 48 de ore mai înainte, unul din acest grup, pictorul belgian Henry de Groux, — un omuleț firav, ceva mai înalt ca Lautrec, și al cărui trup pirpiriu dispăre cu totul sub larga sa pelerină verzuie lăsînd să i se vadă doar capul și picioarele, (din pricina înfățișării lui, unii l-au poreclit «Clopotul»), — a amenințat că și retrace lucrările, dacă nu vor fi expulzate din sală «execrabilele» mîzgăleli ale lui Van Gogh — acest «agent provocator». În timpul banchetului, de Groux reîncepe să urle că Van Gogh este un «ignar», un

« fandosit ». Lautrec, care de felul lui nu poate suferi scandalurile, se ridică cu violență strigînd, indignat, agitîndu-și brațele micuțe, că « e o rușine să ponegrești un asemenea artist ».

De Groux nu tace. Cearta merge pînă acolo încît, în vacarmul general, Lautrec și De Groux sfîrșesc prin a-și schimba martorii; atunci, acoperind tumultul, se aude deodată glasul lui Signac declarînd pe un ton rece că dacă, din nenorocire Lautrec va fi ucis în duel, « va lua toată afacerea pe seama lui »*.

Banchetul s-a transformat în dramă. Octave Maus e mîhnit, cu atît mai mult cu cît își dă seama cît de grotescă, de jalnic de comică va părea o asemenea întîlnire între cele două ciosvîrte de oameni — Clopotul și infirmul. Așa că începînd chiar de a doua zi nu mai are decît o grijă: să-l facă pe Groux, cît mai repede că puțință, să-și ceară scuze. Izbutește nu prea lesne să i le smulgă. De Groux demisionează din grupul celor douăzeci. La o vreme după acest incident, Lautrec avea să se bucure aflînd că cineva a cumpărat una din pînzele lui Van Gogh, *Vița roșie*: singura pe care « amicul » său o vînduse pînă atunci, — singura de altfel pe care avea să o vîndă vreodată.

În timp ce presa belgiană se dezlănțuie, ca de obicei, împotriva artiștilor din grupul celor XX — dar ca și prima oară, ea se arată în general îngăduitoare cu « modernismul pîcant »** al lui Lautrec —, pictorul cutreieră Bruxelles împreună cu Maurice Guibert. Femeile pe care le privește cu coada ochiului, toate « Rubens în carne și oase », nu-i plac de loc; le califică, plin de îmbătoșare, drept « lăbărțate ». În schimb, pivnița avocatului Edmond Picard, căruia îi face un portret, obține toate sufragiile sale. Un vin generos de Bourgogne îi dă ghes la un chef strașnic . . .

La înapoierea la Paris, Lautrec se încumetă să-i picteze pe Désiré și Marie Dihau. *Se încumetă*: pentru că se întreabă cu neliniște dacă aceste cartoane « vor ține alături de *Domnul Degas* », dacă nu vor părea « ridicole ». Pe Désiré îl pictează citind o gazetă în grădina lui moș

* Octave Maus: *Lanterna magică*, conferință ținută la Lausanne în 1918.

** Edgar Baes, în *La Revue belge*, din 15 februarie 1890.

Forest, iar pe Marie la pian. În această din urmă lucrare, concentrează toată atenția asupra mâinilor muzicienei. Vrea să facă un « portret al mâinilor », al mâinilor care sînt pentru el de multe ori mult mai expresive decît figurile. « Cei care rasolesc mâinile . . . niște cîrpaci; . . . mi-e silă! »

Lautrec își expune cele două pînze una la cercul din strada Volney, cealaltă, în martie, la al șaselea Salon al independenților, unde poate cerceta pe îndelete ce a trimis Seurat, care a reținut, cu tehnica lui specială, un moment de învălmășeală la balul Elysée Montmartre. Lautrec e preocupat — asta îl interesează acum — să redea pe pînză scene de dans de la Moulin Rouge. Înfrîurirea lui Bruant s'a risipit. Dacă naturalismul i'a reținut vreo clipă atenția, acum s'a desprins cu totul de el. În sala asta de bal, Lautrec nu-și mai ascultă decît instinctul, curiozitatea febrilă și pasionată pe care i-o inspiră ființele, și se înverșunează, nu să picteze decorul unei epoci, ci să pătrundă taina vieții.

A început lucrul la o pînză de un metru cincizeci pe un metru și cincisprezece, *Dansul la Moulin Rouge*, a treia în ordine cronologică din marile sale compoziții după *Călăreața de la circul Fernando* și *Balul de la Moulin de la Galette*, în care înfățișează mulțimea de la Moară, pe prietenii săi Guibert și Gauzi, fotografii Sescan, în jurul perechii pe care o alcătuiesc Valentin, cel fără de-oase și o dansatoare « de te bagă la ocnă nu alta ». Pe parchetul ceruit, mișcările lor se proiectează într'un arabesc uimitor, într'o dumnezeiască mobilitate!

Pînză aceasta nu înseamnă decît un început: *Le Moulin Rouge* mai are atîtea să-și învețe! Mai are atîtea de învățat de peste tot, atîtea de învățat ca să cunoască viața și să poată spune ce este ea.

Într'o seară, la Moulin Rouge, două femei stau de vorbă. « Țsta cîine de rasă?! — strigă una, arătîndu-i celeilalte animalul. Uită-te la el ce blană spălăcită are și ce labe strîmbe. Mai mare mila! — Ce tot vorbești? — îi răspunde cealaltă —, ia privește ce bot frumos și negru are! Cînd are petele astea, mai poți spune că javra mea nu-i de rasă!? Se vede că habar n-ai! . . . » Și adresîndu-se lui Lautrec, îl întreabă: « Nu-i așa, domnule, că poate fi foarte urît și în același timp să fie de cea mai pură rasă? » Lautrec se ridică în picioare și salutînd

militărește le răspunde scurt: «Mie îmi spuneți?!» În ciuda hazului și a glumelor, nu e de loc greu de ghicit ce-l apasă. Autoportretele lui nu sînt decît șarje. De altfel, e de ajuns să privești pînzele sale, portretele de femei, ale acelor ce fac trotuarul și pe care cu trăsături largi, de parcă ar vrea să scape în grabă de vreo spaimă, le brăzdează obrazurile marcate de o tristețe mereu mai fără leac. În fața pînzelor sale, a cartoanelor, a desenelor care-l trădează, îți aduci aminte de cuvintele pe care le spune uneori, pe un ton batjocoritor: «Mai întîi, voi nu știți și nu veți ști niciodată; nu știți și nu veți ști decît ceea ce vrem noi să vă arătăm!» Dar lucrările vorbesc în locul lui.

La sfîrșitul lunii mai, Van Gogh s-a întors din Provence ca să se stabilească pe valea Oisei, la Auvers. Duminică, 6 iulie, Lautrec ia masa cu el la Théo, în cité Pigalle. Atmosfera în micul apartament este dintre cele mai apăsătoare. Ce s-a întîmplat? Fără îndoială că afacerile lui Théo merg cam prost. Vincent — să i se fi făcut oare vreo aluzie? — este foarte nervos. În aerul ăsta încărcat, electricizat, umbrele par că dau tîrcoale. Atît cît îi stă în putință, Lautrec caută să-i înveselească pe cei de față. După dejun, îl ia pe Van Gogh în atelierul său, ca să-i arate ultimele lucrări, portretul domnișoarei Dihau, pe care Vincent îl găsește «de-a dreptul uimitor»*. Apoi, cei doi «amici» se despart...

Nu se vor mai revedea niciodată. Exact trei săptămîni mai tîrziu, Van Gogh, nemaiputînd să îndure veșnicile sale spaima, se duce pe podișul de la Auvers și-și trage un glonte în inimă. «Tristețea va ține toată viața!» — a spus el înainte să moară. Avea treizeci și șapte de ani. Lautrec pictează, pictează mereu. Pictează chipuri de prostituate, surprinzînd în ele «nu inumanul, ci dimpotrivă, groaznicul omenesc»**. Ca și Van Gogh, trebuie să meargă, să ducă pînă la capăt cursa începută. Treizeci și șapte de ani! A fost nevoie de treizeci și șapte de ani, pentru ca totul să fie spus, în sfîrșit, în viața plină de dragoste și durere a lui Vincent. Lautrec

* Vincent tocmai a terminat și el o pînză destul de asemănătoare: *Domnișoara Gachet la pian*.

** Francis Jourdain. — Pot fi socotite cam 20 de pînze pe an în perioada 1889—1890.

pictează. Pictează viața de chefuri și plăceri, desfășurând pe pânzele sale sau pe cartoane nuanțe rozalii, violacee, verzui, alburii. Obsedat de culori, deslușind în verde ceva diabolic*, pictează deznădejdea rîsului și iadul bucuriei.

« S'a rîs. . . rîs. . . rîs. . . Ce? Cum? Dacă aș fi beat, aș spune-o. . . S'a rîs. . . rîs. . . »

Aripile luminate de la Moulin Rouge se învîrt în noaptea din Montmartre.

Moulin Rouge. Moulin Rouge.

Pour qui mouds-tu Moulin Rouge?

Pour la mort ou pour l'amour?

Pour qui mouds-tu jusqu'au jour? **

* Aluzie la o remarcă făcută de Lautrec lui Arthur Symons (*Notes on Toulouse-Lautrec* apărută în *The Print Collector's Quarterly*, din decembrie 1922).

** Moară Roșie, Moară Roșie, / Pentru cine macini Moară Roșie / Pentru moarte sau amor, / Macini, macini pînă'n zori?

II. CHIRURGUL

Asile, asile, ô Tourbillon!*

VALÉRY

Curînd, faima Moulin Rouge-ului trece de graniște țării. Pe toate meridianele, numele lui este schimonosit în douăzeci de limbi. De acum înainte, Parisul înseamnă Montmartre, iar Montmartre este *Mouline Rouch'*!

«Dumnezeu a creat lumea, Napoleon a instituit Legiunea de onoare, eu am făcut Montmartre!» — se laudă Salis la Chat Noir, în timp ce Zidler, bătrînelul acesta ursuz, cu obrazul rumen și cu favoriți albi, care domnește asupra cadrilurilor — «Louise, îți pierzi chiloții», «Paulette, nu face cu ochiul celor de la cucurigu» — se înduioșează, cînd își deapănă viața «realizată de unu singur»: «La zece ani mă bălăceam în murdăria aceluia șanț plin de noroi și de tanin care este Bièvre.** Stăteam în apa împutită ca să argălesc pieile de vacă. Cînd am învățat să scriu și să citesc, aveam paisprezece ani, și nu eram prea grozav. Dar deșteptăciunea mi-a ținut loc de învățătură. . . Mă pricepeam să organizez plăcerea. . . »

* Ospiciu, ospiciu, oh, Vîltoare! *Valéry*.

** Acest afluent parizian al Senei, «gîrla Gobelinelor», cum mai era numit, a fost complet acoperit la începutul veacului XX. În decursul timpurilor, tăbăcarii îl transformaseră într-o adevărată scursoare.

Nici nu s-a uscat bine, și Oller a și cumpărat pînza lui Lautrec, *Dansul de la Moulin Rouge*. Zidler a atîrnat-o în hall, în dreapta, lîngă bar, față în față cu *Călărețul de la circul Fernando*.

Lautrec e seară de seară la masă în mijlocul prietenilor săi. Cînd vreun client de pripas intră la Moulin și dă cu ochii de acest « nea cutare mic și caraghios », care își piuie « cuvintele » și bea sec, înconjurat de atîta lume, își închipuie că e vorba de vreo atracție a locului, cam de același soi cu « petomanul », care în fiecare seară, de la opt la nouă, smulge hohotele de rîs ale mulțimii, modulînd din fund zgomote muzicale care imită, la cerere, baritonul, basul sau soprana.

Viața lui Lautrec a căpătat acum un ritm amețitor. De la Mirliton la un bar oarecare, de la Chat Noir la Moulin Rouge, de la un bordel la un circ sau o brasserie, îi cară după el pe toți cei pe care îi întâlnește, silindu-i să-l urmeze, agățîndu-se de ei, și neîntorcîndu-se acasă decît cu mare părere de rău și din ce în ce mai tîrziu. Dacă ar putea, nu s-ar mai duce acasă nici odată, nu s-ar mai întoarce niciodată în singurătatea de care se teme atît.

Grupul de prieteni crește neîncetat. Sînt unii care îl distrează, pe care-i îngăduie, pe care-i reține de te și miri de ce, căzîndu-i cu tronc unul, pentru că are o scăfîrlie de o formă ciudată, altul pentru că, în tot Parisul, nu mai e nimeni care să se fălească cu jiletci mai frumoase. Mai sînt și tovarășii lui de plăceri, cei care nu se dau niciodată în lături să-l urmeze în nesfîrșitele lui raite prin oraș. Mai sînt și alții alături de care — la adăpostul căroră — se simte în siguranță.

Iată « banda lui Guibert », Numa Baragnon, a cărui poftă de căpcăun îl face să înghită o pulpă întreagă de miel, iată-l și pe Sescau, care se folosește de atelierul său de fotografiat ca să ademenească persoanele de sex frumos, Sescau, nostalgicul cîntăreț din banjo, a cărui slăbiciune îi pricinuieste atîtea temeri lui Lautrec, încît îi făgăduiește să-i îmbrace « noada în vată ». Bebelușul mare și blond e caricaturistul și gravorul în apă tare Henry Somm, un japonist înflăcărat, pictorul « muieruștilor », și pe deasupra, autorul faimosului cîntec de la Chat Noir:

Un escalier qui n'aurait pas de marches
Ne serait pas tout à fait un escalier...*

Vlăjganul ăsta cît toate zilele, bunul Maxime Dethomas, căruia Lautrec îi spune « *Gros narbre* », un uriaș pașnic, un bolnav de inimă care trăiește mereu cu o notă mai jos decît gama normală, discret, mai mult decît discret, grijuliu ca nu cumva să fie băgat în seamă, atît de grijuliu să nu fie băgat în seamă încît pînă și « negrul fracului său pare mai șters decît al celorlalți »**, un pudic care, spre uimirea și încîntarea lui Lautrec, rămîne absolut netulburat, chiar și în locurile de plăcere cele mai provocatoare, care are oroare de « eu », vorbește în șoaptă, rîde înfundat, abia își schițează gesturile, în timp ce la doi pași de el, Lautrec, certîndu-se cu un necunoscut, trîmbează cu « vocea lui de aur »: « Stai puțin că te face el praf! »

Iatăl și pe Charles Maurin, care obișnuiește să bea romul cu sticla, un anarhist taciturn, răscolit de răbufniri surde de mînie, urînd la fel de tare și cîinii, și sergenții de stradă. E un pictor «... care știe cum să facă mîinile!» — exclamă Lautrec, și care e foarte preocupat de toate problemele de tehnică, făcînd cercetări asupra lacurilor, materialelor și vădînd o curiozitate mereu trează pentru orice inovație (este pe cale să pună la punct un procedeu de pictură cu ajutorul vaporizatorului), un antisentimental, pasionat după exactitate științifică, care relatează cu o voce înceată, tărăgănată, cu inflexiuni telurice, fără a rosti un cuvînt mai ridicat decît celălalt, cu o grămadă de amănunte precise, observațiile pe care le face în Jardin des plantes asupra obiceiurilor amoroase la maimuțe, sau care descrie, mereu cu același lux de amănunte, fără să-i pese cîtuși de puțin de jena pe care o provoacă — cine ar fi crezut oare? — auditoriului său, observațiile de aceeași natură pe care le face asupra propriei lui persoane, aducînd în sprijinul teoriei sale chiar și fotografii. Uneori doar Lautrec gustă aceste povestiri. Mai sînt și toți englezii ăștia care frecventează Moulin Rouge, poetul Arthur Symons, pictorul Charles Conder,

* O scară fără trepte, / N-ar prea fi scară...

** Thadée Natanson.

proaspăt descins de la Melbourne, care, de o veselie uneori cam echivocă, pare mereu pe jumătate adormit de băutură și își lucrează ca un somnambul acuarelele de un farmec ușor fad.

Lautrec îi adoră pe englezi, îi place rezerva lor, demnitătea cu care chefuiesc. De altfel, anglomania bîntuie în *society*.^{*} Lumea se îmbracă la Poole, croitorul prințului de Walles. Nu se mai poartă jiletci, ci *waistcoats*^{**}. Cutare pălărier din bulevardul Haussmann dă ca adresă pe fundul pălăriilor lui: *Haussmann street*. Iar cronica vremii spune chiar că « anumite cartiere din Paris au devenit atît de englezești încît pot fi întîlniți acolo cerșetorii din Londra ».^{***} Turiștii britanici dau năvală în sala de la *Mouline Rouch'*, evoluînd în mijlocul unei « lumi declasate very select »,^{****} cu knickerbockerii și șepcile lor de golf.

Se mai află și Maurice Joyant, vechiul coleg de la liceul Fontanes, pe care Lautrec l-a regăsit. . .

Dintr-o familie de oameni cu tact, de o desăvîrșită distincție, Joyant a fost chemat în octombrie 1890 de către dl. Boussod, patronul galeriei Boussod și Valadon. « Cuscodele nostru, Théo Van Gogh, un fel de nebun ca și frațele său, pictorul, se află într-o casă de sănătate, i-a spus dl. Boussod. Îi vei lua locul și, în rest, fă ce te taie capul. » La două luni și jumătate după sinuciderea lui Vincent, Théo dă într-adevăr semnele unei grave tulburări mintale. Îndrumat mai întîi spre clinica doctorului Blanche, de la Passy, el a fost dus apoi în ținutul său natal și internat într-o casă de sănătate, la Utrecht ^{*****}. Dl. Boussod l-a ales pe Joyant ca succesor al lui Théo, în fruntea sucursalei din bulevardul Montmartre, nr. 19. « Théo Van Gogh, i-a spus el, a adunat niște lucruri îngrozitoare de pe la pictorii moderni, care necinstesc casa. Erau acolo cîteva pînze de Corot, Rousseau, Dau-

* Societate (în englezește în original). (*N. tr.*).

** Jiletcă (în englezește în original). (*N. tr.*).

*** Articolele din *La Vie Parisienne*, din 30 iulie 1892 și 9 iunie 1894, citate de J. Adhémar, în lucrarea *Lautrec, pictor și gravor*.

**** *Fin de Siècle*, 23 septembrie 1891.

***** Unde avea să și moară cîteva săptămîni mai tîrziu, în ianuarie

bigny, dar noi am luat înapoi acest stoc cu totul de prisos pentru îmbogățirea experienței dumneavoastră. Veți mai găsi și un număr de tablouri ale unui peisagist, Claude Monet, care a început cît de cît să se vîndă în America, dar prea pictează mult. Avem un contract ca să-i cumpărăm întreaga producție, iar el este pe cale să ne năpădească cu peisajele lui, mereu aceleași. În rest, niște orori; descurcați-vă cum puteți și nu ne mai întrebați nimic, altfel închidem dughena!»

Destul de descumpănit de aceste vorbe, Joyant a făcut inventarul tablourilor pe care nefericitul său predecesor le înghesuisese în cele două cămăruțe de la mezanin. În această colecție în care — în afară de Monet, « ororile » poartă semnătura lui Gauguin, Degas, Pissarro, Raffaelli, Guillaumin, Daumier, Jongkind, Odilon Redon — el a descoperit și pînzele lui Lautrec, cumpărate de Théo la stăruința lui Vincent.

O dată sau de două ori, în cursul anilor trecuți, Joyant îl revăzuse întîmplător pe camaradul lui de odinioară. Cum pictorii expuși în galerie veneau unul după altul să se intereseze de pînzele lor, Joyant se gîndea că într-o bună zi își va face apariția în pragul dughenei și Lautrec. Ceea ce s-a și întîmplat. Începuturile noii custodii nu se petreceau sub cele mai bune auspicii. Nici un client, nici un ban; rarele persoane care intrau dădeau din cap, rostind pronosticuri pesimiste.

Ca de obicei, plin de viață, Lautrec s-a grăbit să-l îmbărbăteze pe Joyant. De vreme ce colegul său de la liceul Fontanes muncește « în breasla lui », nu se va mai despărți de el. Degas nici n-a catadicsit să se arate? « Nu te mai gîndi la asta, răspunde Lautrec, vor veni cu toții, aduși de curent. »

Într-adevăr, galeria n-a întîrziat să se afirme ca un mic centru al tinerei picturi. Gauguin, care se pregătește să plece la Tahiti, Émile Bernard, Sérusier, Schuffenecker, Charles Morice se întîlnesc cu toții aici.

Cînd, puțin după miezul nopții, Moulin Rouge își închide porțile, orchestra continuă să mai cînte o clipă. În sală nu mai rămîn decît adevărații obișnuiți ai casei. Dănțuitoarele se aștern atunci pe dansat pentru plăcerea lor și a celor cîtorva de-ai casei, născocind

pașii cei mai acrobatici, dezarticulându-se într-o dezlanțuire turbată în fața oglinzilor care proiectează pe ziduri, amplificate, improvizațiile lor năvalnice. Lautrec vibrează. Dintr-o trăsătură de creion azvîrlită la iuțea pe hîrtie, surprinde în zbor expresia concentrată și fugară a unei gambe, a unei căutături, mișcarea iute a picioarelor Nanei la Sauterelle,* care ciocănesc parchetul într-o cadență seacă și rapidă, arabescurile descrise de La Macarona, o fată durdulie ceși «boțește» pașii cu o cutezătoare indecență, suflescînduși în fiecare clipă «pachetul de rufe» pentru ași dezvălui pantalonașul din tulle negru cu bobite, jocul pointelor, dansul vaporos al Gurii de Canal, această virtuoasă delicată, puștoaică, drăgălașă, a cărei cuviință («femeile careși arată carnea mă degustă») contrastează cu dansul carnal al Lacomei, obișnuita ei parteneră.

Ah! La Goulue! ce femeie și ce dansatoare! Ce uimitor «animal de lux și de plăcere», desfrînată și seducătoare, frenetică și lascivă!

Scos din fire, Lautrec trăiește fiecare din aceste dansuri bune, care îi încordează sensibilitatea aproape pînă la înfricoșare. Urmărește evoluțiile Lacomei sau ale Mômei Fromage, în fața flegmaticului Valentinle Désossé, a lui Vif Argent sau a lui Pomme d'Amour **, și cele ale dansatoarei poreclită Rayon d'O, liană *** prelungă și mlădioasă, ispititoare și frumoasă, cu părul adunat într-un coc de miere, agitînd în serpentină pantoful de satin la capătul piciorului fin ce bate remolada. Urmărește cu răsufarea tăiată goana lui Nini Patte en l'air****, fosta negustoreasă, căsătorită și mamă, pe care a apucat demonul dansului; lăsată pe trei sferturi pe spate, se învîrte în jurul cavalerului ei, azvîrlind la fiecare pas piciorul spre tavan, cu fața iluminată de un fel de extaz, o față de o paloare morbidă, cu niște ochi uriași și adumbriți; «moartea dansînd», a spus cineva despre ea.

Sau rămîne cu privirea ațintită asupra mișcărilor «de cavalier singuratec» al Janei Avril, rafinata Jane Avril,

* Lăcusta (*N. tr.*).

** și *** Argint viu; Mărul dragostei, Rază de aur (*N. tr.*).

**** Nini-Laban sus (*N. tr.*).

de o noblețe stranie, împodobită cu rochii și rufărie în culori căutate, intelectuală și prietenă a literaților, a lui Arsène Houssaye sau Barrès, care a poreclit-o « Micul șoc », tânără femeie firavă, de o frumusețe de « înger dezamăgit », * cu obrazul trist, cu privirea melancolică adâncită de cearcăne largi și care dansează dăruită cu totul muzicii și ritmului, cu un zîmbet pierdut și nedeslușit pe buze, « visînd la lucruri drăguțe », azvîrlindu-și picioarele în dreapta și în stînga, aproape întotdeauna lateral, desenînd cu mult suflet pași exacti.

A shadow smiling

Back to a shadow in the night. . . **

murmură alături de Lautrec, poetul Arthur Symons. O umbră în noapte. Trebuie să plece. Orchestra nu mai cîntă. Picioarele dansatoarelor coboară ostenite. Refrenelor aprinse ale muzicii le urmează zgomotul de glasuri, de scaune mutate de colo, colo. . .

Trebuie să plece, trebuie să se întoarcă acasă, să înfrunte tăcerea și liniștea ca și pe monștrii săi. « Mergem să mai bem ceva? » Lautrec încearcă să convingă pe unul sau pe altul dintre prietenii săi, sau dacă se poate pe cît mai mulți. Apoi se înfundă în Montmartre, în căutarea localurilor deschise încă.

Să bea. Să bea. Îi e neconținut sete. Preferă băuturile bune, are mereu în buzunar o nucă de muscat cu care și aromează vinul. Dar bea și cei cade la îndemîină, orice — o poșircă oarecare, ca și un coniac vechi, de soi. Băutura a devenit, pentru el, dintr-o plăcere o nevoie. Abia trezit din somn, începe să tragă la măsă. Vermut, rom, vin alb, vin roșu, șampanie, cocteiluri: se cîstește la orice oră.

Sprijinit pe ciotul lui de baston, mai face trei pași, se oprește, înalță capul spre nările tovarășului său (în tablourile sale are mare « grijă » de mîini, dar și de nări, pe care le cunoaște ca nimeni altul), *** se uită în

* Arthur Symons.

** În lb. engleză: O umbră ce zîmbește / Altei umbre în noapte . . .

*** Thadée Natanson a semnalat foarte judicios această caracteristică.

dreapta și în stînga, mai scapă cîte o vorbă de duh, uneori chiar mușcătoare, apoi pornește iar, cu pieptul aplecat, spre cea mai apropiată lumină — un port în noapte. « *Teknika* ascensiunii », spune el zeflemitor, cocoșîndu-se pe taburetele prea înalte ale barurilor.

În atelierul din strada Tourlaque, pînzele și cartoanele se adună grămadă.

Subiectele alese de Lautrec nu se schimbă de fel: prostituate, portrete de amici, scene de bal. . . Alde Dihau, Bourges, Sescau și mulți alții îi pozează pe rînd. În februarie 1891, realizează în grădinile lui moș Forest o compoziție intitulată *A la Mie** în care îi înfățișează pe Guibert și un model stînd la măsuta unei cafenele. Modelul este o fată frumoasă; Guibert un chefluiu. Dar această scenă,** Lautrec o lucrează cu atîta asprime încît nu se citesc pe chipurile și în atitudinile personajelor decît îndobitocirea, viciul și degradarea.

Deformare plină de semnificații. Maniera lui Lautrec capătă pe zi ce trece tot mai multă vigoare, tot mai mult caracter și simplitate. Hipersensibilitatea artistului de 26 de ani se descarcă cu o violență și o acuitate care ating dintr-o dată esențialul, o acuitate tăioasă, cumplit de crudă, datorită adevărului ce-l cuprinde. Maniera sa de a spune este atît de intim legată, atît de împletită cu ceea ce are de spus, încît găsește expresiile cele mai potrivite, cele mai vehement despuiate de orice element de prisos spre a-și împărtăși viziunea despre lume. Fiecare trăsătură de creion sau de penel, oricît de sumară ar fi, îi poartă amprenta și nu poate fi decît a lui. Nu e cu puțință nici o confuzie. Fiecare trăsătură surdă a străfundurilor ființei sale se înscrie pe pînză, pe carton sau pe hîrtie ca o pecete vie a destinului său. Van Gogh s-a pierdut în lumină și flăcări. El, Lautrec, va coborî mereu mai adînc pînă în abisurile sufletului omenesc, pînă în inima nopții.

Abătîndu-se din ce în ce mai des împreună cu prietenul său Guibert prin bordeluri, se deprinde să le picteze pe osîndite, le schițează în intimitate, ghemuite sub

* *In sănătatea iubitei* (N. R.).

** Există un clișeu făcut de Sescau.

cearceafuri sau făcându-și toaleta. Se pătrunde de aceste locuri, de tăcerea lor vătuită, de atmosfera somnolentă, de chipul livid al pensionarelor, de iubirile care le unesc și care le ajută să-și uite meseria, pretențiile și apucăturile vicioase ale bărbaților.

Omul acesta ocolit de iubire, însetat de duioșie, le privește cu emoție cum se iubesc. «Nimeni nu poate fi mai îndrăgostit ca ele, spune el. Nu le-ați văzut niciodată cum se caută. Doar două păsărele ar putea să se ghemuiască mai tare una în penele alteia...» Oh! dar sînt și femei care trec prin viața lui Lautrec. De pildă, această Panteră pe care Zidler i-a prezentat-o într-o noapte, la Moulin Rouge, o roșcovană cu pupilele verzi-albăstrui, de o frumusețe ingrată, neașteptată, misterioasă și învăluitoare. Această fată întreținută și-a ales un capriciu: iubiri fugare, la fel de focoase în senzualitatea lor pe cît de înșelătoare... «Adevărata viață» este în altă parte.

Gîndindu-se oare la ceea ce ar fi putut el să fie, s-a apucat Lautrec, în mai multe rînduri în ultimele săptămîni, să facă portretul unei persoane — care nu are nimic comun cu lumea obișnuitelor sale modele — al doamnei Honorine P...? Cum știe penelul său să devină dintr-o dată delicat, spre a reda obrazul proaspăt, eleganța acestei *Femei înmănușate*, înduioșătoare solie a unui univers atît de deosebit!

Atît de deosebit și, astăzi, atît de îndepărtat! Într-o seară, la niște prieteni, Lautrec s-a lăsat în voia destăinuirilor, declarîndu-i unei tinere femei: «Stați o clipă — i-a spus, — o să trec să mă așez înapoia dumneavoastră... O să vă vorbesc la fel de bine. Voi fi la fel de aproape... Nu-i nevoie să vă văd. Vă știu pe dinafară.»

Apoi, astfel ascuns, a adăugat, fără să schimbe tonul: «Prefer să nu vă uitați la mine.»

Tînăra femeie abia își stăpînea lacrimile.

La începutul anului 1891, în ianuarie, Lautrec expune la cercul Volney *Balul de la Moulin de la Galette* (supus astfel pentru a treia oară aprecierii publicului), portretele lui Sescau și Henri Dihau, și un studiu de prostituată. În martie ia parte la cel de-al șaptelea 156

Salon al independenților (de astă dată a fost numit membru al comitetului de selecție împreună cu Seurat și Signac), expunând mai multe lucrări, printre care *A la Mie* și *Cameră mobilată*, carton pe care poate fi văzută o prostituată lîngă patul ei, citind o scrisoare.

Încă de la expoziția cercului Volney, un critic îi reproșase culoarea: o paletă redusă la tonuri neutre. În martie Octave Mirbeau este și el de aceeași părere, recunoscînd însă valoarea operelor trimise: « În ciuda negrului cu care murdărește necuvenit figurile, scrie el în *l'Écho de Paris*, domnul de Toulouse-Lautrec vă dește o reală forță spirituală și tragică în studiul fizionomiilor și în pătrunderea caracterelor. »

Lautrec va ști să se folosească de aceste observații și se va strădui să ajungă la armonii mai luminoase în tonalități, la nuanțe originale. Îl va călăuzi pe acest drum Whistler, al cărui tablou (*Portretul mamei artistului*), achiziționat recent de muzeul Luvru, îl va studia pe îndelete.

Dar iată că i se oferă lui Lautrec un prilej de o însemnătate de loc mai mică: Oller și Zidler îi cer să pregătească pentru stagiunea de toamnă un afiș publicitar pentru localul lor.

Pentru inaugurarea Moulin Rouge-ului, afișul de lansare îl semnase Jules Chéret. Pe acest tărîm, în care la acea vreme se vădea de multe ori un jalnic prost gust, Chéret, la cei 55 de ani ai săi, domina în chip de maestru necontestat. El excelează în pierroți și colombine, « apetisante chérete », pe care le pune să se zbenguie în fațezii delicioase, irizate și nostime. « Viața e adesea atît de tristă — spune el, — că trebuie să o înfățișezi plăcută și voioasă. Pentru asta există creioane roz și albastru deschis. » În toate colecțiile de afișe, creațiile sale, care se bucură acum de o uimitoare popularitate, stau la loc de frunte. Și oamenii nu se dau în lături de la orice sacrificiu spre a-și cumpara altele noi; sînt smulse de pe ziduri, sînt mituiți de lipitorii de afișe. Pretutindeni aproape se deschid expoziții de afișe, unele chiar internaționale. Expozițiile lui Chéret (între care două s-au deschis la Paris, una după alta în 1889 și 1890) se bucură fiecare de un succes triumfal.

Cu afişul pentru Moulin Rouge, pe care unii îl consideră drept capodopera sa, Chéret s'a întrecut pe sine. Lautrec se va expune deci unei comparații de temut primind propunerea, dar ea îl umple de o mare bucurie. Pentru el, care caută cu atîta ardoare să cucerească publicul și nu scapă nici un prilej să figureze într-o expoziție (va expune și în acest an la Salonul artelor liberale), oferta i se pare neașteptată. Colaborarea la diferite gazete rămîne la drept vorbind destul de episodică. De altfel, s'a și certat cu Roques, directorul *Curierului Francez*. Pentru că, după ce nu i'a plătit desenele, Roques a mai avut și tupeul să le pună în vînzare pe cele nepublicate la palatul Drouot. La aceasta, Lautrec a răspuns trimițîndu-i lui Roques un portărel. În cele din urmă, treburile s'au aranjat, dar cei doi nuși mai vorbesc.*

Ceea ce îl împiedică însă pe Lautrec să lucreze cu regularitate pentru gazete este felul lui de viață atît de tumultuos. Nu are nici timp și nici chef să se țină în pas cu actualitatea, să colaboreze susținut la campaniile de presă. De altfel, publicul gustă în ziare caricatura plină de duh și șfichi, foarte « pariziană » ca și pe cea pe jumătate pornografică, găzduită de multe publicații, în care se lăfăiesc nestînjinite, sugestive goliciuni. Lucruri care nu i se potrivesc de loc lui Lautrec. Umorul în înțelesul mediocru — așa cum e luat îndeobște — el nu-l pricepe: nu știe să scornească explicații hazoase la propriile-i desene; iar escapadele sale nocturne nu sînt decît aparent ceea ce cheștii numesc « distracție ». Lautrec trăiește pe cu totul alt plan.**

Datorită afişului, Lautrec va putea să înfrunte chiar și mulțimile de pe străzi. Artă minoră, artă « comercială »? Pentru un artist autentic care poate înnobila totul cu ajutorul prestigiului, talentului sau al geniului

* Vînzarea de la palatul Drouot a avut loc la 1 și 20 iunie. Desenele lui Lautrec n'au fost adjudecate decît cu cîțiva franci fiecare.

** Derutați de similitudinea de subiecte, unii dintre contemporanii săi s'au înșelat, dar nu toți. În fața *Dansului de la Moulin Rouge*, un Gustave Coquiot, de pildă, se întreba dacă această pînză « nu va provoca mai tîrziu o spaimă asemănătoare aceleia iscată de *Răstignirea* lui Mathias Grünewald ». Lautrec, spunea el, pictează locurile de plăceri în « culori de hazna ».

său nu există muncă minoră. Daumier sau Manet nu s-au dat în lături să facă afișe publicitare. Lautrec admiră lucrările lui Chéret. A văzut anul acesta și afișul unuia dintre artiștii mai tineri, al lui Bonnard, făcut pentru *France-Champagne*: și a rămas atît de încîntat încît a ținut să-l cunoască pe tînărul artist, asigurîndu-l pe dată de întreaga sa prietenie — deși în ochii săi Bonnard are un mare, un foarte mare defect: refuză politicos, dar hotărît, orice invitație la băutură.

Lautrec se azvîrle cu toată puterea în noua sa îndeletnicire. Se gîndește ca pe afiș să figureze Lacoma ca personaj central și o face dansînd, desprinsă de fundalul de spectatori. Îl va așeza pe Valentin în fața ei, pentru a răspunde la rotunjimile și carnația de blondă a alsacienei, cu silueta cenușie și deșirată a partenerului ei. Oare *Moulin Rouge* nu înseamnă în primul rînd La Goulue? Sau Valentin? Mînat de gustul pentru individualități, Lautrec identifică spectacolul cu cei care-l creează, cu cei care, fiind expresia lui cea mai puternică, îl simbolizează, ei singuri, pe deplin.

Și așa le statornicește un rol și o poziție ce nu le erau încuviințate cu ușurință la acea vreme cînd, cel mai adesea, actorul sau actrița erau mai degrabă socotiți cabotini decît *vedete*.

Arta afișului îi dezvăluie lui Lautrec resurse nebănuite. Înțelege pe dată că e născut cu simțul cerințelor acestei arte, al monumentalității, al valorii decorative și al caracterului direct și izbitor pe care trebuie să-l aibă. Este croit pentru ea. În arta sa tot mai purificată, nu urmărea el oare dobîndirea celei mai mari eficacități cu ajutorul celor mai simple mijloace? Afișul, care-i dă prilejul să folosească la maximum tot ce a învățat de la japonezi și de la Degas, îi stimulează și mai mult strădania ce o depune pentru o artă tot mai directă și mai concisă în savanta ei selectivitate.

Făcînd progrese de la o schiță la alta, studiînd îndelung fiecare amănunt, cu ajutorul cărbunelui pus în valoare de culoare, Lautrec își lucrează afișul cu patimă și migală.

Toate lucrările sale dau impresia de spontaneitate. Dar strădania contribuie și ea nespus de mult. Oricît ar fi el de deprins să deseneze — oriunde i se întîmplă să se oprească, fie chiar și în fața tejghelei unui debit de

tutun, unde un prieten își cumpără havane, Lautrec desenează pe orice se nimerește să aibă la îndemână, curbura unei cefe sau bolta unei frunți, unduirea unor plete, sinuozitatea unei bărbii. Nu se lasă niciodată în seama harului său. Neîncetatele exerciții îi îngăduie să aibă — cum o va și spune de altfel — « desenul în degete » și după aceea să improvizeze, de multe ori din memorie, cu o uimitoare strălucire. Asemenea încercări însă nu-l mulțumesc. Rareori improvizațiile sînt prin ele însele, definitiv statornicite. O anume trăisătură, ce pare a fi țîșnit din creionul sau penelul său, într-o clipă de inspirație, și care e de o grație atît de vapoasă, pîrînd atît de simplă și ușoară, n-o izbuteste de cele mai multe ori decît cu prețul unor căutări îndelungi și pline de răbdare.*

Îmbunătățind prin suprapuneri succesive primele sale încercări, din care elimină orice ornament de prisos, Lautrec se îndreaptă încet, încet, în afișul său, către o reprezentare riguroasă și foarte sintetică.

Tratează grupul spectatorilor, înfățișîndu-l printr-o nesfîrșită și compactă masă neagră, delimitată de un ingenios arabesc ce decupează cu strictete meloanele bărbaților și pălăriile cu egrete ale femeilor. Pe acest fundal plasează capul Lacomei, aurul părului ei, corajul roz, juponul alb. Concentrînd toată lumina asupra ei, o transformă într-o imagine a dansului însuși, figură caracteristică și esențială a cadrilului. În prim plan, prin fața lui Valentin, — surprins pe un ton cenușiu și parcă în penumbră, în obișnuita sa atitudine, cu pleoapele lăsate, trupul dezarticulat, brațele în mișcare, mîinile grele bătînd măsura — zboară rochia galbenă a unei dansatoare pe care nu o vedem.

De cum apare pe zidurile Parisului, către sfîrșitul lunii septembrie, afișul lui Lautrec stîrnește o uriașă senzație. Uimește prin vigoarea și prin nota de nouitate, prin măiestria pe care o vădește și prin neîndoielnicia sa forță de șoc. Entuziaștii se țin multă vreme după trăsurile anunțuri care plimbă afișul pe străzi, și caută să descifreze semnătura. Lautrec și-a părăsit

* « Michel Georges-Michel a numărat patruzeci de probe pe calc, pentru studiul unghiului de depărtare a picioarelor unei dansatoare, sau pentru pasul unui cal de circ » — ne spune Michel Florisoone.

de trei ani pseudonimul Tréclau. Dar numele lui se citește anevoie. Să fie Hautrec, Lautrec? Peste noapte a ajuns cunoscut de toată capitala.

A început celebritatea sa — cel puțin ca autor de afișe.

Cam tot la vremea asta sosește la Paris, ca să-și continue studiile de medicină, Gabriel Tapié de Céleyran.

De acum înainte, Lautrec nu va mai putea fi întâlnit fără vărul său. Cei doi tineri au luat obiceiul să se vadă în fiecare seară. Și împreună sînt de o amuzantă nepotrivire care lui Lautrec fără îndoială că nu-i displace! Prezența «doctorului» alături de el scoțînd și mai mult la iveală propriile micime, își aduce tributul la această exhibiție crudă și tutelară, la scoaterea în relief a propriei sale urîtenii, despre care nu încetează o clipă să amintească — sau, mai exact, s-o transfigureze — prin deghizare, grimasă, sau cu acele veșnice caricaturi pe care și le face singur. Cine i-a putut zări o dată pe pictor și pe studentul în medicină — un vlăjgan sfrijit și adus de umeri, mergînd cu capul plecat și cu un aer nepăsător înapoia piticului, pe care îl întrece cu aproape un bust — nu-i mai uită.

Tapié are pentru Lautrec o reală afecțiune, sporită de o milă pe care se ferește să o arate, dar care îl face să aibă în fața vărului său acea răbdare cu care un cîine ciobănesc îndură sîciuelile unui copilăș — o nesfîrșită și nezdruclătoare răbdare. Felul lui pașnic, blîndețea, bunătatea sa se pleacă în fața tuturor slăbiciunilor. Face tot ce-i cere Lautrec și i se supune fără să crîcnească. Cu atît mai mult cu cît are încredere în talentul său, îl admiră sincer.

În dorința sa hotărîtă de a duce o viață ca toți oamenii, Lautrec nu vrea firește să creadă că, fără mila ce o au față de el, și fără admirația ce începe să-l aureoleze — lumea n-ar fi la fel de înțelegătoare și de tolerantă. «De toate avantajele ce i se oferă se folosește cum i se năzare.»* O trăsătură copilărească. Dar nu există oare în felul de a fi al lui Lautrec, în ciuda celor douăzeci și șapte de ani, ceva de copil: capriciile, nerăbdarea, izbucnirile bruște dar și pe loc curmate, care-l fac să

dea din picioare cînd nu i se face îndată pe plac, înclinarea de a face haz de orice? Nu se joacă el oare chiar și cu viața: un joc tragic și, poate, ucigător? Nu întrece el, tot ca un copil, măsura? Mai mult decît Guibert, Tapié e calul său de bătaie.

E interzis să se vorbească despre politică — ideea fixă a « doctorului » și oroarea lui Lautrec. E interzis să se dezbată probleme artistice. « Lasă tu chestiile astea că nu s de tine! » E interzis să întinzi mîna cuiva care nu e în grațiile lui Lautrec, sau a cărui mutră pur și simplu nui place. La tot pasul, Lautrec îi trage cîte un perdaf. « Încașparabil! » îi trîntește el, apăsînd pe fiecare silabă. Tapié tace, își pleacă fruntea plină de coșuri și nu se supără niciodată. Într-adevăr, șar spune că simte o adevărată plăcere să fie jignit în felul ăsta. Lautrec, bineînțeles, nici nu și-ar putea închipui viața fără « Tapirul de Ceylan ». Curînd, tovărășia « doctorului » i-a devenit de neînlocuit.

Verșorul Gabriel nu locuiește în Montmartre, ci în apropiere de biserica Madeleine, într-un apartament cu tavanul foarte jos — « un apartament pentru un pește prăjit », cum spune Lautrec. Lucrează ca stagiar la spitalul Saint-Louis, pe lîngă un vestit chirurg, Péan. Tapié i-a vorbit vărului său în termeni elogioși despre șef. Lautrec, căruia — dacă ar fi fost un om ca toți oamenii —, i-ar fi plăcut să fie medic și chirurg, se vede cu o mulțime dintre colegii lui Bourges, unii dintre ei, ca și Bourges, stabiliți de curînd pe cont propriu, alții încă interni sau studenți. Îl atrage în-deosebi chirurgia. Prea de multe ori penelul sau creionul devin în mîna lui un scalpel, ca să nu se simtă atras de arta bisturiului. În adîncul sufletului, e un specialist în disecție. De aceea îl bate la cap fără încetare pe Tapié să-i obțină de la Péan permisiunea să asiste la operații.

Permișiunea îi este acordată cu destulă ușurință, pentru că ilustrul Péan, gloria chirurgiei franceze, căruia i sa dus faima în lume, își are și el cabotinismul său. Face operații în fața unui grup compact de studenți, a unor medici veniți din cinci continente și a altor curioși, de parcă ar fi pe scenă, nu la spital.

Lautrec — care se duce acum în fiecare sîmbătă la spitalul Saint-Louis — e entuziasmat de Péan, un bărb

bat masiv, de o forță herculeană, care mînuiește bisturiul cu o măiestrie de virtuoz.

Întocmai ca pe vremea cînd îl descoperea pe Bruant, Lautrec e atras acum de personalitatea puternică a acestui uriaș inspirat care, fecior de morar sărac din Beauce, a pornit de la coarnele plugului, pregătindu-se singur pentru bacalaureat, ca apoi să se lanseze în medicină, unde a izbutit să-și facă cea mai rapidă și mai de prestigiu carieră din vremea aceea. Astăzi, la șaizeci și unu de ani, e în culmea celebrității. Inventator al pensei hemostatice, el a făcut, cu un succes nedezmîțit, operațiile cele mai îndrăznețe, primele ablații ale splinei, primele rezecții ale pilorului, primele ovariectomii, și a deschis medicinei un vast cîmp de cercetare.

Lautrec nu se mai dezlipește de el.

Înainte ca Péan să sosească, pictorul se și află în pragul spitalului, pîndind venirea medicului în caleașca sa trasă de doi cai roibi mînați de un vizitiu și cu un valet strălucind de fireturi. Îl urmează pretutindeni.

În sălile de operație, instalat cît mai aproape, foarte atent, observă cum taie în carne cu o îndemînare de necrezut, fiind mereu teatral și făcînd glume pe seama a tot felul de lucruri. Îi privește nesățios mîinile — ah! mîinile! — mîinile lui Péan, iuți, ușoare, de o minunată precizie. Îl interesează totul la acest practician, îl pasionează sau îl înveselește: îl pasionează geniul niciodată dezmințit, care nu se dovedește nicicînd atît de îndrăzneț creator ca atunci cînd e în încurcătură; vitalitatea copleșitoare; solemnitățile; gustul pentru pompos care fac să opereze în frac doar cu un prosop înnodat în jurul gîtului; îl pasionează flecăreala sa de salon care nu mai contenește nici chiar atunci cînd luptă din greu cu moartea deși, ca și Lautrec, nici lui nu-i e ușor să peroreze; satisfacția de sine însuși, pe deplin îndreptățită, fără îndoială, dar care prin felul ei ostentativ nu e mai puțin ridicolă, rudă apropiată cu îngîmfarea, actorului Samary din *Domnișoara de la Seiglière*.

Cu totul insensibil la ceea ce pentru alții ar fi neplăcut la o operație, Lautrec ia parte la aceasta ca la un spectacol. Face crochiuri după Péan, în tot felul de împrejurări, în acțiunile sale, ținînd discursuri, șter-

gîndu-se de sudoare, văzut din trei sferturi, din spate (acel spate de luptător de bîlci care îl impresionează atît de mult pe artist), « așezîndu-se » la îndeletnicirile lui de fiecare zi, compunîndu-și « meniul de operații », mînuind bisturiul în trupul unui pacient, spălîndu-se pe mîini. . . « Magnific! . . . Ce? Cum? » Vărul Tapié, « C. cel împodobit cu penele lui Péan » — l-a covîrșit într-adevăr pe Lautrec.

Zece, cincisprezece, douăzeci, treizeci de desene. Lautrec nu se mai oprește. Execută și două picturi: *O operație a lui Péan* și *Tracheotomia*. Nepăsarea pictorului în fața trupurilor sfîrtecate nu este sadism. Asemenea scene le tratează cu discreție, ocolind orice ar putea fi neplăcut prin redarea unor amănunte respingătoare. Nu se ferește să recunoască: adoră « să vadă cum se măcelărește ». Dar la fel cum îi plac numerele de circ, adică pentru îndemînarea lui Péan, pentru desăvîrșirea muncii lui. De altfel, precizia sălilor de operații ca și a instrumentelor chirurgicale îl încîntă la fel de mult ca și « o lucrare bine făcută » a chirurgului, care, — remarcă el plin de satisfacție, — e totuși ceva mai puțin abil decît Charles, maître d'hôtel de la Durand, de lîngă Madeleine, în a decupa o rață.

Cinism? Nu. Fără îndoială că Lautrec nu se înduioșează. Sensibilitatea lui se concentrează, înflorește în pasiunea pentru analiză, care găsește în rigurozitatea chirurgicală o atît de vădită corespondență, încît ar fi cu neputință să nu-i trezească entuziasmul. Cu sentimentalism nu se poate face chirurgie. Așa e Lautrec și în fața vieții. Nici nu încuviințează, dar nici nu dezaprobă. Ia act. Dincolo de orice morală, rămîne spectator. Trupurile nu-și dezvăluie niciodată mai bine tainele decît atunci cînd sînt bolnave; viața nu se dezvăluie nici ea mai bine decît atunci cînd e în dezalcatuire.

Balurile, casele de prostituție, iață amfiteatrele lui Lautrec.

La sfîrșitul acestui an 1891, atît de rodnic din toate punctele de vedere, Lautrec mai are o dată prilejul să-și expună lucrările.

Unul din acei zugrăvi care au mai mult pretenții decît talent, cum mișună atîția pe străzile capitalelor, un oarecare Paul Vogler a reușit să convingă pe un negustor de tablouri din strada Le Peletier, Le Barc de Boutteville, pînă acum specializat în arta veche, să-și părăsească pe maeștrii olandezi sau italieni și să se consacre tinerelor « speranțe » ale picturii franceze. « Se împlinesc douăzeci de ani de cînd mă lupt! » blestemă Vogler, în timp ce se servește din plin de punga de tutun a lui Le Barc.

Cumsecade de felul lui, Le Barc a început să coboare panta vieții. A cîștigat ceva parale; și-ar putea îngădui să se retragă din afaceri la proprietatea sa din Pierrefitte. Dar de ce să nu-i ajute pe tineri?

Descotorosindu-se de tablourile vechi pe care le mai avea, își spoiește dugheana și-i pune o nouă firmă: *Impresioniști și simbolști*, și-i invită să expună la el pe cîțiva artiști, dintre cei care i se par lui mai demni de luat în seamă. În stînga vitrinei, un panou mare va menționa numele pictorilor din ale căror lucrări va păstra în permanență cîteva.

Dibuit de Le Barc, Lautrec participă, alături de Bernard, Anquetin și alți cîțiva, ca de pildă Bonnard și Maurice Denis, la prima expoziție a galeriei care s-a ținut în decembrie.

Expoziția stîrnește un oarecare interes. *L'Echo de Paris* însărcinează chiar pe unul din redactorii săi să pună întrebări artiștilor grupului. Anquetin declară cu mîndră temeritate: « Nu există teorii, nu există școli. Există doar temperamente! Cum mă calific pe mine însumi? Mă calific drept Anquetin, pur și simplu. » Bernard îl primește pe gazetar în micul său atelier făcut din scînduri pe care și l-a amenajat la Asnières și unde pe pereți izbucnesc profesii de credință ca: « Artă este viziunea sublimului », alături de o listă, — purtînd pe frontispiciu « Gloria aparține geniului » — și conținînd numele artiștilor pe care el îi venea rează. Bernard desfășoară larg teoriile sale estetice și tună și fulgeră împotriva celebrităților oficiale: « Cabanel, Carolus Duran, Cormon, etc., o rețază el scurt, sînt toți niște cretini care n-au priceput nici odată nimic din arta maeștrilor pe care au vrut să-i continue. . . Cît despre Meissonier, primele sale

tablouri au fost niște plăcinte bine făcute, iar ultimele zeama care se scurge de pe grătar. »

Lautrec, deși se bucură acum de un început de izbîndă, pare totuși șters pe lîngă îngîmfații săi camarazi. Nici nu se gîndește să se umfle în pene din pricina succesului său. « Stau în colțul meu » — se mărginește el să spună cu modestie. Oficialii? Nu are o părere despre ei. Meissonier? « Și-a dat multă osteneală, judecă Lautrec, și trebuie întotdeauna să-i stimezi puțin pe cei careși dau osteneala. » Astai tot.

Nu s-ar putea spune, într-adevăr, că Lautrec caută să stîrnească vîlvă în jurul său. Faima sa recentă reprezintă un fapt, totuși; și care pare chiar de prost gust în ochii alor săi. Pictorul dumneavoastră preferat? — a fost întrebată într-o zi contesa Adèle. « În orice caz nu fiul meu » — a răspuns ea.

Faptul că artistul, în ciuda interdicției care i-a fost adusă la cunoștință, înscrie numele familiei Lautrec pe lucrările sale, bineînțeles că nu-i face de loc plăcere contelui Alphonse. De ce oare să nu picteze fiul său cu predilecție scene din viața militară, ca Neuville sau Detaille? Cine ar putea să-l convingă săși schimbe subiectele și maniera? « Spre a păstra onoarea numelui, este de părere unul din unchi, ar fi mai bine săși aleagă modelele în altă parte decît în Montmartre. » Spre a păstra onoarea numelui! Lautrec pufnește în rîs. De aici înainte nu-l va mai chema decît *Onoarea Numelui* pe acest unchi cu care, zice el, înțelege « să nu mai aibă decît relații de înmormîntare ».

Și zeflemitor, pictorul se întoarce la dănțuitoarele și prostituatele sale.

Se întoarce la amfiteatrele lui.*

* Din anul 1891 au rămas ceva mai mult de treizeci de picturi.

III. UN BUCHEȚEL DE VIOLETE

Voi, ceilalți oameni, nu puteți vorbi despre nimic, fără să luați imediat o hotărâre: e o nebunie, e un lucru de bun simț, e bine, e rău. De ce? Ați căutat vreodată pînă în miezul ei pricinile unei acțiuni? Cunoașteți cauzele care au produs-o și care o făceau de neînlaturat? Dacă le-ați fi cunoscut, nu v-ați fi pripit să judecați.

GOETHE

Manifestările publice ale lui Lautrec se țin lanț: în ianuarie 1892 expune la grupul XX; îndată după aceea figurează la cercul Volney și la Independenți. Presa de care se bucură e bună, uneori excelentă. Yvan Rambosson, în *La Plume* din 15 martie, scrie referitor la lucrările pe care le-a trimis la Volney, că acestea « capătă o foarte mare valoare între banalitățile din jur ». Lumea începe într-adevăr să-l înțeleagă și să-l guste pe Lautrec. Octave Maus vede în operele sale o « artă despuiată de orice convenție ca și de orice literatură. Prin cruditățile ei, ea sugerează o gîndire gravă »; este o artă plină « de amărăciune, patimă și nerușinare ».*

* Citat de Dortu, Grillaert și Adhémar în lucrarea: *Toulouse-Lautrec în Belgia*.

Lautrec pare că e peste tot în același timp. În mai se duce la Londra*. O lună mai târziu trece prin Toulouse ca să vegheze la tipărirea celui de-al doilea afiș, un panou alb-negru, de o violentă expresie, pe care îl comandase Arthur Huc, directorul ziarului *La Dépêche*, pentru lansarea pe piață a unui nou roman-foleton.

Chiar dacă Lautrec ar fi stat tot timpul la Paris, producția sa n-ar fi fost mai bogată. Multiplică picturile inspirate de *Le Moulin Rouge*, pictează fără răgaz pânze sau cartoane în care apar mai ales La Goulue și Jane Avril.

Aceasta din urmă, atât de deosebită de celelalte dansatoare, îl interesează în cel mai înalt grad. Jane Avril — La Mélinite, cum i se mai spune — este fiica naturală a unui nobil italian și a unei foste demimondene din timpul celui de-al Doilea Imperiu. În copilărie a avut mult de suferit de pe urma brutalității mamei sale, a cărei fermecătoare înfățișare n-a izbutit să ascundă prea multă vreme, nici chiar amanților săi, felul ei de a fi certăreț, crud, morbid aproape, firea fără doar și poate dezechilibrată. Femeia aceasta decăzută îndura cu greu mizeria. Când deprimată și suferind de mania persecuției, când pradă unor delirante visuri de mărire, ea se răzbuna pe fiica ei, pe care o teroriza, amenințându-o cu cele mai groaznice pedepse, dacă ar fi îndrăznit să se plîngă vecinilor sau să țipe. O trimitea chiar să cerșească și să cînte prin curțile oamenilor. Nemaiputînd să îndure, fata a încercat o primă fugă, care s-a terminat în clinica lui Charcot de la Salpêtrière: aici a fost îngrijită de o boală nervoasă. Apoi i-a fost înapoiată mamei, care după aceea a încercat s-o facă prostituată. La șaptesprezece ani tînăra fată a fugit pentru totdeauna, ducînd cu sine groaza de violență, « de josnicii de tot felul, de vulgaritate și grosolănie ». A avut mai mulți protectori, fără să se vîndă însă, ci punînd suflet în aceste legături. Și-a găsit refugiu în muzică și dans. A devenit apoi călăreață la Hipodromul din Avenue Alma, pe urmă casier

* Probabil împreună cu Pissarro. Într-adevăr, într-o scrisoare a acestuia către fiul său Lucien, se poate citi: « Pleacă și Lautrec la Londra și s-ar putea să luăm același tren. » (17 mai 1892).

ră la Expoziția Universală din 1889, după care a intrat la Moulin Rouge, unde Zidler s-a grăbit să o primească cu multă prietenie.

Lautrec nutrește și el sentimente de prietenie pentru această femeie tânără, bolnăvicioasă, prea sensibilă, cu obrazul stigmatizat de suferință, cu ochi de culoarea peruzelei palide, răătăcită aici în trupa femeilor de la local care au poreclit-o « Jana Nebuna ». Dar ea nu e din lumea lor, e îndrăgostită de tablouri și de cărți, despre care vorbește cu mult gust; gingășia și rafinamentul, cultura — într-un cuvânt « spiritualitatea » ei — o fac să fie aparte de colegele de la Moulin, care, cum era și firesc, nu o pot suferi.

Pentru ea, dansul nu are nimic din acea dezlănțuire carnală, din acele porniri de instinct ce se mișcă în ritm, și care-i aduc Lacomei spurcata ei faimă. Pentru ea, dansul înseamnă spirit; e un limbaj. Lautrec este încântat de figurile subtile pe care le descriu picioarele sale, de toaletele în nuanțe delicate și armonioase (Jane Avril este singura dansatoare de la Moulin care nu poartă lenjerie albă, ci mătase și muselină colorată), în care se împletesc — cu distincție —, negru, verde, violet, albastru deschis sau portocaliu.

Îi face neostenit, portret după portret, vrăjit de fizionomia ei atât de personală, pe care rezerva — să fie oare de mirare? — o face și mai provocatoare, dăruindu-i un farmec « tulburător », pervers, — după unii — sau, cu o anume ciudățenie, cum spune Arthur Symons, un aer de « feciorelnică depravare ». Lautrec o pictează dansînd cu pași solitari, ridicîndu-și gamba într-o parte; o pictează ieșînd de la Moulin Rouge, punîndu-și mănușile sau înfășurîndu-se bine, cu mâinile în buzunar, într-o haină largă. Zăbovește de fiecare dată asupra figurii slăbuțe, gînditoare, de o melancolie puțin cam ciudată, la această femeie pe care unii dintre obișnuiții casei o iau drept morfinomană, alții drept « o englezoaică de familie bună, mai mult sau mai puțin detracată, căreia ai ei, ca să scape de ea, îi asigură o pensie »; Pascal ar fi, se pare, cartea ei de căpătîi.

Jane Avril răspunde din plin prieteniei ce i-o arată Lautrec. Cucerită de talentul artistului, se învoiește cu plăcere să pozeze în atelierul acestuia, unde cîteodată joacă și rolul de stăpîină a casei; de multe ori iese cu

el să mănînce, la prînz sau seara, la faimosul restaurant al lui Moș Lathuile, din avenue Clichy; sau îl întâlnește la Bruant.

Iar fi fost oare pictorul la fel de credincios Janei Avril — în care deslușește mult mai mult decît o dansatoare, una din acele individualități puternice care îi plac atît — dacă ar mai simți aceeași atracție de odinioară pentru cadril? Pe cît se pare, dansurile acestea nu i mai transmit același imbold creator. Și într-adevăr, spectacoalele de la Moulin Rouge, oricît de numeroase și de felurite ar fi, nu mai reprezintă decît arareori, sau aproape niciodată, vîltoarea dansului. Iar dacă mai pictează cadriluri, o face înainte ca orchestra să fi atacat primele măsuri, în timp ce dansatoarele și dansatorii nemișcați unii în fața celorlalți, par să se sfideze. Chiar în clipa de față pictează cei drept două valsetoare înlănțuite, dar mișcarea propriu-zisă a dansului i-a reținut cu mult mai puțin atenția decît personalitatea acestor femei ce oficiază pe altarul zeiței Sapho. « Uită-te la ele cum dansează, ochi în ochi. Chiar dacă s închiși — de atîta plăcere! » — spune pictorul cu încîntare. Cînd i se întîmpla s-o picteze pe La Goulue, n-o mai reține în zborul înspumat al dantelelor, ci la brațul unui nătăflet cu șepcuță, « între două piruete de vals », ori venind împreună cu sora ei în sala de bal și adulmecîndu-și « prada » cu priviri nerușinate și vicioase. De altfel, La Goulue începe să cam pună carne pe ea. Curînd grăsimia o să răpună mișcarea. Mîine va semăna cu sora ei, o fată greoaie, din caleafară de mitocancă, care nu vine la Moulin decît dacă bănuie că ar fi niscăi mușterii. Pe această Jeanne Weber nu o prea îndrăgește nimeni. Cum Zidler a cumpărat pînza în care Lautrec a pictat-o alături de La Goulue și a atîrnat-o lîngă celelalte lucrări ce împodobesc hallul, domnișoarele din cadril se opresc în fața tabloului, hlizindu-se: « Ia te uită ce mai pocitanie! Ditai elefantul! Eu zic că a fost bun cu ea! » Pînă la urmă Zidler a trebuit să se dea bătut și să ia tabloul de pe perete.

Da, fără îndoială, cu Lautrec se întîmplă o prefacere. Ceva în arta — ca și în viața sa — e pe cale să se încheie. Pictează — de parcă ar vrea să tragă o învățătură din studiile făcute timp de trei ani la Moulin — o pînză

mare de 1,20 m pe 1,40 m, în care pune laolaltă, în jurul unei mese de pe promenadă, pe La Macarona, Guibert, Sescau și pe criticul Edouard Dujardin, fondatorul publicației *La Revue Wagnérienne*, personaj cu o statură frumoasă, purtînd monoclu, « păros, bărbos, botos »*; în fund trec Tapié, deșirat, și chiar Lautrec însuși, minuscul, în timp ce La Goulue se piaptănă, deșelată, în fața unei oglinzi; în prim-plan, retezată de marginea pînzei, se detașează o figură de femeie, scăldată într-o puternică lumină verzuie.

Din ce în ce mai dezbărate de orice încărcătură de prisos, compozițiile lui Lautrec — lucrările sale de afișist îi sînt de un neîndoielnic folos, dîndu-i prilej să adîncească mai mult elementele artei sale — ajung la o forță de exprimare neasemuită. Și capătă acea am ploare, caracterul spontan și totodată deosebit de decorativ ce personifică afișul.

Din cînd în cînd, Lautrec se face nevăzut cîteva zile. Unde să fie oare? Prietenii sînt îngrijorați. Nu mai dau de el nici la Moulin Rouge, nici la Bruant și nici nicăieri în altă parte în Montmartre. Atelierul din strada Tourlaque rămîne pustiu iar Bourges nu știe nimic.

Curînd, misterul se destramă și cu toții află că Lautrec părăsește Montmartre, coborînd din Butte ca să se instaleze în împrejurimile gării Saint-Lazare sau ale Operei, în casele de prostituție de pe străzile Joubert și Amboise.

Aici pictează, aici mănîncă, aici doarme.

Lautrec nu este dintre cei care caută scandalul cu lumina, deși în disprețul cel arată față de părerea altora, intră și puțină fanfaronadă: excentricitatea în sensul original al cuvîntului la el nu e decît cochetărie; afișează dorința de a nu se mira niciodată.

« Bordel! Și ce dacă-i bordel! — îl poți auzi exclamînd în fața celor care se indignează *T'est des maisons du bord de l'eau* — Case la marginea apei** ». Doar ne trebuie apă, nu? *Teknika* curățirii de păcate. »

* Thadée Natanson.

Dacă scandalizează pe cineva — și mai ales pe ai săi, care sînt martorii înspăimîntați ai neîncetatei lui decăderi — o face în mare măsură fără să vrea. În această transformare a lui, nimic nu e pus la cale; el alunecă pe panta sa, se supune destinului. Ca și Van Gogh, nu are nici el de ales și, împins de pornirile virilității sale, se duce acolo unde e de ajuns să plătești ca să dobîn-dești. Respins, disprețuit, Lautrec iese în întîmpî-narea femeilor respinse, disprețuite. Gauguin, marele sălbatic, a plecat în Tahiti (unde se și află acum), deter-minat de mai multe pricini, printre care și aceea că acolo te poți bucura, cît mai aproape de starea natu-rală, de o deplină libertate a simțurilor: împrejurimile gării Saint-Lazare și ale pieței Operei sînt pentru Lau-trec la celălalt capăt de lume.

În acești ani, naturalismul a adus la modă femeile de stradă: Huysmans, în 1876, a publicat *Marthe, Povestea unei prostituate*; Edmond de Goncourt, *Fata Elisa*, în 1877; Zola, *Nana*, în 1880; Maupassant, *Casa Tel-lier*, în 1881. La drept vorbind, pictorii s'au dus cam întotdeauna să-și caute modelele în aceste medii, fie că era vorba de Carpaccio sau de Vermeer, de Frans Hals sau de Caravaggio. Fără a mai pomeni de Constantin Guys și de Félicien Rops, amintim doar că Degas a consacrat numeroase monotipuri scenelor din casele de toleranță.* Van Gogh a lucrat și el în casele rău famate; Émile Bernard de asemenea, ca și Raffaelli. Japonezii, la rîndul lor — Utamaro, Haru Nobu, Hoku-sai, Shiunsho — au descris pe larg viața din Yoshi-wara, ritualul ceremonios al « caselor verzi » din Yedo. Nemaisuferind de pe urma deformării impuse de veș-minte, trupul fetelor înflorește sub ochiul pictorului, așa cum arată el în realitate — întocmai ca cel al ta-hitienelor. Deprinse să trăiască goale, aceste femei, spre deosebire de modelele profesioniste, nu pozează. « Modelul este întotdeauna împăiat, constată Lautrec; în vreme ce ele, ele trăiesc. Nu m'aș încumeta să le ofer o sută de centime pentru un pozat, și totuși, Dum-nezeu știe cu cîtă prisosință o merită. Se întind pe

* Aproximativ șaptezeci de asemenea monotipuri au fost distruse, « dintr-un sentiment de pietate » (ca să reluăm expresia anumitor comentatori), de către fratele lui Degas, la moartea artistului.

canapea ca niște animale. . . Ce mai încoace-încolo, sînt atît de fără ifose!»

Fără ifose. De îndată ce se aventurează într-un mediu care nu e deprins cu fizicul său — și riscă acest lucru cît mai rar cu putință — Lautrec uimește, stîrnește înduioșare sau hohote de rîs. Tace, dar asta nu înseamnă că nu suferă. Și încă foarte tare. Într-o seară, la ieșirea dintr-o sală de spectacol, un mojiu, făcînd cu ochiul celorlalți, a atras atenția grupului său asupra pictorului. Zîmbete. Prietenul care-l însoțea pe Lautrec a surprins atunci aprinzîndu-se în pupile o scăpărare de ură; apoi artistul s-a apropiat și ridicînd capul spre nasul individului, a articulat « un scurt citat din generalul Cambronne ».* « Ce pornire semnificativă » — a gîndit pe loc amicul.**

În « casele verzi », Lautrec nu are să se teamă de așa ceva. Deprins cu cele mai năstrușnice fantezii, trăind de cealaltă parte a lumii, unde omul se despoaie de orice ipocrizie ca să se lase în voia celei mai desăvîrșite nerușinări a instinctelor, unde acestea se dezvăluie dintr-o dată, unde tot ce de obicei se ascunde cu mare grijă este aici mărturisit și scos la iveală, faptele astea nu sînt cuprinse de nici un fel de mirare în fața pictorului. O mogîldeață de bărbat, cu o conformație monstruoasă, cu poște nesățioase, ei bine! Și ce-i cu asta? O mogîldeață de bărbat, dar nu mai altfel decît destui alții și fără doar și poate mult mai puțin ciudat decît anumiți maniaci care, după ce ies din penumbra odăilor, o dată ajunși în stradă, își reiau tot aerul lor de oameni normali. Groparii din Hamlet au sondat, mai bine ca oricine altcineva, neantul omului.

Fetele astea nu se miră. Mai mult: stigmatizate, ele au înțelegere pentru cel stigmatizat. Ele nu știu sau puțin le pasă că acest om este urmașul conților de Toulouse, sau un artist la modă. Prea puțin le pasă de rangul social. Titluri, nume, nimic nu are trecere în

* Pierre de Cambronne, general francez, care a comandat la Waterloo una din ultimele poziții ale vechii gărzi. Somat să se predea, se spune că ar fi răspuns cu un singur cuvînt format din cinci litere (*merde*, în limba franceză e o înjurătură foarte obișnuită) cunoscut de atunci drept « vorba lui Cambronne ». (*N. tr.*)

** Această relatare este datorăm lui Francis Bourdain.

aceste locuri de la marginea societății. Aici oamenii sînt goi. Suferința lui Lautrec și suferința lor se întîlnesc, se împletesc, făcînd loc să se țeasă între el și ele puțin din acea duioșie care le lipsește atît, și lui și lor. « Fetele au suflet; buna creștere vine din suflet. Asta mi ajunge! » — spune Lautrec. El e « Domnul Henri », un seducător în stare să mîngîie timp de un ceas o mîină ce a fost lăsată într-o sa.

Femeile astea nu sînt deprinse cu atențiile. În felul lor de viață, ce se scurge ca într-o închisoare, unde totul e pus la punct pînă în cele mai mici amănunte, de o disciplină aproape cazonă, șculatul la orele zece, îngrijirea trupului, micul dejun la orele unsprezece, cină consistentă la orele cinci și jumătate (munca serioasă începe cam pe la orele opt), supeul la două dimineața — ele îndeplinesc rolul cel mai pasiv, cel mai umilitor ce i-a fost hărăzit vreodată unei ființe omenești. Nu sînt decît niște obiecte care-și așteaptă clienții. Obiecte pe care le alegi, de care te folosești, pentru care plătești chirie și pe care le dai înapoi după ce te-ai servit de ele. Obiecte. Vite. — Pentru Lautrec ele sînt iubite.

Fără îndoială că pictorul nu este naiv. Dragostea e altceva. . . Dragostea? . . . Există oare dragoste? Dacă i-ar fi trecut cuiva prin cap să-i pună această întrebare necuviincioasă, Lautrec ar fi retezat printr-o glumă cinică, o indiscreție atît de ucigătoare. Lîngă fete el se bucură măcar de o iluzie, de iluzia acestei afecțiuni după care tînjește, dar de care n-ar recunoaște în ruptul capului că are nevoie.

Și poate că e mai mult decît o iluzie. . .

Adoptat de sihăstrite, se plîmbă în voie, izbind cu « bastonașul » în parchetul odăilor, îngînînd fals cîntec de cuplet marțial, în clădirea din spatele stărilor dormitînde, cu ferestrele de la parter ferecate în lacăte, și pe deasupra și zăbrele. Mănîncă împreună cu fetele de la bordel, prezidînd alături de Madame, stăpîna casei, masa la care fiecare își are locul ei dinainte stabilit după vechime și o anumită ierarhie. Îmbogățește meniurile cu fel de fel de delicatose, pateuri, vinuri fine. (Dar fetele nu au, ca el, știința băuturilor străvechi și cu buchet. « De nimic n-au habar. Să te tăvălești de rîs, nu alta! ») Își amintește de datele aniversărilor

lor și de micile lor sărbători și le aduce daruri. Face partide de cărți cu ele în timpul orelor libere — le-a învățat faraonul —, le ascultă spovedaniile, le ticluiește scrisorile, le consolează pe cele ce plîng, secîndu-le cu sărutări lacrimile care umezesc pleoapele lor obosite. Sînt triste, mereu triste, nu rîd decît la beție; dar Lautrec cunoaște niște cuvinte ce fac să răsară pe buzele lor un zîmbet, în ochi o străfulgerare de fericire copilărească. Știe ce le lipsește și lor, și ce îi lipsește și lui atît de mult, se întrece pe sine în a le oferi acest ceva și al reprimi la rîndul său de la ele: le redă o identitate omenească.

« Uimite dar înduioșate »*, prostituatele se dăruie mîngîierilor, dezmiardărilor lui, cucerite, emoționate de politețea, de delicatețea, de glasul lui, care pentru ele devine dulce, de atențiile și miile de drăgălășenii pe care le scornește pentru ele. Iluzie, da, poate; trebuie să plătești, el se supune regulii, dar totul se petrece ca și cînd ar fi într-o altă lume, o! Jeanne d'Armagnac, chip dispărut, imagine a inaccesibilului!

Lautrec s-a integrat în felul de viață al acestor femei. Pătrunzînd în intimitatea micilor lor taine, a micilor gelozii ce le despart și le stîrnesc una împotriva celeilalte uneori cu atîta furie încît patroana, « marchiza », trebuie să le cheme la ordine: « Ei bine, doamnele mele, unde vă treziți? », Lautrec trăiește din viața lor, îngăduit pretutindeni și clipă de clipă, fiind de față la toaleta și la primenirea lor, intrînd prin odăi, surprinzîndu-le în somnul de dimineață, atunci cînd, fără suliman, obrazurile se pot vedea în nuditatea lor lividă, observînd, cufundat într-un fotoliu, cu ochii întredeschiși, zvîrcolirea lor de fiice ale Lesbosului, bucurîndu-se de această intimitate, complăcîndu-se în această atmosferă îmbibată de *odore di femina***, alintîndu-și prietenele, ghemuindu-se la căldura lor, înconjurîndu-și gîtul cu sînii lor « ca cel mai pufos dintre fulare »***, dezmiardat, primit, răsfățat, gungurind de plăcere.

« Bordel! Și ce dacă-i bordel! Nicăieri nu mă simt mai acasă. »

* Thadée Natanson.

** Parfumul de femeie (în lb. italiană în original. — *N. tr.*).

*** Thadée Natanson.

Cînd deznădejdea îi împovărează sufletul, își întoarce privirea către aceste decăzute, către aceste prostituate, care, ca și el, au «ceva de omorît în viață»* și care-l ascultă atente, drăgăstoase, mîngîietoare.

Lîngă ele și-a descoperit un cămin.

O familie.

Fornăie pe nas; și, dintr-o dată: «În sfîrșit, își bate el joc, am găsit niște fete pe măsura mea.»

Privind, desenînd, pictînd, Lautrec lucrează. Pictează mai ales, și în mai multe rînduri, perechi de prostituate înlănțuite în paturile lor.

Discret, căutînd să redea doar ceea ce este viabil, ceea ce este permanent, veșnic (cuvîntul acesta i-ar așîta, desigur, verva) în animalul om, Lautrec se ferește și se va feri întotdeauna să pomenească meseria modelelor sale. Pictează numai femei; în operele sale, «clientul» nu apare niciodată.

Își execută cîrtoanele sau pînzele fără nici o concesie de orice fel ar fi ea, fără romantism, dar și fără vulgaritate ocolind tot ce e în doi peri, trivialul ca și falsa sensibilitate. În adîncul ființei sale se simte prea legat de această lume pentru a recurge, cum o face, de pildă, Constantin Guys, la anecdotă sau la ochiada complice. E prea lucid ca să învăluie realitatea.

Operează ca un chirurg, ca un clinician. Un clinician ce s'ar simți legat, prin ce are el mai profund, de tumorile pe care le studiază. Cu ochiul său de miop, explorează, analizează, notînd cu o mîină cinstită, necruțătoare, tot ce vede. «O rană interesantă», «o boală frumoasă»: expresii de medic pe care Lautrec ar putea să și le însușească. Redă cu încîntare veștejirea obrazilor, oprindu-se îndelung ca să descrie o piele ce a îndurat multe, niște pleoape grele, o privire stinsă, o fărîmă de tinerețe pe un obraz din cale-afară de sulemenit.

Dar Lautrec nu observă doar partea urîtă a lucrurilor; reține și prospețimea: dincolo de murdărie, deslușește nevinovăția. Cum spunea Berlioz în *Damnațiunea*, aceste prostituate reprezintă «animalismul în toată candoarea lui». Să fie ele oare atît de deosebite de celelalte femei?

Lautrec e convins de contrariul; și o spune, o repetă, vorbește de prietenele lui ca despre niște « burgheze ale dragostei ».

Așa încît lucrările sale nu au decît în al doilea rînd o valoare de document; ele nu constituie de loc niște anale ale prostituției. În primul rînd, sînt opere de artă, dar, în felul lor, și un soi de pledoarii. Lautrec se înverșunează să desprindă aceste fete de meseria lor pentru că înțelege să le picteze exact ca pe niște femei oarecare, să picteze casele în care trăiesc, întocmai ca și cînd ar picta niște locuințe obișnuite.

Societatea a făcut din fetele astea un fel de paria — ca și din el. Lautrec se revoltă împotriva unui asemenea fel de a gîndi. Nu este atît de aspru, atît de veridic, atît de necruțător decît pentru a putea spune mai bine, cu mai multă hotărîre și putere de convingere, că nimeni, în această lume, nu are dreptul să dea la o parte pe nimeni.

În vremea asta, patroana casei din strada Amboise, domnișoara Blanche d'Eg. . . — care are pretenții că se pricepe la artă, posedă pînze de Henner, Boudin și Guillaumin, și chiar propriul portret executat de Trouillebert; casa ei, de altfel, este una dintre acelea în care artiștii vin să-și sărbătorească succesele în serile de vernisaj — îi cere lui Lautrec să-și decoreze salonul cel mare.

Clădirea din strada Amboise este o casă veche din secolul al XVII-lea; ea păstrează frumoasele lambriuri ale epocii lui Ludovic al XV-lea. Lautrec se așterne pe treabă. Ajutat de un pictor de clădiri și de un elev al lui Puvis de Chavannes, el umple spațiile dintre uși și ferestre cu șaisprezece panouri, de peste doi metri înălțime, unde, pe un fond galben deschis, execută în stil rococo flori, frunze, ghirlande și șaisprezece medalioane ovale în care apar figurile « pensionarelor »: Carmen, o blondă « Pompadour », o evreică micuță. . . Lautrec nu și-a părăsit însă lumea din afară. În timp ce lucrează la această decorare, elaborează și un al treilea afiș. Îi fusese comandat de Jehan Sarrazin, un boem ciudat din Butte, care a deschis în strada Martirilor, la numărul 75, o nouă « bombă », *Divanul japonez*.

« Propagator al măslinelor la popoarele septentrionale » (aşa se califică singur), Jehan Sarrazin a rătăcit multă vreme prin Montmartre, din caberete în braserii, cu un ciubăr la subsuoară, oferind amatorilor douăsprezece măslini învelite într-un poem de cinci bani. Apoi, fără să renunţe la ciubăr, şi-a amenajat Divanul: o sală scundă, îngustă, mobilată şi ornată într-o manieră mai mult sau mai puţin japoneză — japonezериile sînt pretutindeni la modă, în pictură, în teatru, în literatură* — cu cîteva mese de biliard vopsite în albastru şi roşu, cu un tavan aurit, cu scaune lăcuite în negru; serviciul este asigurat de femei îmbrăcate în kimono-uri. « Poetul măslinelor » dă dovadă de fantezie în a scorni atracţii. Cu un an în urmă, a dat lovitura angajînd o cîntăreaţă, Yvette Guilbert, care de atunci a contribuit din plin la prosperitatea întreprinderii sale. După un debut mai anevoios, Yvette Guilbert începe să se impună. Silueta sa destul de ciudată începe să fie cunoscută: o femeie prelungă, slabă, fără sîni, « un gît care nu se mai sfîrşeşte », braţe nemăsurate, înmănuşate pînă la umeri, ochi rotunjiţi de machiaj, un nas cîrn şi lătăreţ cît un ceaun, o gură mare de un roşu ţipător, creştînd ca o rană albeaţa macabră a obrazului şi, pe cap, un cozonac din păr roşu. Cu o « voce verde », cîntăreaţa îi zice de la orele zece la unsprezece la Divanul Japonez, în faţa unui public format adeseori din artişti şi literaţi, cîntece de un gust cam aspru, ca de pildă *Fecioarele*, care este foarte aplaudat în fiecare seară:

Ce sont les abricots pas mûrs,
Elles ont peu de charmes, mais ils sont durs.
Pour sûr!
Les Vierges!**

Cu o asemenea personalitate de netăgăduit, nu se putea ca Yvette Guilbert să nu atragă atenţia lui Lautrec. În afişul pentru Divan, pictorul totuşi aproape

* *Madame Chrysanthème*, unul din succesele lui Pierre Loti, datează din 1887.

** Sînt caise încă necoapte / Nu prea au farmec, dar sînt tari / Cei drept, e drept! / Fecioarele!

că o înlătură, mulțumindu-se să o schițeze într-un colț al compoziției sale, în timp ce locul de frunte îl lasă Janei Avril — o simplă spectatoare — și lui Édouard Dujardin.

Remarcabil de echilibrată înăuntrul elementelor sale, această operă este o piesă magistrală. Nu se poate spune același lucru și despre cel de-al patrulea afiș al lui Lautrec, destinat publicității pentru romanul *Regina plăcerilor*, de un prieten de-al său, Victor Joze, și pentru care Bonnard a făcut copertile.

Bruant apelează și el la pictor să-i facă un afiș: a primit tocmai propunerea lui Ducarre, directorul de la Ambassadeurs, pe Champs-Élysées, care i-a oferit cinci mii de franci pe lună ca să se producă pe scena café-concertului său.

Viltoarea care îl scoate pe Lautrec din Montmartre îi cuprinde pe toți. Montmartre a ajuns în culmea celebrității sale, dar această celebritate are drept urmare un soi de izbucnire. Peste tot sînt cerute vedetele care i-au asigurat colinei Butte faima. După « Ambass » Bruant va pleca într-un lung turneu în provincie și în Algeria. Oller, simțind pulsul, înființează chiar în acest an, pe Champs-Élysées, un fel de sucursală a Moulin Rouge-ului, *Le Jardin de Paris*. În fiecare noapte, după ce Moulin își închide porțile, el își conduce aici cu omnibuzul într-o defilare zornăitoare, cu cai la trap și sfichiuri de bici, dansatoarele și pe obișnuiții casei.

Ducarre, « un bătrînel cumsecade fără pic de carte », avînd « aerul unui mesean invitat la nunta unei familii sărace »*, nu e prea darnic cu talentul lui Lautrec. Discută prețul cerut de artist, îi dă bombănind o sumă care nu va acoperi nici măcar cheltuielile de tipar. Aceste samsarlicuri îl irită pe pictor. « Am lucrat pe degeaba, îi scrie lui Bruant. Îmi pare rău că au fost pomenite bunele noastre relații, ca să fiu escrocat. Sper că data viitoare vom fi mai prudenți. »

Lautrec este însă, din păcate, departe de a fi terminat necazurile cu Ducarre. Acesta, văzînd proiectul de afiș, se face că-l acceptă, dar, în ascuns, comandă un alt afiș unui oarecare Lévy. Cînd Bruant află de matrapazlic, se înfurie și declară pe loc că, dacă lucrarea prietenului

său nu va fi lipită pe ziduri, să nu se mai conteze pe el să cînte mai departe. Ducarre încearcă să-l îmbuneze pe « cîntărețul popular ». Afișul domnului Lévy i se pare atît de drăguț! « N-ai decît să-ți împodobești closetul cu el! » — i-o taie Bruant categoric. Ducarre cedează, iar afișul lui Lautrec acoperă curînd zidurile capitalei. Ceea ce la drept vorbind nu prea încîntă pe toată lumea. « Cine ne va scăpa oare de efigiile lui Aristide Bruant? — exclamă un redactor de la *La Vie Parisienne*. Nu mai poți face un pas fără să nu dai nas în nas cu el. Se spune că dl. Bruant este un artist . . . Cum poate atunci să consimtă să dubleze pe pereți becul Auer și tot soiul de reclame țipătoare? Ar trebui să sufere într-o asemenea vecinătate . . . Și de ce ar fi avut nevoie de astfel de mijloace vulgare de reclamă, ca negustorii de biciclete sau de mașini de cusut? » *

Nu mai încape îndoială că plouă cu comenzi. Lautrec, care fără răgaz produce cartoane și pînze, ** nici nu mai poate răsufila. Prin mijlocirea lui Joyant, casa Boussod și Valadon îi lasă în grijă pregătirea a două litografii în culori.

Subestimată multă vreme, slujind mai ales la ilustrarea gazetelor sau în scopuri pur comerciale, litografia, care totuși s-a bucurat de interesul celor mai buni artiști, nu-și recapătă decît foarte încet valoarea sa de mijloc de exprimare de sine stătător. Dar, cîțiva dintre prietenii lui Lautrec, ca de pildă Charles Maurin, Adolphe Albert sau sculptorul Carabin, se ocupă stăruitor de ea. Sfătuit de ei, pictorul se înhamă la această treabă, ațîțat și de ceea ce această artă îi aduce nou.

Truda lui (ca și pentru afișe, Lautrec face tot felul de schițe pe carton pentru aceste litografii) nu întîrzie să-și arate roadele și, în octombrie, casa Boussod și Valadon poate pune în vînzare — la prețul de douăzeci de franci — două admirabile planșe care sînt *La Goulue* și *sora ei*, și *Englezul la Moulin Rouge*.

Această izbîndă, care-l situează de la bun început pe Lautrec în primele rînduri ale înnoitorilor stampeii, îl încurajează să stăruie; se pasionează pentru litografie

* Lautrec a executat, în același an, un al doilea afiș pentru Bruant, cu prilejul trecerii cîntărețului la *Eldorado*.

** În 1892 a pictat vreo 30 de bucăți.

după cum se pasionează pentru afiş. Aşa că se grăbeşte să accepte colaborarea cu editorul André Marty, care are de gînd să publice, începînd din martie 1893, o culegere periodică de planşe, intitulată *Stampa originală* *. Cele două litografii ale lui Lautrec au fost trase la Edward Ancourt, excelentul tipograf din strada Faubourg Saint-Denis, numărul 83. Aici, pictorul l-a îndrăgit pe dată pe unul dintre litografii lui Ancourt, moş Cotelle, care, stăpîn pe toate chiţibuşurile meseriei, l-a ajutat nespus. Ce mai figură şi moş Cotelle ăsta! Printre tipografi e vestit ca înfăţişare, mai ales din pricina bonetei ce-o poartă pe cap: un fel de calotă de feutru, soioasă de unsoarea cu care-şi unge, pasionat, pietrele **.

Încredinţîndu-se litografia pentru coperta *Stampe originale*, Lautrec îşi exprimă public recunoştinţa faţă de bătrînul meseriaş: îl desenează cu mînele cămăşii suflecate, cu ochelarii pe nas, învîrtind roata preseii de mînă, iar alături, Jane Avril — alt omagiu, adus de astă dată dansatoarei, prietenă a artelor — cercetează o probă. Da, pentru Lautrec, Montmartre îşi pierde într-adevăr tot mai mult atracţia. Pictorul îşi poartă paşii pretutindeni prin Paris. Toamna îşi însoţeşte prietenii la Folies Bergère, unde o dansatoare americană, Loïe Fuller, stîrneşte entuziasmul mulţimii. Entuziasm? Puţin zis: americana face ravagii cu dansurile create de ea.

În sala cufundată într-un întuneric desăvîrşit, Loïe Fuller păşeşte pe scenă ca o apariţie aproape fantomatică, învăluită în rochii largi şi vapoase din gaz sau muselină, fremătînd în mişcări unduitoare, în lumina schimbătoare, colorată a reflectoarelor. O evoluţie strălucitoare, aeriană, toată numai piruete, spirale, arabescuri. S-ar spune că e cînd o uriaşă floare de foc, cînd un fluture nesfîrşit, cu aripile bălţate.

* « Spre deosebire de cele precedente, spunea prospectul de lansare, culegerea nu va cuprinde un soi de gravură unică, şi nici gravuri într-o singură culoare. Vor fi reprezentate toate genurile, iar stampele policrome se vor împleti cu stampele sepia, roşu sau negru. » Printre artiştii care şi-au anunţat participarea, o dată cu Lautrec, figurau Anquetin, Émile Bernard, Bonnard, Carabin, Eugène Carrière, Chéret, Maurice Denis, Gauguin, Charles Maurin, Pissarro, Puvis de Chavannes, Raffaelli, Rachou, Odilon Redon, Renoir, Vuillard, Whistler, Willette.

** « La drept vorbind nu continua decît o străveche tradiţie pe care toţi bunii tipografi o folosesc încă. » (Maurice Joyant).

Ca mulți alți artiști, Lautrec este cucerit — « genul Samotrace » *, zice el jubilînd — și se grăbește să execute cîteva cartoane după « nimfa fîntînilor luminoase ». Îi va închina și o litografie: o litografie în negru, dar pe care o va colora cu ajutorul unui tampon de vată, iar fiecare probă o va pudra cu aur **.

Ceva mai tîrziu, un alt spectacol din centrul Parisului îi atrage atenția lui Lautrec: *Baletul lui Papa Chrysanthème*, o fantezie japoneză jucată în noiembrie de *Le Nouveau Cirque*, din strada Saint-Honoré.

Înființat în 1886, de Oller, locul de întîlnire al lumii elegante, *Le Nouveau Cirque* este, după cum afirmă gravul *Jurnal al dezbatărilor*, « a opta minune a lumii ». Cu un an în urmă, acest circ îi inspirase lui Lautrec un carton de o puternică originalitate, *Femeia-clown cu cinci plastroane*. *Baletul lui Papa Chrysanthème* trezește din nou interesul pictorului.

La dorință, printr-un mecanism ingenios, arena noului circ se transformă în piscină. Iar pentru împrejurarea de față piscina a fost presărată cu nuferi și lotuși. Îmitînd rochiile lui Loïe Fuller, dansatoarele, îmbrăcate în țesături transparente și călăuzite de Zîna Lacului, se desfășoară în jocuri de lumini spre a se așeza apoi în jurul lacului, înapoia trestiiilor.

Acest balet îi inspiră lui Lautrec două picturi.

Nu e oare timpul ca pictorul să se gîndească la o mare expoziție?

Are douăzeci și opt de ani și o întreagă operă în urma lui — peste trei sute de picturi, afișe, litografii, ca să nu mai pomenim de nenumăratele desene — care ar umple de mîndrie sau vanitate pe mulți dintre confrății săi. Dar Lautrec e prea obsedat de arta — și de drama sa — ca să-i surîdă vreo glorie deșartă de pe seama lucrărilor sale. Nici prin cap nu-i trece așa ceva, și nu se consideră decît un amator, iar laudele le primește întotdeauna oarecum stînjinit.

Joyant e gata să-i pună la dispoziție galeria sa din bulevardul Montmartre. Cei doi ajung să se învoiască în

* Aluzie la statuia Victoriei din Samothrace. (N. R.).

** Această litografie a fost editată de Marty în 1893.

privința unei expoziții care să se țină la începutul anului 1893, în ianuarie-februarie. În același timp, de parcă ar avea nevoie de o tutelă, Lautrec îl roagă pe Charles Maurin să împartă cu el această cinste.

În localul lui Joyant, Lautrec expune peste treizeci de lucrări, îndeosebi tablourile sale de la Moulin de la Galette și de la Moulin Rouge, afișele și litografiile. Expoziția se bucură de o foarte bună primire. « De multă vreme n-am avut prilejul să întâlnim un artist atât de înzestrat ca dl. de Toulouse-Lautrec, scrie Roger Marx în *Le Rapide* *, iar autoritatea domniei sale ar putea fi rodul unei concordanțe a facultăților sale; vreau să spun, concordanța dintre pătrunderea sa de analist și ascutimea mijloacelor de expresie. Prin observația sa crudă și neiertătoare, el se apropie de Huysmans, de Becque ca și de toți cei care aplică psihologiei exterioare, măștii, datele temperamentale lăuntrice ale fapturii. » În majoritatea lor, criticii împărtășesc această părere. Gustave Geoffroy, pe care Lautrec îl cunoaște bine, de vreme ce amândoi iau parte la restaurantul Drouant din piața Gaillon, la niște dineuri gastronomice **, scrie la rîndul său în *La Justice* ***, că pictorul « se dovedește a fi aproape un expert în a reda izbucnirea individului. . . » Cuvîntul are darul să-l distreze nespus pe Lautrec care, de aici înainte oricînd va avea prilejul va exclama: « Ah! viață! viață! Ah! izbucnirea unei orori savante dintr-un loc de desfătare! »

Dar *Le Temps*, nu prea obișnuit cu gluma, îl laudă astfel pe pictorul din Albi: « Toulouse-Lautrec, prietene, ești prea aspru cu speța noastră și prea cinic . . . Ridici osanale sărăcimii, scoțîndu-i la iveală plăgile. Grozav mai ești, prietene! » ****

Pictorul se poate socoti mulțumit.

O singură părere l-ar putea totuși neliniști cu adevărat: a lui Degas, căruia i-a trimis o « invitație directă ». Și într-o seară, încotoșmănit într-un macferlan, Degas sosește. Zăbovește în fața fiecărei lucrări; îngîna ceva,

* 13 februarie 1893.

** Aceste dineuri a u loc vinerea. Aici se întîlesc oameni ca Monet, Rodin, Raffa Ili, Carabin, Joyant, Clemenceau, Edmond de Goncourt . . .

*** 15 februarie 1893.

**** 4 februarie 1893.

dar nu scoate o singură silabă. Îngrijorat, Lautrec aşteaptă. Acum Degas a dat ocol întregii săli; se năpusteşte pe scara în spirală care duce la subsol. Când e aproape să dispară, de nu i se mai vede decît bustul, se opreşte şi se întoarce: « Uite, Lautrec, se vede că eşti din breaslă! » Lautrec se luminează *.

Acum ar avea desigur multe motive să se bucure. Faima îi creşte neconţinut. Primit mereu bine, figurează în acelaşi timp şi la expoziţia grupului XX, de la Bruxelles, şi la o expoziţie de afişe de la muzeul din Ixelles, ca şi la cel de al doilea Salon al asociaţiei pentru artă de la Anvers. Tineri artiştii străini, ca de pildă belgianul Evenepoel, vin să-i ceară sfatul.

Cum era şi firesc, succesul are şi un revers. Raffaelli i-a atras atenţia cu acrială că, ştii? procedeul ăsta cu tuşe uşoare trase pe carton a fost inventat de el, şi-i aparţine. Pe de altă parte, familia e din ce în ce mai mohorâtă din pricina notorietăţii lui. Şi, în sfîrşit, în ciuda obiceiului care domneşte în cercul Volney, unde fiecare este liber să expună ce vrea, i se refuză de astă dată o lucrare, un portret de femeie, pictat în grădinile

* Aşa povesteşte Joyant. Dar această expresie a lui Degas era mult mai puţin elogioasă decît îşi închipuiau Lautrec şi Joyant — şi după cum se crezuse după aceia. Pentru că de fapt dintre cei doi expozanţi din 1893, în ochii lui Degas marele artist nu era Lautrec, ci Charles Maurin. Un amator, Henry Laurent, mărturisindu-i lui Degas că ar vrea să cumpere nişte Lautrec, acesta l-a întrerupt: « Cumpără Maurin! Lautrec e foarte talentat, dar e un pictor de epocă; va fi Gavarni al timpului său. Pentru mine, doi pictori contează într-adevăr, Ingres şi Maurin. » Încercîndu-se în judecata lui Degas, Henry Laurent a lăsat deoparte pînzele lui Lautrec şi şi-a făcut o colecţie din operele lui Maurin. În anii următori a mai cumpărat alte cîteva sute, biziindu-se mereu pe încuviinţarea lui Degas care, ori de cîte ori îi făcea cîte o vizită, avea mai departe cea mai călduroasă admiraţie pentru tablourile lui Maurin. Arătînd *O femeie care rîde* şi *O femeie în corset*, el spune: « Ar putea fi puse alături de un Rembrandt, şi ar rezista. » De altfel Degas nu a fost întotdeauna prea drăgăstos cu Lautrec. Acest posac a avut pentru cel care era mai tînăr ca el numai cuvinte crude. Poate că era puţin gelos sau puţin nemulţumit, Lautrec împrumutînd mult de la el şi tratînd unele subiecte pe care el le considera pe semne doar ale lui. « Acest domn vrea să poarte un pantalon prea lung pentru el », a spus odată cu răutate Degas. În 1916 îi mărturisea, dezgustat, lui Sylvain Bonmariage, în legătură cu opera lui Lautrec: « Toate astea duhnesc de la o poştă a sifilis. » Păreră cam comică pentru un artist, care a bătut şi el casele de toleranţă şi care, misogin de felul lui, s-a dovedit a fi în lucrările sale, infinit mai puţin « uman » decît Lautrec.

lui moș Forest — o « oroare ». Nu-l va mai vedea nimeni vreodată pe pictor la Volney. Furios, își trimite demisia și se duce să-și ia pînza pe care o transportă cu birja la Le Barc de Boutteville, care îi dă ideea să scrie într-un colțisor: « Refuzat la cercul Volney ». Ceea ce însă Lautrec nu consimte.

Apoi are de furcă chiar și cu poliția. La sfîrșitul anului 1892 se ține o nouă expoziție la Le Barc. Sînt expuse tablourile lui Lautrec, Bonnard, Vuillard, Maurice Denis și Gauguin. Și cum Le Barc expune în vitrină un carton de-al lui Lautrec înfățișînd fete în pat, despre a căror identitate, judecînd după părul lor scurt, nu mai încapă nici o îndoială *, comisarul de cartier îl somează pe negustor să scoată tabloul.

Neajunsurile astea nu-l supără, de fapt, prea tare pe Lautrec, iar succesul îl bucură acum și mai puțin. Pricină: Bourges se însoară și, bineînțeles, cei doi prieteni nu vor mai putea locui împreună.

Întîmplarea îl buimăcește pe pictor. Cît ar fi el de independent, tot are nevoie de un sprijin, de un refugiu în dezordinea zilelor sale, unde să regăsească o anumită ordine — și să-i spunem așa, un loc tihnit. Are nevoie de o stîncă să-și poată trage sufletul în noianul de furtuni din viața sa. Văzîndu-l atît de dezorientat, mama sa se mută la Paris, într-un apartament de pe strada Douai. Nădăjduiește, cine știe? să-și redobîndească copilul, să-l smulgă din viața de desfrîu și abuz — prea mult alcool, prea multe prostituate și chiar prea multă muncă — în care se mistuie.

Dar deși afecțiunea mamei îi e la fel de scumpă ca odinioară, Lautrec cel din 1893 nu mai este făcut să respire aceeași căldură tihnă. Iar dacă mama și fiul se iubesc ca și în trecut, de înțeles nu se mai înțeleg. « Neînțelegeri », « nepotrivire de caracter », « ciocniri »: astfel de cuvinte le vin în minte prietenilor lui Lautrec **. Mama l-ar

* Părul scurt era pe vremea aceea « un semn neîndoielnic de moravuri reprobabile » (Francis Jourdain).

** Acestea sînt propriile cuvinte ale lui Joyant, care a intuit perfect simțămîntele lui Lautrec din acea perioadă. « După moartea lui, scrie el, o tînră femeie încîntătoare și din lumea lui spunea: « Măș fi ocupat eu de Lautrec; cred că l-aș fi salvat mărîtîndu-mă cu el . . . » De ce n-ați făcut-o atunci! exclamă Joyant. Nu era oare destul de celebru? »

vrea așa cum el nu va fi niciodată; iar el n-^{ar} putea îndura nici o dojană, nici o povață: și mai mult ca ieri, îi cere azi mamei sale imposibilul.

Dojeni, povețe, lui Lautrec puțin îi pasă de ele. Succesul îi apare în culori atît de stinse pentru că nimic nu va putea ține loc de ceea ce nu i s-a dat de la început. Preoți, prieteni de-ai familiei, se amestecă și ei din cînd în cînd dojenindu-l. « Pot face orice, fonfăne el pe nas batjocoritor, pentru că mama găzduiește în vechiul nostru turn de la Boussagues * niște călugărițe care au principala menire să se roage pentru ispășirea sufletului meu, urcînd și coborînd în donjonul lor ca niște broaște într-un borcan! » Iar unui preot care stăruie, îi răspunde sarcastic, dar și mai amar: « Eh! părinte, nu-ți mai bate capul, eu îmi sap groapa cu propria mi coadă ». Lautrec și-a însemnat ziua liberă a fiecărei fete din stabilimentele prin care merge. Le primește la atelier, le cîstește cu bunătăți prin restaurante sau cu spectacole de circ. Nu-i așa că se poartă « cum se cuvine », ca niște doamne din lumea bună?

Una din prietenele sale preferate din strada Amboise se numește Mireille. Se sulemenește cam tare și își decolorează părul cu apă oxigenată pînă ce obține nuanța gălbenușului de ou. Într-o zi, vine la atelier cu un buchețel de violete de doi bani.

Și, stîngace, drăguță, dă să mi le ofere — îi povestește el lui Gauzi. Nu este deprins cu asemenea atenții: și e foarte mișcat.

« De unde să bănuie astfel de sentimente delicate la o femeie de calitate asta », mărturisește el.

Nu încapă nici o îndoială, aceste fete sînt într-adevăr singurele care-i pot dărui puțină căldură. Lautrec a pus buchețelul de violete într-un pahar cu apă și îl arată oaspeților, emoționat ca un băiețandru de șaisprezece ani îndrăgostit pentru prima oară.

Lipsit de locuința lui Bourges, se duce din cînd în cînd, destul de des, să prînzească sau să cîneze la mama lui, în apartamentul burghez, tăcut, strălucind de atîta curățenie și mirosind a levănțică, și unde perdelele din tul, neîntinate, dau și mai multă lumină. În rest . . . « O să-mi instalez cortul la bordel », spune Lautrec.

* Mică așezare feudală situată în Hérault.

PARTEA A TREIA

E L E

1893-1897

I. RUE DES MOULINS

« Sous la couverture, on ne sent plus la misère », nous disait magnifiquement une trainée de Marseille. (On y sent quelquefois une autre misère. Mais là n'est pas la question.) *

MONTHERLANT

Ah! viața! viața! . . .

Lautrec o îmbrățișează cu patimă. Activitate, frenezie neîncetată. O nebunie. O sfoară din cîlți cuprinsă de flacără. Și la orice ceas din zi sau din noapte, o ațîtare a sensibilității și a intelectului. O sete nestinsă de a vedea, de a se bucura, de a exista.

De cînd s-a despărțit de Bourges, nu se mai îngrijește de loc. Să fie oare boala aceea care, vicleană, trădătoare, îi stîrnește astfel pofta de viață?

Ce fel de viață cu sufletul la gură! Dar nu, Lautrec le face pe toate de parcă s-ar juca. Unde o mai fi găsind timpul să și lucreze? se întreabă tovarășii lui de plăceri. De unde își mai ia și timpul să se distreze? se întreabă cei ce sînt martori la înfrigurata sa muncă. Luîndu-și prietenii pe nepusă-masă, îl cară de pildă pe Joyant la Londra, sau pe Guibert la Bordeaux, unde cei doi înfrățiți, disprețuind hotelurile, poposesc de-a dreptul la o casă deochiată din strada Pessac. De acum înainte, acestea vor fi obișnuitele pensiuni ale lui Lautrec. La Paris, îl obligă pe Dethomas să locuiască cu el în strada d'Amboise sau în strada Joubert.

Și chiar dacă lucrează mai mult ca oricînd în aceste case — pictează domnișoarele în salon jucînd cărți sau stînd

* « Sub pătură, nu mai simți mizeria », ne spunea cu măreție o tîrîtură din Marsilia. (Uneori simți acolo o altă mizerie. Dar nu despre asta e vorba.)

în așteptarea clienților, așezate pe divan —, asta nu-l împiedică să viziteze și alte locuri. Scos la pensie, Péan a înființat din resurse proprii spitalul Internațional; Lautrec se duce la el — fiind mereu interesat de persoana acestui chirurg care, atunci când «scotocește prin măruntaie», zice el, «parcă ar căuta mărunțiș prin buzunare». Oricum Lautrec are întotdeauna câte un spectacol original să le propună prietenilor săi. «Mergem s-o vedem . . . — Pe cine? — Nici o vorbă!» șoptește el malițios, cu degetul pe buzele lui cărnoase. Și toți îl urmează.

Se țin după el din stradă în stradă, iar în câte un răstimp se întoarce către ei, cu un deget în aer, murmurînd: «Mister!» — și pufnește în rîs. În spatele său, roși de curiozitate, urcă toți de grabă cele cinci etaje ale unei vechi clădiri din strada Douai. Pictorul se oprește gîfîind. «E mai vestită decît președintele Republicii!» — îi asigură el, bătînd la ușa mansardei.

Ușa se învîrte în țîțîni. O femeie fără vîrstă, cu mutra buhăită, îi lasă pe vizitatori să pătrundă într-o încăpere dezgustătoare. Dar cine să fie sărmana asta căreia Lautrec îi aduce bomboane, nenorocita asta care, ca să-și țină zilele, cîntă din gitară și-și pune maimuța să țopăie pe terasele cafenelelor din piața Pigalle? Este La Glu. * Și cine este La Glu? Eh da, o cheamă Victorine Meurent și e fostul model care, cu treizeci de ani în urmă, îi pozase lui Manet pentru *Olympia*.

Lautrec își mai conduce prietenii pe la contele de Lanctourne de Saint-Germain, figură balzaciană, un bătrîn nobil, colecționar de pendule din secolul al XVIII-lea, care, spre a le lăsa să fie admirate, le scoate cu grijă din învelișul de vată în care le ține, apoi le pune la loc la fel de grijuliu.

Lautrec cotcodăcește de plăcere.

O curiozitate aprinsă, nesățioasă. Încîntare. Dorință. Lui Lautrec totul îi aprinde, îi stîrnește dorința. Cîntă cît îl ține gura cu vocea lui falsă:

J'aime les divertissements

*Et les soupers au champagne . . . ***

* Clei. Aici în sens de crampon, scai. (N. tr.)

** Îmi plac distracțiile / Și supeurile cu șampanie . . .

Și cu toată băutura lui peste măsură — se zice că alcoolul omoară pofta de mâncare! — lăcomia lui e la fel de nimicitoare ca și în trecut. Cu toate astea, abuzînd de mîncăruri alese, fine, simte nevoia unei bucătării din ce în ce mai complicate și mai rafinate, ca să-și poată îmboldi cerul gurii cam blazat. Cunoaște toate locurile unde se mănîncă bine la Paris, împreună cu specialitățile lor, și îi face o plăcere nebună să treacă el în fața mașinii de gătit; își face timp să scornească rețete, se delectează comandînd menu-uri, potrivit — și încă cu cît gust! — vinurile cu felurile de mâncare. Gătitul ca și pictura este o artă; iar Lautrec le arată aceeași grijă.

Nu fără bătaie de joc, uneori. După ce a asistat, la Circul Nou, la o partidă de box între un negru și un cangur, îi trece prin cap să-și invite prietenii să mănînce carne de cangur: adică o oaie de Ouessant, pe care o ornamează cu o coadă de vacă, avînd grijă să-i pună și un fel de buzunar în care plasează un șoarece. În schimb, ca să-și împiedice prietenii să bea apă, pune în carafe peștișori roșii.

Lautrec jubilează... Dar cînd mai găsește timp să și doarmă?

La capătul nopților sale, tîrziu, tîrziu de tot, cînd slujbașii orelor mici ale nopții încep să se strecoare pe străzile pustii, Lautrec, după ce a mai dat pe gît un ultim pahar, se hotărăște să se cațare într-o birjă. De multe ori moțăie. Iar cînd ajunge acasă, birjarul își închipuie că ar face bine să-l trezească. Și e vai de el! Smuls din somn, Lautrec, cuprins de furie, îl poștește « să-și vadă de ale lui » și se înfundă iarăși în birjă, unde adoarme la loc. Trăsura staționează; din cînd în cînd, calul lovește cu copita în caldarîm; ceasurile bisericilor bat sferturile și jumătățile de oră; se ivesc zorile. Lautrec mai sforăie puțin, își aruncă apoi o privire spre fațadele clădirilor. Să se ducă acasă? Aș. Hai, dă-i drumul, Cocotte! Am dormit destul! Și îi azvîrle vajnicului vizitiu adresa tipografiei Ancourt.

Sau obișnuit toți să-l vadă pe artist apărînd la primele licăriri cenușii ale dimineții. De multe ori e aici înainte să se deschidă tipografia. După ce a dat pe gît un « păhărel din ăl alb » sau o dușcă de drojdie bătrînă, sau pe amîndouă la un loc, la cafeneaua din colț, intră în atelier, 190

salută în stînga și în dreapta, aruncă o glumă și, suflîndu-și mînele ținutei sale de seară, se cocoată pe un taburet, își șterge sticlele pince-nezului și, cu pălăria pe ceafă, se pleacă peste una din pietrele sale litografice. Începe o nouă lucrare ori retușează o piatră, gata să intre la tipar, adaugă *crachinuri* cu o perie de dinți, pe care o are întotdeauna în buzunar. Cucerit cu totul de arta litografiei și întrezărind de la bun început toate posibilitățile și legile ei, Lautrec se dedică acestei arte cu pasiune, cu gîndul și cu dragoste, urmărindu-și fiecare lucrare în toate fazele, dînd o mîna de ajutor muncitorilor, alegînd hîrtia, cernelurile, supraveghind probele, tirajele, cu mare grijă și pretențios, știind prea bine ce vrea, rupînd probele care nu-i plac, semnînd și numerotînd pe celelalte, și, cînd s-a sfîrșit de tras, ștergînd desenul de pe piatră.

În lunile din urmă ale anului ce s-a scurs, Lautrec s-a împrietenit cu un artist, Henri Gabriel Ibels, mare amator de litografii și el, nelipsit nici el de la cafê, concerte. Sînt parcă făcuți să se înțeleagă. Pe Lautrec îl încîntă toate vorbele de batjocură ale lui Ibels, miile de șiretlicuri la care recurge ca să facă rost de ceva bani. Și tot căznindu-se, lui Ibels i-a venit ideea să încerce, și a izbutit de altfel, să-l convingă pe editorul de muzică, Georges Ondet, să-și illustreze cîntecele cu ajutorul unor artiști adevărați și nu cu desenatori de reclame comerciale. Ondet, care locuiește în clădirea lui Ancourt, nu editează doar lucrările lui Théodore Botrel și Xanroff, ci și pe ale lui Désiré Dihau. Recomandat lui Ondet de către Ibels, Lautrec e cum nu se poate mai fericit să dea frîu liber pasiunii sale pentru litografie, punîndu-și totodată îndemînarea în slujba lui Dihau. Acesta scrisese muzica pentru *Poveștile de demult* ale lui Jean Goudezki. Lautrec, pe care îl încîntă naivitatea acestor romane, ca și « partea lor scîrnăvă », se distrează grozav făcînd copertile pentru unele din ele: *Gura ta, Noapte albă, Pentru tine!* . . . O sută de probe sînt trase înainte și vîndute de către editorul de stampe Kleinmann.

Și așa, Lautrec nu lasă să-i scape nici o ocazie. Face lucrare după lucrare. Independenții dau un banchet, el se grăbește să litografieze menu-ul, creionînd o modistă din cartierul Montmartre în timp ce-și aranjează pălăriile în prăvălie: e vorba de Renée Vert, care curînd cîn

septembrie al aceluiași an 1893) se va mărita cu Adolphe Albert și pentru care Lautrec, ca să se distreze, desenează uneori modele de pălării. *

Fără îndoială menuul acesta e o mică dovadă de recunoștință: secretar al Pictorilor-Gravori, scumpul său Dodo — după cum obișnuiește să-i spună cu afecțiune Lautrec lui Adolphe Albert — s-a făcut luntre și punte ca pictorul să fie invitat, în aprilie, la cea de a cincea expoziție a grupului. Lautrec a expus aici douăsprezece din lucrările sale de grafică. Cifră apreciabilă! Și încă nu e nimic. Elaborînd șapte ilustrații pentru un articol al lui Geffroy, care va apărea în iulie, despre *Plăcerea la Paris: Restaurantele și Café-concertele de pe Champs-Élysées*, Lautrec se ocupă de un album pe care *L'Estampe originale* îl va scoate tot în iulie: o culegere *Café-concertele*, grupînd, prefăcute de către Georges Montorgueil, douăzeci și două de litografii în negru. Lautrec și Ibels și-au împărțit munca.

Ca să o ducă la bun sfîrșit, Lautrec, însoțit de Ibels, se duce la Petit-Casino, la Scala, în bulevardul Strasbourg sau la Ambassadeurs, bătute toate de un public din caleafară de gălăgios, numai și numai ca « să bîrfească ». După ce a lucrat la atelier sau la bordel la vreo pînză (el susține că lucrul la un portret îl odihnește, și dacă e s-o luăm așa, înseamnă că se odihnește foarte mult, pentru că pictează portret după portret, cel al vărului său Louis Pascal înfățișat ca un dandy, apoi cel al unui oarecare domn Boileau stînd la masa unei cafenele, al directorului unei case de publicitate, domnul Delaporte, pe care îl pictează stînd nepăsător la *Jardin de Paris*, face portretul lui Ibels și pe al unei doamne din lumea bună, doamna de Gortzikoff), o pornește spre *café-concerturi*, observînd totul, făcînd crochiuri ale

* Renée Vert a fost adesea confundată cu o altă modistă, domnișoara Le Margouin, cu care Lautrec a întreținut mai tîrziu relații. Văduvă după primul soț, Renée Vert a avut cu acesta un fiu, doctorul Louis Chouquet, pe care am avut norocul să-l întîlnesc. Datorită lui — a avut bunăvoința să-mi împărtășească amintirile și să-mi pună la dispoziție hîrtii de familie și documente — am putut să restabilesc cu exactitate multe amănunte. Prietenia lui Lautrec cu Renée Vert dăinuia de mult. În 1888, modista apare cu Adolphe Albert, La Goulue, Claudon și alții într-o ilustrație a lui Lautrec pentru *Paris illustré* (10 martie): *Bal mascat* și în încercarea pictată pe pînză pe care artistul a schițat-o în prealabil.

dansatoarelor, comicilor, cîntăreților, o desenează pe Paula Brebion, care îi zice și ea cam peltic și schimonosindu-se niște cîntece cazone, pe Edmée Lescot, care se travestește în seviliană ca să interpreteze o habaneră, apoi în englezoaică ca să cînte un *Lingaling* sau în ciobăniță de la munte ca să-i tragă o tiroleză; o desenează pe doamna Abdala, ale cărei strîmbături sînt specialitatea casei și care, de speriat de slabă și de pocită, cîntă uitîndu-se cruciș, scoțînd limba, strîmbîndu-și gura; pe grasul Caudieux, cel cu « pîntece greu cu gîndul doar la el » (« ăsta măcar a molfăit și nu-ți mai caută gîlceavă, cînd îți faci digestia », zice Montorgueil), care stîrnește entuziasmul mulțimilor de la Petit-Casino cu marele său succes:

Une, deux, trois, zut!
 Une, deux, trois, zut!
 Et tintintin,
 Vive le Quartier latin! . . . *

Cu ochii plini de imagini, cu buzunarele doldora de crochiuri, Lautrec rătăcește pe uliți, mergînd din vitrină luminată în vitrină luminată, din porto în gin-vermut (« Astea se beau într-o cinzeacă, jumate gin, jumate vermut. Și nici o grijă, că nu se urcă la cap! Vermutul taie efectul gînului », zice Lautrec), din coniac în absint (« Încă un pahar? — Nu vezi căs beat? — Nu, răspunde Lautrec, pentru că am început și eu să fiu »), de la ultima vitrină luminată, la prima birjă, în care adoarme sforăind, cu buzele băloase, trăgînd un pui de somn de vreun ceas, două, după care smulgîndu-se din visuri, să poruncească birjarului să-l ducă la atelierul Ancourt, iar cînd ajunge acolo, înzdrăvenit de un păhărel, două, or de vreo cumplită « otravă », să fie proaspăt și bine dispus, să facă să-i răsune « cîrligul său de ghetе », să rîdă, să glumească, după care să-și ceară pietrele și, dintr-o trăsătură și cu o neînchipuită siguranță a mîinii și a ochiului, să-i schițeze chipul Edméei Lescot, al lui Caudieux, al doamnei Abdala, al Paulei Brebion, al fiecăruia dintre cei și cele pe care le-a ales ca model

* Unu, doi, trei, zît ! / Unu, doi, trei, zît ! / Zît și tintintin, / Vivat Cartierul latin! . . .

al celor unsprezece planșe. din ciclul *Café-Concert*. De bună seamă, nu-i uită el nici pe Jeane Avril sau pe Bruant. Îl înfățișează chiar și pe Ducarre, directorul de la « Ambass », și-o arată cât se poate de asemănătoare și pe Yvette Guilbert, pe care cu un an în urmă, când a făcut afișul pentru Divanul Japonez, nu prea luase în seamă, dar care acum îl atrage din ce în ce mai mult . . . Dezlănțuirea asta spre litografii nu-l îndepărtează însă nici de la afișe, și nici de la cartoanele sau pânzele sale. Dimpotrivă, folosește orice pretext ca să poată face altele noi. Se adresează dansatoarelor și cântărețelor. Din păcate, trebuie să îndure de multe ori mitocăniile acestor artiste, care nu se găsesc din caleafară de măgulite de portretele lui.

Trăsese nădejde că Loie Fuller îi va comanda un afiș; numai că ea îi preferă pe mediocrii fabricanți de plarde. Dezamăgit, Lautrec nu se mai duce să vadă la Folies Bergère. De altfel, îi plac mai mult « spectacole ceva mai . . . (și când spune asta, mutra pe care o face ține loc de cuvinte, Lautrec schițând cu un gest al ambelor brațe o temelie zdravăn împlintată în pământ, o matahală), el preferă ceva mai puțin . . . (și, cu mâna imită zborul lin al unui vis de bună seamă prea tre-cător*) ». « Genul Samotrache » **, ce mai încoace și ncolo! Pe cât se pare Edmée Lescot i-a refuzat și ea propunerile.

Doar Jane Avril îi arată toată încrederea. În iunie va debuta la *Jardin de Paris* și i-a încredințat afișul.

Le Jardin de Paris a devenit repede unul din locurile cele mai căutate din capitală, zicându-se « La cheful de pomină ». Oller își răsfășă clienții cu atracții dintre cele mai felurite: a pus laolaltă cu café-concert, un ring de dans, un manej de circ, un tir, un bar, tobogane, barăci cu dansatoare din buric și ghicitoare în cărți. Cadrilul face ravagii la Moulin Rouge. Și într-o noapte La Goulue, azvîrlindu-și piciorul pînă la mutrele clienților, nu s-a sfiit să-i zboare de pe cap pălăria prințului de Wales: « Ei, de Wales, dai o șampanie? » Pe sub frunzișuri « luminate a giorno », într-o « atmosferă de petrecere

* Francis Jourdain.

** Aluzie la Victoria din Samothrace, statuie înaripată (305 î.e.n.) (N. R.).

galantă », se plimbă trufașe « cele mai frumoase fete din Paris, escortate de cei ce le întrețin » *.

Lautrec ticluiește pentru Jane Avril un afiș în desăvârșită armonie cu acest local de mare lux. S-ar spune că niciodată pictorul nu a atins o asemenea dezinvoltură. S-ar putea oare închipui o mai strălucitoare japonezărie, ca acest afiș în care dansatoarea cu chip visător poate fi văzută ridicându-și « maldărul de lenjerie » și gamba încorsetată în negru, iar în prim plan, un uriaș arcuș de contrabas, atât de fantastic zămislit de parcă ar fi aievea! Ah! viața! viața! fornăie Lautrec, cu o sclipire de batjocură în ochii lui frumoși.

Pictorul, care nu scapă nici unul din balurile costumate de la *Courrier français* (cu doi ani în urmă, la unul din ultimele, la « balul mistic », s-a deghizat în copil de cor: sutană roșie, stihar alb, calotă de cardinal, un cap de lup în mână în chip de sfiștoc), s-a numărat, de bună seamă, printre cele două sau trei mii de persoane invitate la balul Celor patru arte, din februarie.

Acest bal al elevilor de la Școala de belle-arte e la mare preț prin noutatea lui. Primul, cel din 1892, se ținuse fără complicații. Cel de-al doilea, din anul ăsta, organizat de Jules Roques la Moulin Rouge, a trecut în ochii preținșilor virtuoși cam decoltat, pentru că bomba serii o constituise un lung cortegiu alcătuit din femei pe jumătate goale, modele de atelier, care în mijlocul unui vacarm de tobe mari și mici, erau purtate pe niște litiere, în coșuri de flori sau pe scuturi, zeițe ale Olimpului, sclave supuse, fiice ale epocii de bronz sau prințese ale Orientului, ca această Cleopatră de pildă, regina parăzii, ce purta în loc de orice veșmînt o centură de țechini.

Cinci zile mai târziu, senatorul Bérenger, președintele Ligii pentru combaterea libertinajului pe stradă, depunea o plîngere. Și s-a hotărît deschiderea unei acțiuni judiciare. După întocmirea dosarului, în luna iunie a început procesul.

Lautrec asistă și el la desfășurare. Și dă cu ochii de La Goulue într-un rol destul de neașteptat. În vreme ce un

comisar de poliție avea ironia să declare că a fost martorul unor întâmplări cu mult mai deosebite, petrecute la balul Operei, La Goulue, în schimb, se transformă în Sfânta Nevinovăție și nu se sfiște să spună că a fost scandalizată la culme de toată expoziția asta de cărnuri ce-i profana Moulin Rouge-ul. Lautrec nu va uita această depoziție plină de haz; mai târziu, îi va inspira o litografie: *La Goulue în fața tribunalului*.

Cu tot hazul făcut în jurul acestui proces, la 30 iunie acuzații sînt condamnați la o sută de franci amendă cu suspendare. Procesul aduce mai mult a farsă. Din păcate, sfîrșește prost. La 1 iulie, elevii de la belle-arts se încolonează ca să meargă să-l huiduiască pe Béranger. Brigăzile centrale ale poliției îi atacă. În învîlmășeală, un consumator pașnic este omorît pe terasa cafenelei Harcourt, din piața Sorbonnei. Manifestația ia proporții și se preface în răzmeriță. Cartierul Latin se umple de baricade. În graba mare, guvernul cheamă regimentele din provincie. Abia la 6 iulie se statornicește iarăși liniștea. Și de ce toate violențele astea? Climatul epocii le explică, de bună seamă, într-o măsură. Anarhia dezlănțuie teroarea. În 1892, la Paris, prin case, restaurante, cazărmi, la sediul social al companiei de mine din Carmaux, ai cărei muncitori sînt de multă vreme în grevă, au explodat mai multe bombe. Ravachol a fost ghilotinat. În ziarele lor, anarhiștii atacă cu și mai multă furie regimul. Aceiași anarhiști îl ridică în slăvi pe Lautrec, luîndu-l aproape drept unul de-ai lor. «Lautrec ăsta zic și eu că are tupeu, mii de draci, scrie *Le père Peinard* *: la el nici desenul, nici culoarea nu fac nazuri. Alb, negru, roșu în pete mari și în forme simplificate, astai marca lui. Nici că mai există un altul care să se priceapă ca el să prindă mutrele capitaliștilor ramoliți, așezați pe la mese, cu tîrfele cu păr vopsit alături, lingîndu-i pe bot ca să se umfle-n pene. Pe *La Goulue*, *Regina plăcerilor*, *Divanul japonez* și în două rînduri pe un cîrciumar cu numele Bruant, astai cam tot ce a încropit Lautrec în materie de afiș — dar ce lucru grozav, plin de nerușinare, de voință și de șiretenie și prin care le arde una peste fleancă libidinoșilor care n-ar vrea să ciugulească decît carne fragedă! »

* 30 aprilie 1893.

Lautrec, care nu poate suferi discuțiile despre politică (e totuși monarhist și e de părere că monarhia e un mijloc de « a reduce puterea pe care funcționarii o au asupra vieții de fiecare zi a cetățenilor »), trăiește printre artiști și intelectuali, dintre care mulți nuși ascund de loc aplecarea către teoriile anarhiste. Teoriile astea fac și ele parte dintr-o anumită mentalitate a vremii; mințile evolute le apără; snobii fac caz de ele. Or, tocmai acum, Lautrec leagă prețioase prietenii într-un cerc de oameni de litere cu păreri cutezătoare, adesea mai mult sau mai puțin anarhiste: cercul de la *Revue blanche*, înființat cu doi ani în urmă de către frații Natanson, în strada Martirilor.

Pe dată Lautrec se și simte aici la largul său. Polonezi de origine, frații Natanson, Alexandre și Thadée, și-au impus numele în fața întregului Paris al literelor și teatrului. De o aleasă prestanță, risipind ideile ca și banii, îndreptându-se instinctiv către cei ce vin cu ceva nou, dibuind, cu un simț aproape desăvârșit, tot ceea ce se ivea mai caracteristic în acest sfârșit de veac, ei îl susțin pe Mallarmé, pe Ibsen și pe acei tineri pictori Bonnard, Vuillard, Roussel, Maurice Denis, Vallotton, care și spun Nabis*; în februarie, *La Revue blanche* publică un articol plin de laude la adresa expoziției lui Lautrec de la Boussod și Valadon.

Thadée, mai ales, are o personalitate ce s-a impus. Un bărbat zdravăn, înalt, foarte priceput în ale mîncării și lacom, capabil să consume cît zece, ar merita — pentru gustul ce-l are pentru lux, pentru generozitatea și felul său cheltuitor de a fi, ce se potriveau atît de bine cu

* *Les Nabis* — în ebraică *nabis* înseamnă « Profeti » — grup din care făceau parte Sérusier, Bonnard, Ibels, Ranson, Maurice Denis, Vuillard, Roussel, Verkéde, Vallotton și sculptorii Lacombe și Maillol. Au avut cîteva expoziții la localul revistei « *La Revue blanche* », frecventată de Toulouse-Lautrec, de care s-au apropiat. Doctrina lor se rezuma la teoria a două deformări, după teoreticianul grupului, Maurice Denis: deformarea obiectivă, care se sprijinea pe o concepție pur estetică și decorativă, pe principii tehnice de colorare și compoziție, și pe deformarea subiectivă, care se baza pe senzația personală a artistului. Au suferit numeroase influențe: ale lui Gauguin, Cézanne, Degas, Puvis de Chavannes, Odilon Redon, ale picturii populare și stampelor japoneze. Japonezilor le datorează arabescurile de care e legat acel stil floral, care va fi celebru în Europa în jurul anilor 1900, cunoscut sub denumirea de *Art nouveau*, *Jugendstil*, *Modern Style*. (N. R.)

zburdălnicia și entuziasmul său — să fie poreclit Magnificul. Om de afaceri activ, el este totodată și un estet priceput, slujit de o inteligență ascuțită, care, la drept vorbind, se cam lasă pradă visării și utopiilor. E un subtil, dar și un impulsiv, profund, dar și ușuratic. Iar dacă se pot vedea la el unele manifestări copilărești, deslușești în ele și ceva ce aduce a geniu: atîta doar că e un geniu ce nu cunoaște opreliști și care ades rătăcește prin nori; la uriașul ăsta cu o imaginație clocotitoare, intuiția atîrnă mai greu decît rațiunea. S-a însurat cu o fată foarte tînără: (în ziua nunții ea avea cincisprezece ani și trei luni), de o încîntătoare frumusețe, cuceritoare, și care făcea parte, într-un fel, din visurile lui. Această Misia, care avea printre străbunii ei un prinț rus și un talentat muzician belgian, dă dovadă de o fantezie deloc mai prejos decît a lui Lautrec (care o și iubește în taină). Pianistă de virtuozitate, ea nu trăiește decît într-o lume ireală și nu cunoaște altă lege decît propriu-i capriciu. Pentru căsătorie a cheltuit dintr-o dată, numai pentru rufărie — « un trusou de zîină » — cei trei sute de mii de franci, aur ai zestrei sale *.

Adoptat fără zăbavă și răsfățat de cei din familia Natanson ca și de prietenii lor, Lautrec care, bineînțeles, va colabora la *Revue blanche* (ii cere de îndată Misiei să-i pozeze pentru coperta unui cîntec al lui Dihau, *Înțelepciune*), se va împrieteni cu cîțiva scriitori din redacție, mai ales cu unul de fel de prin părțile Franc-Comptoisului, căruia accentul îi trădează sorgintea rustică, Tristan Bernard; tăinuindu-și sensibilitatea sub masca unui surîs răutăcios, de o sceptică tandrețe și cu un umor blajin, Tristan Bernard se dă în vînt după o mîncare bună și un vin de soi, fluturîndu-și agale, pentru plăcerea « unei vorbe de duh » sau a unei mîncări alese, barba sa mare și neagră, o barbă de « mag asirian »; tot aici îl cunoaște și pe Romain Coolus.

Ca și Thadée Natanson, Coolus — cu barbișonul lui de mușchetar, cu fruntea mare și ochii negri, catifelati — are cu patru ani mai mult decît Lautrec. Nui om să-și

* Această sumă considerabilă echivalează cu peste cincizeci de milioane de franci în banii noștri (1958 — *N. tr.*). În *Memoriile* ei, Misia a dat ea însăși aceste precizări. Suma a fost vărsată casei Watrugant, din Bruxelles.

apere mai mult ca el independența. Dar Lautrec îl vrăjește. Lingușitor și pretențios, un despot plin de atenții și dezmierdări, Lautrec a făcut repede din el creatura sa supusă. Îi dă numele de Colette. Și Colette trebuie să-l urmeze pretutindeni, chiar și prin casele de toleranță. De vreme ce el poate picta aici, nu vede de ce Colette n-ar putea și el să scrie în același loc. « Ne simțim bine aici », recunoaște el. Și argumentează: « E singurul loc unde oamenii mai știu cum trebuie lustruiți pantofii ». Îi recomandă prietenele: « Asta-i Paulette. Nostimă, ce zici? . . . Ne iubim . . . Stai! Sîinii! Să știi că nici nu i-am atins . . . Și ce ai de zis de umerii ăștia? Dar tai (stai), ce dracu'! Să știi că ne iubim. Nu rîde . . . Ne iubim . . . Iar coapsele astea nu-i așa că s'ale unei micuțe împărătese? Trebuie s-o iubești . . . Trebuie . . . nu-i așa? » De acum înainte Coolus își va avea la domnișoarele astea masa lui de lucru, așa cum Lautrec își are șevaletul lui.

Coolus e nebun după teatru. Îi pare rău că Lautrec nu merge și el mai des, convins că artistul ar putea găsi aici o mulțime de subiecte interesante pentru creionul sau penelul său. Destul de îndărătnic la început, Lautrec se lasă pînă la urmă convins. De altfel, peste vară puține cafê-concerturi rămîn deschise. În septembrie, o dată cu reluarea *Femeilor savante*, pictorul se instalează într-un fotoliu la Comedia Franceză.

Și nu se va plictisi prea curînd de sălile de teatru. Întocmai ca și balurile, circurile (la pictat de curînd pe clovnul Boum-Boum, cu purcelușul său), cafê-concerturile, teatrele îl cuceresc definitiv. Dar și aici ca pretutindeni pe unde trece, el caută spectacolul nu numai pe scenă. Comedia Franceză i se pare o mină nesecată. Nu se mai satură să guste atmosfera puțin prăfuită, prețuiește ținuta demnă a ușierilor cu bonețică, dicțiunea exagerat de accentuată a societarelor, aerul de reculegere al străvechilor abonați, ca și culoarea roșu-închis a fotoliilor. Se așterne pe dată să litografieze cîteva scene, cîteva actori, pe Leloir și pe Moreno în *Femeile savante*, pe Bartet și Mounet-Sully în *Antigona*. Nimic nu-l mai oprește acum să meargă dintr-o sală de spectacol în alta, de la Comedia Franceză la Variétés, de la Teatrul Liber la Renaissancé. Punînd la punct în același timp trei afișe: unul pentru Caudieux, altul pentru Bruant (*Aristide Bruant în cabaretul său*), un

al treilea ca să anunțe apariția unui foileton, *La picioarele eșafodului*, care va apare în *Le Matin*, el realizează, după subiecte de teatru, litografie după litografie.

În noiembrie se învoiește să illustreze programul piesei *Un faliment* de Bjoernstjerne Bjoernson, la Teatrul Liber al lui Antoine. În același timp, Georges Darien, autorul lucrărilor *Jos cu inimile* și *Biribi*, scoate cu ajutorul lui Ibels și avînd colaborarea lui Anquetin, a lui Vuillard și a lui Willette, un săptămînal ilustrat, *L'Escarmouche*. Lautrec îi propune o serie de litografii despre spectacoarele la ordinea zilei. Vor apare douăsprezece, înainte ca acest atît de nesigur periodic să dispară, în ianuarie. Într-una din aceste litografii, Lautrec, revenind la Moulin Rouge, își așază plin de ironie tatăl în fața unei mese, adăugînd drept legendă: « Åsta-i bărbat, nu glumă! » — « Tata n-a chefuit niciodată, decît cu cafea cu lapte », comentează el cu obrăznicie.

Luînd de la Goya acel « Am văzut asta » din *Dezastrele războiului*, Lautrec l-a plasat în chip de epigraf al litografiilor sale de la *L'Escarmouche*.

Strigătul lui Goya era un strigăt de groază. Strigătul lui Lautrec va fi oare unul de triumf?

« . . . Viața e totuși aproape minunată », exclama odinioară « amicul » Vincent, din adîncul mizeriei și al neliniștilor sale, în beția creației sale nestăvilite *.

La Bruxelles, Octave Maus a dizolvat Societatea celor XX, ca s-o înlocuiască cu o altă grupare și mai eliberată de legăturile cu trecutul și mai îndrăzneată: Estetica liberă.

Prima expoziție are loc la începutul anului 1894. Maus invită la vernisaj mai mulți artiști și scriitori francezi. Lautrec, care a trimis anul ăsta doar afișe și litografii,

* Opera lui Lautrec cuprinde, în acest an 1893, cam cincizeci de picturi (dintre care nu mai puțin de douăzeci închinată caselor de toleranță), aproape patruzeci de litografii și patru afișe. Din litografiile pentru *L'Escarmouche*, se pot cita: *Domnișoara Lender* și *Brasseur la Variétés*, *Domnișoara Lender* și *Baronul*, *Repetiția generală la Folies Bergère* (Emilienne d'Alençon și Mariquita), *Sarah Bernhardt în « Fedra »*, *La Moulin Rouge: Uniunea francorusă* (revistă de sfîrșit de an), *Antoine în « Neliniștea »*, *Doamna Caron în « Faust »*. Acestea trei din urmă au apărut în ianuarie 1894.

este, cum era și firesc, printre cei ce fac această călătorie. Folosește prilejul ca să le arate prietenilor cei însoțesc tablourile care îi plac lui mai mult la Musée Royal, toate pânzele acelea de Van Eyck și Cranach, Frans Hals, Memling și Quentin Metsys. Tiran ca de obicei, le cere celorlalți să nu vadă decît ceea ce vrea el să fie văzut și abia la sfîrșitul unei lungi vizite, în timpul căreia s-a stat nespus de mult în fața *Uciderii pruncilor*, al lui Breughel, sau în fața vreunui *Adam și Eva* din veacul al XV-lea, încuviințează răbdătoarelor sale vic-time o favoare: « Și acum, domnilor, înainte de plecare, dacă doriți, puteți arunca o privire, dar în treacăt, și fără să zăboviți prea mult, și asupra lui Jordaens ». În ochii lui, doar cîteva tablouri au valoare, dar o valoare neprețuită. E în stare să stea un ceas încheiat, « cu bărbia sprijinită de muchia simezei »*, în fața portretului doctorului Johann Schoner al lui Cranach, fără ca această contemplare să-l obosească. « E ceva măreț! exclamă el. La fel de frumos ca un panou de trăsură! »

Orașul vechi, împrejurimile catedralei Sainte-Gudule, ulicioarele romantice le iubește cu aceeași patimă și face nesfîrșite plimbări în landou, înainte să se ducă să încerce specialitățile cutărui sau cutărui restaurant cu faimă, *La pulpa de miel*, sau *Steaua*, ori să facă o vizită unui explorator ros de cine știe ce boală misterioasă pe un pat de spital, cu fața galbenă, galbenă, — ah! ce galben extraordinar!

Vieții acesteia, acestui calvar, i-a smuls totuși cît a putut de mult. « Viața e frumoasă! » spune el mereu. Dacă unii dintre cei din preajmă, cum e Tapié, ori Joyant, sau Gauzi, sau atît de rafinatul Thadée Natanson, nu se lasă duși de nas și știu să ghicească cît regret sau amărăciune se ascund sub neastîmpărul, nebuniile sau rîsul nepotolit al lui Lautrec, cîți alții însă nu se lasă amăgiți de verva lui îndrăcită. Ce om fericit ar putea arăta mai fericit ca el? Răspindește în jurul lipsa de griji și veselie. Tovarăș mai bun nici că ți-ai putea dori! Nu numai că i se iartă totul, i se îndură gesturile necugetate și toate scornelile, dar sînt chiar căutate; de cum ai prilejul să te afli în preajma lui,

nu te mai poți lipsi de el; rîzi de rîsul lui, te molipsești de foamea și de setea lui.

Dacă îl vezi în vreo ospătărie din Bruxelles, minuscule de pofta de mîncare a unei prea corpulente doamne belgiene, care singură la o masă, cu o colecție de pahare dinainte, face prăpăd prin farfuriile cu morun și becațe cu șampanie, ori dacă îl vezi luîndu-se la harță cu vameșii la graniță, ca să-l lase să ia cu el « un transport de Skydam sau de bere belgiană »*, sau dacă îl auzi spunînd, ieșind dintr-o ceată de parizieni: « În simfonia de mirosuri omenеști, parfumul acrișor de buric face cît un trianguлу într-o orchestră — și eu mă pricep ceva! », dacă îl vezi, nimicit de privirile celor din jur, punîndu-se « în poziția de ciuf », precum păsările momite de nai: cu ghearele scoase, sau îl zărești cărînd cu furie bastoane în capul unui gazetar care, în glumă, și-a îngăduit, luîndu-l pe după umeri, să-l ridice în aer, dacă îl auzi povestindu-și ultima descoperire: « Știți ce-am descoperit în strada Lepic? Nemaiauzit! Pe peretele unei vespasiene, un nenorocit a scris chinuit cuvintele astea: *Nevasta mă insultă, mă sgîrie* (cu s), *mă înseală* (tot cu s) și apoi, curgător, fără nici o greșeală: *cu cît mă face să sufăr mai mult, cu atît o iubesc mai tare*. Nu-i așa că-i frumos? Nu-i așa că-i nostim? . . . », dacă îl vezi atît de vioi, spontan, fantast, cu mintea mereu la pîndă, cu ochiul mereu gata să vadă, cu riposta vie, plin de viață, vibrînd în toate sensurile, neobosit și firesc, nu ți-ai putea închipui că în frenezia sa poate fi altceva decît bucurie de viață.

Nu ți-ai putea închipui că această exaltare este și beția de a-și înfrunta destinul — că acest dans frenetic e un balet al morții în care dansatoarele cadrilurilor, stelele de la café-concert, actorii, clovnii și prostituatele, toți bărbații și toate femeile, ale căror trăsături le iscodește cu ardoare, cu o violență fără îndurare și pe care pare că le ia cu sine în hora lui drăcească, nu sînt decît niște figuranți.

Într-o seară, Natansonii l-au poftit, împreună cu niște prieteni, la un dineu, urmat de o raită prin « bombe ». În seara aceea, contrar obiceiului, Lautrec nu vorbea

* Joyant.

de loc și nu bea. Thadée Natanson îl scruta pe posac; întrebându-se ce tristețe pornită din adîncurile sufletului l-ar putea apăsa atît. În noaptea aceea de iarnă, cu iz de primăvară, familia Natanson și prietenii lor s-au purtat din cîrciumă în cîrciumă, fără să izbutască să descrețească fruntea pictorului, « îngrozitor de melancolic ». A venit totuși și timpul să se despartă. Se iveau zorile, zori înțepătoare. Lautrec, jucîndu-se cu bastonul, se bălăbănea pe marginea trotuarului, șovăind încotro s-o pornească; ca și cînd într-adevăr n-ar fi știut unde să-și poarte pașii. Necăjit, neliniștit, Thadée Natanson dorea în sinea lui ca pictorul să se ducă la o casă de toleranță și lîngă femeile acelea, să uite de chinul cel apăsa. Atunci, o femeie din grupul lor a stăruit ca Lautrec să vină, a doua zi, să ia masa la ea, unde — îi dădea ea asigurări — îl va aștepta o surpriză, și n-a vrut să plece de acolo pînă nu i-a smuls făgăduiala că va veni.

« Ce vreți? » a explicat ea mai tîrziu familiei Natanson, l-am văzut atît de trist, atît de îngrozitor de trist, că mi-a fost frică să-l las acolo singur... Am simțit că trebuie să-i ofer cu orice preț un motiv ca să reziste pînă a doua zi la prînz. »

Case de toleranță, tihnite refugii! Brațe maternelne, brațe de iubite unde te poți vindeca de chinul de a trăi!

Dar chiar și acolo, Lautrec cunoaște dezamăgiri. Mi-reille, fata din strada Amboise, care-i adusese într-o zi un buchețel de violete, n-a vrut să-l asculte: înșelată de domnii ce se îndeletnicesc cu negoțul de carne vie, ea crede că într-adevăr, după doi sau trei ani de ședere în Argentina, se va îmbogăți; așa că se îmbarcă pentru Buenos Aires. « Nici una din cele care pleacă așa nu se mai întoarce », spune Lautrec posomorît. Deodată, nu vrea să mai calce prin strada Amboise. Cum s-a deschis de curînd o casă nouă și foarte luxoasă, în strada Moulin la numărul 24*, în apropierea Bibliotecii naționale, se stabilește acolo.

Casa asta care, deschisă de curînd, cunoaște o faimă internațională, oferă obișnuiților ei toate comodi-

* Astăzi numărul 6. Mobilierul acestei case a fost vîndut la licitație publică la 30 octombrie 1946, « ca urmare a încetării negoțului ».

tățile, cele mai rafinate, ca și cele mai excentrice. Chiar și femeile, mai ales străinele bogate, nu se sfîsc să viziteze saloanele și odăile somptuos amenajate. Paturi sculptate, cu spătare împletite în trestie, paturi cu baldachin, paturi în stil gotic, în stil Ludovic al XIII-lea, Ludovic al XV-lea sau Ludovic al XVI-lea se înșiră în mijlocul unor camere din caleafară de îndobite, încărcate cu bibelouri, statuete, cariatide, sfîșnice cizelate, pereți tapisați cu mătase, cu tapete, lambriuri sau oglinzi. Unul din aceste paturi, patul de lemn de mahon al Paivei, pe tăblia căruia este sculptată o femeie prelungă, goală, este așezat într-o odaie al cărui tavan e alcătuit dintr-o oglindă uriașă, ce și alătură reflexele jocului nesfîrșit de imagini ce lărau oglinzile de pe lături. Un pat în stilul celui de al Doilea Imperiu, în formă de melc marin, tronează deasupra unui parchet sculptat ce imită unduirea mării. De vreme ce există o cameră ducală, există cu siguranță și una chineză. Cît despre salonul cel mare, de inspirație maură, el amintește, așa străpuns de uși boltite și bogat ornamentate cum este, interiorul unei moschei.

Lautrec se obișnuiește curînd în acest stabiliment. Doamna Baron și fiica sa Paulette, domnișoara Popo pe care o dă drept sora sa, Marcelle, Rolande, domnișoara Pois-Vert, care și-a luat numele de la stampele lui Utamaro (pînă și aici arta japoneză e la modă), Lucie Bellenger, Elsa Vieneza — o austriacă delicată cu tenul ca laptele — vor fi de aici înainte modelele artistului și alinarea lui.

Copil răsfățat al acestor doamne, el tronează în casă așa cum tronase și în strada Amboise. Oriunde s-ar afla, la masă, în salon, prin camere, pretutindeni se simte ca acasă. Îndărătul obloanelor lăsate, Lautrec devine domnul Henri, Pictorul, sau Cafetiera — prințul unei adunări de femei. « Le face pe lacome să mănînce și mai mult, pe bețive să bea și mai zdravăn, pe cele vesele să rîdă și mai cu poftă. » De fiecare dată cînd vine aici, are brațele încărcate de uriașe buchete, cu care cele ce le primesc, cuprinse de o fericire copilărească, se grăbesc să și împodobească odăile. Îi face plăcere bucuria lor, la fel de mult sau poate mai mult decît îi plac grija, atențiile pe care acest roi de femei

i le arată. Din punct de vedere sexual femeile astea îl răsfată, fac mai mult decît să-i potolească nesațul; îi arată duioşie, « o trufanda ce nu poate fi cumpărată ». « Duminica, spune el, femeile mă joacă la zaruri ». În ceasurile libere, le pune pianul mecanic, ca să danseze între ele: îmbrăcate în vălurile lor vapoaze, nu sînt ele oare la fel de frumoase ca şi Graţiile din *Primăvara* lui Botticelli?

Cu o lăcomie senzuală mereu vie, Lautrec se hrăneşte din nuditate. Pentru el, dragostea e simplitate. Dacă există un om fără complexe, acela e « Micul Priap »*. Odată luată hotărîrea de a nu se mai mira de nimic, se laudă, afişează un aer de om fără nici o prejudecată, neaflînd satisfacţie mai mare decît să ajungă prin dezmaţ să le facă să roşescă pe aceste semi-amante, iar, pe de altă parte, să le antreneze, prin manevre complicate, să calce regulamentul ce le opreşte să facă altceva « decît se cade ».

Dar în ciuda acestor lăudăroşenii, Lautrec, fără să pară, se minunează totuşi de foarte multe lucruri. E mai mult un candid decît un priceput. Da! un candid: în desfrîu, păstrează totuşi o anumită puritate; e dintre fiinţele acelea pe care nimic nu le întinează — şi descoperă nu fără o veselie în care se exprimă, de fapt, un soi de răzbunare, pînă unde poate merge depravarea omului. Totul îl interesează în dragoste, pe acest tărîm pe care nu a vînat decît ca braconier. Totul! Parfumul dragostei îl ameteşte. Îi umple viaţa. Perversităţile îl captivează, îi stîrnesc entuziasmul. Ce imaginaţie! Cîta monstruozitate! Cine poate deci judeca, osîndi ori proscie, doar după simpla aparenţă a unui trup hidos?

Cu încîntare sau cu gravitate, mînuieşte biciul, gîrbaşul, uneltele de supliciu din camera de tortură, unde se înalţă o cruce şi un stîlp al infamiei. Casă desăvîrşită, cea mai deocheată casă din strada Moulines, ea oferă amatorilor fete travestite în mirese, în călugăriţe, în doici, fără să piardă din vedere nelipsita negresă. Cutare domn bine — povesteşte Lautrec, vorbind peltic şi jubilînd — vine în fiecare săptămînă » să încerce

* *Priap* — zeul grădinilor, al viilor şi al procreaţiei, Fiul lui Dionisos şi al Afroditei, reprezintă virilitatea. (N. R.).

pălării pentru păpuși.» Una din pensionare ține loc de vânzătoare: «Această mică pălărie.— spune ea, umflînd panglicile minuscule, — această mică pălărie vă vine de minune, doamnă!»; și cochetei «îi curg balele de plăcere».* Un altul... Coborîrile în infern sînt, pentru Lautrec, izbăviri. Rîde, și cîntă în gura mare :

Je suis le fils de Coralie,
De Coralie et compagnie...**

Lautrec face portretele prietenelor lui, ale Marcellei, Rolandei, Gabriellei, Tatuetei, douăzeci de scene din viața intimă a acestei lumi peste care lumea a aruncat un vâl.

Gesturi eterne! Femeia care își potrivește jartiera, să fie oare o ducesă, ori vreo pensionară de lupanar? Iar cele două femei ce se îmbrățișează fac parte din înalta societate, sau din cealaltă? Orice e cu putință. Și capul și pajura. Înapoia ușilor zăvorîte, casa verde renaște într-o tihnă burgheză, la un fel de viață «cvasi familială»*** Vergile și cravașele din sala de tortură sînt rînduite la locul lor; rochia de călugăriță sau de fetiță cu fusta scurtă, de asemenea; omul de la spălatul rufelor, cu obrazul lui plin de bube supurînde, îi predă portăresei balotul de rufe; femeile fredonează romane sentimentale sau scriu «iubitului».

Viața asta, potolită și monotonă, o descrie Lautrec. Cîteodată mai alunecă spre vreo pantă scrișnitoare. Nimerind într-o casă de ultima teapă, pictează un tablou îngrozitor, *Domnul, Doamna și cățelul lor*, o lucrare necruțătoare, în care perechea de patroni, cu figuri de broaște holbate, pare întruchiparea bestialității însăși. Sau le pictează pe fete, cu cămășile suflecate, stînd la coadă pentru vizita medicală.

Altă dată pictează o scenă cam în doi peri (*În susul scării de pe strada Moulines: Urcă cineva!*), ori pur și simplu scene stigmatizate de dezmaț.**** Dar în mare

* Povestită de Thadée Natanson.

** Sînt fiul Coraliei / Coraliei și al companiei...

*** Joyant.

**** Există într-adevăr cîteva lucrări de ale lui Lautrec, destul de puține în realitate — aflînduse mai ales prin colecții particulare — care ar putea fi cam greu expuse.

parte nu se poate ști care dintre medii i-a furnizat modelele lui Lautrec.

Pe femeile astea le observă în somn, cercetându-le chipul când trist, când luminat de cine știe ce vis din îndepărtata și pierdută lor copilărie. Voi fete ce arătați încă adolescente, ori voi femei gata ofilite, cu pleoapele și gura vinete și cărnurile lăsate, cu câtă dragoste vă privește Lautrec! Nui sînteți voi oare surori, și la urma urmei, « cineși poate alege viața »?

Folosind tonuri calde și blînde, violaceu, rozpal, roșustins, Lautrec a început să lucreze la o mare compoziție în care va pune laolaltă tot ce a văzut : pictează salonul din strada Moulins, cu divanul său cît toate zilele, le pictează pe femeile care așteaptă . . . În încăperea asta în care țîșnesc niște coloane canelate, ai zice că femeile aflate parcă în cine știe ce palat din basme, au încremenit sub puterea vreunui vrăjitor, în pofida scurgerii vremii.

Îndrăzneala lui Lautrec n-are margini. Nici prin cap nu i-a trecut vreodată să facă un mister din aceea că bate locurile astea. Ba acum o arată chiar fățiș. Dacăi cere cineva adresa, o dă pe cea din strada Moulins. E lesne de găsit : casa e « numerotată vizibil ». La o serată de gală, de la Operă, nu s-a sfiit să apară în lojă împreună cu Marie-Victoire Denis, patroana stabilimentului, și cu vreo două din « fetele » ei.

Sub înfrîurirea alcoolului, pe care-l dă pe gît în cantități din ce în ce mai mari, nervozitatea lui crește. Deseori e aspru, agresiv. Unui domn din lumea bună, a cărui căsnicie, și din vina lui și a nevestei, nu prea era o pildă, dar care îi reproșa indignat: « Cum de poți călca prin asemenea locuri? », Lautrec îi răspunde în gura mare și cu o neobrăzare tăioasă, în plină cafenea : « Mă rog, dumitale îți place să ai cloacă în casă! » Iar într-o altă zi, invitat fiind la o recepție în strada Faisanderie, când gazda l-a întrebat dacă nui pare rău că a venit și dacăi place, a răspuns, tot cît îl ținea gura, uitîndu-se la doamnele atît de decoltate, cu umerii goi și pieptul sclipind de podoabe : « Bineînțeles cămi place, și încă dumnezeiește, dragul meu! Parcaș fi la bordel! »

Hohotele de rîs ale lui Lautrec izbucnesc batjocoritoare.

207 Vestitul negustor de tablouri, Durand-Ruel, pune la

cale o expoziție a litografiilor sale.* Lautrec îi dă întâlnire la atelier — în strada Moullins. Cu câtă bucurie diabolică, și copilărească totodată, se gîndește el la spaima lui Durand-Ruel, cînd îl va primi în mijlocul acelor femei, de parcă l-ar primi printre tablourile sale de familie, în sălile de ceremonie de la Bosc sau Malromé! Și cu câtă bucurie, mai mare încă, a aflat că vizitiul negustorului, jignit în demnitatea sa, s-a încăpățînat să nu oprească în fața casei cu numărul 24, scris cu litere mari, și că s-a consimțit să-și oprească armăsarii decît departe de casa blestemată, sub firma respectabilă a unui notar.

Zdrobit de concurența Moulin Rouge-ului, Elysée Montmartre și-a închis porțile. Rodolphe Salis și-a vîndut Chat Noir-ul, cei drept cu gîndul că-l va răscumpăra. În schimb, Bruant care a făcut avere și s-a însurat nu de mult cu o cîntăreață de la Opera Comică, Mathilde Tarquini d'Or, nu se mai gîndește decît să se retragă în ținutul său de baștină, la Courtenay, al cărui castel l-a cumpărat: ordinea stabilită are ceva bun în ea; «să mori proprietar» e cea mai frumoasă soartă. *La Revue blanche* și-a părăsit și ea localul din strada Martirilor, ca să coboare în strada Laffitte, la numărul 1. În sfîrșit, Joseph Oller, înființînd un nou music-hall, *Olympia*, îl instalează pe bulevardul Capucines. Montmartre, atît de îndrăgit de Lautrec, e în agonie.

Așa că și atunci cînd Lautrec face litografii pentru Kleinmann, înfățișînd cîteva scene de la Moulin Rouge, el se interesează mai departe și în special de spectacolele din centrul Parisului, schițînd-o pe Marcelle Lender în *Madame Satan*, pe Réjane și Galipaux în *Madame Sans-Gêne*, pe Lugné-Poe și Berthe Bady în *Mai presus de puterea omului* și în *Chinul*, pe Brandès și Le Bargy în *Cabotinii*, pe Brandès și Leloir în aceeași piesă. Aceasta din urmă face parte din repertoriul Comediei Franceze și-i inspiră lui Lautrec o pînză foarte mare: un portret în picioare al vărului său Tapié, pășind cu mersul său nepăsător pe unul din culoarele teatrului.

* Expoziția a avut loc între 5 și 12 mai.

În aprilie, Teatrul Liber reprezintă *Misionarul* de Marcel Luguët. Lautrec face pentru programul de sală al acestei piese una din litografiile sale cele mai frumoase, *Loja cu mascaronul poleit**, în care, alături de o femeie ce privește spre scenă cu binoclul, apare Charles Conder. Face de asemenea o litografie pentru meniul unui dineu dat de Adrien Hébrard, directorul ziarului *Le Temps*, și compune noi afișe: *Bruant la Mirliton*, *Sescau fotograf Artizanul modern*, o reclamă pentru obiecte de artă de serie pe care editorul publicației *l'Estampe originale*, André Marty, le lansează pe piață, un afiș, *Confetti*, pentru o manufactură londoneză specializată în acest articol, *Babilonul Germaniei*, afiș de librărie destinat publicității ultimului roman al lui Victor Joze și care cunoaște un succes răsunător.

Lautrec descoperă în același timp noi stele, pe cîntăreața scoțiană Cissy Loftus, pe dansatoarea engleză Ida Heath și mai ales pe Polaire, o foarte nostimă și micuță algeriană. Îi face acestei cîntărețe, despre care *La Vie parisienne* scrie « cîntă cu picioarele, recită cu brațele și accentuează cu tot restul », cîteva portrete de o mare pătrundere. « Polaire, stai cuminte puțin! o dojenește Willy. Parcă ai fi o floare care vrea pipi! »

Întîi de toate, și mai ales, Lautrec e nebun după Yvette Guilbert. În martie, continuînd seria ilustrațiilor sale la cîntece, face o litografie pentru coperta la *Éros Vanné* a lui Maurice Donnay** pe care această « Sarah Bernhardt de mahala » o interpretează la Scala:

Elles ne sont pas prolifiques,
Mes unions, évidemment.
J'assiste aux amours saphiques
Des femmes qui n'ont point d'amants... ***

Yvette Guilbert l-a cucerit cu totul pe Lautrec, nu o mai părăsește. Și așa cum i se întîmplă de fiecare dată cînd se îndrăgostește de cîte un model, studiază la nesfîrșit trăsăturile, atitudinile, comportarea acestei femei cu

* *Mascaron* — mască sculptată, cu caracter grotesc, folosită ca motiv decorativ pentru chei, guri de fîntini, etc. (N. R.).

** Maurice Donnay, dramaturg francez (1859—1945).

*** Nu sînt prolifiche, / Legăturile mele, e clar. / Asist la iubirile safice / Ale femeilor fără amanți...

« profil de lebădă fără căpătîi », « care cîntă de nuntă pe melodie de prohod ». Toate ființele pe care le desenează, le pictează sau cărora le face litografia au ceva înrudit: le face să intre în universul lui. Cu Yvette Guilbert nu întîmpină nici o greutate. Cîntăreața asta e « genul » lui!

Cu cărbunele, cu pensula, cu creionul litografic, se înversunează săși descopere personajul, să se pătrundă de el, îi scotocește trupul, fața, slăbiciunile, scobitura claviculelor, subsuorile, brațele lungi, gîtul lung — într-un desen de Steinlen* o grăsană îi spune bărbatului ei: « Poate așați plac ție femeile, satirule! » —, sprîncene trase în sus, « cocul roșcat », bărbia năstrușnică, nasul ce se înalță de parcă ar adormea ploaia. Brutală cercetare. Creația aduce de multe ori a siluire. Devine o luare în proprietate.

În ochii lui Lautrec, Yvette Guilbert dobîndește la café-concert locul pe care îl avusese pentru el La Goulue în balurile din Montmartre. Ea e însuși « Caf'conc' »-ul** așa cum La Goulue era cadrilul. Lautrec vrea să-i facă un afiș; îl și schițează în cărbune, pe o hîrtie groasă, gălbuie, înfrumusețat cu cîteva pete de culoare, și i-l trimite. Cîntăreața, care știe să tragă foloase de pe urma fizicului ei ingrat, nu cochetează decît în felul ei special. Talentul lui Lautrec mai mult o cucerește decît îi displace. Forța ce zace în pitic și care transmite mîinii sale un soi de senzație aspră, atît de pătrunzătoare, o tulbură. Acela care a făcut schița asta, nu poate fi, într-adevăr, un om de rînd. S-ar cam lăsa ispitită; și de ce nu? Dar cei din jurul ei se împotrivesc. Cîntăreața n-o să se lase pocită cu atîta cruzime! Refuză propunerea lui Lautrec, pe motiv că afișul său pentru iarna următoare a și fost comandat și e pe terminate. « E doar o amînare, îi scrie ea. Dar, pentru numele lui Dumnezeu, nu mă face chiar atît de urîtă!... O mulțime de oameni care au venit pe la mine au scos strigăte sălbatice cînd au văzut schița colorată... Nu toată lumea vede aspectul artistic... la naiba! »

* Theophile Alexandre Steinlen (1859—1923) — pictor de gen, acuarelist, litograf, desenator și sculptor. Colaborează în calitate de desenator la numeroase publicații umoristice. E pictorul faubourguului și al străzilor din Montmartre, (N. R.).

** Café-concert (N. R.).

Lautrec nu se dă bătut. Se gîndește să publice un album de litografii dedicat în întregime cîntăreței și prefațat de Gustave Geffroy. Într-o dimineață, însoțit de Maurice Donnay, se duce la tînăra femeie, în avenue de Villiers. Pentru prima oară, Yvette Guilbert își întîlnește pictorul*, « un măscărici », exclamă servitorul năuc, dînd fuga să-i vestească neașteptata vizită. Cîntăreața rămîne și ea încremenită.

La pierit glasul în fața « acestui cap brun, cît toate zilele de mare, cu fața foarte colorată și năpădită de o barbă neagră, cu pielea grasă, uleioasă, cu un nas bun să garnisească două mutre, nu una, și cu o gură! o gură ce brăzdează figura de la un obraz la celălalt, cu mucoasele buzelor nemaipomenite, violet-roz la culoare, turtite și fără vlagă, tivind acest hău înspăimîntător și obscen! În sfîrșit, îmi opresc privirea în ochii lui Lautrec. Ah! ce frumoși, ce mari și ce larg deschiși, plini de căldură, uimitori de atîta strălucire, atît de luminoși! Mă opresc la ei cînd, deodată, Lautrec care își dă seama, scoate lornionul. Își cunoaște unica măreție și mi-o oferă cu multă generozitate. Gestul pe care îl face mă lasă să-i văd atunci mînuța caraghioasă de pitic, mîna sa pătrată, agățată de niște brațe mici, ceva rar întîlnit, niște brațe de marionetă. Maurice Donnay spune: „Iată. . . Ți l-am adus la masă pe Lautrec, care vrea să-ți facă niște schițe“ ».

Yvette nu va uita niciodată acest prînz, bărbia lui Lautrec la numai douăzeci de centimetri de fața de masă, mîncărurile care se pierd în hăul gurii sale, « iar fiecare mișcare de mestecat arăta manevra umedă și băloasă a uriașelor mucoase — buzele sale. Cînd s-a adus peștele cu sos remoulade, a fost un plescăit de nedescris. »

Dar, ca de obicei, simplitatea, farmecul lui Lautrec se impun pe dată. Cei ce-l iubesc pe Lautrec, spune pe bună dreptate Thadée Natanson, « trebuie să facă un efort ca să-l vadă așa cum le apare el celorlalți ».

Întrevederea a fost urmată de multe altele, de nenumărate sedințe de lucru. Lautrec își aduce în avenue de Villiers tot materialul și o desenează la nesfîrșit pe cîntăreața. Într-o zi, privind cîteva crochiuri, Yvette, puțin cam

* Yvette Guilbert, în Memoriile sale (*Cîntecul vieții mele*) situează această întîlnire în 1895. Greșeala este vădită.

supărată, protestează: «Ești geniul deformării, zău așa!» Atunci, mușcatoare, vocea pictorului, jignit la culme, răsună ca o lovitură de bici: «Da!... exact!»

Întîlnirile lor sînt furtunoase. Niște schimburi de focuri de armă, s-ar spune. S-ar mai spune că lui Lautrec îi place s-o scoată din fire, s-o șocheze pe cîntăreață. «Ah! dragostea! dragostea! strigă el în gura mare, poți s-o cînti pe toate tonurile. Yvette, doar să ai grijă să-ți ascunzi nasul, draga mea... Oh! ascunde-ți nasul!... Dacă ai cînta *Dorința*, ne-am mai putea înțelege, și ne-am putea distra de minune pe seama varietății pornirilor ei... Dar dragostea, șarmana mea Yvette!... Dragostea! *Așa ceva nu există!*»

Vorbele-i scrișnesc printre dinți. «Și cu inima, Lautrec? Cu inima ce faci? — Inima? Ce are de-a face inima cu dragostea?!» Rîde în hohote, își amintește poate de vorba celui străbun al lui adresată contesei de Trémoille: «Inima! Cum poate o fată deșteaptă să amestece «amorul» cu c...? Dar, micuța mea Yvette, bărbaii îndrăgiți de fetele frumoase n-au decît viciu în ochi, viciu pe buze, viciu în mîini... viciul pîntecului...» Se înfierbîntă, urlă aproape, cu fața lui urîță, șcuturată toată «de un rîs infernal și dureros»: «Cît despre femei!... Fac niște mutre!» Deschide un album, desenează crochiuri: «Uite aici iubăreți și iubărețe...» Rînjește; «Eh, ce-ai de zis de mutrele ăstora, de toți Romeo și Julietele astea!» Și rîde.

Și rîde. «Ah rîsul ăsta al lui: rîsul lui!» Rîde chiar și atunci cînd Yvette îi spune că el se ascunde prin bordeluri de teama creditorilor, de bună seama. Aș, de undel trăiește acolo din «plăcere» și numai din plăcere; alt motiv nu există! Îi place să vadă «cum pulsează prostituția». Nu bănuie nimeni frumusețea ce există sub urîtenie, pretutindeni și întotdeauna; el însă o vede și o caută. E prietenul lor, lui i se șpovedesc «aceste biete făpturi, slujbașe ale amorului»; el le știe «durerea din suflet». Sînt frumoase. Ar fi demne de penelul unui Benozzo Gozzoli.* Sînt frumoase.

* *Benozzo Gozzoli* (1420—1497) — pictor florentin, discipol al lui Fra Angelico. Frescele sale din *Campo Santo* din Pisa (distruse în ultimul război) se caracterizează prin tonuri strălucitoare, vesele, o adevărată sărbătoare a culorii. (N. R.)

Mișcat adînc, rîsul începî să-și tremure; năpustindu-se iarăși asupra hîrtiei, Lautrec o zgîrie cu trăsături ner-voase.

Albumul *Yvette Guilbert* apare la André Marty spre sfîrșitul lunii august. Cuprinde șaisprezece planșe. Prima reacție a cîntăreței este binevoitoare. « Sînt mulțumită! mulțumită! și te rog să mă crezi că-ți datorez toată recunoștința ». Dar așa cum s-au petrecut lucrurile și cu proiectul de afiș, cei de prin preajma ei îi mai potollesc entuziasmul. Ba, mama ei merge pînă acolo încît o sfătuiește să-l dea în judecată « pentru defăimare ». Scriitorul Jean Lorrain, un desfrînat sulemenit și parfumat, cu degetele încărcate de inele, care la începuturile ei a ajutat-o și nu-l poate suferi pe Lautrec, o amenință că rupe legătura cu ea pentru că « s-a lăsat desenată de un fitecine care, zice el, te-a făcut ca pe un rahat de gîscă » (planșele erau tipărite pe verde). Yvette Guilbert semnează, totuși, cele o sută de exemplare ale ediției. Curînd, articolele din ziare, pline de laude la adresa acestui volum (cel din *La Justice* e semnat de Clemenceau) o împacă definitiv cu portretistul ei caustic. Îl invită să vină cu Geffroy la proprietatea ei de la Vaux de lîngă Meulan. Cei trei fac o partidă de canotaj pe Sena și în vreme ce bărbații vîslesc cu jobenul pe cap, Yvette stă la cîrmă. « Am avut și eu parte să fiu remorcat de o stea », avea să spună Lautrec vorbind despre această zi. La puțină vreme după asta, Arsène Alexandre înființează *Le Rire* și Lautrec publică un nou desen al Yvettei Guilbert (cîntînd *Linger Longer Loo*). « Cîntăreața, menționează ziarul, era în ajunul plecării ei la Londra. Știind însă că Toulouse-Lautrec urma să-și facă un desen pentru *Le Rire*, nu numai că a fost de acord, dar a ținut neapărat să-și consacre o ședință de lucru și a cîntat doar pentru el grațioasa melodie »*.

* J. Adhémar dă acest amănunt: « O probă în negru, tirajul de lux al planșei, a fost oferită ca premiu de către gazetă, la 16 februarie 1895, cîștigătorului unui concurs de cuvinte încrucișate, d. lui Guibaud, care, pe cît se pare, nu s-a dus s-o ridice. În afara litografiilor, afișelor, desenelor, în 1894 mai pot fi numărate peste 45 de picturi de Lautrec (dintre care peste 30 inspirate de casele de toleranță).

II. CĂLĂTOAREA DE LA 54

Il y a une heure bête

Où il faut dormir.

Il y a aussi la fête

Où il faut jouir*.

CHARLES CROS

În lunile ce s-au scurs bombele anarhiștilor au explodat fără încetare. Atentatele și între ele cel al lui Vaillant în plin Palais Bourbon s-au ținut lanț. A fost ghilotinat Vaillant; anarhiștii au răspuns punând bombe la hotel Terminus, în strada Saint-Martin, la biserica Madeleine, la restaurantul Foyot, restaurantul senatorilor. A fost ghilotinat Henry; l-a răzbunat Caserio și pe el și pe Vaillant și pe Ravachol, asasinându-l la Lyon pe președintele Carnot vinovat că refuzase să-i grațieze.

Parisul cunoaște acum teroarea bombelor. Poliția e necruțătoare. Într-o zi o depeșă a contelui Alphonse către portarul de la cité du Retiro « Salvează-l pe marele duce » a fost de ajuns să dea alarma și să mobilizeze forțele polițienești. Mult zgomot pentru nimic de astă dată, pentru că nu era vorba de fel de vreun aristocrat rus amenințat — ci doar de o pasăre răpitoare pe care contele Alphonse o uitase în apartamentul său din Paris în graba plecării la Albi.

* Este o oră proastă / Când trebuie să dormi / E și una de sărbătoare / De care trebuie să te bucuri.

O mulțime de suspecti au fost însă înhățați și interogați. În primăvară, douăzeci și patru dintre ei între care mulți intelectuali, amestecați, fără ca nimeni să știe de ce, printre tîlhari, au fost învinovați că sînt căpeteniile « asociației răufăcătorilor ». Printre acuzați se afla și un funcționar al Ministerului de război cunoscut în lumea literară și artistică pentru că întemeiasc cîndva *La Revue indépendante* și publicase o broșură despre impresionisti: Félix Fénéon.

Thadée Natanson, avocat în baroul Parisului, s-a angajat să-l apere. După proces la 12 august Fénéon a fost pus în libertate. Și cum fusese dat afară de la minister, familia Natanson l-a primit la *Revue blanche*, unde a devenit secretar de redacție.

Bărbatul ăsta, cam ciudat — cu trei ani mai în vîrstă decît pictorul care are acum treizeci de ani — i-a trezit curiozitatea lui Lautrec de cum l-a văzut. De fel din Turin, are o morgă de englez. Înalt, cu fața rasă, osoasă, alungită de un smoc de păr, o bărbățișă ondulată și firavă, purtînd pe cap o pălărieuță bizară în formă de clopot, el se îmbracă puțin cam excentric. Poartă o pelerină de stofă în carouri mari, mănuși roșii. Vorbește tărăgănat, folosind fraze bine cîntărite, adesea de o prețiozitate neobișnuită: « Cum găsiți că vă merge cu sănătatea? Satisfăcător? Ceva lichioruri și un loc luminos, cu oameni ce stau la o parolă nu v-ar displace, desigur. Dacă tovărășia noastră nu vă incomodează, eu v-o ofer » — și, din cînd în cînd, strecoară și neologisme, cuvinte rar folosite, dar atît de îndrăgite de poeții simbolisti, ca acele *graphides acutangles* sau *talares smaragdines*.

La proces, răspunsurile pe care i le dăduse președintelui tribunalului au stîrnit senzație. Fără o umbră de tulburare pe chip, răspundea la întrebări fără să schițeze un gest, cu o politețe ce părea că ar vrea să-și ceară iertare pentru faptul că simpla și banala relatare a adevărului ar putea să pară o neobrăzare *.

* « În biroul dvs. au fost găsite materiale explozive; de unde proveneau? — Tatăl meu le adunase de pe stradă. — Cum vă explicați că se găsesc explozive pe stradă? — Judecătorul de instrucție m-a întrebat de ce nu le-am aruncat pe fereastră în loc să le duc la minister. Vedeți deci că se pot găsi explozive și pe stradă. — Tatăl dvs. n-ar fi păstrat aceste obiecte. El era funcționar la Banca Franței și nu vedem ce ar fi putut face cu ele. — Nici eu nu cred, într-adevăr, că i-ar fi

Plin de grija de a trece cît mai neîbăgat în seamă, de o discreție vecină cu mania (« Nu mi plac decît lucrările indirecte », spune el), căutînd să stea în umbră, preferînd să dea un sfat ori o încurajare decît să scrie sau să se manifeste (rarele articole apărute în *La Revue blanche* le va semna F.F.), Fénéon, care se ocupă de o sumedenie de probleme, de literatură, de teatru ca și de pictură, vedește față de această din urmă artă o pricîpere gîndită adînc și o uimitoare pătrundere. Pe Lautrec îl mișcă nu numai prin pitorescul său, ci și prin înțelegerea ce o are față de arta lui.

În ianuarie 1895, teatrul Oeuvre avea să pună în scenă piesa lui Victor Barrucand, *Căruța din lut ars*. Lautrec face, împreună cu Valtat, decorurile*. Face și programul de sală în care-l înfățișează pe Fénéon cocoțat pe spinarea unui elefant. Îi dă criticului un aer de Buda, cu care de altfel îi plăcea să-l asemuiască. Nu-i nici pe departe cea mai bună litografie a sa. De aici se trage poate, cine știe? recomandarea pe care i-a făcut-o Fénéon să se ocupe mai puțin de litografie și mai mult de pictură. Dar Fénéon se înșeală dacă și închipuie că Lautrec o să se ia după ce spun alții, oricine ar fi ei.

Către sfîrșitul anului 1894, pictorul e în bune legături cu un alt scriitor de la *Revue blanche*: într-o zi de noiembrie se duce să-i facă o vizită lui Jules Renard, autorul lui *Poil de Carotte*** . Cum să nu se înțeleagă oare acești bărbați? Amîndoi — au aceeași vîrstă — ascund cu grijă o sensibilitate jignită. Privirea scrutătoare, privirea iscoditoare a lui Renard « ce pare că-ți despoaie sufletul »*** , privirea unei fapături veșnic la pîndă, lovită de moarte de cea mai mică deziluzie, neascunzîndu-și sieși nimic și plăcîndu-și, dimpotrivă, să-ntoarcă pe toate fețele chiar și cele mai mici lezări ale orgoliului, ca ele

putut sluji la ceva, ca și fiului său de altfel, care era funcționar la ministerul de război . . . — Ați spus că detonantele nu erau materiale explozive. Or, domnul Giraud a făcut unele experiențe care au stabilit că sînt primejdioase. — Înseamnă că m-am înșelat. — Știți că mercurul servește la confecționarea unui exploziv primejdios, fulminatul de mercur? — Servește însă și la fabricarea de barometre. »

* « Cum programul de sală anunță un decor de Toulouse-Lautrec, va scrie Jean Lorrain, prefer să ies din sală ».

** Carte apărută în traducere românească sub titlul de « Morcoveață » (N. R.).

*** Jean Jacques Bernard.

să-și svîcnească și mai dureros. Lucid, acid, își notează în *Jurnal* gîndurile și reacțiile cu o pană zgîrcită, fără un cuvînt de prisos.

« Un fierar mărunțel cu ochelari, a scris el despre Lautrec în urma primei lor întîlniri. La început te impresionează neplăcut din pricina micimii, pe urmă însă e plin de viață, foarte drăguț și are un mormăit care-și desparte frazele și-și ridică buzele, așa cum ridică vîntul sulurile puse pe la uși. »

Asupra lui Renard, ca și asupra Yvettei Guilbert, a lui Fénéon ca și asupra tuturor de altfel, farmecul lui Lautrec face pe loc minuni. « Cu cît îl vezi mai mult, constată după un răstimp Renard, cu atît crește mai mult. Și pînă la urmă, e peste înălțimea obișnuită ».

La drept vorbind, asemănările dintre Lautrec și Renard sînt mai mult exterioare decît profunde. Renard suferă din pricină că nu e destul de admirat, pentru că nu obține tiraje mari. Neliniștile lui, mediocre necazuri de literat, n-au nimic comun cu drama lui Lautrec. Altceva însă îl apropie pe scriitor de pictor: dragostea pentru animale. Renard a pornit tocmai să-și aștearnă într-o carte aflată în lucru, *Povestiri naturale*, observațiile lui asupra lumii animalelor. Lautrec ar vrea s-o ilustreze, ceea ce-și și propune lui Renard.

Ca și prietenul său Maurin, Lautrec se duce adesea la Grădina Zoologică. Nu se mai satură privind la zbenșuiala pelicanilor, a maimuțelor — « caraghioase și lubrice » — a papagalilor și pinguinilor. « Se leagănă ca mine! spune el despre pinguini. Minunat! Ce? Cum? » Dar planul cu *Povestirile naturale* dormitează deocamdată. Lautrec e din ce în ce mai des printre oamenii de litere. Către sfîrșitul după-amiezii, însoțit de Tapié, merge pe la cafenelele de prin vecinătatea Operei sau a bisericii Madeleine, la *Cosmopolitan* din strada Scribe, la *Weber*, sau la *Irish and American Bar* de pe strada Regală.

Pe atunci *Weber* era un local în care mulți scriitori, gazetari, pictori, muzicieni, exploratori luaseră obiceiul să se întîlnească la un aperitiv. Lui Lautrec îi place nespus spectacolul sălii, al acestei mulțimi de oameni, de o faimă mai mult sau mai puțin răsunătoare, îngrămădiți în jurul unor măsuțe pătrate, de culoarea mahonului, printre care se strecoară cu agilitate și plin de

Polaire, care zîmbește căsnit « de parcă ar bea zeamă de lămîie verde »*, îl întîlnește aici pe poetul Moréas, mustăcios și monoclat. Tot aici își fumează țigările lui mici, aduse din Orient, Debussy și explodează, bubuind ca rostogolirea tunetului peste toată larma conversațiilor, rîsul lui Forain. Iată-l și pe Adrien Hébrard, pe Willy, pe Georges Feydeau, și cîți alții încă! Pe Jean de Tinan și Caran d'Ache, Paul Souday și Léon Daudet.

La masa lui Lautrec se așază Joyant, Ibels, Maxime Dethomas, Paul Leclercq, un alt obișnuit de la *Revue blanche*. Lautrec bea un porto, desenează, mănîncă șvaițer la capac, joacă pocher, între felurile de mîncare (unul din privilegiile sale, căci jocurile de cărți, ca și pipa, sînt interzise la *Weber*) și, cu un deget în aer, lansează cîte o părere categorică. « Sînteți plin de spirit, domnule de Toulouse-Lautrec », i-a spus o dată cineva. « Domnule, i-a răspuns Lautrec, cu ochii scăpărînd, de secole în familia mea nu se face nimic. Dacă n-aș avea spirit, aș fi ultimul dobitoc. »

Dar la *Weber* prea sînt mulți snobi — prea mulți care nu-l frecventează decît ca să se afișeze (« și ca să se scrie despre el după aceea », spune pictorul sarcastic) — și Lautrec se simte mult mai bine la *Irish and American Bar*, care s-a deschis chiar alături. Și-l trece sub protecția sa statornicîndu-i legile. Iar dacă, din întîmplare, intră vreun client pe care nu-l cunoaște, îi cere lui Achille patronul, ca inoportunul să fie « cu bună știință prost servit, ca să-i piară pofta o dată pentru totdeauna să mai calce pe aici »**.

Totul aici îl încîntă pe Lautrec: intimitatea sălii înguste, unde clienții se strîng de-a lungul zidului, în fața unicului șir de mese; barul englezesc, de cealaltă parte, cu cilindrul din mahon care-l mărginește, lucitor, lustruit.

— « Admirabil! Cum?... E la fel de frumos ca un Rembrandt! » — în spatele căruia Ralph, o corcitură născută dintr-un chinez și o piele roșie, prepară *nights cups*, *rainbow cups*, o nesfîrșită varietate de cocteiluri; clientela obișnuită, compusă din englezi, oameni de la hipodrom, antrenori, grăjdari, jochei, în marea lor

* Colette.

** Paul Leclercq.

majoritate de origine anglo-saxonă, cărora li se alătură vizitii de case mari (printre care trupezul Tom al d-lui Rotschild), care așteaptă ca stăpînii lor să termine dineul în restaurantele de lux ale cartierului; și, în sfîrșit, Achille, namila de Achille, un elvețian ca și Salis, și tot ca și el plăcîndu-i să folosească fraze pompoase, care-l cadorisește pe Lautrec cu cîte un « Domnule viconte marchiz » servindu-i *mint-julep* și *welsh-rabbits** (cuvînt pe care cu accentul lui *vaudois*** îl pronunță *raë bit*).

Aici, în barul acesta, pictorul respiră cu voluptate mirosul de cai pe care profesioniștii hipodromurilor îl aduc cu ei și care se alătură unui parfum, nostalgic, cel al Angliei. La Achille se vorbește englezește la fel de mult ca și franțuzește. « Bețivi tăcuți » sorb aici băuturi multicolore. Ne aflăm oare la Epsom ori la Newmarket? Dînd pe gît pahar după pahar de gin și whisky, punciiuri sau cocteiluri, Lautrec plătește rînduri-rînduri de băuturi pentru toată lumea. Cînd își fac apariția Footit și Chocolat, cei doi clovni de la Noul-Circ, pe dată le face loc lîngă el.

Neosteniți parcă după numărul de pantomimă pe care tocmai l-au terminat, Footit și Chocolat cîntă și dansează adesea « în strunele unui banjo și ale unei mandoline ciupite de o englezoaică și de fiul ei, un metis, făcut cu un mulatru din Texas »***. Chocolat e un negru din Bilbao. În arenă împopoțonat cu un costum roșu, face pe neîndemînatecul, încasează palme răsunătoare și reușește să dezlănțuie un torent de voioșie prin această unică declarație: « Chocolat, sînt eu! » Descotorosit de rolul său, prostovanul, odată ajuns la Achille, își dezvăluie finețea și mlădierea; cu scăfirlia acoperită de o caschetă în carouri, își azvîrle în sus picioarele, topăie, se scâlîmbăie, îngînînd: « Fii milostivă, o iubita mea necunoscută. . . » Lautrec îi desenează fără încetare pe acești doi saltimbanci. Va publica în *Le Rire* multe din aceste desene, și chiar va trage litografii.

* Sirop de mentă; iepuri à la Welsh (în lb. engleză în original. — *N. tr.*).

** Vaudois, membri ai unei secte creștine, apărute în Alpi prin secolul XII și care în 1532 au trecut la calvinism. Aproape exterminați de Francisc, mai subsistă astăzi, vorbind franțuzește, în văile zise « *Vaudaises* » din Piemont (*N. tr.*).

*** Joyant.

În acest început al anului 1895, el aduce la *Irish and American Bar* două clienți noi: pe dansatoarea engleză May Milton, prietena nedespărțită a Janei Avril, și pe cântăreața irlandeză May Belfort. Pe aceasta din urmă, o văzuse într-o seară la Decadenți, în strada Fontaine intrînd în scenă cu o pisicuță în brațe. Îmbrăcată într-o rochie lungă și dreaptă, dintr-o singură culoare, așa cum cere moda lansată de englezoaica Kate Greenaway*, cu un val de dantele la capătul mânecilor scurte, pe cap cu o scufiță prinsă sub bărbie cu o panglicuță, părea un copilăș. Cu un glas dulce și copilăros, puțin șovăielnic și peltic, a început să cînte o baladă legănîndu-și pisicuța:

I've got a little cat,
I'm very fond of that. . . **

« A încăput pe mîinile mele », zice Lautrec.

Fata asta bolnăvicioasă : cu pleoapele de culoarea rozului chinezesc », vădește gusturi bizare. Cu nici un chip să nu te ncrezi în aerul ei feciorelnic și în înfățișarea ei « angelică ». Nu simte atracție decît pentru ceea ce e scîrnav și respingător. Animalele ei preferate sînt broaște, tele rîioase, crabii, șerpui și scorpionii.

Farmecul ei nedeslușit îl înrîurește pe Lautrec. Pictorul se arată plin de atenții față de acest fals bebeluș vicios — pentru « orchideea », cum îi spune el (Joyant, în schimb, îi zice « broasca »). Într-o zi în atelierul său, o îmbrățișează: ea fuge, îngrozită; albigenzul mirosea a usturoi. Și dacă May Belfort nu-i devine amantă, oricum e gata să-i îndure toate fanteziile lui de artist. Lautrec îi face cinci portrete; publică apoi cîteva litografii, iar cînd cântăreața debutează la Petit Casino, îi semnează afișul — o minunăție roșie care « pe zidurile Parisului creează o pată luminoasă și triumfătoare » ***. Acestui afiș îi dă replica un altul pe care Lautrec îl face pentru May Milton; o pată albastră.

Încă o femeie îi slujește de model lui Lautrec pentru un al treilea afiș, comandat de către *La Revue blanche*:

* Pictoriță și ilustratoare de carte (1846—1901).

** Am primit o pisicuță / Și mie tare, tare dragă (În lb. engleză în original. N. tr.).

*** Joyant.

« strălucitoarea și suava » Misia — pe care artistul o pictează în bolero de blană, cu manșon, voaletă și o pălărie largă împodobită cu pene negre.

Cît e de frumoasă această Misia Natanson! Dar mîna pictorului zgîrie chipul ăsta încîntător. « Lautrec, de ce le faci întotdeauna pe femei atît de urite? » l-a întrebat Misia. « Pentru că așa sînt », i-a răspuns pictorul.

Răspuns tăios, cum fișnesc tot mai des de pe buzele lui. Chefurile ca și sfîrșeala nervoasă, prețul nopților lui nedormite, viața risipită nebunește, lipsa de somn sau măcar a unei simple destinderi îi încearcă mult sensibilitatea, îi agravează unele din apucături și ciudățenii, caracterul său de neînchipuit, felul plin de arțag. Pare mulțumit, rîde, și deodată pac! se întunecă și, cuprins de o bruscă exasperare, îl înțeapă cînd pe unul, cînd pe altul, se încrîncenează. Dacă îi strînge cuiva mîna, mai mai să-i frîngă oasele. Și scapă vorbe grele. Prietenii se grăbesc să le dea uitării, dar alții, cum ar fi actrița Réjane, despre care a spus (e drept că-i miroase gura): « Femeia asta e ca tunelul Schilingothard » — îi poartă o pică pe care nimic nu o va putea șerge. Apoi, vîntul se schimbă și buna dispoziție a lui Lautrec învinge. Înduioșat, se gîndește la cutare sau cutare din cunoștințele lui, la Forain să zicem: « Laș vrea la a'nanghie. . . tăi trimit ceva bani. . . mai ales să nu fie nimic. . . prea tîrziu bate joc de mine ».

Chiar și exprimarea din zi în zi mai sacadată îi trădează iritarea.

Vorbește tot mai eliptic și tot mai mult amestecă expresii pe care doar cunoscătorii le pricep: ceilalți, nu-i așa? nu sînt demni de « porumbel cu măsline »;* cu atît

* Porumbelii cu măsline erau una din mîncărurile preferate ale lui Lautrec, care desăvîrșise o rețetă luată de la un cofetar din strada Bourgogne, și pe care nu o oferea decît musafirilor aleși pe sprînceană. Iată, ca o curiozitate, această rețetă a pictorului (Maurice Joyant a menționat-o împreună cu alte cîteva în cartea sa de gastronomie, *Bucătăria d-lui Momo, celibatar*): « Se iau cîțiva pui de porumbel, se curăță de măruntaie și se umplu cu carne tocată de vacă sau de vițel, cîrnați, peste care se presară piper aromat, nucșoară și trufe tăiate. Se leagă bine, apoi se prăjesc repede într-o tigaie cu coadă. După care se pune într-o cratiță unt, slănină, ceapă, se face un rîntaș ușor cu făină; se adaugă sare, piper, mirodenii, se pun porumbelii, se moaie totul într-o supă bună. Se lasă să fiarbă înăbușit în cratița acoperită, cam un ceas. În ultimele 20 de minute se adaugă măsline verzi fără

mai rău pentru cei ce cîrtesc, pentru toți « hau-hau » (Lautrec imită lătratul furios al unui cățel), « pe polițai nu trebuie să-i tratezi cu dulceață ».

Bineînțeles, bea mult, mult prea mult. Și după cum remarcă Thadée Natanson, firele din mustața lui nu apucă să se usuce. Totuși, arareori e beat, în înțelesul strict al cuvîntului. Dar neîncetatele lui beții l-au intoxicat, și cîteodată e de ajuns să adulmece mirosul unui cocteil ca să se și simtă transportat în « feeria vrăjită a alcoolului ».* E îmbibat de alcool, și cînd îl cauți e amețit.

Într-o zi — într-o singură zi totuși — Lautrec avea să nu bea, sau să bea foarte puțin. Era în februarie. Alexandre Natanson dă o mare serată în vila sa din avenue du Bois de Boulogne, numărul 60, cu prilejul inaugurării somptuoaselor decorații interioare ale lui Vuillard, zece panouri pictate cu fixativ. Lautrec se oferă să organizeze el recepția. Litografiază o invitație în limba engleză în care sînt făgăduite, cu litere de-o șchioapă, « *American and other drinks* »** . După care cere să fie golite de mobilă mai multe camere, înșiruie fotolii și taburete, aranjează un bar, înlocuiește tablourile de pe pereți cu afișe de lichioruri și aperitive.

Să fie oare o farsă ceea ce pune la cale Lautrec? Nu chiar, ci o distracție, o zeflemea pentru care își dă frîu liber imaginația sa.

De cum intră, invitații familiei Natanson — și vor fi peste trei sute — se arată destul de uimiți văzîndu-l pe pictor ținînd loc de barman. Pentru această împrejurare, el s-a ras în vîrfurile capului, și-a tăiat barba, păstrîndu-și doar două mici smocuri. Sub o jachetă scurtă din pînză albă, și-a strecurat o jiletcă făcută din postavul înstelat al unui steag american. Ca ajutor l-a ales, dintre toți prietenii, pe Maxime Dethomas, și nu l-a ales pentru că s-ar pricepe în arta preparării cocteilurilor, ci pentru înălțimea sa de uriaș: el și « Gros n'arbre » alcătuiesc

sîmburi și bine desărate, apoi un pahar de vin. Se lasă totul să scadă și să se prăjească bine la foc mic. Se pun porumbeii pe o tavă înconjurată de măsline și se stropesc cu sósul strecurat, care trebuie să fie uleios. »

* Thadée Natanson.

** « Băuturi americane și de alte soiuri » (în lb. engleză în original N. tr.)

un cuplu caraghios. Strivit de statura ajutorului său, Lautrec sub deghizarea lui, cu obrajii fără păr, e de o hidoşenie caraghioasă. Pe faţa şi spîină, buzele par şi mai umflate ca de obicei — un apendice monstruos şi sîngerînd.

Trebăluind toată noaptea la tejgheaua lui, încărcată de pahare, sticle, blocuri de gheaţă, lămîi, farfurii cu sandvişuri, alune prăjite şi cartofi pai, Lautrec scutură mereu shakerul, inventînd reţete după reţete într-o dezlănţuire diabolică a imaginaţiei, căutînd amestecurile cele mai violente, cele mai potrivite să dea gata pe loc aleasa adunare. Gîndurile îi sînt lesne de citit: vrea să îmbete această floare delicată a literelor şi artei, să-i facă pe respectabili să-şi piardă respectabilitatea, să nimicească demnităţile, să smulgă măştile.

Şi izbuteşte de minune. Tăcut, ocupat, nu-şi îngăduie o clipă de răgaz — mai tîrziu se va lăuda că în acea noapte a servit peste două mii de pahare, — el combină, dozează explozivele, urmăreşte efectul băuturilor sale, pîndind clipa în care cutare sau cutare domn foarte măsurat în importanţa sa se va prăvăli într-o animalitate împleticită, cînd un singur *drink* asasin va fi de ajuns ca să-l termine cu totul.

Nu scapă mai nimeni de ravagiile cocteilurilor cu ghimber, ale acelor « poftişlaşamor » şi ale « stridiilor din prerie » pregătite de barmanul Lautrec care, pentru a aţîta setea victimelor sale, pune să ardă, pe o tavă de argint, sardele cu rachiu de ienupăr şi porto.

Cîţiva neprevăzători au şi început să sforăie şi sînt transportaţi pe paturile şi divanele din celelalte camere, prevăzute, din fericire, de « organizator ». Un chefliu foarte sigur de forţa sa nu se ştieşte să-i arunce o provocare atleticului Alphonse Allais, care cît ai clipi îl lasă lat pe parchet. Bălăbănindu-se pe picioare, Fénéon îl urmăreşte cu un pahar în mîină pe Stéphane Mallarmé care, refuzînd să « golească neliniştitoarea cupă »*, fuge prin toate odăile. Capul pleşuv al lui Vuillard o cîrmeşte acum spre roşu. Ciupind strunele banjoului, Sescau cîntă nostalgic:

* Francis Jourdain. Împreună cu Thadée Natanson este cel mai bun martor al serii. « Veselia tuturor era autentică, scrie el. Nu sînt totuşi foarte sigur că, reîntorcîndu-mă acasă în zori cu « Gros n'arbre », nu mi-am înăbuşit o undă de tristeţe. Poate că ezitam să calific acest soi de orgie... Lautrec nu avea asemenea melancolice îndoieli. »

« Un mic țipar, o frumoasă dimineață de vară... Lugné-Poe se ridică și, izbindu-se de pereți, se prăbușește într-un sfârșit pe un pat, bombănind cu un glas din străfunduri: « Și acum, la treabă! »

Înapoia barului său, plin de încântare dar mut — « *Don't speak to the man at the wheel* »* — Lautrec agită neobosit shakerurile, contemplînd cu ochi scăpărători de veselie acest cîmp al masacrului.

Invitații cad ca popicele. Bonnard moțăie, se trezește; bărbatul ăsta atît de sobru bombăne ca'n vis — un vis de pictor — « Vreau unul roz ». Cererea e pe loc împlinită. Bonnard se clatină, mai face cîtiva pași, se poticnește, se înfundă într-un coridor și se așterne cît e de lung pe mozaicul cabinetului de toaletă, cu trupul scuturat de un tremur și clănțănind din dinți. . .

Ah! seara asta de la Natanson n-o va uita nimeni!

Pretutindeni aproape se ngrămădesc siluete. Unul sforăie. Altul sughiță. Al treilea se luptă cu pereții. De prin camere răzbește o duhoare de vizuină.

În zori, depunînd șervetul său de barman, Lautrec părăsește avenue du Bois și dispare radios, în dimineața înghețată. Iată o noapte bine folosită!

Ah! je comprends que l'on jalouse

En barman ton profil grec,

Extraordinaire Toulouse,

Lautrec! **

În atelierul din strada Tourlaque, Lautrec, slujindu-se de schițe, cerîndu-le prietenelor sale, prostituatele, să-i pozeze, își termină marele tablou al salonului din strada Moulins.

Din punct de vedere artistic, acest tablou e un epilog. Așa cum i se întîmplă ori de cîte ori cercetează îndelung o temă — a pictat peste cincizeci de tablouri inspirate din lumea lupanarelor — înmănunchează aici princi

* « Nu țineți de vorbă omul de la cîrmă » (în lb. engleză în original — N. tr.).

** Ah! înțeleg căs invidioși / Că ești un barman cu profilul grec, / Extraordinar Toulouse / Lautrec! (Vers pe care Romain Coolus l-a adresat pictorului a doua zi după reuniune).

palele elemente plastice ce i le-au inspirat casele de toleranță.

În această operă monumentală sînt înfățișate șase femei. Una dintre ele, înveșmîntată într-un postav lung de culoare roșu închis, are o expresie halucinantă. Ochiu verzi, cocul roșu ce se desface în mici șuvițe pe frunte și pe tîmple, pomeții de un alb-rozaliu, parcă bîntuiți de friguri, gura violacee crispată de cine știe ce deznădejde fără de leac — ce cumplită resemnare! Un chip tragic, macabru aproape, cel mai captivant poate din cîte le-a făcut vreodată barmanul de la recepția Natansonilor.

Opera este dublă: tabloul pe pînză a fost precedat de un studiu în pastel de aceleași dimensiuni*. Ceea ce vădește interesul pe care Lautrec îl acordă muncii sale. De fapt el nu va mai folosi decît arareori penelurile pentru a exprima scene de acest gen: în pictură a spus esențialul din ce avea de spus despre aceste claustrate.

În lucrările sale de pictură propriuzise, se remarcă de altfel o anumită lîncezire în comparație cu acele luni de o excepțională fecunditate care s-au scurs. Dacă Lautrec a dat peste cincizeci de picturi în 1893 și patruzeci și cinci în 1894, în 1895 nu va mai picta decît treizeci și cinci. Lucrează totuși cu aceeași intensitate. Ilustrează noi melodii ale lui Dihau, povestiri de Coolus, un menu pentru Sescan (unde se înscriu între « miel la tav » și « vegetables » ** « pateu de ficat de gîscă Fuller »), litografiază coperta unei piese de Tristan Bernard, *Picioarele nichelate*, sau cea a unui album de închidere a *Stampei originale*, unde apare o dată în plus portretul Misiei Natanson.

Dexteritatea i-a devenit uimitoare. Are acum o asemenea practică a litografiei încît, disprețuind orice fel de calc sau creionare preliminară, își așterne desenul de-a dreptul pe piatră. Pregătește pentru luna mai o serie de 13 litografii, portrete de actori și de actrițe — o serie, trebuie să recunoaștem, mai puțin fericită decît precedentele încercări de acest gen și unde a deformat atît de violent trăsăturile modelelor sale, încît în marea lor majoritate n-am ști să le determinăm identitatea. Să fi vrut oare

* Pînză măsoară 1 m 115 × 1 m 325; iar pastelul 1 m 11 × 1 m 32.

** Legume (în lb. engleză în original — *N. tr.*).

Lau rec să indice « un soi de înrudire monstruoasă între toți acești actori »* sau trebuie să credem că talentul său a suferit de pe urma unei slăbiciuni trecătoare?

Oricum ar fi, e greu de presupus că artistul și-a pierdut respirația. Dimpotrivă, îl vedem căutînd alte moduri de exprimare, ca de pildă vitraliul sau ceramica. În atelierul faianțarului Muller, la Ivry, asistă la fabricarea unei tăvi pentru o măsuță de ceai pe care vrea să i-o dăruiască drept surpriză Yvettei Guilbert; sub portretul cîntăreței — rece și ironic — a lăsat să apară părerea pe care Yvette o exprimase despre desenul ce avea să slujească de model: « Vai, dar ce oroare ai făcut, micule monstru ce ești! »

Toate aceste treburi, de bună seamă, îi iau tot timpul lui Lautrec. Dacă s-ar ocupa mai puțin de litografii, ar putea face în schimb mai multă pictură. De aici și sfatul lui Fénéon. Dar asta nu lămurește încă totul.

Nu încapă îndoială că « micul monstru » lucrează cu aceeași râvnă și cu aceeași convingere. Dar și aici alcoolul își face simțită vătămătoarea lui înrîurire. Clipă de clipă, într-adevăr, Lautrec sim e nevoia să bea. Și clipă de clipă, nestăvilita sete îl împinge să-și părăsească pensulele; și timpul fuge. Alcoolul îi zdruncină nu numai echilibrul nervos, dar îi răpește ceasuri și ceasuri întregi. Zăbovitul prin baruri e plătit în capodopere ce nu se vor mai ivi.

La Natanson, Lautrec schițează un *Colț de masă* cu Vuillard, Misia, Valloton și Thadée. Lui Polaire îi face un portret după care trage apoi și un desen în culori pe care-l publică în *Le Rire*. Dar noua și marea sa pasiune ca pictor va fi de aici înainte Marcelle Lender.

Marcelle Lender, a cărei grație, distincție și ale cărei toalete « de o bogăție și de un gust ales** » devin ținta laudelor cronicarilor mondeni, îi stîrnise pînă acum lui Lautrec curiozitatea în mai multe rînduri; în cîteva litografii a și înfățișat-o în diverse atitudini de scenă. Din februarie, joacă la Variétés într-o operetă *Chilpéric*, a cărei acțiune se petrece pe vremea Merovingienilor, una din acele operete bufă, foarte la modă de cînd

* Jacques Lassaigue.

** *Le Rire*, 16 februarie 1895.

cu Offenbach, și al căror spirit batjocoritor Lautrec îl prețuiește mult. Marcelle Lender, care interpretează rolul reginei Galswinthe, dansează cu o încântătoare eleganță în acest spectacol un fandango și un bolero. Lautrec se înflăcărează pe dată. Și îl cară după el la teatru pe Coolus de nu mai puțin de douăzeci de ori în șir, ocupînd mereu același fotoliu din rîndul întîi, pe stînga. Desenează fără preget pe un carnet de schițe. Și cum Romain Coolus, plictisît din cale afară să tot audă seară de seară aceleași veșnice riturnele:

Il est dix heures: c'est l'instant,
C'est l'heure où Chilpéric se lève.
Espérons qu'il a fait un rêve
Qui le rend heureux et content.*

Îl întreabă pe Lautrec « de ce ține cu tot dinadinsul să-î îndoaie atît de regulat cu acel lirism fără mister », pictorul îi răspunde că nu merge la spectacol decît ca să-și vadă dosul Marcellei Lender. « Uitește bine la el, îi spune, pentru că rareori o să mai vezi ceva atît de colorat. Dosul Marcellei e somptuos. »

Lender dansînd, Lender văzută din spate, Lender văzută din față, Lender saluînd, Marcelle Lender — bust: Lautrec face litografie după litografie. Cum revista germană *Pan* îi comandă o asemenea litografie, Lautrec se încumetă să execute — lucrare fără îndoială prea complexă în extra-ordinara ei virtuozitate — o *Marcelle Lender* în opt culori. Și totuși aceasta nu trebuie privită decît ca o muncă pregătitoare: pe șevaletul din atelier, Lautrec are în lucru o mare pînză de 1,45 m pe 1,50 m, în care impresiile lui de la teatru vor căpăta, la rîndurile, o încheiere: *Marcelle Lender* în « *Chilpéric* » dansînd boleroul.

După spectacol actrița are obiceiul să suzeze la cafélul Viel, pe unul din marile bulevarde. Într-o seară,** îl vede pe Lautrec făcîndu-și apariția însoțit de Jules Renard și de Alfred Edwards, proprietarul gazetei *Le Matin*. Pictorul se așază în fața modelului său. Și o descumpanește pe actriță prin felul cum se poartă. Dacă ar ține

* E ora zece: e momentul, / E ora cînd se trezește Chilpéric. / Să sperăm că a avut un vis / Care-l face fericit și mulțumit.

morțiș să fie cît mai antipatic, nu s-ar purta altfel. Nici un compliment; e chiar ostil. Teatrul? Cercul și cafê-concertele sînt cu mult mai distractive. Iar cînd chelnerul îl întrebă ce să-i aducă, Lautrec îi răspunde: « O scrumbie afumată ». Nu există scrumbii afumate la Viel? Prea bine! Atunci să i se aducă șuncă și un borcan cu castraveți murați. « Și ceva lichid, te rog, hai galop! E sete mare. » Înfulecă într-una la castraveți și dă pe gît o sticlă de Bourgogne, ridicînd tot timpul paharul la gură cu un gest caracteristic de bețiv și golindu-l pe nerăsuflăte. Lautrec glumește, spune răutăți. Nu desenează, dar o măsoară pe Lender, și încă cu o privire atît de stăruitoare încît actrița se simte stîngenită. La parte astfel la trei supeuri. *Lender în ținută de stradă, Lender așezată...* Lautrec se învîrte în jurul actriței care, intrigată, nu înțelege pricina acestei asiduități; nu bagă de seamă că ceea ce îl interesează la ea pe Lautrec « este jgheabul ». Într-o zi pictorul îi trimite un buchet de trandafiri albi și o roagă să-i fixeze o întîlnire. La masa la ea, apoi se duce să o întîlnească în cabina ei. Dar nu scoate o vorbă despre pînza la care lucrează. La fiecare spectacol e în sală, în fotoliul său din rîndul întîi; își adulmecă prada cu o căutătură necruțătoare.

Cîteva săptămîni mai tîrziu, tabloul, rod al unei munci minuțioase, este gata.

Poate că o clipă Lautrec s-a gîndit să i-l dăruiască actriței. Din păcate, Marcelle Lender, asemenea celor mai multe dintre femei — o Jane Avril sau o Polaire rămîn în această privință excepții — nu pare să prețuiască prea mult arta sa fără înflorituri galante.* Lautrec oferă pînza lui Paul Leclercq care, de altfel, nu se învoiește să-i răpească pictorului această lucrare magistrală — una din culmile operei sale.

Dacă Coolus i-a trezit lui Lautrec interesul pentru lumea teatrului, Tristan Bernard i-a dezvăluit în schimb pictorului lumea ciclismului.

* « Ce om îngrozitor! » a exclamat ea o dată în fața unor prieteni care laudau talentul lui Lautrec. Apoi, căutînd s-o dreagă: « Ține la mine... dar, cît despre portret, vi-l cedez cu plăcere. » (Reprodus de Albert Flament în *Le Bal du Pré Catalan*).

Redactorșef la *Journal des Vélocipédistes* și director sportiv al celor două velodromuri pariziene, velodromul Buffalo de la poarta Neuilly și velodromul Senei de la Levallois-Perret, Tristan Bernard este în clipa de față una din personalitățile cele mai marcante din cercurile sportive.

Ca urmare a inventării cauciucului pneumatic de către Dunlop, cu puțin înainte de 1890, ciclismul a căpătat o uimitoare răspândire. Toate clasele sociale, fără alegere, au prins gustul bicicletei. Chiar și în Bois de Boulogne eleganți velocipediști ca de pildă prințul de Sagan sau generalul de Galliffet (în ținută) pedalează printre trăsurile și landouri. Femeile sînt și ele la fel de grăbite să practice « simpaticul sport ». Înlocuind fusta cu pantalonii de zuav, *cyclewomen* ele*, « cel de-al treilea sex » cum le spun gazetele — pornesc să brăzdeze cartierele mărginașe și drumurile de țară. În ziare, la anunțuri, poți întîlni: « Doamnă ciclistă, 45 de ani, dorește căsătorie cu domn posedînd bicicletă. »** Jurnalele publică cu regularitate cronici despre « mica regină »; dar ele nu sînt de ajuns pentru « ciclomane », din pasiunea cărora își trag existența periodice de specialitate, cum e cel al lui Tristan Bernard.

Îndată după sfîrșitul celui de al doilea Imperiu se organizează primele alergări cicliste; ele se bucură de o extraordinară primire. *Clubmenii* și femeile nostime umplu tribunele velodromurilor, unde manifestările se desfășoară în zarva orchestrelor zgomotoase.

În pantaloni bufanți, cu o gambetă pe scărilie, Tristan Bernard prezidează reuniunile. N-a trebuit să se ostenească prea mult ca să-i trezească și lui Lautrec interesul. Ceea ce-l cucerește mai cu seamă pe pictor la acest umorist este « aspectul lui sportiv », știința sa despre atleți și turf și faptul că poate de pildă să citeze fără nici o greșală, fără o scăpare, pe tot parcursul ei, genealogia oricărui cal pur-sînge, de curse sau de obstacole, « cu siguranța — spune Paul Leclercq — unui profesor de istorie care ar cita genealogia dinastiei Capet ».

* Parisul va număra în curînd atît de multe, încît prefectul poliției va interzice femeilor portul pantalonilor de ciclist pe străzile capitalei.

Tristan Bernard îl introduce pe Lautrec în societatea marilor campioni, a antrenorilor, a reprezentanților mărcilor de biciclete intrate în competiție. Aproape în fiecare duminică pictorul e printre oficiali, pe terenuri, pe marginea pistelor, și cel mai ades, în careul alergătorilor.

Rezultatul diverselor probe îl cam lasă rece. Ceea ce îl stârnește pe el e să se afle în apropierea unor animale umane bine făcute, să le urmărească în suprema lor încordare sau, dimpotrivă, în repausul lor, când intră pe mîna celor cei îngrijesc.

Urmat de Tapié, se preumblă de colo pînă colo fără să scape un singur amănunt al spectacolului. Din cînd în cînd, se oprește și arată cu ochiul cîte un vlăjgan bine legat — « E mișto! » Și apoi, gata oricînd să ia seama la tot ce e picant sau caraghios la o ființă, adaugă: « Parcă-i un calcan cu amîndoi ochii pe aceeași parte a feței ».

În fața alergătorilor îl cuprinde un entuziasm aidoma aceluia ce-l face să freamăte la cutezanțele unei dansatoare sau ale unui acrobat. Ca și aceștia, alergătorii sînt înșăși mișcarea, forța fizică, agilitatea trupului, adică tot ceea ce Lautrec nu poate trăi decît privind și desenînd. Pentru el nu există ceva mai ademenitor ca imaginea unei superbe brute în suprema încordare a musculaturii ei. « Asta nu-i frumos? »

Asta fiind lunganul și uscățivul Zimmerman, învingătorul la cursa de 2000 m, americanul înaripat, care cînd umblă, parcă e împiedicat, dar cînd încalecă pe bicicletă ai zice că arde pista sub roțile ei; *asta* mai este și Jimmy Michaël, micul gal cu fruntea încăpățînată, cu înfățișarea morocănoasă de șoricar, ce pedalează neosținut cu patruzeci de kilometri pe oră mestecînd o scorbitoare.

Inspirat de cele două vedete ale pistei, Lautrec nu întîrzie să tragă cîteva litografii. Îl desenează pe Zimmerman împreună cu bicicleta lui, iar pe Michaël alături de constructorul Simpson.

Pictorul se împrietenește îndeosebi cu alergătorii și cu personalul « grajdului » Simpson, cu reprezentantul în Franța al acestei mărci engleze, Louis Bouglé, un bărbat rasat, de o aleasă cultură, iubind în egală măsură arta ca și ciclismul, îmbrăcat întotdeauna după ultima modă

londoneză — « un englez din Orléans », cotcodăcește Lautrec — precum și antrenorul Warburton, zis Choppy. Lautrec nu mai contenește cu laudele la adresa lui Choppy. Nu-l mai are în cap decît pe Choppy. Tuturor prietenilor le recomandă serviciile acestui antrenor. Și în scurt timp toți sînt încîntați. Căci sportul, ce? cum? e tot ce poate fi mai nimerit pentru sănătate! Păcat că nu poate el fi exemplu; dar aveți răbdare! Într-o pornire de prozelitism, Lautrec își cumpără un aparat de ramat în casă și, cu gîndul numai la ideile sale igienice (bineînțeles că nici nu-i trece prin cap să bea mai puțin sau să se culce mai devreme), ramează în atelier minute în șir, ceasuri întregi, după ce a avut grijă să-și pună o beretă turtită de marinar și să îmbrace o cămașă de flanelă de culoare roșu aprins *.

Multlăudatul antrenament — nu calcă om în atelierul său fără să fie pus să încerce, sub privirea expertă a lui Lautrec, aparatul de vîslit — nu ține, cum era și de așteptat, decît o vreme, și curînd mecanismul ajunge un lucru de prisos, printre altele, în harababura din atelier.

Greoaie, aproape obeză, La Goulue a plecat de la *Moulin Rouge*. Un avort (a născut înainte de vreme un copil mort) i-a grăbit soarta.

Dintre dansatoarele de ieri n-au mai rămas decît Grille d'Égout. Rayon d'Or s-a măritat cu un american, un căutător de aur din Alaska. La Macarona, suferind de măruntaie, a trebuit să fie operată de Péan. Nini Patte en l'air s-a retras ca să înființeze în strada Frochot, sub numele respectabil (bineînțeles uzurpat) de d-na Monnier, văduvă, o școală de dans, de unde își iau zborul noi și noi « dansatoare excentrice », Cigarette, La Tourterelle, Églantine**... Cît despre Valentin, le-Désossé nu mai e decît un cabotin îmbătrînit, care își plimbă nostalgiile la *Moulin Rouge*. Jane Avril

* « Un vecin care nu pricepea de unde vine zgomotul acesta neobișnuit și regulat, povestește Paul Leclercq, mărturisirea unor oameni din cartier că Toulouse-Lautrec a luat obiceiul să-și plămădească singur coca și să-și coacă piine. »

** Turturica și Trandafirul sălbatic. (N. tr.).

spune despre el că aduce a « don Quijote uzat ». Mai dansează, dar mai mult trăncănește: « Eu, ca un cunosător ce sînt și ca un bun burghez ce mă aflu, vin la bal joia și duminica. Sînt rentier și proprietar și mă plimb în faeton. Căutați să aduceți vorba în cartierul Școlii Militare despre Valentin le Désossé: „Nu cunosc! — o să vă răspundă portăreasa și vizitiul meu. Pe dl. Renaudin, fost neguțator de vinuri din strada Coquillière, casier al fratelui său și notar suburban, îl cunoaștem, cum de nu! Își închiriază casa la ofițeri, și cînd trece prin Bois cu faetonul le răspunde la salut. . . “ Fetele de la Moulin? — s-a zis cu ele! Poate că cea mai bună e Cha-U-Kao; da' nu-mi ajunge nici pînă la glezne. O singură dansatoare a existat: La Goulue. . . »

La Goulue a cîștigat mulți bani. În plin triumf, Oller îi plătea, conform contractului, pînă la 3750 de franci pe săptămînă.* Și alsaciana n-a făcut praf chiar toți banii. De cînd a renunțat la cadriluri, și-a luat o baracă de bîlci și împreună cu cinci sau șase figurante iese la public într-un costum zornăitor, care aduce cumva a oriental, și face un dans al buricului, căruia ea îi spune eufemistic « dansul almeei** » (dar ale cărui tilcuri, constată un cronicar, sînt « exprimate limpede »). S-a gîndit că un decor iar face publicitate. Și-a amintit de Lautrec, iar la începutul lunii aprilie îi cere ajutorul.

6 aprilie, 1895

Dragul meu Prieten,

*Luni 8 aprilie trec pe la tine pe la două după-amiază. Baraca mea va fi la Trône***; cum intri pe stînga; am un loc foarte bun și aș fi tare încîntată dacă ți-ai face timp să-mi pictezi ceva; ai să-mi spui de unde să cumpăr pînzele și în aceeași zi ți le și aduc.*

LA GOULUE

Lautrec a fost întotdeauna atras să facă decoruri de mari proporții. Dar cum să-și îndeplinească dorința?

* Aproximativ 650.000 franci (1958).

** Almee — dansatoare și cîntăreață în Orient — (N. tr.).

*** Bîlciul de la Trône, din Place de la Nation (fosta Place du Trône).

De bună seamă, prea curînd nu i se vor încredința zidurile unui edificiu public. Cîndva a împodobit cu picturi hanul Ancelin din Villiers-sur-Morin și, mai de curînd, salonul din strada Amboise. O baracă de bîlci? Și de ce nu? De altfel va fi fericit să și-o poată îndatora pe La Goulue, pe femeia asta atît de intim legată de viața sa de artist, pe care a pictat-o și a desenat-o de atîtea ori!

Din bîlciul de la Trône, La Goulue se va muta la Neuilly unde, la 16 iunie, urma să se inaugureze, cît e strada de lungă, sărbătoarea anuală — « sărbătoarea de la Neuneu » — foarte căutată de *society*, care astfel își face iluzia că se amestecă cu lumea de rînd. De la așa ceva *nu se poate* lipsi. « Cele mai frumoase pisicuțe » și « cei mai distinși cheflii » vin să cocheteze aici, să tragă cu pușca în purcelușii rozalii și să mănînce « ne maiîntîlnitele dulciuri de 18 centime kilu' », * care li se par la fel de gustoase de parcă ar fi ieșit din cofetăria cea mai la modă. Lautrec îi făgăduiește Lacomiei că-i va aduce la timp decorul: două pînze mari, pătrate, de aproximativ trei metri pe trei, în care o va înfățișa — într-una din ele — pe La Goulue cea de pe vremuri, de la *Moulin Rouge*, dansînd în fața lui Valentin cel sfărîdeos, iar în cealaltă, așa cum este acum, în chip de almea, ridicînd piciorul în fața unor gurăcască, între care pot fi lesne deslușiți, în afara autorului, Tapié, Guibert, Sescan, Jane Avril și Fénéon. Artistul se așterne pe treabă. Curînd, totuși, trebuie să și întrerupă munca: Joyant pleacă la Londra spre a se întîlni cu Whistler; Lautrec îl însoțește.

Rareori îi scapă un prilej să se ducă să respire puțin aer englezesc. În aceste scurte călătorii pe care le întreprinde peste Canalul Mîneei, totul îi face plăcere; traversarea pe vasele cu zbatuiri — și mulțumirea îi e cu atît mai adîncă cu cît marea e mai furtunoasă, — ca și bucuriile obișnuite și lucrurile neașteptate ale șederii propriu-zise: spectacolul străzii; vizitele la National Gallery și la British Museum; cheflii triști de prin *pubs* ** (care, minune! îi taie pofta să mai bea);

* *Fin de siècle*, 23 iunie 1895 și 25 iunie 1896.

233 ** Cîrciumi (în lb. engleză în original. — *N. tr.*).

maldărele de pește de la Sweetings, la Cheapside; *porter house steak*ul* de la Criterion sau de la Horse Shoe pe care îl «mănânci ca pe o prăjitură»,** sub solurile magazinului Liberty unde, «în lumina electrică, *young girls*, tinere vânzătoare, îți expun feeria de stofe și postavuri ce au făcut faima acestei case»*** și aranjamentele decorative ale *home*ului**** lui Whistler, faimoasa «odaie a Păunului», toată numai albastru și aur, pe care la fiecare trecere prin Londra e încântat s-o revadă.

La Londra, Lautrec se simte ca acasă. Prietenul său Charles Conder — plecat anul trecut din Paris — locuiește aici. Și cât de mult rătăcesc împreună pe străzile orașului! Lautrec ține într-una să vadă tot (în afară de «curiozitățile» trecute cu acte în regulă în cataloage și pe care el nu le poate suferi).

Conder face parte dintr-un grup de pictori și de scriitori, ce roiesc în jurul lui Oscar Wilde. Tragic an va fi acest 1895 și pentru ei și pentru poetul pe care îl admiră! Învinuit de către marchizul de Queensberry, tatăl «prietenului» său, lordul Alfred Douglas, de anume apucături împotriva naturii, Wilde e arestat la 5 aprilie. La 26, procesul său începe în fața Curții cu jurați de la Old Bailey. Într-o seară, Conder îl duce pe Lautrec la scriitor.

Pictorul îl privește cu «un soi de spaimă»***** pe acest bărbat, care pînă ieri încă stătuse în fruntea lumii literelor, și care azvîrlit acum printre răufăcători, va fi mîine izgonit din țara sa, dar care, înfoiat ca un păun și sfîdînd străvechiul puritanism britanic, își dă încă aere de superioritate, neîndoindu-se o clipă de triumful său final. Wilde nu se învoiește să-i pozeze lui Lautrec. Atîta pagubă! Lautrec nu va scăpa prilejul să-și însemne trăsăturile acestui model excepțional. Nutrește oare vreo simpatie pentru Wilde? Tratamentul la care este supus poetul îi trezește indignarea; mai mult chiar: îl pune la pămînt. Simpatia sa e totuși destul de învăluită. Dacă există un om mai opus lui Lautrec, acela

* File de mușchi à la Porter (în lb. engleză în original — *N. tr.*).

** și *** Joyant.

**** Căminului (în lb. engleză în original — *N. tr.*).

***** Joiant.

nu poate fi altul decât Oscar Wilde, poetul acesta despre care Whistler spune că e « un artist cum nu trebuie să fi », acest estetic de o eleganță căutată, cu gesturi studiate, care întreține o conversație plină de paradoxuri, sclifoseli și afectări teatrale (« Sînt trist pentru că jumătate de omenire nu crede în Dumnezeu, iar cealaltă jumătate nu crede în mine »).

Wilde îl copleșește pe Lautrec cu trupul său masiv, dar acest trup e făcut din cărnuri flasce. Wilde refuză să-i pozeze. Atîta pagubă! Lautrec își umple memoria cu acest chip arogant și efeminat, cu maxilarele grele, cu o gură de bătrînă curtezană. Nici nu are nevoie ca Wilde să-i pozeze. Impresionat puternic de neașteptatul personaj cel are în față, Lautrec nu va uita nimic, nici obrajii căzuți, nici pielea gălbejită, nici părul blond, cînepiu, lipit de țeastă, nici ochii mici și disprețuitori, adînciți în grăsimea nesănătoasă a pleoapelor și a pungilor care par tumefiate.

De cum se înapoiază la Paris (în cercurile artistice și literare de aici afacerea Wilde stîrnește o emoție considerabilă)* Lautrec publică — în *La Revue blanche* din 15 mai — un desen în peniță al poetului în timp ce și pledează cauza în fața judecătorilor. Apoi, pe un carton, schițează în linii repezi un portret de o sugestivitate agresivă și de o teribilă simplitate: cîteva trăsături, cîteva pete de culoare și omul acesta, Wilde, se ivește în jalnicul său adevăr. În sfîrșit, reluînd decorarea barăcii Lacomei, Lautrec îl înfățișează și pe Wilde printre cei ce privesc dansul almeei.

Lautrec termină degrabă acest decor. Cînd sărbătoarea din Neuilly începe, La Goulue se poate foi în voie pe panorama ei, în fața panourilor pictorului, care sînt foarte remarcate pe dată.

« Panourile astea două au un succes nebun! » exclamă cronicarul de la *Fin du Siècle*, care le califică drept « miniaturi extraordinare ». « Sînt, comentează *La Vie parisienne*, niște enorme glume ale lui Toulouse-Lautrec, un pictor de un neînchipuit excentricism, care s-a distrat să facă artă accesibilă, să picteze pleava și

* « Wilde este pedepsit pentru că și închipuia că trăiește în Italia pe vremea Renașterii, sau în Grecia în timpul lui Socrate, » scrie Henri

desfrîul; e dezlănțuirea excentrică pusă în frescă, e o uriașă desalcătuire a unui bal public simbolic! Culoarele sînt țipătoare, desenul e de necrezut, dar e într-adevăr amuzant; ciudată ironie din partea artistului care lă pictat în primul plan pe Oscar Wilde! Oh! ce bine că mai întâlnești pe cîte unul care și bate joc de public! ». Acest decor, acest omagiu adus de pictor dansatoarei, este la drept vorbind un fel de rămasbun.

La Goulue și Lautrec au făcut parte o clipă — strălucitoare și trecătoare — din viața vestitului Montmartre, a cărui glorie mai dăinuie doar prin faima cucerită pe vremea cadrilurilor dezlănțuite, a cîntecelor lui Bruant și a reclamelor sforăitoare ale lui Salis*. Clipa aceea s'a dus. « Sînt ghinionist! exclamă un domn elegant în fața barăcii alsacienei. Se pare că ieri s'a putut vedea o bucățică din coapsa ei! »

Bicisnic ecou al « Mai sus, La Goulue! Mai sus! » care înfrigura odinioară *Le Moulin Rouge*.

Moulin Rouge, Moulin Rouge,
Pour qui mouds-tu, Moulin Rouge?
Pour la mort ou pour l'amour? **

Pe estrada ei de bîlci, La Goulue își dansează pașii « mauri ». Cam în aceste zile, cu zece ani în urmă, își făcea debutul în Montmartre. Cu un gest familiar, pictorul salută cu « bastonașul » în aer, de parcă ar prezenta arma.

El și ea au mai fost o dată împreună.

Ultima dată.

Se despart, cufundîndu-se fiecare în propria soartă. Nu se vor mai revedea niciodată. ***

* Cînd Salis a murit, în 1897, *Le Châ Noir* își închisese de mai multe luni în mod definitiv porțile.

** Moară Roșie, Moară Roșie / Pentru cine macini, Moară Roșie? / Pentru moarte sau amor?

*** La Goulue a decăzut din ce în ce. După « cîteva reveniri obosite la Jardin de Paris », din almele ea devine luptătoare, apoi îmblînzitoare, (era pe zi ce trecea mai monstruoasă: « grasă — scria Jean Lorrain — de plezneă maioul pe ea »); a cumpărat două pantere, patru lei bătrîni și sfîrșiți, o hienă, un urs melancolic. Aceste animale, deși prost hrănite, i-au înghițit și cei mai rămăsese din economii. Una din fiare, cu ocazia unei sărbători la Rouen, a smuls brațul unui copil. Cînd ultimul animal a pierit sau a fost vîndut, La Goulue s'a

Lautrec nu zăbovește la Paris. Nu mai are astîmpăr. Abia s'a inaugurat «sărbătoarea de la Neuneu» că o și șterge pe coasta Mîneicii. Simte nevoia să se «întremeze».

Arborînduși bereta turtită, o bluză de căpitan de marină comercială cu nasturi poleiți, șontîcie prin portul Granville sau pe străzile din Dinard, ocrotit de batjocură de spatele lat al lui Dethomas, care îl însoțește credincios. Sau se duce să se scalde. Pe plajă, cu pieptul strîns într-un tricou marinăresc, ia tot felul de atitudini comice avantajoase, «marțiale» — «fac pe leul» — spune el, și îl roagă pe Maurice Guibert să-l fotografieze așa. O nouă caricatură. Uneori, în atelierul său din strada Tourlaque, scoate din talmeș balmeșul de obiecte o mască, pe care și-o pune pe față: «Crezi că e *detul* (destul) de bine, îmi vine *detul* de bine. . . Nu mă urîțește. . . mă'chimbă!» Sărmane Lautrec!

În vara asta trebuie să se ducă în sud-vest, dar fericit să trăiască în preajma mării, se hotărăște ca în loc să

prăbușit fără scăpare. Curînd, ajunsă într-o sărăcie lucie, se va întoarce în Montmartre, ca să vîndă aici, biată cerșetoare în zdrențe, flori, bomboane, portocale pe la ușile localurilor de noapte și la Moulin Rouge. Căzuse și în darul beției. «Sînt o fată bună, gema ea; viața a fost rea, nu eu!» În 1914, lui Joyant i-a venit ideea s-o invite la o mare retrospectivă Lautrec, pe care o organiza și în care trebuiau să figureze și panourile din baraca de la Neuilly. Își închipuia că ea ar putea să-i facă reclamă. «Dar — scrie el — în fața unei namile de femei, o făptură amorfă, un adevărat pachiderm, abia mai aducînduși aminte de pictor, căruia îi spunea Toudouze, confundîndul cu cel care făcea portrete atît de drăguțe, a trebuit să renunț la planurile mele. Sînt în viață pelerinaje pe care nu trebuie să le mai faci după douăzeci de ani.» În 1915, un incendiu a distrus în parte *Le Moulin Rouge*. La Goulue se oprea cîteodată pe sub palisade și cerceta ruinele vechiului templu al gloriei sale. După război, și-a mai făcut apariția pe la bilciuri. Pierre Lazareff spune că, prin 1925, a văzut-o într-o baracă împodobită cu un anunț cit toate zilele: *Aici celebra La Goulue de la Balul de la Moulin Rouge*. «Un ins care făcea reclamă încerca să atragă curioșii povestind frînturi din trecutul dansatoarei. . . Era jalnic. Cortina dădea la iveală o femeie grasă, cu falsele străluciri apuse, cu cărnurile din caleafară de revărsate, cu zîmbetul hidos. . . Femeia asta, pe care curiozitatea noastră nici măcar n-o stînjenea din viciul ei, bea vin roșu direct dintr-o sticlă de un litru și plescăia de plăcere, fără a întoarce capul, așezată într-un colț al estradei, pe o ladă de lemn. După ce a terminat de băut, și-a șters buzele cu dosul mîinii și a scuipat pe jos pufnind de rîs. . .

traverseze Franța cu trenul, să se îmbarce mai degrabă la Hâvre, pe unul din vasele companiei Worms, afectat cursei spre Dakar și să pornească de-a lungul coastei pînă la Bordeaux. Guibert îl va însoți.

Lautrec se îmbarcă pe bordul vasului *Chili*. Pasagerii sînt puțini la număr, cîtiva doar. De la bun început, pictorul și-a vîrît în cap să conducă el operațiunile. Între plecării, și-a cumpărat o ladă cu vinuri fine, cu porto, și untdelemn de măsline. Călătoria s-a transformat într-o croazieră gastronomică. Instalat la bucătărie ca la el acasă, cerînd ca vasul să se oprească în porturile de pescari bretoni ca să se poată aproviziona cu crustacee și pește, Lautrec își îndoapă echipajul cu mese somptuoase, cu buride bordeleze și homari gătiți după rețeta americană. Tăind homarii mărunt, tocînd apoi usturoi și ierburi fine, legînd sosuri, asezonînd, piperînd, turnînd sos de roșii, parfumînduși mîncărurile cu coniac sau vin alb, se agită ca un apucat.

băbătie?! Îți mai aduci aminte? » Ea repeta cu vocea hîrîită, punctînd cu rînjete fiecare frază: « Dacă îmi aduc aminte, ce vorbăi aia! Ce de-a « mènesse » și de-a « iup și iup », era al naibii de caraghios! Cu neputință să scoți altceva de la ea; încercam, dar în zadar. » La Goulue a slujit apoi cîtăva vreme ca bonă într-un lupanar, înainte să sfîrșească, jumătate peticăreasă, jumătate cerșetoare, la Saint-Ouen, pe zonă. Trăia aici, într-o colibă pe roate, mizerabilă, cu un ciine numit Rigolo, singura și ultima ei consolare. Din viața ei trecută nu mai păstrase ca unică amintire decît o bucată de dantelă, vestigiu al unuia din înnebunitoarele ei jupoane, cu care « garnisise un briz-briz negru de atîta praf ». Bolnavă, a fost transportată, în ianuarie 1929, la spitalul Lariboisière, unde a și murit în 1930, pe cît se pare în vîrstă de 60 de ani. Înainte de a se stinge, ceruse să i se aducă un preot: « Părinte, oare bunul Dumnezeu mă va ierta? Eu sînt La Goulue. » În același an, panourile pe care Lautrec le executase pentru ea intrau la Luxemburg.

Își au și ele povestea lor. Către 1900, la Goulue, împinsă de nevoie, le cedase unui colecționar, doctorul Viau. Cu prilejul licitației Viau în 1907, ele au fost adjudecate contra sumei de 5.200 de franci. Au trecut apoi din colecție în colecție, au plecat în Scandinavia, și-au reîntors la Paris. În 1926 ele aparțineau unui negustor care, crezînd că va putea găsi mai lesne amatori pentru pinze de un format mai mic, nu s-a dat în lături să decupeze decorația lui Lautrec în opt bucăți mari și alte cîteva mai mici. Criticii de artă și-au revoltat împotriva acestui vandalism și pînă la urmă, opera, reconstituită, a fost cumpărată, în 1929, cu 400.000 de franci de către administrația Artelor frumoase. Transferată la Luvru în 1947, ea se află acum într-una din sălile muzeului Jeu de Paume din Paris.

Voiajul i se pare prea scurt. Ajuns la Bordeaux, Lautrec dă deodată cu ochii de o călătoare, pe care pînă atunci, furat de ocupațiile sale culinare, n-*o* băgase în seamă. O descoperă cu încîntare.

Femeia asta e toată numai grație. Cu o pălăriuță lăsată cochet pe frunte, ea privește în depărtare, întinsă pe un șezlong, cu ochii pierduți într-o visare nedeslușită. Ce apariție! Cît farmec! Părul blond scapă de sub canotieră într-un coc bogat și mătăsos, care se lasă greu pe ceafă. Profilul ei fin se detașează în lumina cernută de pînza unui catarg. Cine să fie oare această strălucitoare făptură?

Călătorea de la 54 este soția unui funcționar din colonii, care se duce la soțul ei în Senegal.

Lautrec nu se îndoiește că nu are nici un fel de sorți de izbîndă — nici măcar unul — ca frumoasa călătoare să-i cedeze vreodată. Dar nu-i nimic. O va urma în călătoria ei, se va lăsa pradă încîntătoarei himere de a crede că e cu puțință ceea ce e cu neputință. Se va purta *ca și cînd*. . . Va fi un vis frumos.

Oricît de obișnuit cu pornirile capricioase ale lui Lautrec, Guibert nu crede o clipă în realitatea unor astfel de planuri. Nu crede pînă în clipa cînd *Chili* ridică ancora și se depărtează de Bordeaux. Iată-i în drum spre Lisabona. Și pentru prima oară în viață, Guibert protestează, bombăne, hotărît să pună capăt, cît mai curînd, acestei escapade neașteptate în Portugalia! De data asta, Lautrec a sărit peste cal.

Dar Guibert nu are decît să bombăne cît o vrea! Nepăsător la toate reproșurile, piticul, pe punte, o desenează pe călătorea de la 54.

Cu mîna ușoară, desenează acest chip de vis, această imagine a « plăcerii de a trăi ».

La Lisabona, Lautrec îi preamărește în zadar lui Guibert plăcerile vînătorii de elefanți, în zadar îi dă asigurări că « negresele de paisprezece ani sînt iubite încîntătoare și că riscul de a fi mîncat de antropofagi este un stimulent indispensabil farmecului unei expediții »*, Guibert rămîne neclintit și nu se lasă cu una

cu două: nu are de loc chef să se ducă la Dakar, și nici nu se va duce. Perfect, fără doar și poate, la Lisabona vor coborî. Rămîne însă lucru hotărît, ca, odată ajuns în Senegal, comandantul vasului să expădieze în numele lor o depeșă la Paris, ca să anunțe că au sosit cu bine pe pămîntul Africii.

De la Lisabona, Lautrec și Guibert pornesc spre Madrid. Pictorul vizitează muzeul Prado, se minunează în fața lui Velázquez și Goya. Dar după vis, trebuie să se bălăcească iar în mocirlă, să redevină ceea ce este. *Caballero! Caballero!* Pictorul rătăcește pe ulițele prostituției, pe calle del Gato sau pe calle de las Infantas, străjuite de case spoite cu var, desun alb sclipitor în soarele de iulie. Brațe se întind de sub storurile roșiatice, galbene sau portocalii. Apar capete ciufulite cu părul negru, împodobit cu flori roșii ca sîngele. *Caballero! Caballero!* Pe pereții saloanelor sînt fixate efigiile toreadorilor... Apoi, dintr-o dată, Lautrec se plictisește și-și iese din fire. Ulițele acestea sînt prea păduchioase. Aici prea se vînează clienții: chiar și poliștii fac pe proxeneții. Jegul, plecăciunile interesate, venalitatea dată prea pe față a acestei prostituții îl scîrbesc pe pictor. Fuge din Madrid, cuprins de o lehamite greu de biruit față de aceste Carmen pomădate, față de pompoanele și garoafele din cocurile lor. După ce merge pînă la Toledo unde *Înmormîntarea contelui de Orgaz* a lui El Greco îi rezervă o ultimă bucurie, urcă împreună cu Guibert în trenul de Bordeaux.*

La Bordeaux, în strada Pessac, regăsește cu o plăcere de loc ascunsă lupanarele franțuzești. Schițează aici în peniță capete de femei și se distrează creionînd cîteva desene fără perdea, ținta batjocurii fiind Guibert. Vara aceasta agitată, Lautrec o va termina la Taussat și la Malromé. Desenează și chiar pictează puțin; dar mai ales se odihnește.

La Malromé, în vara ajunsă pe sfîrșite, lungit pe un fotoliu mare din lemn de palmier, Lautrec visează cu ochii deschiși.

* În general, (după Joyant), această călătorie la Lisabona și la Madrid se situează în 1896. Or, călătoria de la 54, pe de o parte, i-a inspirat lui Lautrec un afiș care a fost expus în februarie 1896, la Libre Esthétique din Bruxelles. Pe de altă parte, există un desen de Lautrec datînd din august 1895: *In trenul Madrid-Bordeaux*.

Aerul este blînd, seara e liniștită. Fete din strada Pes-
sac sau din strada Moulins, prostituate din Madrid,
refrene ale pianelor mecanice sau zgomot al casta-
nietelor — oh! iubire, oh! « adevărata viață », oh!
călătoare de la 54!

Toate aceste femei rîvnite și niciodată avute. Această
iubire din care nu a cunoscut decît simulacrul. Piep-
tul lui care îl apasă ori de cîte ori o femeie, înduio-
șată, îl îndepărtează încetișor cu vorbe bine mește-
șugite, care îl rănesc mai mult decît asprimea. Și feri-
cirea care îl năpădește cînd un prieten o dobîndește
pe cea pe care o dorise el, iar ea îl respinsese: e ca și
cînd ar împărtăși această dragoste și iar sorbi roua.
Lungit în fotoliul său mare din lemn de palmier de
India, Lautrec, cu pleoapele pe jumătate lăsate, vi-
sează cu ochii deschiși.

Călăreți se înapoiază de la plimbare; caii nechează
pe peluze.

Petit-Bijou! — Acest dezgust nesfîrșit!

Dușcă după dușcă, Lautrec soarbe absinturi, își înghite
otrava.

E aproape beat. Ochii i se împăienjenesc.

A cules din iarbă un brotac; îl vîră în gură, îl face să
se zbată între buzele sale.

III. ARDEREA PE RUG

Surmenons-nous, surmenons-nous
pour vivre vite et mourir plus tôt.*

JULES RENARD: *Journal*.

Într-un chilot de baie și nimic mai mult; ducînd în spinare un coș cu un cormoran în el, iar, deasupra, bălăbănindu-se, o colivie adăpostind un mare duce înspăimîntat, astfel și-a făcut apariția, spre încremenirea scandalizată a fratelui său Charles, contele Alphonse, într-o zi a anului 1894, coborînd dintr-un vagon de marfă în gara Albi. Era nespus de cald, iar contelui Alphonse nu-i trecuse prin cap în timpul călătoriei nimic mai bun decît să se descotorosească de haine — erau prea strîmte, a lămurit el — și să le arunce pe fereastră.

După această memorabilă descindere, trăiește acum la Albi împreună cu păsările sale, în turnul conacului din Bosc. Călugărul, așa i se spune, e bucuria orașului cu excentricitățile sale. Cu cămașa în vînt, cu o pălărie veche pe cap și cu espadrile în picioare, pescuiește cu ajutorul cormoranului în rîul Tarn. Cum nu poate suferi podurile, s-a legat să nu mai pună piciorul pe ele vreodată, așa că rîurile le trece înot sau, dacă e prea frig, prin vaduri pe care trebuie să le caute cîteodată pînă departe.

* Să ne istovim, să ne istovim ca să trăim repede și să murim mai degrabă.

Cu fratele său nu are relații decît de la distanță. Mîncarea, a sa și a păsărilor sale, i se aduce într-un coșuleț cocoțat pînă la fereastră cu un scripete. Și dacă vrea să-i dea de veste ceva lui Charles, se slujește de poștă.

Dragă prietene,

Tatăl și mama noastră au avut o zi proastă cînd își au ales pronumele. Ar fi trebuit să prevadă că anumitor persoane le va veni greu să-și spună mon cher Charles pentru că împreună cele două cuvinte sună urît.

Dar nu-ți scriu ca să cîinez stîngăcia părinților noștri, — hotărît lucru, nu — ci ca să-ți spun că dacă pot înțelege că vizitiul tău ia o biată mîrtoagă drept cal, găsesc de neîngăduit să ia un șobolan drept șoarece. Îi poruncisem să-mi facă rost de niște șoareci pentru marele meu duce și el îmi trimite șobolani. Marele meu duce nu e de fel din Thuringia, unde cei din spița lui mănîncă orice. El a văzut lumina zilei, sau mai bine zis a nopții, în Périgord, ținut în care și animale și oameni sînt obișnuși cu o hrană aleasă. Așa că binevoiește, rogute, și lasă-i poruncă lui Léon al tău ca de aici înainte să-mi pună șoareci în coșuleț. ***

Al tău frate iubitor A.

Ciudățeniile « iubitorului frate » nu-i prea sînt pe plac lui Charles. Cu toate acestea, și mai vrednică de dojană i se pare pictura nepotului său. Mîzgălelile acestuia jignesc morala și religia.

Într-o anume duminică a anului 1895, după ce a adunat în curtea conacului din Bosc cîteva persoane care să poată depune mărturie despre ceea ce avea de gînd să facă, a ars cu solemnitate, pe un foc de curpeni, opt din pînzele infirmului. « Gunoaiile astea n-o să-mi mai necinstească de aici înainte casa », a declarat el. S-ar zice că Lautrec privește cu o adîncă înțelepciune această ardere pe rug. Îl distrează mai ales că unchiul Charles a găsit de cuviință să-și aducă martori. « Un cîrnățar și un împletitor de scaune » *** , spune el.

* Șoimul de vînătoare al contelui Alphonse. (N. R.)

** Citat de Franz Toussaint : *Sentiments distingués* (Sentimente alese).

*** Mary Tapié de Céleyran (*Notre Oncle Lautrec*) neagă că acele pînze ar fi fost arse. « Unele prostii sînt prea gogonate ca să mai merite cîstea de a fi combătute, iar Lautrec își bătea joc de proști. »

Nepăsare față de proprii operă? Sau poate rîsul, felul glumeț nu-i slujesc, ca de atîtea alte ori, decît să-și ascundă mai bine tristețea? Sau poate, la fel de bine, că o anumită lîncezeală se strecoară în el. La drept vorbind, pictura nu a înlocuit nimic. La ce bun? « Tot n-o să-mi dea înapoi picioarele »; « pictăm pentru că n-avem altceva mai bun de făcut . . . » Asemenea gînduri răvășite sînt dezmințite o clipă mai apoi de o activitate înfrigurată, de nestăvilita nevoie de a nota tot ce ochiul înregistrează — și bucuria care se naște din potolirea acestei nevoi. Dar melancolia care le provoacă nu este mai puțin adevărată, mai puțin prezentă deși înăbușită, asemenea murmurului îndepărtat al unei ape subterane pe care îl auzim din cînd în cînd. Pictura nu a înlocuit nimic. Cei înlocuise ea oare lui Van Gogh? Operele sînt niște excrescențe cît toate zilele de mari, care se dezvoltă pe anumite ființe, trăiesc din ceea ce iau de la ele — dar nu le dau în schimb nimic, cel mult orgoliul de a le fi hrănit. La ce bun? Sfirșeală doar . . .

Ce însemnătate mai pot avea cîteva pînze arse la Albi? Ce însemnătate au zeflemelele d-lor Detaille, Gérôme și Vibert? Aceștia alcătuiau juriul concursului de afișe organizat în septembrie de către galeria Boussod și Valadon. Era nevoie de un panou pentru lansarea în America a *Istoriei lui Napoleon I* a profesorului Sloane. Proiectul lui Lautrec a fost respins. Pictorul i-a arătat atunci macheta sa unui specialist în studii napoleoniene, Frédéric Masson. Ce reacție! Violetul este « un stigmat al decadenței », iar toți aceia care se încumetă, ca Lautrec, să-l folosească sînt niște « anarhiști buni de pus la zid »*. Dar ce însemnătate au toate acestea? Drama lui Lautrec se consumă în cu totul altă parte.

În ce mă privește, mă mărginesc să relatez întîmplarea așa cum a fost ea reținută, în amănunt, de Franz Toussaint (*op. cit.*). El era fiul colonelului Toussaint care, împreună cu dl. de Laportalière și Charles de Montazet, ar fi făcut parte dintre martori. Franz Toussaint mai citează și alte nume: presimțind ceva, mulți se pare că au dat înapoi, ca de pildă Julien de Lagonde, directorul publicației *Le Nouvelliste*, ca și Gustave de Lapanouse. Cît despre fraza lui Lautrec, ea a fost menționată de Paul Leclercq, care, în amintirile sale (*Autour de Toulouse-Lautrec*), pomenește și despre această poveste. Lautrec însuși, spune el, i-a istorisit-o și a comentat-o în felul în care am arătat și eu.

* Comunicat de Joyant.

Se năpustește cu violență asupra lucrului său, se lasă în voia plăcerilor, a ameteții care-l cuprind. Nu este el omul care să se hrănească la nesfârșit cu dezamăgiri. Trebuie să rîzi. «Trebuie... ce trebuie?» *Weber*. Strada Moulins, Atelierul. *Irish and American Bar*. Birja care-l așteaptă. Lautrec care doarme. Baruri și lupanare. Cocteiluri și prostituate. Hora nebunească continuă, din ce în ce mai iute. În timpul iernii, pictorul sfîrșește o pînză de format destul de mare: *Tristan Bernard la velodromul Buffalo*, care pentru perioada ciclism «echivalează întrucîtva cu ceea ce însemna pentru «perioada teatru» tabloul *Marcelle Lender dansînd boleroul*. De aici înainte experiențele lui Lautrec se precipită. Cîteva luni, cîteva săptămîni de incubație sînt de ajuns.

S-ar spune că sînt experiențe foarte scurte, spasmodice parcă. Lautrec se duce cînd într-un loc, cînd în altul; litografiază scene de la Folies Bergère, de la Palais de Glace, Lender în *Fiul lui Aretin*, amintiri din Londra, cîntăreața Anna Held, dublul program al *Salomeii* de Wilde și al lui *Rafael* de Coolus, pe care teatrul *De l'Oeuvre* îl va juca în februarie, un afiș care anunță un foileton, *Le Tocsin*, ce apare în *La Dépêche de Toulouse*. Pentru Salonul celor o sută, din aprilie următor, realizează un alt afiș în care evocă, în culori de o elegantă finețe, pe călătorea de la 54. Apoi se întoarce iar la prostituate. Se gîndește o clipă, la sugestia lui Joyant, să illustreze *Prostituata Elisa* a lui Edmond de Goncourt și schițează chiar cîteva acuarele și desene pe marginile unuia din exemplarele cărții. Dar pînă la urmă preferă să dedice femeilor din lupanare un album așa cum îl duce pe el capul.

Acest album se va compune din zece planșe, adunate sub titlul foarte simplu de *La Fille* (Tîrfa). Curînd, însă, Lautrec născocoște un titlu mai bun, dintr-un singur cuvînt, unul singur, în care este rezumată maniera sa specială de a înțelege lumea prostituției: *Elles*. În vocabularul epocii, cuvîntul «ele» desemnează de fapt «toate femeile în general», fără deosebire. Alegînd acest titlu, Lautrec dorește deci să marcheze cît mai limpede cu putință că între tîrfe și celelalte femei, el

unul refuză să vadă vreo deosebire — că această deosebire nici nu există*.

În această suită de litografii, o va înfățișa pe Cha-U-Kao, singura femeie de la Moulin Rouge al cărei talent de dansatoare este lăudat de Valentin^{cel} fără de oase. Clovn la Noul-Circ, ea se produce și în localul lui Oller. Lautrec a mai desenat o dată valsînd, dragăstos înlăntuită cu o altă femeie**. În lunile acestea, el face după ea nenumărate studii, portretizînd-o în costumul de circ, cu pantaloni bufanți strînși la genunchi, cu gulerul larg, cu moțul mare alb și ascuțit, împodobit cu panglici galbene.

Interesul lui Lautrec pentru Cha-U-Kao este legat de gustul său din ce în ce mai pronunțat care-l împinge spre lesbiene. « Domnul Henri » nu este doar obișnuitul din strada Moulines; el a devenit musafirul nelipsit al unui bar din strada Bréda***, nu prea departe de place Pigalle, *La Souris*, unde vin să se întâlnească un cîrd de femei pe care apucăturile lor comune le fac să fie izolate, apropiate, și care aici « trăiesc în familie»****. La teighea tronează patroana, D-na Palmyre, o persoană trupeșă și largă la inimă, deși posacă la mutră, care are ceva comun cu micul ei bulldog, pe nume Bouboule. E un fenomen acest Chéri-Bouboule! El unul urăște spița muierescă și înfiorător de gelos pe stăpîna lui, le cam apucă de pulpe pe cliente sau le stropește cu multă conștiinciozitate.

Uneori se mai rătăcește și cîte un bărbat prin acest bar special; nu prea zăbovesc însă, cam descumpăniți de « domnișorii » cu obrajii prea netezi « îmbrăcați cu vestoane strict bărbătești și cu guler tare»*****. Cît despre Lautrec, el se simte de minune aici. Femeia și

*Jean Adhémar, care a subliniat caracterul titlului lui Lautrec, semnalează că viziunea pictorului era împărtășită și de unii dintre prietenii săi. El citează din *Mémoires d'un Jeune Homme rangé* (Memoriile unui tînăr cuminte) a lui Tristan Bernard, această frază semnificativă: « Întins pe un divan din rips, Daniel privea cum se plimbă prin cameră o persoană destul de corpulentă care, dacă n-ai lua în seamă marea simplitate a îmbrăcămînții, ar fi putut trece drept o sîrguincioasă servitoare, atît de multă siguranță și promptitudine manifesta în a mînuî vasele și gălețile cu apă ».

***Cele două dansatoare valsînd.*

***Astăzi strada Henri-Monnier.

**** și ***** Leclercq.

dragostea își vor exercita întotdeauna vrăjile asupra lui, oriunde le-ar afla și orice chip ar împrumuta ele. Asemenea acelor fluturi de noapte care străbat distanțe uriașe ademeniți de parfumul unei femeie, tot astfel aleargă și el de îndată ce mirosul de femeie și de dragoste îi gâdilă nările.

E înnebunit de atmosfera dospită de la barul *La Souris* — « La Touris », pronunță el — și se învîrte cu ușurința și firescul cu care se mișcă el pretutindeni printre aceste femei, unele bărbătoase și voinice, purtînd cravată și părul tuns scurt, altele moleșite, cu o feminitate exagerată, înveșmîntate în culori țipătoare.

Perechi care se alintă. Menajuri care se ceartă. Altele, gungurind, care se împacă. Unele joacă cărți; altele zaruri. Toate sporovăiesc. Toate fumează; unele chiar havane groase. Scrumierele sînt pline cu mucuri de țigări orientale, vopsite de ruj de buze. Cu pupilele dilatate, cu o seringă de Pravaz în poșetă, o detracată se ridică să se ducă la toaletă. În aburul de alcool, de miros de mosc, chihlimbar și paciuli, se împletesc duhurile morfinei și eterului. Colo, într-un colț, o bătrînă cu cărnurile fleșcăite și gălbejite, drese cu farduri, mîngîie dragăstoasă și persuasivă, cu mîini și buze hrăpărețe, o tînără, o mititică cu predestinarea pe mutră, pe care o curiozitate perversă o aduce aici și care « își poartă viciul ca pe o floare la pălărie »*.

« Găsește-mi, spune Lautrec, o femeie mai nebună decît poate fi una după o altă femeie ». Dorința aprinde jar în ochii bătrînei. Lautrec se simte în elementul său. Privește și desenează. Măgulite de atenția lui, clientele de la *La Souris* se lasă cu plăcere desenate. Îi cer părerea, îl pun să le soluționeze neînțelegerile. Ele l-au admis, l-au primit; Lautrec a devenit unul din casei. Între ele și el există prea multe și subtile afinități ca lucrurile să nu fie astfel.

Se pare însă că mersul la localul *La Souris* nu-i este de ajuns lui Lautrec. Cîteodată, își pune în cap să « organizeze spectacole lascive . . . ședințe saphice »**. Și atunci ia o lesbiană de la *La Souris* poreclită Le Cra-

* Warnod.

** Schaub-Koch.

paud* și o duce într-o casă de toleranță din strada Miromesnil. O aruncă în brațele altor femei și, ca un simplu «spectator pasionat»** le contemplă zvîrcolirile.

În vreme ce Lautrec se distrează cu aceste fantezii ciudate (de altfel se plictisește repede și de ele), Joyant pregătește pentru ianuarie 1896 o nouă și mare expoziție a lucrărilor sale.

De doi ani, Joyant s-a întovărășit cu un specialist în cromotipogravură în negru și în culori, care lucrează și el pentru Boussod și Valadon. Se numește Michel Manzi. Amîndoi pregătesc, într-o mică clădire din secolul al XVIII-lea din strada Forest, numărul 9, umbrită de salcîmi, aflată în proprietatea galeriei, această expoziție a lui Lautrec.

Ea va grupa o mare varietate de lucrări, picturi, afișe și litografii. Vor lipsi totuși, cel puțin pentru grosul vizitatorilor, lucrările inspirate de casele de toleranță; vrînd să evite un scandal de prisos, discuții «în legătură cu subiectele și temele sale»***, Lautrec nu consimte ca aceste tablouri să fie înfățișate publicului obișnuit. Cere ca ele să fie agățate separat, în două cămăruțe de la primul etaj, «tapetate în catifea zmeurie și verde și împodobite cu mobile galbene»****; apoi, ascunde cheia celor două săli: nu-i va lăsa să urce decît pe cîtiva privilegiați, singurii pe care-i consideră demni de «porumbeii cu măsline».

Cum e și firesc, acest mister atrage o grămadă de curioși în strada Forest. Dar Lautrec, de neclintit, își menține interdicția. «Nu e nimic de vînzare», le spune el negustorilor care răsar, ademeniți.

La urma urmelor, are toată dreptatea să se poarte astfel pentru că expoziția lui, oricît de ciuntită ar fi de piesele cele mai îndrăznețe***** , tot face vîlvă. Cinism, obscenitate: iată cuvintele ce se aud mereu. Și se aud atît de

* Broasca rîioasă (*N. tr.*).

** Schaub-Koch.

*** și **** Joyant.

***** Majoritatea se găsesc astăzi la muzeul Albi, unde nu mai provoacă uimirea nimănui.

mult încît Gustave Geffroy găsește nimerit să intervină și să publice în *Le Journal* o lungă cronică în care îl apără cu credință pe pictorul pe care-l admiră. « Cei care se vor transporta pînă în strada Forest, scrie el, nu vor regreta drumul făcut, dacă le place cumva observația directă, amploarea desenului, armonia luminii pe o cromatică surdă și bogată. » Răspunzînd acuzațiilor formulate, el nu se teme să invoce chiar și lucrările pe care Lautrec le-a ținut deoparte. Cinism? Obscenitate? « Îmi este cu neputință, declară el, să rețin o astfel de impresie. Numai grija de adevăr este aici suverană și este cu mult mai puternică decît toate curiozitățile și toate interpretările celor care privesc. Fără năluciri și fără coșmaruri, prin simpla condamnare a minciunii și prin voința de a spune tot adevărul, Lautrec a creat opere cumplite, a proiectat lumina cea mai crudă asupra unuia din infernurile viciului și mizeriei, adăpostite sub civilizația noastră de vitrină. Niciodată biata viclenie, prostia pasivă, inconștiența animalică și, ceea ce este încă mai trist, posibilitatea pentru atîtea și atîtea femei cu chipul naiv de a avea o viață fericită, potrivită regulilor, simplă, niciodată toate aceste lucruri nu au fost exprimate cu atîta limpezime, cu o liniște atît de aprigă . . . »

Expoziția din strada Forest demonstrează cu strălucire importanța și calitatea muncii lui Lautrec. Pînzele și cartoanele sale încep să fie foarte căutate. Și ca o dovadă evidentă a succesului său, au început să circule falsurile (cu un an înainte pictorul s'a văzut obligat să ceară confiscarea unor imitații). Cum ar putea oare, de acum înainte, un mare colecționar cum este bancherul Isaac de Camondo, de pildă, să nu posede măcar un Lautrec? Se codește. În sfîrșit, se hotărăște să cumpere cu cinci sute de franci unul din portretele dansatoarei Cha-U-Kao.* Isaac de Camondo, amator mai mult din ostentație decît din convingere, organizează primiri la el acasă, în strada Gluck, în fiecare duminică. Aici face onorurile nenumă-

* Acest portret a fost expus la Luvru în 1914, o dată cu donația Camondo. Amintim ca o comparație, că la vînzarea lui moș Tanguy, în iunie 1894, un Van Gogh fusese adjudecat cu 30 de franci și că la faimoasa expoziție Cézanne, ținută la Vollard cu cîteva săptămîni înaintea celei a lui Lautrec, la sfîrșitul anului 1895, pînzele pictorului din Aix erau vîndute între 10 și 700 de franci una.

ratelor obiecte de artă pe care le-a adunat, a colecțiilor sale de stampe japoneze și de picturi, a pânzelor de Manet, Monet, Degas. Lautrec se duce și el într-o duminică la locuința bancherului. Care nu-i este însă uluirea când, pentru a admira două pânze regești de Manet, este îndreptat spre un cabinet de toaletă. « Porcul! » exclamă Lautrec.

Pe mozaic zac niște ciorapi de damă. Pictorul se apleacă, îi ridică, îi face ghem, îi duce la nas, adulmecându-le miresmele cu voluptate, și ținându-și ochii închiși.

« Porcul! Își spală hoitul în fața *Lolei* și a lui *Fifre* . . . »*

Chiar la sfârșitul lui ianuarie, Lautrec părăsește din nou Parisul. Împreună cu Guibert — care la una din ultimele manifestări ale Independentților a expus o pânză făcută de mîna lui (cînd n-are ce face pictează), prezentîndu-se drept un « elev al lui Dumnezeu și al lui Toulouse-Lautrec » — se duce iarăși la Hâvre ca să se îmbarce pe vasul *Chili*. De astă dată, călătorii nu merg mai departe de Bordeaux.

Lautrec petrece cîtăva vreme la Arcachon, apoi pleacă degrabă la Bruxelles împreună cu Joyant ca să asiste la vernisajul Salonului Liberei Estetici.

Anul acesta Lautrec a trimis spre a fi expuse doar patru afișe, dintre cele ce înfățișează figuri de femei: May Milton, May Belfort, Misia și Călătoarea de la 54. Lucrările sale sînt prea puțin băgate în seamă.

Pe cînd se afla în Belgia, Henry Van de Velde, înflăcărat apărător al « artei noi », îl poștește la masă în casa sa de curînd amenajată la periferia bruxelleză, Uccle. Această casă — *Blumenwaaf** a fost gîndită în cele mai mici amănunte cu o mare grijă pentru aspectul decorativ — cu o grijă pentru armonia cromatică împinsă uneori pînă la manie. Aici nimeni și nimic nu scapă. Părul blond al doamnei Van de Velde se îmbină cu rochia ei de culoarea fragilor putrede. Sacrificînd bucatele în favoarea potrivirii culorilor complementare, sînt servite la masă mîncăruri ce par mai degrabă a fi

* Povestită de Thadée Natanson. Portretul lui Cha-U-Kao a fost și el, după spusele lui Joyant, surghiunit într-un cabinet de toaletă.

menite să încînte ochiul decît cerul gurii, gălbenușuri de ou în farfurii violete, fasole roșie în farfurii verzi. Lautrec pleacă de la familia Van de Velde entuziasmat. « Nemaiauzit, ce! » îi spune el lui Joyant; apoi adaugă: « Dar de fapt, doar camera de baie, cabinetele de toaletă și odaia copiilor zugrăvite în lac alb sînt într-adevăr reușite »*.

Reîntors la Paris, Lautrec se apucă totuși să facă unele rînduiri după gustul « artei noi » în casa din strada Tourlaque. De altfel, această artă este destul de legată de propriile sale căutări artistice, cu punerile în pagină, cu ritmul, cu elementele curbilinii ale operelor sale. E drept că japonezii i-au influențat pe teoreticienii « artei noi » tot atît cît și pe el.

Postavuri de la Liberty, mobile din lemn de palmier de India, măsuțe verzi pentru grădină reîmprospătează aspectul atelierului său. În acest decor schițează cîteva *Modele odihnînduse*. Cu totul neașteptat, pictorul obrazurilor le arată pe aceste femei numai din spate, stînd pe parchet sau întinse pe o sofa. Opere desăvîrșite, grave și nuanțate, pline de gingășie și de melancolie. S-ar spune că sînt niște cînturi de toamnă tîrzie.

Operele lui Lautrec cel de treizeci și unu de ani sînt desăvîrșite; desăvîrșite dar din ce în ce mai puțin numeroase. Cantitativ, producția lui Lautrec se supune unei curbe constant coborîtoare. În 1896 artistul nu a realizat mai mult de două duzini de picturi: cu trei ani în urmă, realizase de două ori pe atît. Nelucrînd niciodată în stare de beție, el lucrează pe apucate, fiindcă este din ce în ce mai des copleșit de băutură. Ah! degeaba toată lăudăroșenia! « Ce? În primul rînd, dacă aș fi beat nu șiar da nimeni seama . . . Dar dacă aș fi beat, v-aș spune . . . și voi nați înțelege, cum? » Din păcate înțeleg cu toții prea bine.

Să-l dojenească, să-l înfrîneze? Prietenii fac tot ce pot, mîhnîți din pricina acestei beții aproape necurmată. Dar cum să-i ții predici? Vorba cea mai neînsemnată, sfatul cel mai ocolit și mai prietenos îl scot din fire.

* După cum au arătat înaintea mea M.-G. Dortu, Madeleine Grillaert și Jean Adhémar în lucrarea lor *Toulouse-Lautrec în Belgia*, această vizită la familia Van de Velde trebuie situată nu în 1894, cum menționase Joyant, ci în 1896: *Blumenwaf* nu a fost terminată decît în acest an.

Îi trebuie atît, oh! atît de puţin acum ca să se dezlănţuie. Mai are oare nevoie de vreun pretext? Un pretext! Nu se poate şti, nu se ştie niciodată primirea pe care o va face fiinţelor şi lucrurilor acest « suflet plămădit din trăsnet şi din soare ».

Într-o duminică de martie, Joyant îl duce pe Lautrec la Camondo ca să-l întâlnească acolo pe fostul rege al Serbiei, Milan, care dorea să cumpere un tablou. Chiar de la intrare, urgia pare că ameninţă. Dintr-un brusc capriciu, Lautrec îi dă la o parte pe valeţii din vestiar şi pătrunde în saloanele bancherului cu melonul pe cap, cu un fular boţit în jurul gîtului. Ce muscă l-o fi înţepat? Abia ajuns în faţa maiestăţii detronate, se şi porneşte. Este limpede că vrea să se distreze pe socoteala ex-monarhului. Ceea ce şi face, dar cu ce scrişnită asprime! Cum Milan îl întreabă dacă descinde din conţii de Toulouse care s-au bucurat de faimă în timpul primelor cruciade, Lautrec îi răspunde cu obraznicie: « Puţinţel, domnule. Au luat Ierusalimul în 1100 şi Constantinopolul mai pe urmă », apoi, el care nu şi-a făcut niciodată o glorie din vechimea familiei sale, îl apostrofează pe suveranul decăzut: « Dumneavoastră, la urma urmelor, nu sînteţi decît un Obrenovici! » Milan se grăbeşte să schimbe vorba. « Fiul meu, regele Alexandru, începe el, se ocupă foarte mult de artă, adoră pictura . . . — Care pictură? taie scurt Lautrec. Grozav trebuie să mai arate! »

Speriat de întorsătura ce o lua discuţia şi rugat stăruitor de Camondo să evite un scandal, Joyant izbuteşte cu greu să curme conversaţia şi să-l scoată pe Lautrec « devenit dintr-o dată de neîmblînzit » şi care, ajuns în stradă, a început să repete cu încăpăţinare: « Takovo! Obrenovici! Karageorgevici! În fond nu sînt decît nişte crescători de porci! Toţi ăştia sînt nişte oameni care mai alaltăieri nici nu purtau încă pantaloni, ci fustanelă! » *

* Relatat de Joyant. « Puţină vreme după această întîmplare, spune Joyant, regele Milan, la o expoziţie a operelor lui Lautrec, a devenit cumpărătorul, la un preţ încă nemaivăzut pînă atunci, al unuia din tablourile sale, *Femeia/Clown* care, după zilele de masacru şi de jaf din Belgrad, cînd regele Alexandru şi regina Serbiei şi-au pierdut viaţa, a sfîrşit prin a reveni într-o colecţie celebră din Elveţia ». E vorba de unul din portretele femeii-clown Cha-U-Kao (colecţia Oscar Reinhart, Winterthur).

Nesocotințe. Schimbări de dispoziție. Sensibilitate nestărnită, violență și reacții neașteptate.

Cu nervii încordați la culme, pictorul duce mai departe o existență trepidantă. În aceeași lună martie, îi cășunează pe lumea judiciară. Două procese răsunătoare se desfășoară în această perioadă, cel al financiarului Arton, acuzat de ași fi asumat sarcina să împartă parlamentarilor un milion și jumătate de franci, sau ca să înăbușe scandalul canalului Panama, și cel al câtorva personaje care l-au copleșit cu atenții prea zeloase pe Max Lebaudy, « Mica Zaharniță », moștenitorul unei averi fabuloase.

Puțin îi pasă lui Lautrec de aspectul moral sau politic al acestor procese. El nu vede în ele decît aspectul uman — și dacă se poate spune așa, cel teatral. Sălile de judecată sînt în ochii lui niște scene de teatru. Ca și acestea, ele îi oferă un spectacol și prilejul să deslușească alte chipuri omenești: cel al domnișoarei Marsy, de pildă, prietena lui Lebaudy, « Surioara celor bogați », sau cel al lui Arton, domnul care se poartă cu atîta dezinvoltură în fața judecătorilor, și pe care Lautrec îl privește aproape cu un sentiment vecin cu admirația, ca pe « un soi de artist, un vlăjgan care și-a pus în serviciul ticăloșiei sale toate facultățile de inventator de care dispunea . . . toată șiretenia de care era capabil »*.

Dar investigarea lumii judiciare nu e un tir cu bătaie lungă. Cîteva crochiuri, patru litografii, și acest mediu nu-l mai interesează pe Lautrec.

Continuă să se ducă la teatru, mai ales la Operă, dar teatrul și actorii în primul rînd sînt și ei pe cale să piardă în ochii lui din atracția pe care o exercitau odinioară. Zdrobit de osteneală, picînd de somn, adoarme adeseori în fotoliu. Într-o seară, capul i se lasă pe umărul vecinului; acesta îl scutură. Lautrec se trezește, apoi murmură drăguț ca să se scuze: « Viața de castel! » Ceea ce îl reține acum la teatru este aproape numai ceea ce se petrece, nu pe scenă, ci în sală sau în culise. Îi pictează pe mașiniștii de la Operă, litografiază o lojă în timpul unei reprezentații cu *Faust*. La balul Operei, folosește prilejul ca să-l picteze pe Dethomas, făcîndu-i un portret frumos care satisface perfect dorința lui: « Voi înfățișa

nemișcarea ta într-un loc de plăcere», îi spusese el prietenului său.

Continuă să se ducă pe velodromuri, dar pînza în care l-a așezat pe Tristan Bernard pe pista de la Buffalo pare să rămînă marea lucrare din opera sa de inspirație sportivă. Campionii cicliști nui mai sugerează decît cîteva desene. Bouglé îi va da totuși prilejul în aceste zile să-și concretizeze observațiile. Bouglé — e cunoscut în comerț sub pseudonimul de rezonanță engleză, Spoke — îi comandă un afiș pentru turneul Simpson. Ca să realizeze acest proiect, Lautrec, gata acum oricînd să plece pe mare, se îmbarcă cu « Englezul din Orléans » cu destinația Londra, unde alergători de frunte își vor disputa cîteva competiții de prestigiu. La înapoiere îi supune afișul. Bouglé însă, vai! este nevoit să refuze: Lautrec, desenîndu-l pe Michaël pe bicicletă, nu a pus pedalele la locul cuvenit. Pictorul trebuie să facă în grabă alt afiș*.

Pe lîngă munca sa litografică propriu-zisă, Lautrec consacră încă, în mod cert, mult timp afișelor. Compune unul pentru revista americană *The Chap Book***, unde evocă *Irish and American Bar*, un altul pentru *La Vache enragée****, publicație ilustrată pe care o lansează Willette, un altul în care apare Tapié și Misia, comandat de o fabrică americană de cerneală (*Le concert*). În sfîrșit, Jane Avril, fiind angajată împreună cu alte trei dansatoare, Églantine, Cléopâtre și Gazelle, la *Palace Theatre* din Londra, Lautrec le face și lor un afiș (*Trupa Domnișoarei Églantine*).

Dar nu cumva afișul a început și el să-l obosească pe Lautrec? Thadée Natanson este convins de acest lucru din ziua în care Lautrec, dînd cu ochii de o probă nereușită, pe care erau imprimate doar două pete roșii și una mai mică, roz, a exclamat că e magnifică — ce? cum? — și i-a cerut lui Thadée să încadreze într-o ramă acest petec de hîrtie pătată.

Thadée se învoiește. Splendid! Ce mai încolo-încoace! Cu adevărat « splendid » ar fi însă ca Lautrec să bea mai puțin. Natansonii au cumpărat la Villeneuve-sur-

* Încercarea refuzată *Stafeta Simpson* se intitulează *Ciclistul Michaël*.

** Ediție populară (în lb. engleză în original — N. tr.).

*** *Vaca turbată* (N. tr.)

Yonne o plăcută casă de țară, fost popas poștal, unde în zilele frumoase toată echipa de la *Revue blanche* vine să se odihnească. Lautrec, cum e și firesc, e și el invitat. Către primăvară se și duce.

Familia Natanson se străduiește să tragă foloase de pe urma acestei vacanțe ca să-l împiedice pe pictor să mai bea. Este ținut deoparte de orice tentație: în casă nu există nici un strop de alcool; la masă se servește numai vin. Ei bine, cine ar fi crezut? Lautrec se supune cu plăcere acestui tratament. Se destinde. Bucuros că trăiește, înoată în Yonne, vîslește. Jefuind podurile fostei poște, scoate la iveală costume vechi, vechi pălării cu ajutorul cărora, înveselit și plin de neastîmpăr, se travestește. Zburdă pe pajiști. Cu « bastonașul » înălțat în aer, urmărește zborul albinelor și al viespilor, imitîndu-le, cu buzele umflate, zumzetul sau scoțînd strigătul vîntătorului ceși întărită haita: « Șo pe el! Șo pe el! » Împreună cu Cipa Godebski, fratele vitreg al Misiei, plănuiește în glumă să redacteze o lucrare de aforisme, intitulată *Celibatarul*, în care nu se va scrie decît o singură frază, fiind și asta prea mult: « Doar la țară tînjești cu adevărat după burlăcie ». Și pictează. Pictează un portret inspirat de Cipa. Va fi destul de ușor deci — se gîndesc de bună seamă Natansonii — să-l vindeci pe Lautrec de patima sa nefericită pentru băutură.

Numai că în fundul grădinii există o porțiță. Iar Lautrec, din cînd în cînd, se strecoară pe acolo pe furiș ca să se ducă în grabă la un han din apropiere.

Albumul *Ele* apare la sfîrșitul lui aprilie.

Litografiile lui Lautrec n-au stîrnit pînă acum cine știe cît lăcomia amatorilor. Așa se face că artistul nu le imprimă niciodată în număr mare, cel mult zece, douăzeci și cinci, treizeci de exemplare, uneori cincizeci, rareori mai multe. Kleinmann, care în ultimii trei ani le publică destul de des, are curaj. Editorul albumului *Ele*, Gustave Pellet, nu se lasă nici el mai prejos: vînzarea cărții nu va fi de astă dată înlesnită de faima unei Yvette Guilbert, a actorilor sau a cîntăreților de café-concert. *Ele* va trebui să se apere singur, și asta în ciuda subiectului: așa cum a fost conceput și tratat, albumul nu poate să pară decît cu mult mai puțin ademenitor decît

toate acele nimicuri muierеști aruncate în mod obișnuit pe piață, acele *Treziri și Culcări ale parizienelor*, fabricate de negustori abili.

Lui Gustave Pellet îi plac artele. Fecior dintr-o familie ruinată — mama lui inventase corsetul de cauciuc — acest savoyard cîrtitor, pe care confrății îl porecliseră « Turtădulce » din pricina tenului său galben, s-a stabilit ca anticar la vîrsta de treizeci de ani, pe cheiul Senei, ca să-și vîndă colecția de cărți rare pe care și-o adunase în tinerețe. S-a lansat apoi ca editor: un fost grajd de pe cheiul Voltaire, la numărul 9, îi ține loc de prăvălie. Prietenul său Maurin îl sfătuisе probabil să publice lucrări de Lautrec.

La Salonul celor o sută, care se deschide în acest moment în strada Bonaparte, la numărul 31, și pentru care Lautrec, aducîndu-și aminte de călătoria de la 54, face afișul, pictorul și editorul său expun seria de planșe. Imprimat pe hîrtie filigranată cu inițialele lor, albumul a fost tras în o sută de exemplare numerotate, pe care Lautrec le-a semnat, iar Pellet le-a parafat și ștampilat.

Operație zadarnică: în ciuda articolelor elogioase și a unui val de curiozitate stîrnit în jurul său — răsfoind albumul, Maurice Barrès a rostit această vorbă de duh: « Lautrec ar trebui să fie subvenționat de familiile cumsecade ca să inspire tinerilor groaza de împreunările nepermise » —, amatorii nu se înghesuie. Puțin mai tîrziu, în iunie, Ambroise Vollard, negustorul lui Cézanne, va expune și el albumul tot fără rezultat. Insuccesul de care se lovește *Ele* va fi atît de stăruitor, încît pînă la urmă Pellet se va hotărî să vîndă planșele separat, atunci cînd vreun client se va lăsa convins*.

Iulie. Lautrec se află la Toussat, în bazinul Arcachonului. A închiriat aici o vilă și de dimineața pînă seara se « întreamează »: are și de ce.

Cînd nu este aproape gol de tot, poartă un pulover albastru și un pantalon din stofă roșie, pe care-l suflecă

* Portretul femeii-clovn Cha-U-Kao va figura printre rarele litografii din această serie ce vor atrage amatori. Chiar și astăzi, aceasta este una din operele lui Lautrec cel mai des reproduse.

pînă la genunchi. Vîslește, îi întovărășește pe pescari în larg sau se instalează pe bordul yachtului vreunuia din cunoscuții săi. Stînd la cîrmă în costum marinăresc, dînd porunci echipajului cum să manevreze pînzele, el navighează « cu nările în vînt », fără să se plictisească, zile întregi.

Cu cîtă tragere de inimă ar pleca într-o croazieră mai lungă, — în Japonia de pildă, la care a visat atît. Dar cine ar primi să facă această călătorie cu el? Guibert nu a vrut să meargă nici măcar pînă la Dakar. Japonia! Și Van Gogh ținea să se ducă în țara lui Hokusai și a lui Utamaro: în țara soarelui! Și iată că soarele l-a străfulgerat pe drumul spre Arles...

La Toussat, Lautrec stîrnește aproape aceeași uimire înspăimîntată ca și contele Alphonse la Albi. Clătinînd din cap, oamenii cumsecade urmăresc cu o privire dezaprobatore pe piticul care se plimbă de-a lungul plajei șonticșontic, ținînd în lesă pe cormoranul său Tom, care îl urmează cu același mers legănat. Lautrec pescuiește împreună cu Tom în bazinul Arcachonului. Îl ia cu el pretutindeni; în cafenele îi dă să bea absint. « L-a prins gustul », spune Lautrec.

Dacă nu e pe malul apei sau în larg, pictorul vînează printre dune călugărițe, pe care le expediază apoi perechi perechi lui Carne Crudă (cum îl numește pe sculptorul Carabin): « Păstrează-le bine, îi recomandă el. O să aranjăm la Paris niște lupte cu animalele astea; o să fie un triumf! »

Seara, deghizat în muezin, se cocoată la cea mai înaltă fereastră a locuinței și își cheamă credincioșii la rugăciune: prietenii cu care și împarte refugiul — pe Guibert și ceilalți.

Guibert îl însoțește pe Lautrec la Bordeaux atunci cînd pictorul dorește, cum spune el, « să se oțelească în sînul familiei » — cu alte cuvinte: să regăsească fetele din strada Pessac. Expedițiile la Bordeaux nu se mărginesc doar la lupanare. Se trage la măsă din bar în bar. Într-o seară, la capătul unui astfel de tur al cabaretelor, Lautrec și cîțiva dintre prietenii săi nimeresc la *Café de Bordeaux*, în Piața Comediei. E ora închiderii. Minunat prilej pentru golitul rămășițelor din sticle. Hai, să se adune resturile de coniac, de rom, de absint, de vermut, de chartreuse, de toate spirtoasele și alcoolurile întîlnite

în cale, orice, și hop! să se amestece elixirurile. Lautrec pune chiar el mîna pe *shaker* ca să agite mixtura pe care o deșartă în pahare mari. Încă o faimoasă rețetă de cocteil! Pe dată pictorul o și botează « cutremur ». Ce? Cum? Nu-i magnific? « Mărturisesc, va recunoaște unul din beneficiarii acestei băuturi inedite*, că după o seară în care și așa se băuse destul, ne puteam duce liniștiți la culcare după o astfel de împărțășanie ».

Lautrec se ferește cu grijă la Taussat să pună mîna pe pensule. Dulce și nețărnută trîndăvie. Cu toate acestea, dorind « să-și închidă vila și să se izoleze de vecini », se așază din nou la șevalet ca să schițeze un fel de decor pe care-l înalță în jurul locuinței sale. Ce subiect o fi tratat oare în această împrejurare de un gen cu totul nou**? Fără îndoială că — vrînd, cine știe? să sfideze poate curiozitățile prea indiscrete — s-a lăsat în voia unei fantezii destul de necuviincioase. Oricum, aceste pînze sînt, după părerea lui, « de mare efect în aer liber ». Este foarte mulțumit de ele.

Cetățenii din Taussat sînt însă mai puțin satisfăcuți. Vecinii lui Lautrec își acoperă privirea. Jignit, proprietarul său se plînge autorităților: « chiriașul meu din Chalet de la Plage, la numărul 207, a pus pe pîrtia de trecere ce slujește locatarilor din vilele din față o despărțitură făcută din pînză groasă mîzgălită cu fel de fel de desene pe care nu vreau să le calific . . . Nu e de loc îngăduit fiecărui locatar să facă pe terenul său orice îi trăsnește prin cap . . . mai cu seamă cînd această pînză este plină de imagini absolut necuviincioase, de care părinții cinstiți și bine crescuți trebuie să-și ferească copiii . . . »

Aceste răfuieli*** îl impresionează desigur prea puțin pe Lautrec. În schimb, ce amărăciune îl cuprinde cînd, fie din greșeală, fie din răutate, îi este ucis cormoranul. Tom se plimba la soare în fața vilei. Un vînat or la luat la ochi . . . Tom nu se va mai ospăta din absințurile de la Taussat.

Lautrec rămîne cam trei luni în Bordelais. La Paris ajunge abia în toamnă. Puțină vreme înainte de a pleca,

* Achille Astre.

** Aceste picturi au dispărut.

*** Nu se știe cum s-a terminat această afacere.

conducînd yachtul unui prieten, a cîştigat o cursă la regatele din Arcachon.

Lautrec îşi reia viaţa de iarnă, existenţa sa obişnuită. Beţii, fete şi muncă.

A luat fiinţă o mare mişcare, o « Ligă pentru moralizarea maselor » cu ajutorul afişelor « frumoase şi neprihănite ». S-a terminat cu afişele « decoltate »! Dimpotrivă, afişe care să dea exemplu: sfînta Genevieve veghind asupra nevinovăţiei fetiţelor. Lautrec îşi bate joc de aceste planuri, la realizarea cărora unii au naivitatea să creadă că va colabora şi el. Se aşteaptă oare din partea lui « afişe morale » ca acelea pe care le propune *Le Rire*, ce, împreună cu alte publicaţii, îşi bate joc de această campanie, ilustrînd, de pildă, cu ajutorul unui afiş următorul sfat părintesc: « Tineri, nu veniţi seara prea tîrziu acasă »?

Zeflemitor, Lautrec asistă la unele întruniri ale Ligii, apoi, sarcastic, îi invită pe « călugării propovăduitori » la un mare dineu, unde nu lipseşte nimic, nici mîncăruri din caleafară de abundente, nici alcooluri în cantităţi uriaşe, nici flori, nici femei, iar cînd aceşti « ţîrcovnici laici », aceşti « profeţi cu pene la pălărie » care vor « să pună arta la îndemîna birjarilor » sînt beţi de binelea, şi s-au ghiftuit din toate mîncărurile, cînd încep, care mai de care, să se clatine şi să vorbească anapoda, îi dă afară, jubilînd, cuprins de o bucurie aproape « sadică »*. Ah! viaţă! viaţă!

El, unul, se întoarce în strada Moulins sau la *La Touris*. Ce ştie ţiganu' cei şofranu'!

Muncă, fete şi beţii. Adeseori, după ce a chefuit o bună parte din noapte, e beat turtă, iar Dethomas sau Coolus, care nu-l mai părăsesc, trebuie să-l ducă acasă. Singur n-ar fi în stare să ajungă.

Consumul nestăvilat de alcooluri s-ar părea că nu-i alterează vitalitatea. Îi răpeşte doar din timp, talentul însă nu îl atacă. În clipele lui cele mai bune, Lautrec e acelaşi din totdeauna, scăpăător de duh şi plin de bună dispoziţie, gata la fel de fel de şotii încîntătoare. Într-o noapte, la *Weber*, ascultîndu-i cu mare atenţie

pe doi obișnuiți de-ai casei ce se pretindeau foarte iuți de picior, a exclamat: « Să facem proba! » și a organizat pe Champs-Élysées o cursă de viteză între cei doi, de la Obeliscul Concordiei pînă la Arcul de Triumf. « Scoțînd țipete de pasăre » *, el îi întovărășește pe cei doi alergători improvizați într-o birjă descoperită, împreună cu Tapié și cu alți cîțiva curioși.

Dar în clipele sale cele mai rele, devine de nesuportat. Roșu de mînie, își scutură furios bastonașul, bîlbîind insulte. Nu e de loc plăcut la vedere acest Quasimodo dezlănțuit! Dar prietenii preferă să-i îndure astfel de ieșiri decît să-l vadă, cum se întîmplă prea des, prăbușit, zdrobit de oboseală și de beție, pe cîte o banchetă de cafea, sforăind, cu bale la gură, hidos. Așa dă cu ochii de el Francisc Jourdain într-o seară la *La Souris*, în mijlocul femeilor îmbrăcate bărbătește. Jalnic spectacol! « Prelingîndu-se pe șnurul de la pince-nez, saliva urmează firul subțire înainte de a cădea picătură cu picătură pe jiletcă! »

A doua zi însă, de cum se ivesc zorile, Lautrec e pe picioare. În timp ce prietenii săi mai dorm, el se va și afla la muncă, fie la Stern, noul tipograf al litografiilor sale, aplecat deasupra unei pietre, fie în strada Moulines, privind vreo prostituată care doarme și creionîndu-i trăsăturile cu o mînă înaripată.

O dată treaba sfîrșită, Lautrec se va duce la Joyant să-l ia prin surprindere dis-de-diminează, și radios, îi va prezenta opera: « Un desen de maestru, domnule, făcut cînd mijeau zorile! »

În decembrie, artistul litografiază mai multe liste de mîncăruri dintre care una, *Le Menu du Crocodile*, amintește o scurtă vizită făcută la castelele de pe Loara, de Ziua Morților, de către Lautrec, împreună cu Joyant, Tapié, Guibert și alți doi sau trei amici.

Au mers pe rînd la Blois, Amboise și Chambord. În timpul acestei excursii, Lautrec s'a cocoțat cu Joyant în vîrfurile unuia din turnurile castelului din Amboise. În fața întinsei și liniștitei priveliști a văii Loarei și a bronzului lichid al fluviului curgînd sub cerul mohorît,

Joyant a săvârșit « imprudența » să-i spună lui Lautrec că « în pictură peisajul contează totuși și el », că un Monet s-ar simți ispitit de aceste griuri vătuite, de aceste nuanțe de galben, de aceste tonuri blânde sinilii. Pe loc toată vechea pizmă a lui Lautrec împotriva naturii — a naturii care l-a « trădat » — s-a prăvălit în ocări împotriva pictorilor care o slujesc. « Doar chipul există, numai el! » a răspuns Lautrec exasperat. Peisajul? Nu trebuie să fie decît, cel mult, un accesoriu. Peisagiștii puri? Niște brute! Corot, Millet, Manet, Renoir, Whistler nu sînt mari decît prin portretele lor. « Ce lucruri ar mai fi dat Monet dacă nu renunța la portret! »

În litografia sa *Crocodilul*, Lautrec se folosește în felul său de povestea evadării Mariei de Medicis, închisă la Blois de către fiul ei Ludovic al XIII-lea: Guibert, în cămașă de noapte și ținînd o lumînare, o răpește pe regină care e goală, sub ochii lui Tapié în chip de « monstru de Hokusai », sub ochii lui Joyant cu chip de crocodil și ai lui Lautrec înfățișat ca desenator cu chip de broască.

Artistul lucrează și alte litografii. Și dacă Dethomas, « credincios tovarăș al lui Lautrec în escapadele prin lupanare »*, s-a trezit, în iunie trecut, pus într-o ciudată postură într-una din lucrările pe care prietenul său a intitulat-o *Dezmăț*, Tapié, în schimb, are cinstea, sub penelul lui Lautrec, să întruchipeze o figură de curînd apărută pe străzi și pe drumuri, o ființă bizară, cu caschetă și ochelari, care, îmbrăcată într-o haină din piele de capră, conduce o mașinărie infernală și detunătoare: un automobilist. Stoicul Tapié! Oare nu l-a silit tiranicul său văr « să-și facă o redingotă dintr-un postav de biliard »? **

Preocupat mereu de studiul lojilor de teatru, Lautrec îi dă, în ianuarie 1897, lui Pellet, « îndrăznețul editor », cum îi spune el, una din cele mai bune litografii în culori pe care le-a făcut vreodată, *Loja cea mare*, care a precedat o pictură. Două femei și un bărbat urmăresc o piesă de teatru. Bărbatul, cu joben, cu trupul gîrbovit, cu obrazul buhăit și fără strălucire, un apatic, este Tom, vizitiul lui Rothschild; cele două femei, una provenind

* Claude Roger Marx.

** Thadée Natanson.

pesemne din strada Moulins, iar cealaltă, foarte demnă, este Mme Brazier — sau cum îi spun intimitii: Mme Armande.

Mme Armande a cumpărat de curînd în strada Pigalle, la numărul 75, o braserie, *Le Hanneton*, care sub oblăduirea ei îi face concurență directă lui *La Souris*. « Masa de onoare de la Souris, pfui! jumătate bărbați », enunță disprețuitor Marcelle, zisă și Papa, mamă a șase copii care, fugind de maternitate, și-a părăsit bărbatul pentru iubiri mai puțin prolifiche.

Mme Armande e chioară. Fostă curtezană, care a terminat în sfîrșit cu negustoria de bărbați, tronează la casă, țeapănă și puțin cam amărîtă; cînd clientele intră în local, se duc s-o îmbrățișeze, să primească din partea ei, înainte să se așeze, sărutul de bun-venit. Lautrec este unul din rarii reprezentanți ai sexului dușman care frecventează *Le Hanneton*. Armande Chioara, pe care el a pricopsit-o cu porecla de La Gambetta în amintirea tribunului cu ochiul crăpat, îi arată pictorului o atenție dintre cele mai drăgăstoase și materne. El o pictează în chip de Junonă; și o mai pictează și în toată « hidoasa ei goliciune »*.

Dar orice s-ar spune, *La Touris* rămîne slăbiciunea lui. Primăvara își transportă acolo penații. « Ascultă . . . Să le vezi cum fac dragoste . . . ce? *Tek-nikă* a duioșiei. . . » După cum spune Thadée Natanson, s-ar putea ca aceste femei să aibă în ochii lui atîta farmec pentru că « se iubesc așa cum bărbații nu știu să le iubească » — cum el nu a fost iubit niciodată. Hai să bem, viața e frumoasă! Rîsetele lui Lautrec izbucnesc printre sughițurile beției. Mușcă în pietrele litografice, cu trăsături acide, își brăzdează pînzele și cartoanele. Descrie, în litografia *Snobism*, o scenă la Larue, faimosul restaurant de lux din piața Madeleine. În alta, inspirîndu-se dintr-un scandal la ordinea zilei, înfățișează iubirea adulteră a prințesei de Caraman-Chimay cu un țigan, punîndu-i alături pe cei doi amanți, ea « delicioasă pasăre, minune a vieții aristocratice », iar el firav, « măsliniu, aproape negru, înspăimîntătorul, tristul Rigo, care seamănă cu vizitiul de circ al Theodorei »**. *Idilă princiară*: acesta

* Schaub-Koch.

** Louis Thomas.

este titlul lucrării în culori editate de Pellet. « În dragoste, spune Lautrec în zeflema, e ca și la sărbătoarea din Neuilly . . . cel mai timp poate câștiga . . . Mai încercați-vă norocul . . . Voi, năpăstuiților, vă zic vouă, vine ceasul când se pot atinge și înălțimile . . . Năpăstuiților, încercați-vă norocul. »

Lautrec pictează și câteva portrete. Acest gen îl ispitește iarăși. Dar operele sale sînt adeseori foarte departe de a fi pe placul modelelor. Portretul gravorului Henri Nocq (« un nume pe dos », zice Lautrec, rînjind) este considerat de principalul interesat de « o reascredință totală ». Cît despre cel al dlui de Lauradour, Joyant vede în el mai ales portretul unui joben, a unei bărbi și al unei pipe de iarbă de mare. E drept că Lautrec nu l-a ales pe dl. Lauradour decît pentru pricini destul de speciale: pentru că are o splendidă barbă roșie, pentru că știe, ca nimeni altul, să-și poarte țiindrul — și că la o întîlnire care i-a făcut infirmului o plăcere nebună s-a dovedit a fi « mai spurcat la gură decît Bruant ». Într-o după amiază nimerindu-se și dl. de Lauradour pe podul Caulaincourt, s-au întîlnit cu Bruant, și castelanul de la Courtenay l-a întrebat pe pictor arătînd spre domnul cu joben, cine este « acest cap de pipă binecuvîntat cu apă de Javel ». Cîntărețul popular n-a trăit degeaba: nimeni în cariera lui nu-i trăsese pînă atunci un perdea atît de bine ticluit și cu atîta risipă de epitete răsunătoare. Lautrec tropăia de bucurie în fața priveliștii frumosului bărbos vîrsînd asupra unui Bruant uluit un potop de înjurături ca o țată.

Între timp, producția lui Lautrec scade mereu. În acest an 1897, lucrările de pictură nu vor trece de cincisprezece; iar litografiile sînt și ele tot mai puțin numeroase. Artistul, a cărui sensibilitate pare să fie din ce în ce mai tocită de alcoolul care-i macină pînă și pofta de creație, stă acum îndelungi răstimpuri aproape fără să lucreze sau fără să lucreze de loc. Din cînd în cînd, prietenii îi semnaleză subiecte, niște « Lautrec în carne și oase », o cochetă cu plisc de pasăre, sau « limba unui comesean mîncău și chel, care roade pînă la sîdef scoica fiecărei stridii înghițite ». * Lautrec aruncă o privire, apoi, cu

o oarecare melancolie în glas, spune: « Prea frumos! Nu mai e nimic de făcut! »

Ca să-l smulgă de sub stăpînirea băuturii, prietenii îi caută distracții, încearcă să-l scoată din mediul său, să-l îndepărteze de Paris, de casele de prostituție și de baruri. Joyant îl duce la Crottoy, în golful fluviului Somme, și acolo, « închis pe vapor și pus la regim cu porția, în timpul orelor petrecute în larg, măcar nu mai bea ».* La rîndul său, Dethomas îi propune o călătorie în Olanda. Ar putea închiria un vas și circula în voie printre canale. Lautrec se învoiește.

La început, totul merge bine. Cei doi prieteni se duc la Haarlem să admire pînzele lui Frans Hals; e cea mai frumoasă amintire pe care Lautrec o păstrează din călătoria în Țările de Jos. Vrea să vadă și faimosul și atît de pitorescul tîrg al untului, din Middelbourg, în insula Walcheren. Ajunși prea tîrziu, vor fi nevoiți să mai poposească aproape o săptămînă. Nui nimic, spune Lautrec, să așteptăm! Care nu este surpriza lui Gros'n'arbre însă cînd, în sfîrșit, în ziua tîrgului coarboară în cabina pictorului să-l deștepte. Ce? Tîrgul untului! Ah! Nici nu poate fi vorba să se scoale! Partea distractivă a întîmplării e că muriseră de plictiseală timp de opt zile în această capitală de provincie. « Tîrgul untului, vax! Și acum, s-o ștergem! Ridicați pînzele! »**.

Curînd Dethomas și Lautrec le vor ridica cu totul. Pictorul s'a sătulat de această călătorie! Este plictisit la culme de curiozitatea pisăloagă a acestor țărani olandezi. Nu poate face nici douăzeci de pași în liniște. Într-o zi, tot pe insula Walcheren, pe cînd se plimba cu Dethomas, iată că niște copii se iau după ei, glumind și rîzînd. Grupul se mărește clipă de clipă. Clocotind de furie, Lautrec îi cere lui Dethomas « să le ardă cîteva ». Ceea ce Gros'n'arbre se ferește cu grijă să facă: încearcă mai degrabă să-l potolească pe pictor, care e tot mai furios. De altfel, incidentul nu întîrzie să se lămurească: zărindu-i pe cei doi francezi, copiii și-au închipuit că sînt vedetele unui circ aflat în trecere pe acolo și care tocmai anunțase un număr în care un uriaș se distrează

* Joyant.

** Francis Jourdain.

cu un pitic « aruncându-l în aer ca pe un balon și prinzându-l din zbor, atârnat de un picior ».

Explicația nu este de loc menită să-l mulțumească pe Lautrec. Să nu mai audă de Olanda! Nu poate suferi această țară. La drum spre Paris!

Unde e oare acel Lautrec de altădată, întotdeauna perfect stăpîn pe sine, ascunzîndu-și nefericirea sub un rîs poznaș? Se mai arată, desigur, și chiar destul de des, ca printre eclipse, dar e tot mai greu de dibuit.

Iritări, ieșiri din fire, fapte nesăbuite. Gesturi excentrice care aduc cu cele ale tatălui său. O agitație care nu mai trădează un prisos de vitalitate: ci dimpotrivă, un echilibru destrămat. Un somn greoi. Oriunde s-ar afla, și la orice vreme, Lautrec adoarme. Pentru zece minute sau pentru două ceasuri. Furii, violențe. Și deodată, dragălășenii, șotii — aceleași dragălășenii, aceleași șotii de altădată.

Alcoolul îl macină pe pictor, îi roade forțele vitale. Alcoolul — și fără îndoială și acel morb pe care i l-a transmis Roza Roșcovana și pe care, de patru ani, l-a neglijat cu desăvîrșire. Magnifica strălucire a ochilor săi se adumbrește. S-a buhăit. Poftă de mîncare nu prea mai are.

Cei din jurul artistului sînt îngrijați. Dar ce-i de făcut? Pe zi ce trece Lautrec e tot mai încăpățînat. E din ce în ce mai greu să te înțelegi cu el. Bourges — care în acest an își publică lucrarea *Igiena bolnavului de sifilis* — recomandă lungi croaziere pe mare; ele ar fi — crede medicul — « un tratament sedativ, tonic și regenerativ ». De ce nu s-ar gîndi din nou la călătoria în Japonia? Și în vreme ce toată lumea face tot felul de presupuneri, Lautrec închiriază, în mai, un atelier la primul etaj al unei vilioare, într-un mic cartier împodobit cu grădinițe, pe Avenue Frochot, care dă foarte aproape de strada Douai, unde își are locuința contesa Adèle. Lautrec să fi fost acela care a pornit să caute și a descoperit acest atelier, sau a fost cu dibăcie îndemnat să stea prin apropierea mamei sale? Contesa Adèle — care are acum cincizeci și șase de ani și este, spune Paul Leclercq « o bătrînă doamnă cu mîini frumoase care se duce în fiecare zi la biserică » — va putea mai lesne să

se îngrijească de fiul ei, și de va fi nevoie, să vegheze asupra sănătății lui.

Dar dacă Lautrec se apropie de strada Douai și de « biata sfînta femeie, mama », el se apropie în același timp și de strada Bréda și de *La Souris*, de strada Pigalle și de *Hanneton*, așa încît adevăratul motiv al mutării sale poate fi găsit și aici.

De îndată ce și-a mobilat și decorat atelierul — după gustul « artei noi » * — expediază invitații prietenilor și cunoștințelor să vină la inaugurarea noii case. Pe cartonul invitației se înfățișează pe sine în chip de îmblînzitor, cu pîteni la picioare și cu cravașa în mînă, în fața unei vaci cu ugerul umflat: « Henri de Toulouse-Lautrec va fi măgulit foarte dacă ați binevoi să acceptați o ceașcă de lapte, sîmbătă, 15 mai în jurul orei trei și jumătate după-amiază ».

Invitație ironică. Pe masa *modern style*** a atelierului, împodobită cu albăstrițe și margarete, se află la loc de cinste tot soiul de produse lactate și brînzeturi, alături de pîine neagră, cireșe și fragi, dar Lautrec a mai angajat și un barman care pregătește cocteiluri zdravene, *maidenblush* și *corpse revivers****.

Două amănunte. Pe de o parte, pe invitația sa Lautrec și-a greșit adresa: el a menționat numărul 5, cînd în realitate atelierul se află în strada Frochot la numărul 15. Ciudată scăpare!

Pe de altă parte, mutîndu-se din casa de pe strada Tourlaque a lăsat fără să se sinchisească, « la discreția portarului », zeci și zeci de tablouri — mai exact optzeci și șapte****. Ciudată nepăsare! Cineva și-a arătat uimirea. « N-are nici o importanță! » a răspuns pictorul.

* Vezi nota de la pag. 223.

** *Idem*.

*** Cocteilurile sortite literalmente « să le facă pe domnișoare să roșească » și « să învie morții ». *Invitația la o ceașcă de lapte* a fost adesea datată 1900. Un articol apărut în *La vie parisienne* din 22 mai 1897, pe care Jean Adhémar l-a semnalat cel dintîi, și care nu numai că relatează reuniunea dar descrie întîmplător și litografia, ne îngăduie să corectăm fără nici un echivoc această greșeală.

**** Aceste tablouri au avut o soartă jalnică. Portarul a dat vreo treizeci din ele locatarului care s-a mutat în locul lui Lautrec, doctorului Billard. Pe celelalte le-a împărțit proprietarilor de cabarete din vecinătate pentru cîteva pahare de vin.

Pictura nu a înlocuit nimic. Când s'a azvîrlit în ingrata trudă a artei, Lautrec crezuse că prin muncă avea să ajungă poate un mare artist, ceea ce îi va transfigura viața, căci credea el, avea să aștepte în artă o răzbunare împotriva vitregiei soartei. Dar știm noi oare vreodată când ajungem mari artiști? Noi nu ne putem privi cu ochii celor din jur. Și apoi, ce legătură are cu fericirea faptul de a fi un mare artist?

Într-o vineri seara, pe cînd Lautrec, Anquetin și alți cîțiva vechi camarazi din atelierul lui Cormon se îndreptau spre *Șobolanul Mort* ca să cineze, se întîlnesc cu Degas pe strada Douai. « Ah! ce bine îmi pare că te văd! exclamă Degas adresîndu-se lui Lautrec. Tocmai vin de la Durand Ruel. Mi-a arătat lucrările dumitale. Sînt într-adevăr foarte bune. Au forță și mai ales caracter, mai ales caracter! » afirma el posomorît, lovind caldărîmul cu piciorul. « Te felicit. Sînt încîntat că le-am văzut. E magnific! Muncește! Ai un talent nemai-pomenit . . . » Apoi, mizantropul, tăind scurt discuția, s'a făcut nevăzut. Grupul și-a continuat plimbarea în tăcere. Lautrec, încă zăpăcit de neașteptatele laude, atît de rare în gura lui Degas, era emoționat pînă la lacrimi. După vreo sută de metri s'a întors spre Anquetin spunîndu-i: « Crezi că e adevărat ce mi-a spus? » Atunci Anquetin, întotdeauna convins de propriul său geniu, i-a aruncat cu superioritate: « Fii serios, n'ai văzut că te lua peste picior! » Indignat de acest răspuns, unul din camarazi l'a dojenit pe Anquetin, dar vorbele lui răută-

Dintre tablourile ajunse în posesia medicului, femeia de serviciu a acestuia a început prin a folosi ramele; a făcut focul cu ele. Apoi a folosit pînzele în loc de cîrpe de spălat. După aceea, cînd peste douăzeci din ele fuseseră astfel distruse, s'a gîndit că din cele ce rămăseseră ar putea să astupe găurile din casa ei din Savoia. Ceea ce a și făcut.

Pînă la urmă, n'a supraviețuit decît o pînză. Doctorul Billard o păstrase din nu se știe ce pricină. În 1914, povestind toate acestea unui gazetar de la *Eclair*, avea să mărturisească că s'a descotorosit și de această pînză: « Unul din pacienții mei, a explicat el, m'a convins să i-o dau în schimbul unei zîmghăleli pe care o păstrez și astăzi, ca să-mi aducă aminte că nu mi-am meritat norocul de vreme ce fusesem și orb și surd ». Și a adăugat cu melancolie: « Singurul meu Lautrec, supraviețuitorul celor optzeci și șapte de tablouri, schimbat pentru o zîmghăleală ce nu valora nici patruzeci de bani, a fost scos apoi în vînzare cu prețul de peste opt mii de franci ».

cioase îl zdruncinaseră pe Lautrec: privea acum foarte sceptic prețuirea lui Degas*.

Pictura poate ea oare înlocui ceva? Într-adevăr, nu, căci nu te apuci de pictură decît dacă nu ai altceva mai bun. Lautrec își pusese în artă toată pasiunea lui pentru viață, toată înflăcărata lui dorință de ași găsi salvarea. Dar la ce bun? Vrăjile se destramă. Cuvintele magice nu mai au nici un efect. La ce bun aceste opere și toată truda?

Inaugurîndu-și noua casă, Lautrec se apucă să-i facă un portret lui Paul Leclercq. « Muncă de apropiere! » spune el, făcînd cu ochiul, despre orice, despre încercarea de a cuceri o femeie ca și despre punerea în lucru a unei pînze. Muncile de apropiere țin însă acum o veșnicie. Leclercq va trebui să vină patru sau cinci săptămîni la rînd, și să stea nemișcat într-un fotoliu de răchită din atelier. Cu o pălărie din fetru verde lăsată pe ochi « ca să concentreze lumina și să nu aibă umbre »** Lautrec se așază în fața șevaletului, își scrutează modelul, aplică trei sau patru tușe pe carton, cîntă un cuplet, deocheat, apoi își lasă pensula și se ridică: « Gata, am lucrat destul! . . . Prea e frumos afară! » Și pornind împreună cu Leclercq, își începe turul cafenelelor***.

Nu s-a sfîrșit oare o dată pentru totdeauna vremea experiențelor mănoase? De pe urma șederilor îndelungate la *La Souris*, Lautrec nu mai face decît vreo cîteva litografii, între care o listă de mîncăruri pe care o împodobește cu efigia bulldogului Dînei Palmyre.

Capul acestui ciine l-a încîntat la fel de mult pe Lautrec cel de treizeci și doi de ani, așa cum l-ar fi încîntat pe Lautrec adolescentul. N-avea oare să se spună de altfel că artistul se întorcea asupra-și ca și spre trecutul său? Reia tema caselor de toleranță, face o litografie de o gingășie poate încă neatinsă pînă atunci, a Elsei Vieneza, pensionară din strada Moulines. Se gîndește și la Moulin Rouge, unde de multe luni de zile a încetat cu desăvîrșire să mai calce, și trage o litografie după unul din tablourile sale mai vechi.

* Relatat de Jeanès.

** Leclercq.

*** « Mîaduc bine aminte, scrie Paul Leclercq, că n-am pozat mai mult de două sau trei ceasuri cu totul. »

La drept vorbind, nostalgiile și amintirile îl poartă dincolo de Moulin Rouge, spre Bosc, spre minunile copilăriei și tinereții sale. Ca pe vremea cînd avea cincisprezece ani, încep să-l obsedeze trăsurile și caii. Și cum Vollard i-a comandat o litografie în culori pentru unul din *Albumele Pictorilor Gravari**, Lautrec întor-
cîndu-se la subiectele sale de început, desenează o *Caretă englezească*, operă uimitoare datorită mișcării ce o degajă. Litografiază de asemeni un *Atelaj în tandem*.

« O să fac niște cai frumoși, nostimi », îi spusese el odinioară tatălui său. « Da, o să-ți zîmîgălești! » îi răspunsese contele Alphonse.

Pictura nu înlocuiește nimic. La ce bun o viață irosită? În această perioadă Lautrec schițează cîteva nuduri de roșcovane, stînd în patru labe pe un pat, sau în picioare în fața unei oglinzi. Opere întunecate, aspre, penibile aproape. Aceste trupuri de femei cu « cărnurile marmorate cu roșu și verde» ** răsîndesc parcă o duhoare de hazna!

Lautrec își petrece o parte din vara anului 1897 la Ville-neuve-sur-Yonne, la familia Natanson. Aici o pictează pe Misia în două rînduri, mai întîi în cămașă de noapte, apoi cîntînd la pian. De zeci de ori pe zi îi cere Misiei să cînte același lucru, *Ruinele Atenei* de Beethoven. « Ah! *Ruinele* astea frumoase! Mai cîntă *Ruinele*, Misia! »

Tînașă femeie și pictorul se duc adesea să stea puțin întinși în grădină. Se lasă amîndoi în voia unui joc care-i încîntă! Misia se lungește pe iarbă, cu spatele sprijinit de un copac; citește sau se prefacă că citește, în timp ce Lautrec înarmat cu un penel îi gîdilă talpa piciorului

* Din *Amintirile* lui Vollard: « Într-o seară pe cînd mă întorceam acasă, femeia de serviciu îmi spune: „Mai adineauri a trecut pe aici un domn mărunțel și cam curios. L-am spus că dl. Vollard nu este acasă. Și pe cînd l-am întrebat cine este, a luat o bucată de cărbune care zăcea pe aici și a făcut pe dosul acestei pînze întoarse spre perete un omuleț; pe urmă a plecat“. Bonnard lucra pe vremea aceea la decorarea sufrageriei mele și pe spatele unuia din studiile sale Lautrec îmi lăsase propria siluetă în chip de carte de vizită ».

** J. Lassaigne.

unde descoperă, dă el asigurări, « peisaje imaginare ».
 Iar acest joc ține ceasuri în șir.
 Câte femei nici n-or fi bănuț ce mult le-a iubit Lautrec!

Într-o dimineață, la Villeneuve, Natansonii tresar. Din
 odaia lui Lautrec răsună focuri de armă.
 Se reped, înnebuniți.
 Ghemuit pe pat, Lautrec trage într-un păianjen care
 tocmai își țesea pînza într-un colț al camerei.

PARTEA A PATRA

CÎINELE CU LORNION

1897 — 1901

I. MADRID-LES-BAINS

Ne m'attends pas ce soir,
car la nuit sera noire et blanche*.

GÉRARD DE NERVAL: *Dernière lettre*

Prietenii lui Lautrec trag iar nădejde.
Într-un bar de pe strada Volney, un general american povestește cui vrea să-l asculte, cu o înflăcărare de neofit, cum a izbutit el să se lecuiască de intoxicația alcoolică. S-a supus de bună voie unui tratament într-un sanatoriu și el, care înainte bea cât era ziulica de lungă doar whisky, se mulțumește acum să soarbă *lemonsquash*. **
« Splendid, nu? » Lautrec se minunează de atîta voință. Trece adesea pe la acest bar din strada Volney ca să-l admire pe american. Să fie el oare pe cale să se lase convins de acest exemplu? Toți înclină că da. Ba chiar Lautrec ajunge pînă acolo încît se arată gata să petreacă un timp într-un sanatoriu. Suprimînd cocteilurile, nu mai bea decît porto.
Bucuria e însă pripită: curînd Lautrec se așterne să bea mai vîrtos. Să fie oare vreo întîmplare pricina acestei bruște schimbări de atitudine? Se poate, ba e chiar probabil să fie așa. Nu în această perioadă s-a îndrăgostit el oare de una din micile lui verișoare, de Aline, o tînră care tocmai ieșise de pe băncile pensionului? I s-a părut că fata n-ar fi nepăsătoare la sentimentele lui.

* Nu mă aștepta în seara asta/ căci noaptea va fi neagră și albă.

** Limonadă (în lb. engleză în original — *N. tr.*).

Tatăl fetei a opus însă un veto categoric oricăror planuri.*

Lautrec s'a pornit din nou să bea cu furie. Așa cum constată Joyant, s'ar spune că se năpustește spre propria pieire. Ședințele sale de lucru devin tot mai scurte. Într-o scrisoare trimisă la începutul anului 1898 unui tânăr artist, un văr îndepărtat, Robert de Montcabrier, pe care îl călăuzește cu sfaturile sale, îi vorbește cu o pornire nemărturisită parcă despre « păcătoasa meserie de pictor ». Pictează, desenează, litografiază și mai puțin decît în anul trecut.** În ianuarie, ațîțat de Maurin, experimentează tehnica procedeului de gravură în apă tare, dar după cîteva încercări, nouă cu toate,*** și nici foarte reușite de altfel, executate pe zincuri cumpărate la primul marchitan ieșit în cale, procedeul acesta nu-l mai interesează. Gauzi, pe care în ultima vreme l'a cam pierdut din vedere, intră într-o bună zi în atelierul său. « Am avut impresia, spune Gauzi, că mă aflu într-o magazie de păstrat pînze. Totul era în ordine, pînzele erau așezate cuminte cu fața la perete, nici un tablou nu se afla în lucru pe șevalet; parcă eram într-un deșert. »

În rarele clipe cînd lucrează, Lautrec continuă să retrăiască rămășițele trecutului său și să reia vechile teme. Cu patru ani în urmă, publicase un album despre Yvette Guilbert; acum compune un al doilea (care nu va cuprinde decît opt litografii) pentru o editură engleză: Yvette Guilbert a ajuns o celebritate internațională a cîntecului. Cu opt ani în urmă, făcuse portretul domnișoarei Dihau așezată la pian; acum o pictează pe această fată bătrînă puțin cam greoaie, într-o atitudine asemănătoare, dînd o lecție de canto.

În sfîrșit, în vreme ce curînd urmează să iasă de sub tipar o lucrare a lui Clemenceau, *La poalele muntelui Sinai*, — a executat pentru această carte cîteva desene pitorești de evrei ruși sau polonezi, pe care i'a studiat

* Confidențele Alinei Séré de Rivière, culese de Francis Rico.

** Joyant cataloghează doar patrusprezece picturi pe anul 1898.

*** Printre acestea, portretele lui Maurin, Tristan Bernard, Francis Jourdain, Henry Somm... Despre gravura în aquaforte care-l înfățișează pe Maurin, Lautrec îi spunea lui Francis Jourdain, dîndu-i o dedicație pe o probă: « Ce este cu adevărat reușit în acest portret e că seamănă cu William Morris ».

în cartierul Tournelle, — Lautrec își satisface dorința pe care o avusese altădată de a ilustra *Histoires naturelles* ale lui Jules Renard: va îmbogăți textul cu douăzeci și două de planșe și șase vignete, în care apar animalele cele mai diferite, de la cocoș la uliu, de la curcă și șoarece la măgar și la bou, de la taur la melc. Aceasta va fi principala lui muncă în acest an 1898. Nostalgica, vechea, străvechea lui patimă pentru animale îl cuprinde și înfloarește în el mai mult ca oricând.*

Lautrec s-a împrietenit cu unul din vecinii săi, Edmond Calmèse, care ține o dugheană de închiriat cai și trăsură în strada Fontaine-Saint-Georges la numărul 10. Petrece ceasuri întregi în grajdurile și șoproanele acestuia, adulmecînd, ca odinioară la Bosc, mirosul de paie și de fîn, cercetînd cu aceeași pasiune hamurile, zăbalele, șeile, hățurile și dîrlogii. « Cînd te gîndești că literații se încumetă să vorbească despre sport! » spune el. Într-o zi, cineva mai curios l-a întrebat dacă nu regretă nimic din ce ar fi putut să fie viața lui; « Calul », a răspuns el scurt.

Lautrec caută modele pentru *Histoires naturelles*. Din Isle-Adam cere să i se trimită într-o cutie de pălării o broască rîioasă care va rămîne musafirul său pînă cînd animalul va scăpa într-o zi pe avenue Frochot. Ca să-și completeze documentarea, se duce zilnic la Grădina zoologică din Bois de Boulogne: aici desenează un berbec, luînd ca model o capră sălbatică din Himalaia.

Ca să se ducă la Bois, Lautrec închiriază de la Calmèse o trăsurică cu două roți la care e înhămat « un căluț mărunțel cu privirea ascuțită și gras ca un cîrnat », pe nume Philibert, pe care-l răsfață din cale-afară. Cu trăsurica asta dă de multe ori ocol prin Champs-Élysées ca să meargă să-l ia de acasă pe Paul Leclercq. Cei doi prieteni pornesc împreună să dea binețe animalelor preferate ale pictorului, mai ales furnicarului și tatușului, favoriții săi, care, atît unul cît și celălalt, par să-i prețuiască nespus vizitele. De cum îl zăresc, își

* Scoase în o sută de exemplare, *Histoires naturelles* vor apare în 1899. Nu se vor bucura de fapt de nici un succes, iar volumul va fi ulterior scos la solduri de către editor. Astăzi este unul din cele mai căutate volume ilustrate moderne. Un exemplar a fost adjudecat la prețul de 660.000 de franci la palatul Drouot, în mai 1953.

manifestă bucuria, tremurînd de nerăbdare și ȝopăind. Lautrec se așază pe un scăunel pliant în fața cuștilor lor și la fiecare întîlnire are loc « un înduioșător schimb de drăgălășenii afectuoase între ei ».*

Plimbările în Grădina zoologică nu se mărginesc din păcate la acest contact asiduu cu animalele: trăsurica se oprește în fața tuturor cafenelelor din Bois. Beția a devenit starea firească a lui Lautrec.

Acum bețiile sale sînt cumplite. De multe ori își pierde orice demnitate. Invitat la cină, i se întîmplă să împrăște cu epigrame pe cîte un comesean necunoscut care nu-i place sau să copleșească cu stăruințe stînjenitoare pe cîte o femeie « care-i place prea mult »** . Într-o seară, pe cînd se află la niște prieteni, pierzîndu-și orice control, se încăpățînează să-i atragă atenția servitoarei, iar cînd o vede apărînd cu cîte o tavă, urlă tot felul de obscenități. Deodată, zărind o pată pe șorțul ei, o apostrofează: « Care va să zică, îi ai negri? » Și repetă același lucru cu o încăpățîinare de bețiv, iar pînă la urmă apucă șorțul, i-l smulge, și o înșfacă pe slujnică, ce începe să ȝipe. Stăpînul casei este nevoit să intervină. Clătîndu-se pe picioare, Lautrec se duce în bibliotecă și se prăbușește într-un fotoliu . . . ***

Spre ce prăpastie alunecă pictorul, spre adîncurile cărei decăderi? se întreabă neliniștiți prietenii săi. El însă rîde, rîde. Viața e frumoasă! Minunată! Ce? cum? Splendidă!

Pe scena de la Folies Bergère apare în vremea asta un mim uimitor, un pitic englez, Little Tich. Deghizat în Castiliană sau în doamnă de la Curtea Angliei, făptura asta se agită frenetic; se dezarticulează, freamătă « genial de atîta urîțenie și mlădiere pînă-i troznesc oasele, stîrpitură ce te înspăimîntă cu zvîrcolirile-i suple ».****

Ca întregul Paris, Lautrec se duce să-l vadă pe împielitatul dezlănțuit care te dispune. Se duce să vadă acel « simulacru al propriilor sale nenorociri ».

« Zîmbindu-i, spune Natanson, parcă și-ar zîmbi sieși într-o oglindă ».

* Thadée Natanson.

** Thadée Natanson.

*** Povestită de Thadée Natanson. Pe cît se pare scena s-a petrecut chiar la el acasă.

**** Jean Lorrain.

O dată sau de două ori, aflînd că fiul său bea, contele Alphonse a spus: « Să se ducă să trăiască în Anglia; în societatea aceea va fi mai puțin remarcat ». Părere destul de caraghioasă pentru că tocmai la Londra, și prietenii o știu bine, Lautrec nu bea mult sau nu bea deloc. Din această pricină chiar, o călătorie la Londra ar fi tocmai nimerită. Dacă n-ar fi decît vremelnice, și o astfel de schimbare l-ar scoate pe Lautrec din apucăturile sale. Cu acest gînd, contesa Adèle și Joyant, care își bat capul ce să mai născocească ca să-l scoată din ale lui pe Lautrec, au aranjat o expoziție a operelor sale în capitala Angliei, la galeria Goupil din Regent Street, o sucursală a firmei Boussod și Valadon. Ca să-i ocupe tot timpul, i se va lăsa pictorului în grijă organizarea la fața locului a expoziției; Joyant ar urma să sosească doar în ajunul vernisajului.

Propunerea nu-i displace lui Lautrec. Purcede de îndată la alegerea tablourilor. Înainte de a le expedia în Marea Britanie, invită vreo douăzeci din cunoștințele sale ca să le examineze în atelierul său. « Așa trebuie să-ți arăți lucrările — spune el — și numai acelor pe care ar putea să-i intereseze ». Prietenii săi au băgat de seamă desigur că pe invitația litografiată — pe care se afla un cățel făcînd sluj în fața unei fetițe — Lautrec a comis o nouă greșală: scriindu-și adresa indică numărul 14. Prevăzută cu micul său sac de călătorie din pînză kaki, lung și umflat ca un cîrnat, făcut parcă pe măsura lui — sacul a devenit repede « legendar » — Lautrec pleacă la Londra. Nu trece prea mult și se plictisește de moarte aici. Într-adevăr se stăpînește să bea, cu atît mai mult cu cît într-o seară, în fața hotelului său din Charing Cross, a fost martorul bătăii pe care un bețiv a încasat-o de la niște polițiști. Scos afară din hotel, un bețiv cu joben a căutat gîlceavă unor ușieri. Un fluierat; cei doi *bobbies**, apucîndu-l pe gentleman, l-au ridicat de vreo trei sau patru ori în sus și apoi l-au lăsat să cadă pe spate: a rămas în nesimțire; abia atunci l-au luat de acolo leșinat. Energic tratament; Lautrec e înmărmurit.

În așteptarea lui Joyant, rătăcește ca un biet suflet chinuit. Pentru prima oară în viața lui a rămas doar cu sine, fără prieteni, fără apărare, și își simte slăbiciunea cu

* Polițai. (în lb. engleză în original — N. R.).

atît mai puternic. Melancolia îi mînă pașii în fiecare zi pe peronul gării la vremea sosirii trenurilor de pe continent: pîndește dacă nu cumva din întîmplare coboară vreo figură cunoscută.

În sfîrșit, iată-l pe Joyant.

Expoziția se deschide luni, 2 mai. Nu încapе nici o îndoială: Joyant nu s-ar fi hotărît cu atîta sînge rece să deschidă această expoziție dacă ea n-ar fi slujit în primul rînd ca pretext să-l îndepărteze pe Lautrec de la funestele sale ispite. Expoziția se anunță într-adevăr ca o aventură destul de riscată: critica și publicul englez nu sînt de loc pregătiți să înțeleagă și să guste opera unui Lautrec. Societatea victoriană s-a ținut în general departe de mișcarea picturală franceză din ultimele decenii; își arată prețuirea pentru dulcegăriile prerafaeliților; Royal Academy își ține doar pentru ea întregul prestigiu. De obicei, galeria Goupil vinde pînze de Corot, de Théodore Rousseau sau tablouri de mici maeștri olandezi, ca de pildă Mauve sau frații Maris*. Într-un astfel de climat, ce impresie puteau să producă cele șaptezeci și opt de lucrări ale lui Lautrec expuse în galerie?

Mai mult decît atît, Lautrec nu este de fapt cunoscut în Anglia, deși luase parte, doi ani la rînd, în 1895 și 1896, la expozițiile de afîșe de la Royal Aquarium. Sau, dacă este cunoscut, lucru și mai supărător, e doar ca pictor « al locurilor rău famate ». Cînd debarcă în Franța, cea mai mare parte din insulari n-au nimic mai grabnic de făcut decît să se ducă la *Mouline Rouch*, la Jardin de Paris, în toate locurile unde se distrează, unde triumfă lumea femeilor ușoare; aici, *respectability* poruncește. Ipocrizia englezească nu se va sfîi să judece drept *shocking* operele artistului. Iar Lautrec mai suferă și de pe urma faptului că la pictat și litografiat pe Oscar Wilde, pe acest individ cu onoarea spulberată și al cărui nume nici nu mai este pomenit.

În ciuda acestor elemente potrivnice, membrii familiei regale, în fruntea căreia se afla prințul de Wales, au făgăduit că vor inaugura expoziția. « Ei, de Wales, plătești șampanie? » Moștenitorul tronului Angliei își

* Știa oare Lautrec că în urmă cu douăzeci de ani « amicul » său Vincent lucrase ca funcționar la Galeria Goupil din Londra? Vindea aici aceleași pînze. (Vezi *Viața lui Van Gogh*.)

va aduce aminte desigur de multe în fața imaginilor de la Moulin Rouge, în fața Lacomiei sau a Janei Avril. Ah! Parisul! Cum suita regală întârzie, Lautrec se înfundă în scobitura unei sofale moi, unde aștește pe dată. Când se trezește, află că prințul de Wales a și trecut și a stărui ca pictorul să nu fie deranjat din siesta sa . . . « Drăguț tip! » comentează simplu Lautrec, și adoarme la loc.

Adăugându-se la toate astea și reputația scandalosă a pictorului, o mare mulțime aleargă la Goupil. Lumea nu e atît de curioasă să vadă îndeaproape evocările destrăbălării pariziene pe cît este de gata să se arate jignită. Ca să liniștească publicul, să potolească pudoarea înspăimîntată, conducătorii galeriei trebuie să corecteze efectul produs de pînzele lui Lautrec, atîrnînd alături de ele pașnicele tablouri ale peisagiștilor din 1830. Presa, bineînțeles, îl face praf pe Lautrec: subiectele sale « nu pot fi într-adevăr recomandate unor *old ladies* »^{*}; « el nu are decît o idee în cap, vulgaritatea »; pe scurt, opera sa, « de o urîtenie revoltătoare », este « de-a dreptul monstruoasă »^{**}. La închiderea expoziției, publicația *Lady Pictorial* scoate un oftat de mulțumire: « E o ușurare, slavă Domnului; au fost atîrnate iar pe pereți pînzele lui Corot, Daubigny, Mauve, Maris, Swan, care ne farmecă în loc să ne mîhnească ». Altă dată, o asemenea primire l-ar fi întristat fără îndoială pe pictor. « N-are nici o importanță! » spune el.

Nu are decît un singur gînd, să se întoarcă în Franța. Înainte să se înapoieze la Paris, se oprește un timp pe coasta normandă, la Dethomas, care fără îndoială țintește să amîne cît poate reîntoarcerea în avenue Frochot. Dethomas face un desen în cărbune înfățișîndul pe pictor pe plaja de la Granville. La rîndul său, Lautrec execută la Arromanches un portret al lui Bouglé. Începe și un al doilea, dar nu-l sfîrșește.

În zadar născocesc prietenii lui Lautrec excursii, ieșiri, distracții. Trebuie să-și mărturisească neputința de a-l salva.

* Doamnelor bătrîne (în lb. engleză în original — *N. tr.*).

** Aceste citate de articole sînt extrase (în ordine) din *Art Journal*, din *Daily Chronicle*, din *Lady Pictorial* și din *Star*.

Că Lautrec este conștient de răul pe care și-l face, este fără doar și poate. Îngrozitor este însă că totul se petrece ca și când el ar fi dinainte împăcat cu acest rău, ca și când în perfectă cunoștință de cauză ar fi gata « să-și naufra-gieze viața »*. Alcoolul și abuzurile senzuale, oboseala adunată în decursul anilor îi împovărează, în mod evident, voința. Dar el nici n-are chef să-și manifeste această voință. Nimic nu-l reține de pe panta pe care a apucat-o, nimic nu-l îmboldește să reziste ispitelor.

Ros de otrăvuri, Lautrec merge din ce în ce mai greu, mai mult se tîrăște. Vorbind tot mai ciopîrțit, e din ce în ce mai peltic, molfăiește cuvinte de multe ori rămase de neînțeles. Pupilele i se tulbură, devin mate; ochelarii au ajuns să strălucească mai tare decît irisul, bagă de seamă Natanson.

Se încearcă totuși să i se pună stavilă abuzurilor. Ingrată misiune. Nu numai că prietenii se lovesc de reaua lui voință, de protestele sale violente, de mîniile sale încă păîinate, dar adeseori Lautrec fuge de ei. O șterge pentru o noapte sau pentru mai multe zile, făcîndu-se nevăzut nu se știe unde în Paris, printre fel de fel de necunoscuți. Are de furcă și cu poliția; din cînd în cînd agenții îl cară acasă, fie docil, fie împotrîvinduse. Uneori are cîte un ochi învinețit sau nasul însîngerat. Într-o zi s'a întors în avenue Frochot avînd chiar o claviculă ruptă: a explicat că s'a « rostogolit de pe o scară de la etajul patru, tîrziu, noaptea »** . Unde să fi fost oare?

Os claviculă: aceste două cuvinte în gura lui înseamnă de aici înainte « un loc unde e mai bine să nu te duci » *** . Dar *os claviculă* sînt o grămadă, iar accidentul — în sine fără urmări — nu-l vindecă pe Lautrec.

Vine vara, anotimpul în care din fericire se întremează. După ce a fost la Malromé — cu intenția să facă portretul unui copilaș al unei verișoare, dar spre indignarea mamei acesteia, a cerut « să-i fie copt mai întîi micul craniu la soare », — Lautrec poposește în septembrie la Villeneuve-sur-Yonne, la familia Natanson.

Ca de obicei, această vilegiatură are asupra lui un efect minunat. Se odihnește, se distrează, și își distrează gazdele

* Gerstle Mack.

** și *** Joyant.

și pe oaspeții lor. Niciodată nu s-a rîs atît în casa Natanson ca într-o după-amiază foarte furtunoasă cînd a fost zărit țîșnind dintre frunzișuri, în bătaia ploii și a vîntului, un Lautrec care mergea cu pași măsurați, îmbrăcat într-o ținută considerată de el « specific cinegetică »: un impermeabil din pînză cerată galben-lămie, completat cu o pălărie de aceeași culoare.

Instalat la bucătărie, Lautrec potrivește mîncărurile așa cum știe el. În pantaloni galbeni și cămașă roșie, cu un fular înnodat în jurul gîtului, combină mîncăruri și meniuri. În vreme ce gătește, Vuillard, care stă și el la Villeneuve în aceeași perioadă, îl pictează punînd o oală pe foc.

Întors la Paris, ca să mulțumească familiei Natanson pentru găzduire, Lautrec le oferă, lor și încă cîtorva amici, un ospăț pe care și cei mai puțin lacomi îl vor califica, lingîndu-se pe buze, drept « regal ». La sfîrșitul mesei stropită cu băuturile cele mai rare, Lautrec se ridică: « Urmați-mă », și îi duce la familia Dihau, foarte mirată de această venire neașteptată, împinge toată adunarea spre *Muzicanții în orchestră*, pînza lui Degas care i-a încîntat atît tinerețea: « Iată și desertul! » spune el. Lautrec nu a iubit mai puțin pictura decît femeile. Cînd vorbește despre pictură, constată Vuillard, glasul său devine grav.

Această masă minunată, această vizită entuziastă la Degasul familiei Dihau sînt ca un ultim zîmbet. A venit iarna, iar starea sănătății artistului se înrăutățește brusc.

Urmărit de o cățea, Pamela, « albastră ca un ursuleț », Lautrec umblă de colo pînă colo. Îi este teamă.

Bănuitor, privește în jur. Toți îi vor răul, încearcă să-l vatame. « Munca de apropiere, ce? cum? ».

Fără doar și poate că banii care îi sînt destinați s-au împrușcat. Oricum, n-are niciodată de ajuns. Într-o zi, însoțit de o femeie, coboară în strada Laffitte, la Durand-Ruel. Și cum vrea bani, întinde pălăria: « Pentru doamna cu care mi-am petrecut noaptea ». Iar pentru că Durand-Ruel refuză să-i dea, Lautrec se postează în fața galeriei ca să cerșească, slobozind tot felul de insulte la adresa negustorului și ațîțînd gloata de gură-cască.

Parcă ar fi un roi de muște care zboară și nu încetează să-l hărțuiască. Pentru numele lui Dumnezeu, ce vor de la el? Ce naiba vor de la el aceste muște blestемate? Lautrec explodează, apoi se liniștește, izbucnește în rîs — un rîs, spune Natanson, plin de tristețe, care « nu seamănă cu rîsul de altădată, așa cum nu seamănă cu prietenii morți, acei prieteni care ne apar în vise ». Lautrec se teme.

Doarme cu « cîrligul pentru ghetе »: numai așa se va putea apăra dacă va fi atacat. Dar dușmanii lui sînt nenumărați. Pînă și microbi s-au coalizat împotriva-i. Atelierul îi e bîntuit de ei. Microbi! Pretutindeni, numai microbi! Ce? Cum? Trebuie să vezi cum mișună gîngăniile astea afurisite. Răbdare! Lautrec cumpără gaz și-i stropește podeaua.

Cu discreție, a fost tocmit un paznic care să-l supravegheze. De vreme ce nu se pleacă în Japonia, se vorbește de o vacanță în Italia. Pentru moment, acest paznic va face să fie ocolite scandalurile prea mari. Măcar de ar reuși să-l facă pe Lautrec să bea mai puțin! Oricum, îl va feri de tovărășiile întîmplătoare.

Lautrec l-a încuviințat pe lîngă el pe acest paznic fără nici o greutate: îl prezintă cunoștințelor ca pe comisarul de poliție din cartierul său. Dar bineînțeles, noaptea, împreună cu Pamela, pornesc să facă razii prin vecinătate.

Plicticos e că acest comisar de poliție nu rezistă de loc la băutură. Dar absolut de loc! După fiecare raită Lautrec e nevoit să-l lase beat mort în vreun bar.

La începutul anului 1899, Jane Avril, credincioasă pictorului căruia îi datorează, spunea ea, celebritatea, îi comandă un nou afiș. Lautrec execută o compoziție neîndemînatecă, chinuită, de o imaginație aproape perversă, în care pune o cobră să înlănțuie trupul aplecat al dansatoarei. Afișul nu va fi folosit.

Cam în aceeași perioadă, în februarie, Lautrec litografiază scene absurde, delirante, în care desenează, printre alte personaje, un cîine cu un lornion la ochi, cu o pipă în fund, cu pinteni la labe și cu testiculele din caleafară de mari.

Coșmaruri. Halucinații. Lautrec se străduiește să îmblînzească un elefant din carton. Se luptă. Se istovește luptînd cu dușmanii. O haită de foxterieri latră pe

urmele lui. Și mai e și animalul acela, cît toate zilele, care se cațără, animalul fără cap care încearcă să-l încolțească în pat și să-l zdrobească. Lautrec, îngrozit, cu trupul scaldat în sudoare, se ghemuiește sub cerceafuri. « Iată ce ne așteaptă! » prezisese odinioară pictorul în urma aventurii cu Roza Roșcovana, într-o zi pe cînd privea împreună cu Gauzi o reproducere după *Nebunul* de André Gill. S-au scurs de atunci zece ani. Astăzi, Lautrec iese în pantaloni roșii, cu o umbrelă albastră în mînă și ținînd sub braț un cîine din faianță. Alcoolul și-a desăvîrșit opera. Alcoolul și boala Venerei. Alcoolul și disperarea. Lunga sinucidere s-a săvîrșit.

Cu cincizeci de ani în urmă, un nepot al faimosului Pinel, medicul care a făcut atît bine nebunilor, înființa la Neuilly, bulevardul Madrid, la nr. 16, un azil de alieș nați într-o fostă reședință din secolul al XVIII-lea, castelul Saint-James.

Condusă astăzi de către doctorul Semelaigne, această instituție de prima mînă nu primește decît un număr restrîns de bolnavi — cel mult cincizeci și cinci: douăzeci și cinci de bărbați și treizeci de femei, făcînd parte din familiile mai înstărite. Costul pensiunii se ridică pînă la cinci sau șase sute de franci pe lună*.

Castelul Saint-James se ridică în mijlocul unui parc de șase hectare înconjurat de arbori centenari, înveselit de ronduri de flori, de tonele, de fîntîni și de grote, de statui de Pajou sau de Lemoine; gîndul te duce, cînd îl vezi, la Fragonard, la Watteau, la îmbarcarea pentru Cytera. Amenajările din interior nu sînt cu nimic mai prejos de frumusețile exteriorului. Nimic nu a fost precupețit pentru a atenua melancolia inerentă actualei destinații a acestor locuri odinioară menite plăcerilor. A fost respectată eleganța, luxul de bun gust, au fost păstrate lambriurile, parchetele frumoase, oglinzile uvrajate, împletind rafinamentele trecutului cu binefacerile igienei moderne. Apartamentele bolnavilor se bucură de tot confortul dorit. Unele au chiar cîte trei camere, o sală de baie, o grădină aparte.

* Aproximativ 100.000 de franci (1958). Azilul Saint-James nu mai există. A dispărut în 1921.

În acest loc a fost adus Lautrec într-o dimineață de la sfîrșitul lunii februarie.

De cîtăva vreme, proiectele de călătorie fuseseră părăsite definitiv, devenite de prisos din pricina dezechilibrului din ce în ce mai evident al artistului. Tot mai des se punea problema unei eventuale internări, a unei cure forțate de odihnă și dezintoxicare. Bourges, în calitatea lui de medic, găsea inevitabil mai de vreme sau mai tîrziu acest lucru. Dar o asemenea măsură îi înspăimînta pe toți; nici contesa Adèle și nici Tapié nu reușeau să se împace cu această soluție; iar Joyant era îngrozit. Cît despre contele Alphonse, care fusese avertizat, el se abținea, nevoină să ia nici o hotărîre. Nu se va opune pînă la urmă dacă se va lua această decizie, dar înțelegea să rămînă « alb »; în ceea ce-l privește, găsea « revoltător... acest atentat la libertatea de a bea a poporului francez, ca și a popoarelor vecine ».

Se purtau discuții. Totul se tărăgăna, pînă cînd o criză puternică de delirium tremens l-a doborît pe Lautrec în strada Moulins. Trimiterea lui într-o casă de sănătate nu mai putea fi ocolită. În dimineața următoare, cîțiva medici și infirmieri puneau mîna pe pictor în ușa atelierului, îl imobilizau într-o trăsură și îl duceau la Neuilly.

De atunci, Lautrec urmează un tratament.

După cîteva zile de dietă și de apă curată, iese din tenebre. Unde se află? Își inventariază odaia, camera asta mică cu tapete grele, luminată de o fereastră zăbreliată și cu gemulețe mici pătrate. Și căminul este înconjurat de zăbrele. Pe masă se află o lampă cu ulei. Odaia dă într-o altă cameră, unde se află un bărbat de vreo cincizeci de ani, cu mustață, părul tuns scurt, pomeții ieșiți, fruntea cam scofilcită, arcadele sprîncenelor proeminente.

Cu mintea încetoșată, Lautrec, pe care în răstimpuri îl orbește furia sau îl deprimă neliniștile, se zvîrcolește în celula sa. Ce se întîmplă? Nu-și aduce aminte de nimic. A slăbit. Sub perii bărbii, obrajii s-au adîncit. Mîinile îi tremură.

Îi este sete.

Cu limba își umezește buzele; sînt subțiate, golite de sînge. Unde se află? Mai întîi se enervează, apoi se prăbușește iar. Gîndurile nu mai prind cheag. Îl năpădește o teamă nedeslușită. Tipă. Se zbate. Omul de alături se apropie,

caută să-l liniștească. Lautrec îl privește. Se uită apoi pe fereastra zăbreliță îndărătul căreia pogoară amurgul acestei zile de martie. . .

Îndurerată, conțesa Adèle își privește fiul.

Încetul cu încetul, pictorul pare să-și revină, să iasă din starea de coșmar. E ca un orb care dibuie. Încet-încet, norii se destramă, se face lumină. Dar camera asta e o celulă de nebun! Este internat. Acest om care-i vorbește cu blîndețe, e un paznic! Lautrec pătrunde ușor în lumea realității — o realitate mai îngrozitoare decît fantasmalele plămuite de friguri.

Șoc.

Biciuite, reacțiile intelectuale ale artistului devin mai repezi, deși încă destul de prost legate între ele. Continuă uneori să-l răscolească mîniile, vociferează, dar încearcă să se stăpînească: în curînd este socotit destul de docil ca să i se îngăduie plimbări în parc sub supravegherea paznicului. Lautrec cercetează arborii, statuile, ruinele unui templu al zeului Amor, resturile unui canal îngust care duce la Sena; grații ale veacului al XVIII-lea, drăgălășenii, petreceri galante. Aruncă o privire spre ceilalți bolnavi.

Pe măsură ce-și recapătă luciditatea și își dă seama mai limpede de situația în care se află, simte mai crîncen chinul de a fi ținut prizonier. Se înăbușă. Dar tace, nu se plînge. Din instinct, presimte că trebuie să folosească viclenia. Măcar dacă ar putea bea. Îi este sete. Sete! Pe masa de toaletă se află o sticlă de apă de Botot*; o dă pe gît cu lăcomie.

Starea lui Lautrec se îmbunătățește, și încă mult mai repede decît s-ar fi crezut. Începînd din 12 martie, conțesa Adèle îi poate scrie lui Joyant « Citește și se distrează puțin desenînd ». În sanatoriul doctorului Semelaigne sînt încurajate, atîta vreme cît nu prezintă nici un pericol, cele mai mici capricii ale bolnavilor. Pensionarii săi înfrumusețează sau devastează după bunul lor plac grădinile ce le-au fost puse la dispoziție; o femeie crește într-un colț al parcului cîțiva iepuri; alți bolnavi, ca și Lautrec, pictează sau desenează: nu e numai el în situația asta.

* Apă de dinți pe bază de alcool aromatizat cu anason, cuișoare, scorțișoară și esență de mentă.

În apropierea bucătăriilor, a cules o pană de becață, (becață care, bagă el de seamă, nu a figurat în menu) și și-a modelat un penel japonez. Cu puțină sepie, execută o marină. Apoi schițează portretele tovarășilor săi de închisoare. În minte i se înfiripă un plan. Desemnînd, arătînd că este același artist talentat, va dovedi că n-au nici un drept — dar nici unul! — să-l țină claustrat printre acești nebuni. El, ființa liberă, să fie azvîrlit între aceste ziduri! — un temnicer îl urmează pas cu pas. Toată făptura lui se răzvrătește. Se gîndește la cartea despre șoimărit pe care i-o dăruise tatăl său acum douăzeci și trei de ani cu o dedicație în care gentilomul ridică în slăvi viața în aer liber, la lumina zilei, libertatea. « Tată, scrie Lautrec, ai acum prilejul să arăți că ești un om cinstit. Sînt închis, or, tot ce este ținut în captivitate, moare ».

Numai de n-ar fi pus alături, fie-vă milă, de toți acei care-l înconjoară. Vecinii lui sînt « dezgustători ». El nu e din aceeași tagmă cu ei. Cine-ar putea îndrăzni să-l compare cu domnul acela bătrîn și maniac care fură pălării, le ascunde în fundul parcului, « își face nevoile în ele » și apoi își potrivește deasupra bretelele? Lautrec nu suferă numai din pricina pierderii libertății, ci și pentru că este umilit.

E pornit împotriva celor care l-au internat. Memoria continuă să-i fie încețoșată; amintirile cele mai puțin confuze țin de trecutul îndepărtat. Dar ghicește, reconstituie împrejurările care l-au adus aici, tună și fulgeră împotriva lui Tapié și Bourges; ei sînt de vină. E pornit, dar se sperie. Îl macină teama că ar putea fi reținut la nesfîrșit în acest azil — ca această nebună, internată în sanatoriu de patruzeci și șapte de ani. Porțile unui ospiciu pentru oameni bogați, o dată ce s-au închis, se gîndește Lautrec, cine poate ști cînd se vor mai deschide? Bolnavii bogați sînt clienți prea buni a căror vindecare nu te hotărăști s-o constăți decît cu părere de rău. Ce fel de recurs pot face aceștia împotriva « complicităților familiale și medicale, de bună credință sau interesate »? Nu va fi oare « zăvorît aici » pentru totdeauna?

Lautrec desenează cu înfrigurare. Dacă amnezia nu i s-a spulberat cu totul, în schimb degetele păstrează intactă amintirea formelor. Se mișcă parcă singure muș-

cînd hîrtia. Face desene pripite, care-i trădează agitația. Dar și-a luat avînt.

Pe la mijlocul lunii martie, medicii încuviințează să primească vizite. Lautrec îl cheamă de îndată pe Joyant și-l roagă să-i facă rost neîntîrziat de « pietre zgrunțuroase și de o cutie de acuarele cu sepia, pensule, creioane pentru litografii, tuș de bună calitate și hîrtie. Vino repede și trimite-l pe Albert ca ștafetă ».

Joyant sosește în goană cu neliniștea în suflet. Scrisoarea lui Lautrec, plăcută, spontană, l-a liniștit fără îndoială în ce privește starea bolnavului. Dar această internare, oricît de necesară ar fi fost, oricît de justificată ar fi părut, continuă să-l neliniștească și să-l nedumerească. Există vreun temei ca « un artist de o asemenea sensibilitate » să fie tratat ca un bolnav oarecare? Și lui îi este teamă, ca și lui Lautrec, ca șederea de pe Avenue Madrid să nu se eternizeze. « Nebunia bogaților, se gîndește el, comportă prea multe riscuri ». O emoție de nedescris îl cuprinde atunci cînd după ce a străbătut sălile de onoare, se îndreaptă « prin niște uși scunde, scări și coridoare strîmte », străpunse de ferestruici înguste, spre odaia infirmului.

Lautrec își primește prietenul ca pe un « eliberator ». Joyant reprezintă în ochii lui contactul reînnodat cu lumea dinafară, o gură de aer proaspăt.

Este liniștit, judecă cu limpezime. Îi arată lui Joyant primele sale crochiuri, pana de becață. « După ce am să fac un număr de desene, n-oi să mă mai poată ține aici! Vreau să plec, n-au dreptul să mă închidă. »

Cei doi prieteni se plimbă prin parc. Lautrec îl duce pe Joyant să admire vestigiile vechii « nebunii », o, ironie! Paznicul se îndepărtează. Pictorul se întoarce spre Joyant și își înalță privirea spre el.

« Ajutor! » îi spune.

Cîteva persoane se mirau firește că nu-l mai întîlneau pe Lautrec. Cei care se pretindeau mai bine informați dădeau ca sigură știrea că se află într-un ospiciu, la doctorul Blanche. Toți își închipuiau că este o glumă, o farsă pusă la cale chiar de Lautrec.

Cu toate acestea, la 18 martie, *L'Écho de Paris* confirmă știrea, nu însă fără a încurca datele și a îndulci unele

fapte: Lautrec a fost lovit în ajun de o « indispoziție » într-un « local din vecinătatea Operei » și a fost nevoie să fie transportat într-un sanatoriu. În fața acestei informații prudente, reluată în zilele următoare de toată presa, un cuvânt le trece deodată tuturor prin minte: nebunie. Și pe loc prinde temei.

Apucăturile sale independente, vorbirea pe șleau, cuvintele de duh, i-au iscat lui Lautrec fără ca el să dorească, fără ca măcar să știe, multe dușmăanii. Se grăbesc toți să-l zdrobească. Lautrec — un « nedisciplinat » un « om lipsit de orice măsură » — e un om sfârșit; din balamuc nu mai iese el viu. De altfel e nebun nu de ieri și nici de alaltăieri, ci de când s-a născut. « Era firesc să sfârșească așa, scrie un oarecare Alexandre Hepp în *Le Journal* din 20 martie. Toulouse-Lautrec avea în el chemarea casei de nebuni. L-au închis ieri și de aici înainte nebunia va semna pe față tablourile, desenele și afișele acelea în care ea sălășluia și pînă acum, dar anonimă. . . Înfrîurirea fizicului său a avut și ea firește o greutate, și de sute și sute de ori, în chipul cel mai ciudat, trupul artistului pare a fi acționat direct, cu amărăciune, omește asupra personalității sale, de parcă n-ar fi avut un suflet care să se elibereze. . . În fața talentului său, nimeni nu avea talent, în fața sufletului său, nimeni nu avea suflet. Lumea nu era alcătuită decît din cretini, din mizerabili, din tîrîturi; locul tuturor bărbaților era, după el, la Sainte Anne*, la Mazas** sau în acvarium; pentru femei era și mai simplu — la pășune. . . »

La 28 martie, un cronicar de la *L'Écho de Paris*, Lepelletier, vorbește despre Lautrec cu și mai multă nerușinare, o nerușinare cu atît mai izbitoare cu cît pare mai bine informat și dă dovadă de o cunoaștere psihologică nu tocmai primară.

Printr-o ciudățenie de caracter care părea un fel de pedeapsă morală, ca o repercusiune a mîniei divine asupra celei de a șaptea generații, acest sărman băiat, atît de prost alcătuit, atît de stîngaci, de disgrațios, era un feminist înflăcărat. Se dădea în vînt după dragoste. Părea să ispășească, prin goana lui neîmplinită, dezmățul prea fericit al acelor conți

* Azil de alienați la Paris — N. R.).

** Închisoare la Paris. Dărimată în 1898 — N. R.).

de Toulouse și să răscumpere prin înfrîngerile sale continue frecvențele lor victorii galante. Era chinuit de dorința de a fi iubit, de a inspira pasiune. A fost un Don Juan cocoșat, urmărind idealul printre cele mai vulgare realități. Ar fi putut fără îndoială arăta și el lista celor « mille tre » iubiri, dar aceste o mie și trei nume de femei figurau în același timp și pe registrele pe care le tria dl. Will, la prefectura de poliție. Dezmățul banal, caravanele de comisivoiajori pe care le organiza cu plăcere Toulouse-Lautrec și în care îi atrăgea pe tovarășii săi, au contribuit desigur, alături de iritarea pe care o pricinuia sentimentul propriei dizgrații fizice și a decăderii morale, la alunecarea sa spre celula ospiciului.

Acum, în acest paradis ciudat al degenerării umane, în această Valhalla bizară a casei de nebuni, care nu-i înspăimîntă decît pe nenorociții care mai sînt încă chinuți de rațiune, el gustă din plinătatea fericirii posibile. Se bucură fără stavilă de ceea ce și închiuie el că este puterea sa, frumusețea, talentul său, pictează nesfîrșite fresce, execută cu o măiestrie amețitoare pînze nedefinite; în același timp îmbrățișează trupuri admirabile, îl înconjoară forme mlădioase și armonioase, iar voluptăți mereu renăscînde îi inundă ființa gata cricînd să guste senzații veșnic noi. Grație acestei fericite rătăcirii, el plutește departe de hidoșeniile și tristețile lumii, spre insulele fermecate peste care domnește. Nu mai vinde artă, nu mai cumpără iubire: este cucernic.

Aceste articole, această dezvăluire a cazului Lautrec, în ciuda deformărilor și a erorilor, îi consternează pe prietenii pictorului.

În vreme ce artistul, încrîncenat să-și demonstreze sănătatea spiritului său, integritatea talentului, trudește fără răgaz ca să-și afirme din nou măiestria, aceste articole nu sînt ele oare menite să-i zădărnicească strădania, să convingă că ar fi fost o greșală să nu fie internat, că locul lui este într-un azil și nicăieri în altă parte? Desigur că ici și colo s-au făcut auzite glasuri care s-au ridicat în favoarea lui Lautrec. *La Presse* a cerut explicații în privința măsurilor luate față de pictor: este cu putință ca « artistul original », « maestrul afișului », « litograful minunat » să fie cu adevărat nebun? Se zvonește că a fost internat « în urma sfatului unei persoane din preajma sa, pentru că se deda, se spune, la cheltuieli exagerate ». 288

Care este adevărul? Să se dea lămuriri, justificări, « trebuie să se dea un răspuns cât mai grabnic, spune *La Presse*, spre a nu da temei în continuare unor bănuieli îngrozitoare ».

Dar acest articol, jignitor pentru contesa Adèle, se pierde în noianul vocilor ostile, al lătrăturilor javrelor. Joyant ar dori să dea o mare lovitură. Se gîndește la *Le Figaro*, la criticul acestei gazete care nu este altul decît Arsène Alexandre. Se întîlnește cu el și fără greutate îl convinge să-l însoțească la Saint-James. Va fi de ajuns ca Alexandre să spună ce a văzut ca să se pună capăt revărsării de venin, și să-i spulbere urmările.

Lautrec se simte și mai bine de cînd i s-a dat voie să se plimbe împreună cu paznicul prin împrejurimile castelului. Îl primește pe Alexandre și pe Joyant cu mult haz. « Ați venit să-mi luați un interviu? » îi întîmpină el de la intrare: articolul din *Le Figaro* va cîntări greu, o știe el prea bine, la viitoarea lui eliberare. E foarte bine dispus, glumește. Zărind pe masa salonului de primire, unde i-a găsit pe Alexandre și Joyant, niște sticlute cu lichior, face pe măscăriciul: « Chinină, n-o să-ți dăm! » Face onorurile parcului, ale serelor, ale umbrarelor de viță, culege violete, își expune proiectele artistice.

A doua zi, la 30 martie, Arsène Alexandre, sub titlul *O vindecare*, publică o zguduitoare relatare a vizitei sale: « M-am liniștit și îi liniștesc și pe alții, scrie el. . . Am văzut un nebun plin de înțelepciune, un alcoolic care nu mai bea, un om pierdut care nu a arătat niciodată atît de bine. . . Există o vitalitate atît de puternică la acest așazis osîndit, o asemenea rezervă de forțe la această pretinsă stîrpitură, încît chiar cei care l-au văzut căutîndu-și pieirea sînt stupefiați să-l regăsească atît de reîmprospătat. » Articolul lui Alexandre afișează, fără îndoială, în euforia lui, puțin cam prea multă încredere; fiecare își slăvește sfîntul. Oricum, scopul este atins: articolul curmă bîrfelile răuvoitorilor. Dar are o altă urmare: douăzeci și patru de ore mai tîrziu, se întrunește un consult al medicilor de la castelul Saint-James, unde Lautrec începe să fie considerat mai degrabă un bolnav cam incomod. Timp de un ceas, doi psihiatri, doctorii Dupré și Séglos, îl sondează cu fel de fel de întrebări. Ei constată în raportul lor că în timpul discuției Lautrec « nu a manifestat în nici un moment semne de neliniște emoțională,

de enervare, sau de depresiune intelectuală. Mai mult, continuă ei, un examen foarte atent nu ne-a permis să discernem nici una din concepțiile delirante speciale, relatate în raportul nostru precedent.» După ce au conchis că e vorba de o ameliorare evidentă, au terminat declarînd:

Nu încapе îndoială că această ameliorare, de dată recentă, nu poate fi menținută și nu poate dura decît dacă convalescentul este ținut în aceleași condiții de igienă fizică și mintală. În consecință, recomandăm ținerea dîlui Henri de Toulouse-Lautrec în sanatoriul unde și-a recăpătat sănătatea, timp de încă vreo cîteva săptămîni.

Data exactă și ieșirea din sanatoriu nu vor putea fi fixate decît după o nouă examinare și conform aprecierii medicului curent, doctorul Semelaigne. Aceste măsuri sînt cu atît mai ușor de executat cu cît convalescentul nu este deloc refractar la o prelungire a șederii pe care o suportă de altfel foarte bine, ținînd seama că doctorul Semelaigne a autorizat, în ultima vreme, ieșiri de probă care să pregătească ieșirea definitivă.

Această ultimă apreciere corespunde adevărului: Lautrec, acum că lucrurile au luat o întorsătură mai favorabilă, se simte ușurat. « Captivitatea » sa va lua sfîrșit în curînd. Se înarmează cu răbdare. S-a înseninat.

Prietenii vin acum unul după altul în avenue Madrid: Grosn'arbre, Viande Crue, Adolphe Albert, Thadée Natanson... Se înregistrează și cîteva absențe, dar Lautrec se preface că nu le bagă în seamă.

Dacă n-ar fi slăbiciunea, pielea argiloasă, obrajii scofilciți, privirea plumburie (Arsène Alexandre a exagerat mult impresia de sănătate lăsată de pictor), Lautrec ar aduce nu arareori cu omul de viață de odinioară. Rîde. Glumește, poreclește azilul « Madrid-les-Bains » sau « Saint-James-Plage ». Bătîndu-și joc de propriu-i alcoolism: « Unde mai pui, exclamă el, că nici unui prieten nu i-a trecut prin gînd să-mi aducă puțin alcool într-o sticlută de buzunar măcar! » O simplă glumă? da, pentru că în cursul plimbărilor pe care le face cu temni- cerul său nu încearcă de loc să bea; are chiar cu totul

alte intenții: răutăcios, îl îndeamnă pe «îngerul său păzitor» să-și dea el în petec încercînd — și este încîntat cînd izbutește — să-l aducă charchelit în avenue Madrid. La fel de răutăcios își descrie tovarășii de azil, ideile lor fixe și, explicînd actele destul de neroade ale cutărui sau cutărui pensionar, exclamă jubilînd ca altădată: «Cum? Nu-i frumos?... Ce? Splendid! În afară de asta, rămîne un om încîntător, distins. Și nu-i de loc prost. Bineînțeles, nițel cam sărit, ce vrei?»

Alteori, totuși, năduful ce-l răscolește pe dinăuntru iese la iveală, dezvăluind preocupările lui adevărate, dureroase. Rîsul îi îngheață. Plin de amărăciune, îi descrie pe cei cu care-și împarte captivitatea: «Au manii — scrișnește el — pe care în veci nu le-ai putea ierta celor care i-au închis aici.» Se înfierbîntă, bombănind împotriva medicilor psihiatri: «Încă unii care-și închipuie că bolile și bolnavii au fost anume inventați pentru ei!» Cu arțag, se gîndește la Bourges și la Tapié. Se va răz-buna! Cu un glas pe care ura îl face să tremure, mormăie, stîlcind cuvintele: «Am să-i smulg favoriții... și am să mă șterg cu ei... Da, am să mă șterg cu ei!...» În fața cuștilor din Grădina zoologică, unde se duce adeseori cu paznicul său, Lautrec se oprește îndelung, cu sufletul plin de o compătimitoare prietenie pentru aceste animale, pentru furnicarul și tatuul său, pentru soarta lor de a nu cunoaște niciodată libertatea.

Împins de dorința de a fugi cît mai degrabă din închisoare, muncește fără răgaz. În celula-i devenită atelier îngrămădește desene, acuarele, picturi, litografii. A făcut și portretul temnicerului său, un portret în tonuri portocalii și cenușiu-albăstrui, din care răzbate tristețea. Cu ajutorul creioanelor colorate, desenează capul unui bătrîn internat, un chip de o mare blîndețe, aureolat de o omenie îndurerată și resemnată: fără îndoială că o compasiune dintre cele mai puternice e la obîrșia acestei opere de o patetică intensitate.

Dar spectacolele pe care i le oferă acum viața îl interesează pe Lautrec mult mai puțin decît fantomele trecutului. Acestea sînt pretutindeni, prezente în jurul lui, trăgîndu-l îndărăt, amintindu-i ceea ce a fost, făcîndu-l să uite ceea ce e. Folosind mai ales creioane colorate, dar slujindu-se în același timp și de plumb sau de tuș, de pastel ori de sanguină, Lautrec, aplecat

asupra hîrtiei, desenează acele scene de circ de atîtea ori văzute în zilele îndepărtate, cînd Princeteau îl ducea la Fernando.

Cu o strădanie supraomenească, dezgroapă din adîncurile memoriei amintirea acestor scene pînă în cele mai neînsemnate amănunte, reconstituind cu o precizie uluitoare exercițiile clovnilor, dresorilor, dansatoarelor pe sîrmă, acrobaților, călărețelor de înaltă școală. Și această minune nu o săvîrșește o dată, de două ori, de zece ori: execută una după alta treizeci și nouă de lucrări.*

În aceste lucrări — cu o singură excepție — Lautrec detașează personajele pe un fundal de bănci goale. Clovni, cai, dresori de maimuțe par să se miște în afara timpului, în afara vieții, asemenea chipurilor ce apar în visurile noastre și care se agită molcom, învăluite în tăcere. Trecut; absență; o viață moartă. Amănuntul « băncilor goale », fără îndoială involuntar, cu siguranță involuntar în repetarea lui, sfîrșește prin a produce un sentiment de neliniște de neînvins. Cînd Lautrec își întins desenele de circ lui Thadée Natanson, acesta a început să vorbească, să vorbească, fără întrerupere, de teamă ca pictorul să nu bage de seamă cît de tare îi apasă inima aceste imagini ale unei lumi stinse. « Îl vom revedea oare vreodată pe Lautrec cel de odinioară? » se întrebă Natanson.** Melancolică întrebare! Ar fi exagerat să se caute în aceste desene cea mai mică urmă de delir. Dar unde să fie oare acea aeriană și ascuțită libertate de odinioară? Ce importanță au cîteva greșeli de proporții, anumite stîngăcii! Neplăcut, neliniștitor este că aceste desene miros a ulei. N-au nimic aerian. Le lipsește scînteia magică. Le lipsește geniul, sau dacă îl au cumva, atunci reflectă celălalt aspect, acea beznă a geniului, acea parte întunecoasă și clocotitoare, din care țîșnesc marile opere; creațiile

* Dintre aceste desene (*Circul*), douăzeci și două au fost publicate în album de Manzi-Joyant, în 1905. Celelalte șaptesprezece au apărut în 1931 în ediția *Librairie de France*. În 1952 *Editions du Livre* le-a reprodus pe toate.

** Pentru a explica această persistență a temei băncilor goale, a fost lansată ipoteza că Lautrec s-ar fi dus să asiste împreună cu paznicul său la repetițiile circului Molier din strada Benouville, nu departe de castelul Saint-James. Ipoteză fără nici o bază: nici o reprezentație nu a fost dată la Paris de către acest circ în cursul anului 1899, timp în care animatorul acestuia se afla în călătorie în străinătate.

geniale sînt dansuri deasupra prăpastiei. În aceste desene există ceva prea scontat, prea elaborat; dar și ceva crispat, expresia unei ameteți tragice.

Lautrec cel de după criză nu mai este același cu cel dinainte de criză. Zdruncinat de săptămînile pe care le-a trăit, de cumplita încercare a ospiciului, se va regăsi el oare?

Și Misia a venit să-l vadă. Pentru Lautrec ea e « Rîndunica », « Porumbița lui cu ramura de măslin », vestitoarea libertății după care tînjește. Nu și-a plătit oare destul de scump această libertate cu desenele, cu acele cincizeci de lucrări realizate de cînd și-a recăpătat luciditatea? O imploră acum neîncetat pe mama sa să intervină pe lîngă medici. Neputincioasă în fața fiului, contesa Adèle, care poate că se învinuiește cumva că i-a pricinuit atîta suferință, sfîrșește prin a ceda.

La cererea ei, doctorii Dupré, Séglos și Semelaigne se întrunesc din nou la 17 mai. Deși mai constată la pictor « un ușor tremur » și oarecari « tulburări ale memoriei », încuviințează ieșirea lui din castelul Saint-James. Totuși, adaugă ei, « din pricina amneziei, a caracterului schimbător, a inconsistenței voinței, este absolut necesar să i se asigure d-lui Henri de Toulouse-Lautrec, în viața lui de afară, condițiile materiale și morale ale unei supravegheri continue, menită să-l împiedice să recadă în obiceiurile sale toxice, pricinuindu-i-se astfel o recădere mai gravă decît primele accidente ».

Două sau trei zile mai tîrziu, Lautrec părăsește ospiciul.

II. CORNACUL ȘI BASTONUL

Vai, sărmăne Yorick! . . . L-am cunoscut,
 Horațio! Era un băiețandru hîtru și plin de
 neastîmpăr.

SHAKESPEARE: *Hamlet*

«Cornacul meu, un om de lume scăpătat. . . » le
 șoptește Lautrec la ureche prietenilor săi după
 ce-l prezintă pe «Messieu Viaud», tovarășul în grija
 căruia contesa Adèle a găsit cu cale să-l lase spre a-l feri
 de vechile apucături.

Rudă îndepărtată a pictorului, Paul Viaud, un bordelez
 binevoitor și plin de tact, este, din mii de motive și
 pentru calități de tot felul, nimerit pentru rolul delicat
 ce va trebui să-și asume. Pe de o parte, fetele pe care i
 le-a jucat soarta l-au pus în situația de a accepta o astfel
 de slujbă. Cum nu are nici legături de familie și nici
 interese de afaceri, va putea să i se dedice fără preget
 lui Lautrec. S-ar putea, pe de altă parte, să nu vadă în
 această misiune decît o mană cerească. Îl iubește pe
 Lautrec, îl înțelege, iar delicatețea lui, discreția, buna
 lui dispoziție mereu egală, vor ști să-i facă tutela neobser-
 vată, să-l facă pe artist să uite că e supravegheat. Și, în
 sfîrșit, virtutea capitală, este obligat la o mare sobrietate:
 debilitatea stomacului său îi interzice consumul ori-
 căruia alcool.

Cînd i s-a impus această prezență, Lautrec nu s-a împo-
 trivit. Păstrează în suflet groaza clipelor petrecute la
 trecerea sa prin avenue Madrid. S-a cuibărit în el teama 294

surdă, dar stăruitoare, că într-o bună zi, mai târziu, ar putea să cunoască iarăși acea dispariție a propriului său eu. De astă dată, cu creionul în mână, a scăpat de cețurile nebuniei. Cum va fi însă data viitoare? În zilele astea când poate gusta, plin de bună dispoziție, libertatea redobândită, nu simte decît dorința de a se restabili cît mai grabnic cu putință. Iar dacă Viaud se străduiește să-i păstreze iluzia independenței, el unul se prinde în joc și primește convenția. Ba e dispus să îndure cu docilitate mai mult decît tutela lui Viaud. Chiar de-ar fi singur, din proprie inițiativă, s-ar abține de la băutură: să fie sănătos, bine dispus, să aibă mintea limpede și sprintenă, memoria promptă și precisă — alt țel în viață nu are acum. Deocamdată, mai presus de orice este instinctul său vital.

Pictorul zăbovește prea puțin la Paris. După un dîneu la familia Dihau, unde are nesfîrșita bucurie să se găsească lîngă Degas (« Ai reușit să-mi redai fiul », i-a declarat a doua zi contesa Adèle domnișoarei Dihau) și o seară petrecută în atelierul din avenue Frochot, care i-a reunit — puțin cam « stingheriți » — pe prietenii lui cei mai dragi, Lautrec pleacă împreună cu « cornacul » său la Le Crotoy.

Aerul Mîneicii, plimbările cu barca cu pînze, pescuitul îl întremează. La începutul lui iulie, se duce la Le Havre, ca să se îmbarce ca de obicei pentru Bordeaux.

Anul trecut intrase de vreodouă sau trei ori într-una din acele « bombe », *Le Star*^{*}, călcate mai cu seamă de matoșii englezi care se revarsă pe străzile din preajma portului. Se întoarce acum aici nu ca să bea, dar ca să se mai scalde în atmosfera pitorească, tipic britanică, și mai degrabă nostalgică, a acestor localuri. În fundul sălii *Star*-ului, drapată într-o stofă purpurie presărată de lire aurite, se înalță o estradă pe care cîntărețele se produc cu repertoriul lor. Docheri și prostituate se amestecă printre marinarii ce alcătuiesc grosul clientelei. Cîteodată, în fumul pipelor, în mirosul tabacului gălbui, al aburului de gin și whisky, un cor îi zice vreun vechi cîntec englezesc.

* *Le Star* era situat în strada Général-Faidherbe. Și-a închis porțile în 1940.

Lautrec se așterne fără preget pe desenat. Are tot timpul să ajungă și la Arcachon! Cucerit de *maid** care servește clientela la bar, Miss Dolly — o mutrișoară nostimă, o grămadă de gropițe și de bucle blonde — îi cere lui Joyant să i se trimită neîntârziat material pentru lucru: vrea să picteze pe tînăra englezoaică; vrea să-și pună din nou la încercare forțele creatoare. Dar mai e oare același Lautrec? În ciuda *Cercului*, în ciuda frazei: « Mi-am cumpărat libertatea cu desene », pe care, țănoș, o repetă într-una, nu pare să fie în sinea lui chiar atît de sigur de el.

De cum primește pachetul de la Joyant, pictează o sanguină, apoi un portret în ulei al lui Miss Dolly. Lucrarea asta o execută pe un panou de tei, suport pe care-l folosește doar de vreo doi sau trei ani și nu mai întîmplător pentru portretele sale: înainte de criză, putea fi deseori surprins în atelier muncindu-se să răzuiască cu cuțitașele sau să netezească cu ajutorul unor bucăți de piele — « minunat, ce? » — plăci din lemn.

O pictează pe Miss Dolly într-o bluză de un albastru închis, pe care contrastează un guleraș roz. Lucrare frumoasă, dar care poartă pecetea zbuciumului său. Englezoaica e toată numai prospețime. Obrazul ei vesel i-a apărut pesemne lui Lautrec ca fiind însuși chipul speranței. Numai că pictorul a brăzdat chipul ăsta de cute adîncite cu ajutorul reflexelor, a umbrelor verzui, stigmatizînd cu semnele ofilirii această tînerețe lipsită de griji. Orice nădejde e umbrită de amărăciune.

Cînd îi trimite lucrările lui Joyant, Lautrec își roagă prietenul să atragă atenția « Administrației », Într-adevăr, la ieșirea din azil nu numai că a fost dat pe mîna unui paznic, dar și existența sa financiară i-a fost reglementată, ca să i se organizeze puțin treburile și « să fie stăvilit de la cheltuieli ». ** De aici înainte, administratorul bunurilor familiale va depune regulat o pensie fixă, un cont deschis, la un avocat. Un al doilea cont, la același avocat, va însuma veniturile provenite din vînzările operate de Joyant sau de alții

* Fată (în lb. engleză în original — *N. tr.*).

** Joyant.

în favoarea artistului,* — contul acesta fiind absolut secret « pentru ca administratorul sau familia să nu fie tentați să devină mai puțin generoși și să mai ciupească din pensia lunară ».* Controlul acestei « administrații » îl va avea Joyant și îi va sluji cumva de « tutore » lui Lautrec. « Sper ca tutorele meu să fie mulțumit de copilul adoptat », îi scrie pictorul după ce i-a trimis portretul fetei de la bar. Lautrec e de-a dreptul încântat de acest portret. Se lasă în voia plăcerii de a trăi.

Instalat la *Hôtel de l'Amirauté*, pictorul nu se grăbește să părăsească Le Havre. La întâlnit aici pe Lucien Guitry și pe Marthé Brandès. Împreună cu ei se duce la Granville, se întoarce la *Star*, de unde își ia subiectele pentru două sau trei litografii. A reînnotat aproape în întregime — cu excepția alcoolului — firul cu existența lui de odinioară.

În a doua jumătate a lunii iulie se hotărăște, în sfârșit, să se imbarce pentru Bordeaux. De cum sosește în Sud-Est, se stabilește la Taussat, în vila Bagatelle, proprietatea uneia din bunele lui cunoștințe din localitate, dl. Fabre.

Niciodată șederile lui Lautrec la Taussat n-au fost prea fecunde, iar cea din anul acesta chiar de loc. Scînteia creatoare care l-a înflăcărat pe artist la Havre s-a stins curînd și dintr-o dată. La drept vorbind, în timpul verii n-a pictat nimic. Acum are la dispoziție o veche balenieră ce aparține vamei și în fiecare zi o pornește în larg cu un matelot numit Zakarie. Așa încît toate ceasurile le petrece trăgînd la rame, pescuind sau înotînd — ceea ce, de altfel, îi face foarte bine și îi întărește sănătatea. Cînd se înapoiază în toamnă la Paris, pare a fi în perfectă stare, fizic și moral. Așa să fie oare? Lautrec s-a transformat. Cei mai sensibili dintre prietenii lui, Joyant mai ales, simt asta.

* Valoarea operelor artistului era ridicată. La 29 aprilie, unul din tablourile sale (*Tînără femeie șezînd*) fusese vîndut la licitație publică și costase 1.400 de franci (cam 250.000 franci 1958). Tablouri de Lautrec se mai aflau și la diferiți negustori, de pildă, la galeria Bernheim. Trebuie să adăugăm totuși că adesea pînzele lui Lautrec mai erau ținute și în pivniță, mai mult sau mai puțin rătăcite printre alte lucrări. « E excelent, le mai murează nițel! » spunea pictorul.

** Joyant.

« În mecanismul ăsta uman » e ceva, ce anume n-ar putea preciza — dar există ceva ce « s'a rupt ». Curiozitatea lui Lautrec s'a stins. Nimic sau aproape nimic nu-l mai interesează. Rîde, glumește. Dar nu mai sînt rîsul și nici verva de odinioară. S-ar zice că se căzu-nește să semene cu sine însuși.

Se duce în fiecare zi la Bois în trăsurica cu două roți a lui Calmèse, la care e înhămat Philibert. Lipsit de curiozitate pentru noile spectacole ce se perindă prin fața ochilor, dacă ar vrea să le vadă, se complace mai mult decît înainte în a se reîntoarce la vechile pasiuni. Cele mai multe dintre lucrările sale din această iarnă 1899—1900 — pentru că a reluat paleta și creionul litografic — au ca subiecte caii, jocheii, amazoanele. În afară de patronul trăsurilor și de micul ponei, pictorul litografiază diferite scene din lumea haptică și a curselor: *Jocheul sau Caii de curse*, *Le Paddock*, *Jochei ducînduse la potou*, *Antrenorul și jocheul său*, *Amazoana și cîinele*. . . Mai schițează și o pînză intitulată *La Curse*. După cum spune Joyant, Lautrec e ca un căprior hăituit care se întoarce la culcușul său. Și totuși, cu ce ochi trebuie că îi privește Lautrec pe acești oameni și aceste animale ale turfului, cu cîtă amărăciune în suflet, el, pe care un medic l'a sfătuit să galo-peze prin cameră pe un cal de lemn!

Într-un alt gen, mai legat de preocupările sale ceva mai vechi, Lautrec pictează portretul unei obișnuite a localului *La Souris*, Lucy Jourdan, în timp ce ia masa la restaurantul *Rat Mort*. Cu puțin înainte de plecarea în avenue Madrid, opera sa vădea, ca factură, o anumită evoluție. Această evoluție se precizează acum. Arta sa, chiar de la primele manifestări ale măiestriei, a avut ca dominantă linia. Pe măsură ce talentul său se manifesta cu mai multă vigoare, linia căpăta și ea acuitate. Or astăzi linia e părăsită de pictor. Contrar felului său dintotdeauna de a picta, el caută să lucreze acum pe tonalități, pe valori coloristice. Mijloc de expresie nu numai neobișnuit la el, dar chiar înșelător, aproape artificial. Totuși, înțelegerea picturii este atît de ascuțită la el și are o asemenea sensibilitate a ochiului, încît de la bun început, în acest nou fel de ași trata lucrările, obține rezultate remarcabile. În portretul Lucy Jourdan, împletește de minune luminile, 298

reuşind să redea cu vigoare adevărul psihologic al modelului său, adevărul uman al acelei scene de restaurant elegant. Culoarele capătă aici căldură, « rezonanţă », subtilitate.

De ce, totuşi, această schimbare şi cum poate fi ea explicată? Este cu neputinţă ca pictînd acum astfel, Lautrec să nu fie conştient că lucrările sale sînt pe cale de a-şi pierde tocmai caracteristica esenţială a originalităţii, inimitabila lor « semnătură ». Să fie oare adevărat că vrea să-şi schimbe pînă într-atît tehnica? Nu e cumva constrîns s-o facă? Oricum, azi linia îi scapă; ea nu mai are sub degetele sale aceeaşi vibrantă intensitate; pictorul nu mai reuşeşte decît arareori să-i imprime un ritm nervos, explicit şi sobru. Dacă se lansează în valori tonale, nu o face el oare spre a recîştiga în altă parte ceea ce este pe cale să piardă — sau măcar să încerce să caute o alinare pentru acea frustrare despre care luciditatea îi spune că n-are leac? Singurele satisfacţii de care Lautrec s-a bucurat în cursul existenţei sale au fost prilejuite de arta sa. În momentele de neagră melancolie, îi era de ajuns să apuce un creion sau o pensulă ca să uite totul, ca bucuria să încolţească iarăşi în el. Fără artă, viaţa lui n-ar fi fost decît un hău înfiorător. Mai mult ca oricînd, Lautrec nu mai mărturiseşte acum nimic din gîndurile sale lăuntrice. Dar nu avem oare dreptul să ne întrebăm dacă în acele zile de iarnă nu-l frămîntau întrebări lugubre şi stăruitoare? Are treizeci şi cinci de ani. Ceea ce i-a fost pînă acum singurul sprijin în aventura vieţii nu-i va fi oare luat? Gazetăraşii care au scris despre el în vreme ce tînjea între pereţii azilului, să fi spus ei oare adevărul? Criza din februarie 1899 să fi pus punct carierei sale? Să nu-i mai fie dat oare decît să-şi supravieţuiască sieşi?

Oricum, e sigur că acel « la ce bun? » de odinioară are din nou ecou în cugetul lui. Covîrşit de ceasurile petrecute pe avenue Madrid şi fericit de a fi fugit de acolo, izbuteşte, cinci sau şase luni, să scape de chemarea alcoolului. « Chinină n-o să-ţi dăm! » S-a terminat acum. Lautrec s-a apucat din nou de băutură.

Ce-ar mai putea să facă Viaud? Intervenţiile sale se vădesc a fi din cele mai neplăcute. Îi vine foarte greu să se încrînceneze într-o severitate de nezdruncat.

Fără încuviințarea tacită a pictorului, misiunea sa este sortită eșecului. Ași ține piept pe față înseamnă a se expune unei rupturi, pe care nimeni n-ar mai putea-o repara. Trecându-i cu vederea, Viaud se vede nevoit să-l lase pe Lautrec să comande ici și colo, la Weber de pildă, cîte un pahar. Numai că paharele au început să se țină lanț. Brusc, Lautrec reîncepe să bea fără măsură.

Cît îi stă în putință, Viaud se împotrivește acestor abuzuri. Chiar și Lautrec, din fericire, pare să dozească să prelungească acest *modus vivendi* stabilit între ei. Se ascunde ca să bea; iar Viaud nu știe nici pe departe totul. A băgat de seamă, bineînțeles, bastonul cel nou al lui Lautrec, un baston cu măciulie de argint, cumpărat nu de mult la un anticar italian. Dar nici prin cap nu-i trece la ce poate el sluji: măciulia e scobită și conține un recipient din sticlă subțire cam de vreo jumătate de litru, iar în mîner se află dosit un păhărel. În fiecare dimineață, Lautrec, în timp ce-și face toaleta, umple «bastonul de lichior» cu porto, rom sau coniac — adică provizia lui de alcool pentru ziua respectivă.

Prietenii pictorului, cel puțin cei care nu-i încurajează nepăsători, nesăbuiți, pornirile, sînt mîhniiți, disperați de aceste abuzuri. Caută să-l înspăimînte vorbindu-i de consecințele bețiilor sale. În culori sumbre, înfiorătoare, ei îi descriu nenorocirile care, inevitabil, vor urma acestor excese. Ține oare cu orice preț să se întoarcă la Madrid les Bains? De ce nu e mai înțelegător? Dar vai! Pe Lautrec îl doare în cot de tot ce e rezonabil. Teama surdă care sălășluiește în el nu e de natură — spune Arsène Alexandre — « să-l împiedice, ci dimpotrivă! — să-i grăbească sfîrșitul, prin mijloace a căror eficacitate a fost prea bine dovedită ». Sinucidere, nebunie, moarte rapidă, ei bine, să fie atunci moarte! « Cît despre vinuri și alte cele, glumește Lautrec, nu mi vorbiți decît atunci cînd se află toate într-un pahar ». De îndată ce Viaud întoarce spatele, el « își umple rezervorul cu combustibil ». Rîde. Viața e frumoasă! Rîde! Ah! cum sună acest rîs!

Devine iarăși agresiv. Pe o doamnă din lumea bună care, maimuțărindu-se, îl felicită pentru lucrările sale, 300

o repede arțăgos: « Hai, lasă! nu te mai sclifosi atîta! » Într-o seară, la *Weber*, cineva povestește ultima șotie a contelui Alphonse. Întors la Paris, Templierul — locuiește lîngă Trocadero, la parterul unei clădiri din strada Boissière — îi distrează pe toți cu « aerele lui de bătrîn vînător »*, care, în oraș fiind, caută fie o vidră ca s-o dresese, fie un soi de zăbală kirghiză cu ajutorul căreia să strunească un cal nărăvaș, fie un lasso de cowboy. Într-o după amiază, plimbîndu-se pe bulevarde cu contele d'Avaray, zărește în fața vitrinei unui bijutier o femeie de rînd care privește cu ochii scăpărînd de dorință un inel. Luînd-o de braț, contele o vîră în prăvălie și, după ce se interesează de prețul inelului — cinci mii de franci** —, i-l oferă. « Dar, domnule, nici nu vă cunosc! » exclamă femeia uluită. « Eu cu atît mai puțin, doamnă, răspunde gentilomul, dar nu se poate ca o ființă atît de încîntătoare să dorească fără împlinire această podoabă! » Apoi, după ce își scoate pălăria cu un gest larg, își ia rămas bun și se întoarce lîngă tovarășul său de plimbare nu mai puțin înmărmurit. « Și risipitorul sînt eu, zice lumea! » exclamă Lautrec. La care un tînăr cu obrazul palid, « cu ochi de căprioară », « înfofolit în lînuri ca un bibelou chinezesc »***, ce ciugulește un ciorchine de strugure sorbind un pahar de apă — a publicat cu trei sau patru ani în urmă un volumaș, prefătat de Anatole France, și se numește Marcel Proust — răspunde cu glas șovăielnic, insinuant că « asemenea gesturi n-au nimic stupid în ele, ci dimpotrivă, își au chiar utilitatea lor: aceea de a afirma rasa ». Fără să-l privească pe Proust, Lautrec forțăie către ceilalți spunînd, « iată, asta e prostia burghezilor, gata oricînd să rămînă cu gura căscată în fața unui gest absurd sau a unui apus de soare ». Crezînd că-i face plăcere, Joyant se gîndește să-i obțină lui Lautrec decorarea cu Legiunea de onoare; îl introduce la un ministru care-i admiră tablourile, dar pictorul îl întrerupe de îndată pe excelența sa: « V-ați gîndit bine, domnule ministru, cum o să arăt cu pan-

* Joyant.

** Aproximativ 900.000 de franci (1958) (*N. tr.*).

*** Léon Daudet.

glica roșie la butonieră pictînd la bordel? » căci Lautrec, mai e nevoie s-o spunem? s-a reîntors în strada Moulines.

Cum să-i trezești pictorului interesul, cum să-l readuci la o existență mai potolită, cum să-i redai gustul de viață? Fără nici un rezultat demn de luat în seamă, Joyant își reînnoiește încercările. I-a asigurat artistului executarea unor portrete ale doamnelor din lumea bună: Lautrec însă a fost la fel de puțin încîntat ca și modelele sale care, după două sau trei ședințe, au refuzat să-i mai pozeze, îngrozite de acest pitic diform ce le « scoate oasele prin piele fără milă ». Joyant l-a condus la defilarea manechinelor în casele mari de modă: nici ele n-au reținut mai mult atenția lui Lautrec; atitudinile calculate ale acestor femei, frumusețea lor sofisticată îi displac cu desăvîrșire.

Cu întreruperi, Lautrec continuă totuși să lucreze cîte puțin. În ianuarie, la cererea probabil a familiei Natanson, execută un afiș pentru *Gitana*, drama lui Jean Richepin, a cărei premieră are loc la 22 ale aceleiași luni la teatrul Antoine și este creată de Marthe Mellot, soția lui Alfred Natanson. Lautrec nu se dă prea tare în vînt după piesa în sine. Seara repetiției generale o petrece la barul teatrului, făcîndu-și de lucru alături de barman ca să golească rezervele de alcool. Faptul că n-a ascultat o singură scenă din *Gitana* nu-l împiedică de fel să declare sus și tare că piesa a obținut « un enorm succes », un « succes nemai-auzit ». « Cum, succes! A fost o cădere cumplită. A fost și fluierată », i se răspunde. « Se poate, ripostează Lautrec, dar ăia au fost niște lepre! »

Execută și cîteva portrete. Pictază portretul, luminos colorat, al iubitei unui prieten de-al său, domnișoara Margouin, modistă de felul ei, o blondă nostimă, « cu obrazul delicat de veveriță isteată »*, cam copilăroasă, pe lîngă care nici lui nu-i displace să facă pe puștiul și pe care o numește « le Croquesi Margouin ». Pe de altă parte, dintr-o scurtă călătorie la Villeneuve, aduce un portret al lui Coolus. Într-o bună zi, intrînd în camera lui Coolus, a măturat cu dosul mîinii filele unei piese de teatru la care tocmai scriitorul lucra:

* Leclercq.

« Gata cu munca! Am nevoie de tine »; conducându-l pe « Colette » lângă un șevalet, îi spune: « Stai aici, o să-ți fac portretul în maniera lui El Greco! *Lui Grecc. . . ccoo.* » Simplă vorbă de duh, desigur. Nimic în acest portret nu amintește de El Greco.

Numai că aceste lucrări sînt departe de a se face întotdeauna cu ușurință, dimpotrivă! Unde este mîna vioaie, înaripată, de odinioară? Cum Joyant îl duce încă o dată pe Lautrec, spre primăvară, în golfulețul rîului Somme, pictorului îi vine chef să-l picteze pe un panou de lemn de 1 m 15 cm înălțime în chip de vînător la pîndă și îmbrăcat în impermeabilul galben. Cîte greutate! Cîte eforturi! Nemulțumit, Lautrec aproape în fiecare dimineață șterge ce a pictat cu o seară înainte, luptîndu-se cu acest portret căruia nu reușește să-i vină de hac, epuizîndu-se — și epuizîndu-și modelul — în nenumărate ședințe de lucru.*

În aceeași perioadă, Lautrec se mai îndeletnicește și cu ilustrarea uneia sau a două romane de Dihau: *Ochii tăi, În grădina inimii mele. . .* Pentru cea de a doua melodie face o ilustrație înfățișînd un bărbat prăbușit, în genunchi, la picioarele unei femei cu inima de piatră, cerîndu-i îndurare. Romanța este desigur de « roup »**, după expresia lui Lautrec; iar tema tratată este și ea la fel de « roup ». Dar această temă nu este ea oare pentru pictor, la fel ca și calul de lemn pe care ar trebui să galopeze, un simbol sfișietor al propriei sale vieți?

Pe la jumătatea lunii aprilie, Expoziția universală din 1900 își deschide porțile. Lautrec — membru în juriu la secția de afișe — o vizitează în fotoliul rulant. Exploratorii cu care tăifăsuiește la *Weber*, « africanii », îl poartă în triumf. Dar negrii, dansurile javaneze, elefanții congolezi, tot ceea ce altădată l-ar fi făcut să exclame: « Minunat, ce? cum? Splendid! » nu trezesc în el aproape nici un ecou. Pînă și pavilionul japonez, către care se simte totuși atras, îl lasă aproape indiferent. . .

* « Nu mai puțin de șaptezeci și cinci », scria Joyant, care-și amintea de aceste ședințe ca de un « supliciu ».

** Expresie provenită din engleză echivalînd cu « e mortală » sau « te bagă în boală ». (*N. tr.*).

În mai, scurtându-și șederea la Paris, pictorul se duce în Le Crotoy. Plecând, îi lasă unui amic de la Weber bastonul său scobit. Viaud îi dibuise trucul*.

Contrar celor întâmplăte cu un an în urmă, Coasta Mîneicii nu-i reînvie pofta de muncă. Lucien Guitry, pe care l-a întâlnit la Honfleur, îi propune să illustreze programul piesei *l'Assomoir*, ce va fi reluată cu începere din noiembrie la teatrul Renaissance. Lautrec se mulțumește să facă doar o schiță.

Nimic nu-i mai dă ghes. Dar nimic! La Havre poliția supraveghează *Le Star* și celelalte localuri asemănătoare. «S-a sfârșit cu *barmaid*-ele! Și apoi pictorul nu mai are nici bani. «*H. L. and Co.*, tot ce poate fi mai *limited!*»** îi scrie el lui Joyant. Invocând înundațiile care au distrus viile, pretextînd vînzarea în pierdere a vinurilor, nu vrea oare de fapt administratorul familiei să reducă pensia ce i se dă pictorului? Iar acest lucru Lautrec nu-l îngăduie. Tună și fulgeră. «Exasperare bolnăvicioasă, desigur», constată Joyant, agravată de «lipsa de înțelegere din partea familiei», dar care nu e mai puțin justificată: nu Lautrec a fost acela care n-a respectat înțelegerea.

Artistul se revoltă, își iese din fire. Vrea bani. Acest lucru devine la el «o obsesie, o idee fixă». Hărțuieli. Certuri. Joyant intervine, se străduiește — spinoasă treabă — să «facă pe tamponul». Lui Lautrec i s-a pus sare pe rană și e tocmai ca acei copii arțăgoși care, dacă sînt bruscați, se încăpățînează să spună nu. Vrea bani, mai puțin ca să dispună de ei ca să-i cheltuiască, cît ca să aibă cîștig de cauză, dintr-o furibundă nevoie de afirmare a propriei personalități, «dreptul său la libertate», dreptul său de a uza și abuza cum îi place de propriile zile. În «grija încăpățînată de a demonstra că există încă», scuturîndu-se de tutela lui Viaud, se pornește fățiș pe băutură și bea chiar mai mult decît simte nevoia.

* Prietenul care a primit bastonul, Curnonsky, l-a oferit mai tîrziu muzeului din Albi, unde se află și astăzi.

** Limited lângă Co. (societate) semnifică o instituție comercială sau industrială pe acțiuni al căror număr este restrîns și plafonat (*N. tr.*). 304

În această stare de spirit se îmbarcă Lautrec la 30 iunie la Havre spre Bordelais. Taussat îl liniștește. Rămîne aici pînă la sfîrșitul lui septembrie, apoi se duce să-și petreacă o parte din toamnă la Malromé.

Ce toamnă frumoasă a fost în acel an! Sub frunzișul parcului care îngălbenește, ghemuit la marginea apei, înconjurat de copii, Lautrec rostogolește picături irizate pe foile de nuferi. Copiii sînt vrăjiți de culorile care freamătă, sclipesc și apoi dispar*.

Culorile, pictura. . . O dată mai mult, Taussat lă « întremat » pe Lautrec. « Țipați cît vă ține gura », le poruncește el copiilor, încîntat că îi « face să tresară pe adulți » și pe guvernante care, auzind zarvă « în cruntă din sprîncene cu un aer dezaprobator »**. Lă cuprins din nou dorința să deseneze, să picteze. În sufrageria castelului, deasupra căminului, a schițat o decorație murală: un portret al lui Viaud în chip de amiral, tablou ironic în care « cornacul » apare îmbrăcat într-o haină roșu aprins lîngă bordul unei corăbii, avînd în față o mare verdealbastră; pe cap are o perucă legată cu o fundă, iar în mîină ține o mînușă mușchetar.

Portretul nu prea progresează însă. Lautrec lucrează din ce în ce mai încet și cînd pleacă de la Malromé, lasă pînza neterminată. Dar dorința de a picta s-a trezit din nou în el, puternică.

Așa încît, abia ajuns la Bordeaux — pe care și lă ales ca reședință de iarnă, preferîndu-l Parisului — caută un atelier, instalîndu-se totodată, împreună cu Viaud, într-un apartament din strada Caudéran, la numărul 66. Găsește un atelier în strada Portes-Dijeaux, la un negustor de artă pe nume Imberti, de pe aleea Intendenței, unde are o rezervă, o sală spațioasă dar destul de prost luminată; soarele nu pătrunde decît printr-o lucarnă.

Lautrec se apucă de treabă cu aceeași frenezie de altă dată aproape. Pictează, desenează. Activitate nestăvilită, înfrigurată. Cîtă nervozitate! « Lucrez ca un apucat », îi scrie el lui Joyant la 6 decembrie. *Frumoasa Elena* reprezentată la Grand Théâtre îl « farmecă ». « Am

* Povestit de Mary Tapié de Céleyran.

** Mary Tapié de Céleyran.

și prins-o din zbor » spune el, și adaugă această precizare: « Elena este jucată de o tîrfă grasă care se numește Cocyte. ».

La cîteva zile după asta, asistă, în aceeași sală, împreună cu redactorul șef al ziarului *Petite Gironde* la reprezentarea unei opere de Isidore de Lara, *Messaline*. « Ce frumos! Ce frumos! » repetă el tot timpul cu glas tare. Lumea din jur protestează, dar lui nici nu-i pasă. « E divină! » exclamă el referindu-se la interpreta principală, domnișoara Ganne. Și deodată, fără să-i spună o vorbă tovarășului său, se ridică, își face drum înghiontindu-și vecinii și pleacă. Timp de două zile, închis în atelier, se chinuie făcînd schițe, cu sufletul înfierbîntat de cele văzute la Grand-Théâtre*. Deși pictează cu mîgală, încet, deși se trudește ștergînd din ce în ce mai des, Lautrec va executa, în timpul acestor ultime zile ale anului 1900 și în primele săptămîni ale lui 1901, nu mai puțin de șase tablouri inspirate de *Messaline*. Pictează cu poticneli, dar se înversunează, execută portrete, cel al bătrînului violonist Dancla de pildă, care, la optzeci și trei ani, mai susține încă recitaluri, cel al d-ului Fabre, de la Taussat, cel al unei oarecare doamne Marthe. Maniera sa devine greoaie. Linia nu mai are nici o vibrație. Rezultatele sînt adeseori mediocre. Pînă unde își dă el oare seama de toate acestea? Cînd îi va trimite lui Joyant *Messalinele* sale îi va spune: « I am very satisfied », cred că tu vei fi și mai mulțumit**.

Nici cu sănătatea n-o duce mai bine. De mîncat nu mai mănîncă, nu mai are putere, slăbește. Ceea ce nu-l împiedică să bea și să cutreiere bordelurile. « Trimite-mi neîntîrziat (. . .) grîul necesar ca să putem

* Relată de Albert Reche.

** *I am very satisfied*: (în limba engleză) « Sînt foarte mulțumit ». Cîțiva critici au mizat pe această părere văzînd în schimbarea de manieră a lui Lautrec o lărgire a talentului său. Din păcate nu putem subscrie la o asemenea apreciere. Perioada finală a vieții lui Lautrec este, în orice caz, cea a unui declin și, ca să reluăm termenii atît de adevărați și de crud de exacti ai lui Douglas Cooper, nu putem considera majoritatea lucrărilor pe care le-a executat pictorul în această vreme decît ca o « suită apăsătoare și tragică » după excepționala înflorire din anii precedenți. Este, evident, foarte îmbietor să admiri totul la un artist pe care-l iubești, dar e o tentație adeseori primejdioasă.

circula », îi scrie el lui Joyant. Problema financiară n-a fost încă rezolvată și Joyant nu mai știe cum să iasă dintr-o «încurcătură în care actorii sînt toți mai mult sau mai puțin îndărătnici și neînțelegători unii cu alții ». Această ceartă îl irită pe pictor peste poate. Nu suportă nici măcar gîndul că ar putea să-i lipsească banii. Bombăne, se răzvrătește. Se înăcrește. El, căruia nu i-a păsat niciodată prea mult de valoarea comercială a operelor sale, se interesează acum de prețul lor. « Văd în *New York Herald* că la vînzările organizate de Mancini există și tablouri de ale mele. *Will you be kind enough to look about the prices and write me about?* » Dacă Lautrec mînuiește penelul cu atîta încăpățîinare, nu este oare și pentru că se gîndește și la un eventual profit? A trimis lucrări la o expoziție de artă modernă care a avut loc la Imberti, dar n-a vîndut nimic, deși, spune el, presa a fost « foarte amabilă cu napii mei ». Se simte încolțit din toate părțile. Se zbate ca o fiară prinsă în laț. E la capătul puterilor dar continuă, se înversunează în plăcere, în muncă, de parcă ar vrea să demonstreze celorlalți și sieși că resursele sale vitale nu sînt atît de ciuntite cum s-ar crede. Viața e frumoasă! Între două vorbe ustură toare, încearcă să și rîdă.

Această febrilitate, aceste abuzuri nu pot dura multă vreme. La sfîrșitul lunii martie, boala răbufnește cu furie. Lautrec se prăbușește. Picioarele nu-l mai pot duce.

Atacul e de scurtă durată și de fapt, ușor. Lautrec își revine destul de bine și de repede. Urmează un tratament cu șocuri electrice, i se administrează năcă vomică. « Astfel încît Bacchus și Venus au fost anihilați, îi scrie el lui Joyant, la 2 aprilie. Pictez și chiar sculptez. Cînd mi se urăște, mă apuc de poezie. » ** Mai întîi Guibert (pe care l-a desenat alergînd după o bordeleză pe cheiurile portului), apoi Dethomas vin să-l viziteze, ca și bătrînul său maestru Princeteau. Acum dorește chiar și el să se înapoieze la Paris cît mai curînd cu putință.

* În limba engleză: « Vrei să fii atît de bun să te interesezi de prețuri și să-mi scrii? »

** Nu se cunoaște nici o sculptură și nici un poem de Lautrec.

Boala l-a pus jos de două ori; cea de a doua criză, ori cît de ușoară ar fi fost, era un avertisment. O a treia criză, Lautrec o știe prea bine, va fi necruțătoare. Înainte să moară vrea să revadă Parisul.

La 15 aprilie pictorul sosește în avenue Frochot. Înfașurarea sa îi uimește pe prieteni. Cîtă pustiire în mai puțin de un an! « În ce hal a ajuns! » — exclamă cunoștințele lui cu mîhnire. Lautrec nu mai e decît propria lui umbră. Merge șonticșontic, cu picioarele ca de plumb. Hainele atîrnă pe el.

Și totuși, voioșia de odinioară, sarcasmul lui mai țîșnesc din cînd în cînd. La 25 aprilie, are bucuria să afle că o parte din picturile sale scoase în vînzare la palatul Drouot în cadrul licitației Depeaux au atins o cotă foarte ridicată: una din ele *La Toilette* a găsit un cumpărător care a oferit patru mii de franci.* Și-a reluat pensulele, și, ca la Bordeaux, se avîntă impetuos în elaborarea de noi opere, pictînd scene din Bois de Boulogne, portretul poetului André Rivoire și cel al arhitectului Louis-Octave Raquin, căruia Tristan Bernard îi închină un catren:

Le timide Octave Raquin
N'a pas l'allure triomphale,
Ressemblerait à Charles Quint
S'il était moins hydrocéphale**.

În 1899, Tapié de Céleyran și-a luat doctoratul în medicină cu o teză *Despre un Caz de Elytrocelită posterioară*, dedicată memoriei lui Péan (cu un an în urmă chirurgul fusese secerat de o scurtă boală). Lautrec reconstituie scena susținerii tezei pe o pînză în care își așează vărul în fața prietenului lor comun, profesorul Wurtz, membru în juriu.

* Cam 700.000 de franci (1958). (N. tr.) Celelalte trei lucrări de Lautrec care figurau la aceeași vînzare au fost adjudecate cu 3.000 de franci — *En Meublé* (Camera Mobilată), 2.100 de franci — *La Pierreuse* (Tîrîtura) și 1.800 de franci — *Gens chic* (Oameni de lume).

** Timidul Octave Raquin / N-are un aer triumfal / Ar semăna cu Carol Cvintul / Dacă ar fi fost mai puțin hidrocefal.

Pînză întunecată, încărcată cu o pastă vîscoasă, aproape academică, despre care un Cormon ar fi menționat: opera lui Lautrec a ajuns la capăt.

Geniul s'a retras din mîna pictorului: nu-i mai rămîne decît să moară. Serbările princiare pe care și le oferea singur au dispărut. Nimic nu a mai rămas din ceea ce fusese singura sa consolare, supremul refugiu din fața destinului — dreptul de a trăi, *cu orice preț*, în mijlocul oamenilor normali.

Lautrec scoate din ungherele atelierului său ticsit toate pînzele, toate cartoanele, toate panourile din lemn pe care le-a strîns în decursul perioadelor sale creatoare. Dacă a dorit să revadă Parisul înainte de a muri este fără îndoială mai ales pentru ca să arunce o ultimă privire asupra operei sale, să-i dea tușa finală. De cînd e aici a terminat mai multe schițe rămase pe șantier, unele din ele vechi de ani de zile. Își reia tablourile unul cîte unul, le triază, le pune monograma și semnează ce i se pare bun, înlătură restul.

La 15 iulie, plecînd din Paris, Lautrec închide în urma sa un atelier rămas în desăvîrșită ordine. Un atelier peste care se lasă de pe acum răceala caracteristică muzeelor*.

Tapié de Céleyran, Joyant, diferiți prieteni îl însoțesc pe pictor și pe « cornacul » său la gara din Orléans. Nimeni nu-și mai face iluzii asupra timpului cît i-a mai rămas de trăit. Pînă la ultima clipă, Lautrec glumește încercînd să-și liniștească amicii asupra sănătății sale, mergînd pînă acolo încît le vorbește despre o neîntîrziată întoarcere printre ei. Clipa adevărului a țîșnit însă. Luîndu-și rămas bun de la Renée Vert, îi spune: « Ne putem săruta pentru că n-o să mă mai vezi ».

Și ca să șteargă puțin efectul acestei mărturisiri sfișietoare, ridică batjocoritor arătătorul cum făcuse de atîtea ori în clipele lui de bună dispoziție poznașă și le strigă: « Cînd am să fiu mort, o să am nasul lui Cyrano ».

* De fapt, operele din atelier vor forma, împreună cu cîteva donații și achiziții, fondul — prestigios — al muzeului din Albi. Pentru anii 1899, 1900 și 1901 Joyant cataloghează respectiv 15, 21, și 10 picturi.

III. MUȘTELE

Orice om se naște rege, dar cei mai mulți
dintre oameni mor în exil.

OSCAR WILDE: « *A Woman of no importance* »*.

Nisipul e arzător. Mireasma pinilor te îmbată.
De astă dată însă aerul marin din Taussat nu-l
reînsuflețește pe Lautrec. În aerul încins al acestei veri
furtunoase, el tîrăște după sine o oboseală din ce în ce
mai apăsătoare. Se ofilește de la o zi la alta, decade.
Brațele, picioarele i se descărnează. Suferă de plămîni.
Medicii ajung la concluzia că e ftizic.
Într-o noapte, pe la jumătatea lui august, se prăbușește
lovit de un atac de paralizie.

Viaud îi expediază o depeșă contesei Adèle care aleargă
de îndată și-și duce fiul la castelul din Malromé; aceasta
era dorința pictorului. Poposesc aici la 20 august.
La Malromé, Lautrec iese din toropeală. Pare că se mai
însuflețește puțin. « Am mâncat, ce? » spune el, după
ce s-a străduit să înghită cîteva îmbucături. Stăruie:
« Am mâncat, ce? »
Încearcă să rîdă. Încă mai încearcă să rîdă. Un rîs firav,
ieșit din gîtlej. Ochii însă nu mai rîd.
În sufrageria castelului, deasupra căminului, portretul
lui Viaud în chip de amiral se află la locul lui, neter-

* O femeie neînsemnată. (N. tr.).

minat. Lautrec îl privește. Să-l părăsească oare așa? Se urcă cu greu pe o scară și mai trage cîteva pensule. Dar e prea slăbit ca să continue multă vreme o asemenea muncă. Trupul îi e scaldat în sudoare. Picioarele îi tremură, nu-l mai duc. După fiecare tușă de penel aproape, trebuie să se dea jos de pe scară ca să-și tragă răsuflarea. Curînd e nevoit să renunțe. Penelul îi scapă din mînă. Încet, încet, paralizia îi cuprinde toate membrele. Lautrec nu mai poate nici să umble și nici să mănînce. Este plimbat cu trăsura prin parc. La masă, este dus pe un fotoliu rulant. Portretul « cornacului » e în fața sa. Nu-l va mai termina niciodată. Mîinile i-au căzut neputincioase; de aici înainte sînt mîinile unui om oarecare.

Mama sa ar dori ca el să primească vizita unui preot. De ce nu? Zis și făcut. Viața lui e moartă, viața cea rea ce i-a fost dată. Niciodată de aici înainte nu va mai scandaliza pe nimeni. Ca și căpriorul hăituit se înapoiază și el la culcuș. A alergat nebunește printre tufișuri. Mai poartă încă asupra-i parfumurile existenței libere și primejdioase pe care a dus-o. Acum s-a sfîrșit; trebuie să se dea bătut. Să intre deci pe fîgașul alor săi!

Cu privirea aiurea, revede Boscul, turnul cel mare înghițit de iederă, acoperișurile acoperite de țiglă, cîmpiile brăzdate de vîlcele, unde vacile brune își scutură tălăngile, perdeaua de brazi, acolo, în fund, și mai departe, codrii falnici prin care galopa Prințul Negru. Caii, haita, picherii; tot ce nu a avut el. Viața de castel, ce? cum?

Preotul se retrage. « Îngrijiți-vă bine, domnule Henri, și curaj. Pe curînd! — Da, cu atît mai mult cu cît data viitoare, îi răspunde Lautrec, o să veniți cu lumînări și clopoțel . . . »

Este ultimul și ironicul său zîmbet.

Strugurii se coc, pleznind de sevă în viile dogorîte. Lautrec nu mai părăsește odaia.

E aproape surd. Nu mai rîde — nu mai rîde deloc. Nu mai vorbește, sau vorbește foarte puțin. Abia de privește la ce se întîmplă în jurul. Nu mai are dorințe — nici una.

În patul său, unde trupul își scobește un locșor, sub unicul cearceaf cu care a fost învelit din pricina arșitei, se odihnește cu ochii ațintiți în tavan.

Treizeci și șapte de ani! Urmează să împlinească treizeci și șapte de ani, vârsta la care a murit «amicul» său Vincent, vârsta la care au murit Rafael și Watteau. Lacomă dansează cu Valentin cel sfărâșe-oase. Roza Roșcovana e tot cu capul ei de cîine. Bruant își răcnește înjurăturile. Cortegiul femeilor inaccesibile sau nerușinate, chinuitoare sau mîngîietoare, trece ca într-un vârtej. Misia, Călătoarea de la 54, Elsa Vieneza, Rolande din strada Moulins, Mireille din strada Amboise, Valadon, Marie Charlet . . . *Cum începe să se întunece, aștept să văd dacă Jeanne d'Armagnac vine la patul meu. Vine cîteodată, și vrea să mă distreze și să se joace cu mine, eu o ascult cum vorbește, și nu îndrăznesc să mă uit la ea mai bine. E atît de înaltă și de frumoasă! Iar eu nu sînt nici înalt, nici frumos . . .* Bosc. Caii. Viața pierdută. Viața pîrjolită. Totul se plătește pe lumea asta. Geniul ca și tot restul.

Cu ochii larg deschiși, Lautrec delirează. Afară, căldura apăsătoare a acestui început de septembrie cotropește Malroméul. Aerul este împîclit, siropos parcă. Obloa-nele celor două ferestre au fost închise pe jumătate ca umbra din odaie să dea iluzia de răcoare. Muștele zumzăie ciupindu-l. Încearcă din cînd în cînd să se ridice ca să le alunge, dar nu mai poate nici măcar să schițeze gestul. Cearceaful îi strivește mădularele de parcă ar fi din plumb. Gîfîie. «Mamă . . . » cheamă el. «Mamă, mi-e sete. »

Va izbucni oare furtuna? Te sufoci în această duminică de 8 septembrie. Aerul e încărcat de electricitate. Muștele îl hărțuiesc pe muribund.

La picioarele patului, mama sa, în genunchi, se roagă alături de o călugăriță careși deapănă mătăniile.

Lautrec mai este ținut în viață cu porto și cocteiluri. Nu mai delirează. Parohul din Malromé i-a dat sfînta cuminecătură; iar, adineauri, cînd tatăl său a venit în ultima clipă de la Paris cu trenul de seară și a pătruns în odaie, Lautrec l-a privit o clipă, apoi i-a spus: « Știam eu bine, tată, că n-ai să lași tu să-ți scape hallaliul ».

Mai sînt de față și alte rude . . . Tapié, Louis Pascal și mama acestuia. Nimeni nu scoate o vorbă. Bătrîna Adéline umblă în vîrfurile picioarelor. Respirația lui 312

Lautrec e din ce în ce mai anevoioasă. Din cînd în cînd contesa Adèle se ridică, pune mîna pe fruntea jilavă a copilului ei. Făcînd un efort el se întinde spre ea: « Mamă . . . Tu! Numai tu! » Şi cu un suflu: « E al naibii de greu să mori! »

Căldura prevestitoare de furtună îl apasă. În jurul lui, muştele zumzăie enervante.

Contele Alphonse, care încearcă să-şi facă de lucru, propune să taie barba fiului său; se pare că aşa procedează arabii. Nu este lăsat. Aşa încît ingenunchează şi el lîngă pat şi, smulgîndu-şi elasticul de la botine, se apucă să omoare cu grijă muştele pe cearceaf.

Aplecat asupra vărului său, în penumbră, Tapié îşi dă seama de ce face contele. Lautrec se uită şi el şi murmură: « Bătrîn smintit! ».

Sînt ultimele cuvinte.

Noaptea a năvălit în odaie.

Tunetul se rostogoleşte în depărtare cu un bubuit surd. Contesa Adèle şi călugăriţa nu contenesc să se roage. Nesfîrşită, agonia se prelungeşte. Cînd Lautrec închide ochii, este ora 2 şi 15 minute dimineaţa.

Puţin mai tîrziu, în timp ce familia începe veghea de noapte, furtuna răbufneşte în sfîrşit peste Malromé. Ploaia se abate cu furie. Fulgerele brăzdează cerul. Şi atunci, deodată, între două trăznete, focuri de armă sfîşie noaptea, răspunzînd urgiei: este contele Alphonse care, într-unul din turnurile castelului, vînează cucuvele. Ploaia cade, înecînd viile, în lumina albicioasă a fulgerelor. Contesa Adèle se roagă. Sus, în turn, contele Alphonse împuşcă mai departe.

Patru lumînări sfîrşie în jurul patului celui înfirm.

DIEX LO VOLT

Lautrec a fost înmormântat la cimitirul din Saint-André-du-Bois, lângă Malromé. (Mai târziu, contesa Adèle, temîndu-se ca cimitirul să nu-și schimbe locul, a transferat rămășițele fiului ei într-o localitate alăturată, la Verdelaïs.)

În timpul înmormîntării, contele Alphonse s-a făcut remarcat prin noi excentricități. În loc să urmeze cortegiul, s-a urcat pe capra dricului « ca să vadă cum ține vizitiul hățurile și dacă fiul său Henri este condus pe drumul din urmă așa cum se cuvine unui gentleman »*. Biciuind calul care din pricina glodului nu mergea destul de repede, după părerea lui, contele grăbi în așa măsură mersul încît cei ce urmau convoiul se văzură nevoiți să alerge ca să nu rămînă în urmă.**

Moartea pictorului a fost primită în chip felurit. Dușmanii au găsit cu cale o dată mai mult să se manifeste cu acest prilej. « E o fericire pentru omenire că există puțini artiști de felul acestuia, scria Jules Roques în *Le Courrier français*. Talentul lui Lautrec, pentru că ar fi absurd să îl negăm, era un talent nociv care exercita o influență vătămătoare și jalnică. » La rîndul său, Lepelletier în *L'Echo de Paris* va relua atacurile din 1899: « Printre pictorii din epoca noastră, Lautrec va lăsa urma talentului său ciudat, a talentului său nociv, talentul unei ființe diforme care nu vede

* Povestită de Mary Tapié de Céleyran.

** Povestit de Albert Rèche.

în jur decît ceea ce este urît și care exagerează urîțeniile vieții semnalîndu-i toate tarele, toate perversitățile, toate realitățile. . . »

Aceste păreri, seamănă, de fapt, foarte mult cu ale contelui Alphonse însuși. Joyant, care a luat asuprași apărarea operei prietenului său și care avea să se dedice pînă la moarte acestei misiuni, a primit în mai multe rînduri scrisori din partea Templierului în care disprețul acestuia pentru lucrările fiului său răzbătea cu o franchețe fără ocolișuri:

Nici prin cap nu-mi trece să-mi întorc gîndul, acum pentru că e mort, și să încep a ridica în slăvi ceva ce, atunci cînd el era în viață, nu puteam pricepe — în afară poate doar de acele studii de atelier, pe carton, pline de cutezanță și lipsite de rușine. (22 octombrie 1901)

Cu toate că pe majoritatea dintre ele [lucrările pictorului lui] le-am găsit făcute cam în pripă. . . Nu puteam — doar pentru că cel ce le-a desenat nu mai e printre noi, chiar dacă e vorba de fiul meu, — să cad în extaz în fața a ceva ce am găsit că e din topor, că nu e decît cutezanța temperamentului său. . . (4 februarie 1902)

Mai mult, cînd în urma unei expoziții Lautrec, la Toulouse (1907), cîteva persoane s-au reunit într-un comitet spre a hotărî ridicarea unui bust în memoria pictorului, contele Alphonse a scris acestui comitet prezidat de Arsène Alexandre (1908), spunînd că « fiul său nu avea deloc talent și că se împotrivește din răsuputeri realizării acestui proiect »*. De asemeni în 1912, aflînd că Gustave Coquiot pregătea o lucrare despre Lautrec, a amenințat că-l « va pedepsi » provocîndul la duel. « Cu mare greutate — povestește Coquiot — a putut fi împiedicat să vină pînă la mine, la Paris, călare, folosind caii de poștă. »

Contele Alphonse a murit în decembrie la Albi. « Dumnezeu crezi în această operă mai mult decît am crezut eu și ai judecat bine », îi scrisese el lui Joyant.

Joyant, căruia contesa Adèle îi dăruise deplină libertate, căuta să dea lucrărilor pe care Lautrec le lăsase la moartea sa un cadru demn de ele. Or, tocmai s-a

întîmplat că prin separarea bisericii de stat, castelul episcopilor de la Albi, palatul Berbie, să devină proprietatea departamentului Tarn, care, în 1907, îl cedează oraşului Albi cu condiţia ca edificiul să fie transformat în muzeu.

Joyant a început tratativele pentru a obţine ca o parte a acestui muzeu, înfiinţat chiar în vechiul oraş unde se născuse Lautrec, să-i fie destinată pictorului. În iulie 1922, chiar în momentul în care se termina amenajarea palatului Berbie, demersurile lui Joyant şi-au atins scopul; la 30 ale aceleiaşi luni, Léon Bérard, ministrul Instrucţiunii publice şi Artelor Frumoase, inaugura la palatul Berbie galeria Henri de Toulouse-Lautrec. A doua zi, în 31, un act oficializat la notariat legaliza înţelegerea; oraşul Albi intra definitiv în stăpînirea operelor lui Lautrec datorite de contesa Adèle. Un an mai târziu, muzeul devenea persoană juridică.

Lucrărilor din atelierul pictorului li s-au adăugat donaţiile lui Joyant, Gabriel Tapié de Céleyran, Romain Coolus, precum şi a colonelului Wurtz. De atunci muzeul s-a îmbogăţit neîncetat. Catalogul său cuprinde în prezent* 215 picturi şi pasteluri, 140 desene, 103 litografii, 25 afişe, 8 gravuri. De asemenea 17 pietre litografiate, 7 zincuri şi o ceramică, ca şi diferite portrete ale lui Lautrec executate de către unchiul său Charles de Toulouse-Lautrec şi de către prietenii săi Anquetin, Adolphe Albert, Vuillard, Dethomas, Manzi etc.

În 1926—1927, Joyant şi-a desăvîrşit opera sa închinată lui Lautrec publicînd o amplă lucrare, format catalog. Prieten exemplar, el a murit în 1930, în acelaşi an cu contesa Adèle şi cu Gabriel Tapié de Céleyran.

Deschiderea galeriei Henri de Toulouse-Lautrec la palatul Berbie însemna consacrarea. Ea punea capăt ostilităţii oficiale care, timp de mulţi ani, ţinuse în umbră opera pictorului.

În 1902, Joyant, în numele contesei Adèle, propusese conservatorului muzeului Luxembourg, Léonce Bénédite, să aleagă din atelierul artistului toate tablourile

* 1958 (N. tr.).

pe care și le-ar fi dorit. După îndelungi șovăieli, Bénédite a primit o singură lucrare *Femeia cu boa* care a fost adusă aproape pe furiș, în 1903, în sala Caillebotte. (*Femeia cu boa* a fost transferată în 1947 la Luvru.) La rîndul ei, în 1905, Societatea Prietenilor Luxembourgului oferise aceluiași muzeu *Portretul Domnului Delaporte la Jardin de Paris*. Acceptat de Comitetul consultativ al Muzeelor naționale, cartonul a fost respins de Consiliul superior al Muzeelor prezidat de fostul maestru al lui Lautrec, Bonnat, după o vehementă intervenție a acestuia.

Bonnat (care a murit în 1922) nu avea să se dea bătut niciodată. În 1920, cînd Paul Leclercq a donat muzeului Luvru portretul său pictat de Lautrec, și-a atras următoarea apostrofă din partea pictorului academic: «O să ne faceți un Luvru de toată frumusețea!» La aceeași dată, totuși, în afară de *Femeia cu boa*, două alte pînze de Lautrec figurau în colecțiile muzeelor naționale: în 1914, *Femeia-clovn Cha-U-Kao* și *La Toilette* intraseră, prima la Luvru odată cu donația Isaac de Camondo, cealaltă la muzeul Luxembourg, în același timp cu testamentul Pierre Goujon.

Pe de altă parte, începînd din 1902, Biblioteca națională acceptase donația pe care i-o făcuse contesa Adèle cuprinzînd o colecție de lucrări grafice ale fiului ei: 371 de litografii originale, planșe, tiraje succesive, suite complete.*

În tot cursul acestor ani, opera lui Lautrec și-a sporit neconținut faima și și-a lărgit influența.

Alcătuită din aproape 600 de picturi, aproximativ 330 de litografii, 31 afișe, 9 gravuri, 3 monotipuri și mii de desene și crochiuri, ea a început să fie considerată ca una din cele mai importante din epoca modernă. Numeroase personalități artistice i-au simțit înrîurirea, printre acestea Picasso, puternic influențat de Lautrec la începuturile sale.

În același timp, la vînzările publice prețurile tablourilor Lautrec creșteau mereu. La numai cinci ani de la moartea pictorului, în 1906, pînza sa *Interior de*

Cabaret a găsit un cumpărător pentru suma de 7000 de franci aur. În 1914, *În Pat* era adjudecată cu 15.000 franci aur (adică peste două milioane și jumătate de franci)*.

După moartea lui Lautrec, grupul de prieteni al cărui suflet fusese el s-a risipit curînd. Gabriel Tapié de Céleyran, care iubea prea puțin tumultul capitalei, s-a înapoiat în Albigeois. Joyant și Manzi instalară o galerie de artă în strada Ville-l'Évêque: tot aici au editat din 1910 pînă în 1913 revista *Les Arts*. Viaud s-a lansat în modă: a izbutit să-și refacă averea datorită unui model de mîneacă bufantă care a făcut furori în America.

Artiștii și literații grupați în jurul publicației *La Revue blanche* s-au împrăștiat și ei. La 15 aprilie 1903, după ce scot un ultim număr, frații Natanson suspendă apariția periodicului lor care devenise prea costisitor. Cei mai mulți dintre colaboratorii acestei publicații, pictori sau scriitori, au realizat — după cum prea bine se știe — cariere strălucite.

În cei unsprezece ani și jumătate de apariție *La Revue blanche* a jucat un rol de prim plan în istoria literară și mai ales artistică a epocii. Și după cum scrie Thadée Natanson, pictorii cărora în mod obișnuit li se spune Nabis, ar putea foarte bine să fie numiți « pictorii de la *Revue blanche*. »

După dispariția acestei reviste, Félix Fénéon, în continuare îndrăgostit de obscuritate, a intrat la *Le Matin* unde a ținut o ciudată rubrică de « Noutăți în trei rînduri » din care iată un exemplu: « Căzînd de pe schelă în același timp cu zidarul Dury din Marsilia, o piatră i-a crăpat capul. » Apoi, în 1906, a fost angajat de galeria Bernheim. Influența sa, oricît de voit confidențială s-ar fi vrut ea, n-a fost însă mai puțin hotărîtoare în multe privințe.

Cît despre Thadée Natanson, a avut parte de o durere: Misia l-a părăsit ca să se mărite, în 1902, cu Alfred Edwards, directorul ziarului *Le Matin*. Ultimii ani ai vieții Thadée Natanson și i-a petrecut scriindu-și amîn-

* 1958 (N.tr.)

tirile despre pictorii pe care i-a cunoscut, despre Lau-
trec și Bonnard mai ales.

Elevii lui Cormon au avut destine foarte diferite. Unii
au îmbrățișat profesiuni fără nici o legătură cu pic-
tura: Charles Édouard Lucas a devenit industriaș.
Alții s-au orientat spre cariere paraartistice: Henri
Rachou a fost conservatorul muzeului din Toulouse.
Alții, în sfârșit, au rămas credincioși vocației lor de
început, nerealizându-și decît în parte ambițiile:
Anquetin, căruia toți îi preziceau un viitor încărcat de
glorie de care nici el nu se îndoia, este cazul cel mai
tipic; a murit în 1932, în obscuritate; Émile Bernard
n-a avut nici el parte de viitorul pe care-l vesteau în-
ceputurile sale. În 1893 se îmbarcase pentru țările din
estul Mediteranei și pentru Egipt unde a trăit mai
mulți ani. S-a întors în Europa în 1904. În *Viața lui
Cézanne* am povestit vizita pe care o făcuse atunci
maestrului din Aix. Renunțînd cu bună știință la cău-
tările sale din tinerețe, Bernard s-a erijat în teoretic-
cian al neoclasicismului și a întemeiat o revistă,
La Rénovation esthétique. Împreună cu prietenul său
Anquetin a luptat pentru aceste idei, care însă nu au
avut răsunetul la care se așteptau. A căzut în uitare
chiar și contribuția sa însemnată dinainte de 1893 la
evoluția picturii moderne. Astăzi se încearcă repararea
acestei nedreptăți.

Am arătat în această carte care a fost soarta Laco-
mei și a cîtorva dintre dansatoarele de la Moulin
Rouge. Urmele celorlalți s-au șters. Valentin, cel fără de-
oase — ați ghicit, bineînțeles — a sfîrșit ca un rentier
cumsecade. A murit în 1907, la fratele său, notarul.
Bruant, retras la Courtenay, a candidat la alegerile
legislative din 1898 la Belleville. Disprețuind discursu-
rile de propagandă, el și-a făcut campania electorală
cîntînd; alegătorii l-au aplaudat puternic, dar nu l-au
votat. « Cîntărețul popular » a folosit binefacerile retra-
gerii sale scriind romane foileton, o melodramă
și un dicționar de argou. În toamna anului 1924, sără-
cit — ca urmare a deprecierii monetare de după pri-
mul război mondial — și dorind să cîștige ceva bani,
a dat cîteva recitaluri la Empire, în avenue Wagram.
Succesul a fost triumfător. Dar avea deja șaptezeci și
treizeci de ani și efortul a fost peste puterile lui. Reîntors

la Courtenay, moare după cîteva săptămîni, în februarie 1925.

Jane Avril a renunțat la dans în 1905. S-a măritat cu desenatorul Maurice Biais. Rămasă văduvă la puțină vreme după căsătorie fosta stea are parte de un sfîrșit retras și melancolic. «Singură? Oare nu totdeauna am fost singură? Visele mele erau atît de departe de realitate!... Am trecut prin epoca mea ca un fluture fără să las să transpară nimic din străfundurile ființei mele.» Mizeria i-a umbrit ultimii ani. A murit în 1943 într-un azil de bătrîne la Jouy-en-Josas.

Yvette Guilbert își schimbase în 1900 întregul repertoriu. De aici înainte avea să interpreteze vechi cîntece franceze, tînguiuri sentimentale care i-au adus o a doua celebritate. Mare vedetă, ea a cîntat pînă la o vîrstă foarte înaintată.

Este fără îndoială cu neputință de arătat cum și-au sfîrșit zilele prietenele pe care și le făcuse Lautrec în străzile Amboise și Moulins. Aș reține totuși aici o ultimă imagine. După vînzarea la licitație a mobilierului din strada Moulins, în 1940, un anticar parizian a expus una din piesele pe care le-a cumpărat: o cadă din aramă. Într-o bună zi, două doamne foarte bătrîne s-au oprit în fața vitrinei uitîndu-se îndelung la cadă. Au intrat chiar în dugheană ca s-o privească mai îndeaproape. Fiind întrebate de către anticar dacă acest obiect le tentează, au răspuns: «Oh! nu; ne uităm și noi așa. Ne aduce aminte de atîtea lucruri!»

Era vorba de două din fostele pensionare ale «casei verzi». Păstraseră poate, într-un ungher ascuns al sufletului, amintirea unui omuleț neplăcut la înfățișare dar genial care, mai mult ca oricine, a știut să le iubească.

CRONOLOGIE ȘI CONCORDANȚE

- 1807 — Se naște Léonce Tapié de Céleyran, bunicul din partea mamei, al pictorului.
- 1812 — Se naște Raymond Casimir de Toulouse-Lautrec, bunicul pictorului din partea tatălui.
- 1813 — Se naște Gabrielle d'Imbert du Bosc, bunica pictorului din partea tatălui.
- 1815 — Se naște Louise d'Imbert du Bosc, bunica din partea mamei a pictorului.
- 1824 — *Romantismul iese învingător la Salon (Masacrul din Chios de Delacroix).*
- 1825 — *Se naște Désiré Dihau.*
- 1829 — *Se naște John Lewis Brown.*
- 1830 — *Se naște Pén.*
- 1833 — *Se naște Bonnat.*
- 1834 — *Se nasc Degas, Whistler.*
- 1836 — *Se naște Jules Chéret.*
- 1837 — Raymond-Casimir de Toulouse-Lautrec se căsătorește cu Gabrielle d'Imbert du Bosc.
- 1838 — Se naște la Albi, la 10 august, Alphonse de Toulouse-Lautrec, tatăl pictorului.
- 1839 — *Se naște Joseph Oller.*
- 1840 — Léonce Tapié de Céleyran se căsătorește cu Louise d'Imbert du Bosc.
- 1841 — Se naște la Narbonne, la 23 noiembrie, Adèle Tapié de Céleyran, mama pictorului.
- 1843 — *Se naște Princeteau.*
- 1845 — *Se naște Cormon.*
- 1847 — Moare Léonce Tapié de Céleyran.
- 1851 — *Se nasc Bruant, Salis.*
- 1852 — *Se naște Fcrain.*

- 1853 — *Se naște Vincent Van Gogh.*
- 1855 — *Se naște Adolphe Albert.*
- 1856 — *Se nasc Henri Rachou, Charles Maurin, Renée Vert.*
- 1857 — *Se nasc Willette, Théo Van Gogh.*
- 1859 — *Se naște Seurat.*
- 1861 — *Se nasc Louis Anquetin, René Grenier, Félix Fénéon.*
- 1862 — *Se naște François Gauzi. Primele desene regăsite aparținând lui Van Gogh.*
- 1863 — Căsătoria, la 9 mai, a lui Alphonse de Toulouse-Lautrec cu Adèle Tapié de Céleyran.
Salonul Refuzaților (Dejunul pe iarbă de Manet). Moare Delacroix.
- 1864 — *Se naște la 24 noiembrie, la Albi, în conacul din Bosc, în strada École-Mage, no. 14 (astăzi strada Henri de Toulouse-Lautrec) Henri Marie-Raymond de Toulouse-Lautrec-Montfa.*
- 1865 — *Olympia de Manet. Se nasc Suzanne Valadon, Félix Vallotton.*
- 1866 — *Se nasc Tristan Bernard, Henry de Groux.*
- 1867 — *Se naște la Albi, la 28 august, Richard de Toulouse-Lautrec, fratele pictorului.*
Se nasc Bonnard, Maxime Dethomas.
- 1868 — *Moare la Loury, la 27 august, Richard de Toulouse-Lautrec.*
Se nasc Jane Avril, Émile Bernard, Charles Conder, Yvette Guilbert, Vuillard.
- 1869 — *Se naște Gabriel Tapié de Céleyran.*
Se naște Matisse.
- 1870 — *Se nasc La Goulue (Lacoma), Maurice Denis.*
- 1871 — *Moare, la 23 decembrie, Raymond-Casimir de Toulouse-Lautrec.*
- 1872 — *Lautrec se înscrie în octombrie la liceul Fontanes (astăzi: Condorcet).*
- 1873 — *Cele mai vechi desene cunoscute ale lui Lautrec.*
Casa Spînzuratului de Cézanne.
- 1874 — *Prima expoziție a Impresioniștilor.*
- 1875 — *Lautrec, care are sănătatea șubredă, părăsește liceul Fontanes.*
Se naște Marquet.
- 1877 — *Balul de la Moulin de la Galette de Renoir.*
- 1878 — *La 30 mai, primul accident al lui Lautrec; își rupe femurul stîng.*
Van Gogh propăvăduiește evanghelia în Borinage.
- 1879 — *În august, cel de-al doilea accident al lui Lautrec, care, de data asta, își rupe femurul drept.*
In timpul iernii 1879—1880, Van Gogh duce o existență de

vagabond și își pune fără răgaz aceeași întrebare: « Simt ceva în adâncul ființei mele, ce să fie oare? »

- 1881 — Lautrec ilustrează o năvelă de Devismes: *Cocotte*. După ce și-a dat prima parte a bacalaureatului, în noiembrie, părăsește studiile ca să se consacre picturii.

Salis deschide în Montmartre localul Le Chat Noir. Se naște Picasso.

- 1882 — Lautrec, în martie, intră în atelierul lui Bonnat.

La Salon, André Gill expune Nebunul.

- 1883 — Lautrec lucrează la Cormon.

Moare Manet. Se naște Utrillo, fiul Suzannei Valadon. Gauguin părăsește meseria de funcționar la bursă pentru pictură.

- 1884 — Lautrec pictează o parodie după *Pădurea sacră* a lui Puvis de Chavannes și *Maria grăsană*. Se instalează în Montmartre. *Émile Bernard se înscrie la atelierul Cormon în octombrie. Se creează la Paris Societatea artiștilor independenți, iar la Bruxelles, Societatea celor XX. Fénéon întemeiază La Revue Indépendante.*

- 1885 — Lautrec frecventează *L'Élysée Montmartre, Le Moulin de la Galette, Le Chat Noir*; intră în legătură cu Suzanne Valadon, Aristide Bruant (care creează Mirlitonul). În timpul verii se stabilește la Villiers-sur-Morin. Se interesează de Lacoma și de Valentin cel fără de oase.

Moare André Gill, la azilul de nebuni din Charenton.

- 1886 — Lautrec se îndepărtează de Cormon la care lucrează și Van Gogh, abia sosit la Paris. Bruant îi expune lucrările la Mirliton. Tânărul pictor își publică primele desene și obține din partea familiei fonduri pentru a-și amenaja un atelier. Împarte un apartament cu un intern de spital, pe nume Bourges.

Duminica la Grande Jatte de Seurat. Fénéon publică Impresioniștii în 1886.

- 1887 — Arta lui Lautrec evoluează. Pictorul suferă influența lui Van Gogh, participă împreună cu el, cu Bernard și Anquetin, la diferite expoziții în restaurantele din Montmartre.

- 1888 — În februarie, Lautrec figurează la expoziția celor XX, la Bruxelles. Legătura cu Suzanne Valadon se curmă brusc. Pictorul este molipsit de Roza Roșcovana. Petrece o parte a anotimpului ploios la Villiers-sur-Morin. *Călărețul de la circul Fernando.*

Van Gogh se află la Arles.

- 1889 — Lautrec, a cărui tehnică se precizează definitiv, se scutură de influența lui Bruant. Îl întâlnește pe Degas, expune pentru

prima oară la Salonul independenților. În octombrie se deschide Moulin Rouge al cărui client fervent devine de îndată. *Au Moulin de la Galette.*

- 1890 — La Bruxelles, unde expune din nou la Societatea celor XX, are o altercație cu Henry de Groux în legătură cu Van Gogh. *Dansul de la Moulin Rouge.*

Moare Van Gogh. Fratele său Théo, grav bolnav, își încetează munca din conducerea galeriei Boussod și Valadon de pe bulevardul Montmartre. Joyant devine succesorul său. Moare John Lewis Brown.

- 1891 — Afîș pentru Moulin Rouge; începutul celebrității lui Lautrec. În toamnă sosește la Paris Gabriel Tapié de Céleyran. Lautrec asistă la operațiile doctorului Péan. Expune în decembrie cu Bernard Anquetin, Bonnard, Maurice Denis, la Le Barc de Butteville.

Frații Natanson înființează în octombrie La Revue blanche.

- 1892 — Afîșe noi (pentru *Divanul Japonez* a lui Bruant). Lautrec este mai puțin atras de Montmartre și începe să-și petreacă timpul din ce în ce mai mult în casele de prostituție. Primele litografii.

- 1893 — Ianuarie-februarie: expoziția la Joyant. Mama lui Lautrec închiriază un apartament în strada Douai. Artistul duce o viață intensă. Ilustrează cîntece, publică împreună cu Ibels un album despre *Le Café concert*, compune afîșe (Jane Avril) continuîndu-și în tot acest timp munca de pictor. Intră în societatea celor de la *La Revue blanche*, unde face cunoștință cu frații Natanson, Tristan Bernard, Romain Coolus. În septembrie îl cuprinde pasiunea pentru teatru.

Ambroise Vollard își deschide galeria.

- 1894 — La începutul anului face o călătorie la Bruxelles. La Paris Lautrec se instalează într-un bordel, de curînd deschis în strada Moulins. Litografii de teatru (*Loja cu mascaronul poleit*) și afîșe; picturi inspirate din casele de toleranță; albumul *Yvette Guilbert*. Pictorul lucrează la o mare pînză: *In Salonul din strada Moulins.*

Testamentul Caillebotte.

- 1895 — Lautrec termină marele său tablou *In Salon*; o pictează pe *Marcelle Lender* în « *Chilpéric* », dansînd boierul. May Milton, May Belfort, Misia Natanson îi inspiră afîșe. Execută un decor pentru baraca Lacomei, îl întîlnește la Londra pe Oscar Wilde. Se duce la Lisabona ca să o urmărească pe « Călătoarea de la 54 ». Pictorul se interesează de ciclism, se duce pe velodromuri (*Tristan Bernard la Velodromul* 324

- Buffalo*). Unchiul Charles arde pînzele lui Lautrec la Albi.
- 1896 — În ianuarie, expoziție la Manzi și Joyant. Lautrec frecventează barurile lesbienele. Asistă la procesul Arton și Lebaudy. Portretele lui Cha-U-Kao. Publică volumul *Ele*. Nervozitatea lui Lautrec crește; prietenii se neliniștesc.
- 1897 — *Loja cea Mare*. Călătorie în Olanda cu Dethomas. În mai, Lautrec închiriază un nou atelier în avenue Frochot. Reia cîteva din vechile teme.
Moare Salis, moare Moș Rușine.
- 1898 — Lautrec bea din ce în ce mai mult. Lucrează mai puțin. Expoziție la Londra, în mai, la Goupil. Ilustrarea *Poveștilor Naturale* ale lui Jules Renard. În timpul iernii, starea pictorului se agravează.
Moare Péan.
- 1899 — În urma unei crize de delirium tremens, Lautrec este condus, la sfîrșitul lui februarie, la Neuilly, în sanatoriul doctorului Semelaigne. Rămîne internat aici pînă în mai. Ca să dovedească că e perfect normal, el execută în timpul acestei claustrări vreo cincizeci de lucrări dintre care treizeci și nouă de desene de la *Circ*. După ce iese de la « Madrid-les-Bains », Lautrec, de aici înainte escortat în permanență de un păzitor, « *cornacul* » său, se duce la Le Crotoy, apoi la Le Havre, unde întîrzie ca să picteze portretul lui Miss Dolly, *barmaid* de la barul Star. După șederea la Taussat în timpul verii, se reîntoarce la Paris în toamnă. Se apucă din nou să bea. Tehnica sa picturală își pierde din caracteristicile originale.
- 1900 — În mai Lautrec părăsește Parisul ca să se ducă la Le Havre și Arcachon. Discuții cu familia pe tema banilor. La Malromé, toamna, se apucă de portretul « *cornacului* » său în chip de amiral. În decembrie se află la Bordeaux. Începe din nou să lucreze cu ardoare.
- 1901 — Se înapoiază la Paris, în mai. Aici execută ultimele lucrări și face ordine în atelier. La Taussat, la 20 august are un atac de paralizie. Readus la Malromé de către contesa Adèle, moare în dimineața zilei de 9 septembrie.
- 1902 — Retrospective Lautrec la Salonul independenților (vreo cincizeci de lucrări), la Libre Esthétique din Bruxelles (45 de lucrări), la Durand-Ruel (201 lucrări). Contesa Adèle donează cabinetului de Stampe de la Biblioteca națională 371 de litografii. Léonce Bénédict, conservator al muzeului Luxembourg, nu acceptă decît un singur carton (*Femeia cu boa*) dintre toate operele lui Lautrec pe care i le oferă Joyant din partea contesei Adèle. Moare contesa Raymond de

Toulouse, Lautrec, născută Gabrielle d'Imbert du Bosc, bunica pictorului. din partea tatălui.

- 1903 — În aprilie-mai, expoziție Lautrec la galeria Barthélemy din Paris (19 lucrări).
Primul Salon de toamnă. Moare Whistler. Ultimul număr din La Revue blanche apare la 15 aprilie.
- 1904 — Retrospectivă Lautrec la Salonul de toamnă (28 de lucrări).
 Contesa Adèle dăruiește *Cucerire întâmplătoare* muzeului din Toulouse.
- 1905 — În aprilie, la licitația Bruant, *Roza Roșcovana* se ridică la 4.500 de franci. Consiliul superior al Muzeelor prezidat de Bonnat refuză *Portretul d-lui Delaporte în Jardin de Paris* oferit de Societatea prietenilor Luxembourgului.
Foviștii la Salonul din toamnă.
- 1906 — La licitația Blot *La Mélinite* se ridică la 6.600 de franci; la vânzarea Depeaux, *Interior de Cabaret* este evaluat la 7.000 de franci.
Moare Cézanne.
- 1907 — În februarie, la licitația Viau decorația pentru baraca Lacomei se vinde cu 5.200 de franci. În decembrie, expoziție Lautrec în saloanele *Télégramme* din Toulouse. Moare Louise Tapié de Céleyran, născută d'Imbert du Bosc, bunica pictorului. din partea mamei.
 Domnișoarele din Avignon de Picasso. *Moare Valentin cel sfărădeose.*
- 1908 — În octombrie, expoziție Lautrec la galeria Bernheim-Jeune, la Paris (23 de lucrări).
 Impresionismul pătrunde la Luvru (testamentul Moreau-Nélaton).
- 1909 — În noiembrie, retrospectiva Lautrec la Salonul umoriștilor, galeria Georges Petit, la Paris (36 de lucrări). Conte Alphonse se opune la ridicarea unei statui în amintirea fiului său.
Mor Charles Conder, Cipa Godebski.
- 1910 — Expoziție Lautrec la Muzeul de Arte Decorative, la Paris (29 picturi, 68 litografii). Etienne Devismes se hotărăște să se călugărească; înainte de a se retrage, el îi trimite contesei Adèle cele opt scrisori pe care le promise de la Lautrec.
Moare Jules Renard.
- 1911 — La licitația Masson, *Gueule de Bois (Bețiva)* atinge cota de 7.100 de franci.
- 1912 — La licitația Heine, *Partida de cărți la Salon* atinge cota de 8200 de franci. În decembrie moare contele Alphonse.
- 1914 — Unul din portretele femeii-clovn Cha-U-Kao intră la Luvru, primul Lautrec care a avut această onoare, o dată cu donația

Camondo. Pierre Goujon lasă prin testament muzeului Luxembourg *La Toilette* (transferată la Luvru în 1947). Kunsthalle din Bremen cumpără *Hélène V...*, *model de atelier*. În ianuarie-februarie, expoziție Lautrec la Paul Rosenberg, la Paris (46 de picturi); în iunie-iulie, retrospectivă Lautrec la galeria Manzi-Joyant, la Paris (202 lucrări). În mai, la licitația Roger Marx, *In Pat* ajunge la 15.000 de franci. « Desenele lui Lautrec, scrie Jean de l'Hers în *L'Express du Midi*, au câpătat astăzi un plus de valoare considerabil. În vreme ce casa Goupil (Boussod și Valadon) le vindea acum cincisprezece ani cu o sută de franci, astăzi ele ating prețuri de șase și opt mii de franci ».

Mor Princeteau, Charles Maurin.

1915 — *Moare Manzi. Un incendiu distruge în parte Moulin Rouge.*

1917 — *Moare Degas.*

1919 — La prima licitație Manzi, *Le Premier Maillot* atinge suma de 14.000 de franci.

Moare Renoir.

1920 — Paul Leclercq donează Luvrului portretul său făcut de Lautrec. În martie, la licitația Sévadjian *Dansul la Moulin Rouge* se vinde cu 69.500 de franci.

1921 — *Mor Carabin, Footit.*

1922 — La 30 iulie este inaugurată galeria Henri de Toulouse-Lautrec la muzeul din Albi. În ianuarie, la licitația Kalékian, la New York portretul lui Ciba Godebski atinge 3.100 de dolari.

Mor Bonnat, Joseph Oller.

1923 — Kunstmuseum din Hamburg cumpără *Fata sergentului de stradă.*

1924 — Expoziții Lautrec la muzeul din Winterthur în mai-iunie (257 de lucrări), la galeria Barbazanges, la Paris, în noiembrie. *Bruant se produce pe scena de la Empire. Mor Cormon, Raffaëlli.*

1925 — În februarie, expoziție Lautrec la Wildenstein, la New York (14 lucrări).

Mor Bruant, René Grenier, Félix Vallotton.

1926 — În iunie, la licitația Decourcelle, *Dansatoare în scenă* se vinde cu 221.000 de franci. Un negustor decupează decorația făcută pentru baraca Lacombe în mai multe bucăți.

Mor Monet, Willette. La Muzeul Luxembourg este scos de pe perete Caïn de Cormon.

1927 — În martie-aprilie, expoziția operelor gravate ale lui Lautrec la muzeul Luxembourg. Expoziții Lautrec la galeriile Kraushaar din New York și Mac Lellan din Glasgow.

Moare Marcelle Lender.

- 1928 — Expoziții Lautrec la muzeul din Cairo și la Kunsthalle din Bremen.
- 1929 — Decorația pentru baraca Lacomei cumpărată de Stat intră la Luxembourg. Expoziții Lautrec la muzeul de Arte Frumoase din Copenhaga (afișe și litografii), la muzeul din Berlin, la Fogg Art Museum din Cambridge (Massachusetts). Înființarea Societății prietenilor lui Toulouse-Lautrec. La licitația Laurand, *Le cheval de renfort* este adjudecat la 67.000 de franci.
Mor Maxime Dethomas, La Goulue și Grille d'Égout.
- 1930 — Expoziție Lautrec la Art Institute din Chicago.
Moare contesa Adèle.
Mor Maurice Joyant, Gabriel Tapié de Céleyran, Renée Vert.
- 1931 — Treizeci de ani de la moartea lui Lautrec sînt celebrați printr-o retrospectivă la muzeul de Arte decorative, la Paris (423 de lucrări). Expoziții Lautrec la Bliss Memorial din New York, la galeria Jeanne Castel din Paris, la galeria Albright Art din New York, la Art Institute din Chicago, la Museum of Modern Art din New York.
Mor Forain, Nini Patte en l'air.
- 1932 — Expoziții Lautrec la Indianapolis, la Cleveland Museum (Ohio).
Mor Anquetin, Jules Chéret, Charles-Édouard Lucas.
- 1933 — Expoziții Lautrec la Art Institute din Chicago, la Museum of Art din Boston (litografii).
- 1934 — François Gauzi lasă prin testament muzeului Des Augustins din Toulouse colecția sa de pînze Lautrec.
- 1936 — Expoziție Lautrec la galeria Bernheim-Jeune, la Paris.
Moare Lily Grenier.
- 1937 — În noiembrie-decembrie, expoziție Lautrec la Knoedler, din New York. Antonin Personnaz lasă prin testament Luvrului *Patul, Jane Avril dansînd, Femeie din profil (Mme Lucy), Femeie pieptărînduse.*
- 1938 — Expoziții Lautrec la Knoedler, la Londra și Paris, la galeria Quatre-Chemins din Paris, la muzeul din Gaillac, la F.A.R. Gallery (afișe) la New York, la Museum of Art din New York, la Mayer Gallery din New York, la Stedelijk Museum din Amsterdam.
Mor Suzanne Valadon, Adolphe Albert.
- 1940 — Expoziții Lautrec la muzeul din Ixelles, la Institute of Art din Detroit.
Moare Vuillard.

- 1941 — Expoziții Lautrec la Brooklyn Museum, la Allison Gallery din New York (litografii).
Moare Émile Bernard.
- 1942 — Expoziție Lautrec la Arcade Gallery din Londra.
- 1943 — Expoziții Lautrec la Kunsthauus din Zürich, la Nordyst Gallery din New York. Berthelley lasă moștenire Luvruului portretul lui Louis Bouglé.
Mor Maurice Denis, Jane Avril.
- 1944 — *Mor Henri Rachou, Félix Fénéon, Yvette Guilbert.*
- 1946 — Expoziții Lautrec la galeria Bignon, la Paris, la galeria Wildenstein la New York, la Cleveland Museum (Ohio).
- 1947 — Expoziții Lautrec la Carnegie Institute din Pittsburgh, la Galeria dell'Obelisco din Roma. Expoziție itinerantă la Palais des Beaux-Arts din Bruxelles, la Stedelijk Museum din Amsterdam, la Kunsthalle din Basel, la Petit Palais din Zürich, la La Chaux-de-Fonds și la Geneva (63 picturi, 50 desene, 90 litografii și afișe, o ceramică).
Moare Tristan Bernard.
- 1948 — Expoziție Lautrec la galeria Bernheim-Jeune, la Paris.
- 1949 — Luvrul cumpără *Femeia care și trage ciorapul.*
Moare Misia, fosta soție a lui Thadée Natanson.
- 1950 — Expoziție Lautrec la Kunsthauus din Zürich. Expoziție itinerantă în Statele Unite organizată de galeria Knoedler (30 de picturi).
- 1951 — Cincizeci de ani de la moartea lui Lautrec sînt celebrați printr-o expoziție la muzeul Orangerie din Paris (122 de lucrări), o expoziție de opere gravate la Biblioteca națională, la Paris (241 lucrări), o expoziție « Toulouse-Lautrec, prietenii și maeștrii săi » la muzeul din Albi (183 lucrări). Expoziția operei grafice a lui Lautrec la Art Council din Londra, la muzeul din München, la Boymans Museum din Rotterdam.
- 1952 — Expoziții Lautrec la Frankfurt, Bremen, Mannheim, la Bienala din Veneția.
- 1953 — Prima proiecție a unui film consacrat lui Toulouse-Lautrec *Moulin Rouge* are loc la Albi la 1 decembrie (personajul lui Lautrec este interpretat de actorul José Ferrer). Publicarea nuvelei lui Devismes, *Cocotte*, ilustrată de Lautrec.
Se celebrează centenarul nașterii lui Van Gogh.
- 1956 — Diferite mobile provenind dintr-una din camerele lui Lautrec de la castelul din Malromé sînt adjudecate la 470.000 de franci.

Scrisorile lăsate de Lautrec se reduc la câteva scrisori care pînă în ziua de azi nu au făcut obiectul nici unei publicări sistematice. Majoritatea celor pe care le cunoaştem au fost publicate de Maurice Joyant în lucrarea sa *Henri de Toulouse-Lautrec*. Scrisori din tinereţe au fost citate mai mult sau mai puţin pe larg de către Mary Tapié de Céleyran în *Notre oncle Lautrec*. Un soi de scrisoare-jurnal, *Cahier de Zig-Zags* datînd din 1881, a fost publicat în *L'Amour de l'Art* din aprilie 1931. Scrisorile către Etienne Devismes au fost reproduse în facsimile în *Cocotte*, text de Etienne Devismes, ilustraţii de Toulouse-Lautrec (Editions du Chêne, Paris, 1953). Se mai găsesc, ici şi colo, în diferite lucrări, elemente ale acestei corespondenţe: o scrisoare a lui Lautrec către mama sa în *Toulouse-Lautrec en Belgique* de M. G. Dortu, Madeleine Grillaert şi Jean Adhémar, o scrisoare către Bruant în *Aristide Bruant* de Jeanne Landre, o scrisoare către Robert de Montcabrier în *Le Musée d'Albi* de L. Charles-Bellet, etc.

Dacă scrierile artistului sînt atît de puţin numeroase, în schimb mărturiile contemporanilor abundă, atît asupra lui Lautrec însuşi, cît şi asupra persoanelor şi mediilor pe care le-a frecventat. Vom cita în primul rînd lucrarea deja menţionată a lui Maurice Joyant, prietenul credincios al pictorului: *Henri de Toulouse-Lautrec* (2 vol., Floury, Paris, 1926—1927).

Printre alte mărturii, mai trebuie reţinute în mod deosebit:

ALEXANDRE (Arsène): *Toulouse-Lautrec* (număr special din *Figaro illustré*, aprilie 1902). — *Offrande pour un Monument* (în *Comoedia*, 7 august 1909).

ASTRE (Achille): *Henri de Toulouse-Lautrec* (Ed. Nilsson Paris, s.d.).

AVRIL (Jane): *Mes Mémoires* (în *Paris-Midi* 7—26 august 1933). 330

B... (H): *A travers les cafés-concerts: I. Yvette Guilbert...*, III *Edmée Lescot...*, VII. *Polaire...* (în *Fin de Siècle*, 9 februarie, 16 februarie, 5 martie 1896).

BARAGNON (L.N.): *Toulouse-Lautrec chez Péan* (în *La Chronique médicale*, 15 februarie 1902).

BERNARD (Émile): *Les Ateliers* (în *Mercure de France*, februarie 1895). *Notes sur l'Ecole dite de « Pont-Aven »* (în *Mercure de France*, decembrie 1903). *Des relations d'Émile Bernard avec Toulouse-Lautrec* (în *Arts-Documents*, Geneva, martie 1952). — *L'Aventure de ma Vie* (manuscris inedit).

BERNARD (Jean-Jacques): *Mon Père Tristan Bernard* (Albin, Michel, Paris, 1955).

BERNARD (Tristan): *Toulouse-Lautrec sportsman* (în *L'Amour de l'Art*, aprilie 1931). — *Prefață la Catalogue de l'Exposition Henri de Toulouse-Lautrec* (9 aprilie — 17 mai 1931) (Muzeul de Arte decorative, Paris, 1931).

BERTIE-MARRIOTT (C.): *Gloires parisiennes. Mes Entretiens*, seria 3, a (L. Sauvaire, Paris, 1888).

BLANCHE (Jacques-Émile): *Propos d'un Peintre. Dates* (Émile-Paul Paris, 1921). — *Sur Henri de Toulouse-Lautrec* (în *L'Art vivant*, iunie 1931).

BONMARIAGE (Sylvain): *Henri de Toulouse-Lautrec, pile et face* (în *Maintenant* no. 6, iulie 1947). — *Henri de Toulouse-Lautrec tel qu'il fut* (manuscris inedit).

BOIS (Jules): *Dufour, chef d'orchestre à l'Elysée-Montmartre* (în *Le Courrier français*, 4 ianuarie 1891).

BRUANT (Aristide): *Dans la Rue* (Eugène Rey, Paris, 1924)

Cabaret des Décadents (în *Le Courrier français*, 20 ianuarie 1895).

COOLUS (Romain): *Souvenirs sur Toulouse-Lautrec* (în *L'Amour de l'Art*, aprilie 1931).

COQUIOT (Gustave): *Henri de Toulouse-Lautrec* (Auguste Blaizot, Paris 1913), — *Lautrec ou Quinze Ans de Mœurs parisiennes* (1885—1900) (Ollendorff, Paris, 1921), — *Les Indépendants* (1884—1920) (Ollendorff, Paris, 1921), — *Des peintres maudits* (Delpeuch, Paris, 1924).

CRAUZAT (E. de): *Loïe Fuller* (în *L'Estampe et l'Affiche*, 15 decembrie 1897).

CURNONSKI: *Prefața la albumul lui Toulouse-Lautrec Submersion* (Arts et Métiers Graphiques, Paris, 1938).

DAUDET (Léon): *Salons et Journaux* (Grasset, Paris, 1932).

DAURELLE (Jacques): *Un Poète anglais à Paris: Oscar Wilde* (în *L'Echo de Paris*, 6 decembrie 1891). — *Chez les jeunes Peintres*,

interviuri cu Anquetin, Toulouse-Lautrec, Émile Bernard, Maurice Denis, Bonnard (în *L'Echo de Paris*, 28 decembrie 1891).

DAVIS (Richard Harding): *About Paris* (Harper, New York, 1895).

DELORME, POZZI, etc.: *A la Mémoire du docteur Péan* (Imprimerie Levé, Paris 1898).

DONNAY (Maurice): *Des Souvenirs . . .* (Fayard, Paris 1933).

DONOS (Charles): *De Toulouse-Lautrec* (în *Les Hommes d'Aujourd'hui*, tome IX, no 460).

Elysée-Montmartre (L') (în *Le Courrier français*, 20 iunie 1886).

FAURE (Jean-Louis): *En marge de la Chirurgie*, vol. IV (Jean Crès, Paris, 1935).

FRICHET (Henry): *Le Cirque et les forains* (Alfred Mame, Tours, 1898).

FULLER (Loïe): *Quinze Ans de ma Vie* (Juven, Paris, 1908).

GAUZI (François): *Lautrec et son Temps* (David Perret, Paris, 1954).

GEFFROY (Gustave): *Henri de Toulouse-Lautrec* (în *Gazette des Beaux-Arts*, august, 1914). — *L'œuvre de Toulouse-Lautrec. L'Historien du Plaisir de Paris* (în *Les Annales politiques et littéraires*, 13 august 1922). GEORGES-MICHEL (Georges): *De Renoir à Picasso. Les Peintres que j'ai connus* (Arthème Fayard, Paris, 1954).

GRAND-CARTERET (John): *Raphaël et Gambrinus ou l'Art dans la Brasserie* (Louis Westhausser, Paris, 1886).

Guide des Plaisirs à Paris (Ed. Photographique, Paris, 1900).

GUILBERT (Yvette): *La Chanson de ma Vie* (Grasset, Paris, 1927). — *Yvette Guilbert nous parle de Toulouse-Lautrec*, interviu luat de Pierre Lazareff (în *L'Art vivant*, aprilie 1931).

HARTRICK (A.S.): *A Painter's Pilgrimage through Fifty Years* (University Press, Cambridge, 1939).

JEANÈS (J.E.S.): *D'après nature* (Granville, Besançon, 1946).

JOURDAIN (Francis): *Renoir. Le Moulin de la Galette* (Braun, Paris, 1947). — *Lautrec* (Braun, Paris, 1951). — *Né en 1876* (Editions du Pavillon, Paris, 1951). — *Toulouse-Lautrec*, urmat de *Lautrec peintre-graveur*, de Jean Adhémar și de un *Répertoire Lautrec*, de același (Tisné, Paris 1952). — *J'ai connu Lautrec, Cézanne, Monet . . .*, interviuri luate de Henri Perruchot (în *L'Oeil*, septembrie 1956). — *Mon ami Émile Bernard* (manuscris inedit, colecția Michel-Ange Bernard).

JOYANT (Maurice): *Toulouse-Lautrec* (în *L'Art et les Artistes*, februarie 1927). — *La cuisine de Monsieur Momo, Célibataire* (éd. Pellet, Paris, 1930).

KOLB (Jean): *La Goulue est morte misérablement à l'hôpital* (în *Paris Soir*, 31 ianuarie 1929).

LAZAREFF (Pierre): *La triste fin de la Goulue qui fut la Reine de Paris* (în *Paris-Midi*, 31 ianuarie 1929).

LECLEQQ (Paul): *Autour de Toulouse-Lautrec* (Cailler, Geneva, 1954).

L'HERS (Jean de): *La Vie et l'Oeuvre d'Henri de Toulouse-Lautrec* (în *L'Express du Midi*, 6 iunie 1914).

LUGNÉ-POE: *Sous les étoiles* (Gallimard, Paris, 1933).

M... (G.): *Les Toulouse-Lautrec du Docteur* (în *L'Eclair*, 18 iunie 1914).

MAINDRON (Ernest): *Les Affiches illustrées* (1886 — 1895) (G. Boudet, Paris, 1896).

MAURIN (Charles): *Lettres inédites* (colecții particulare).

MELLERIO (André): *La lithographie originale en couleurs* (L'Estampe et l'Affiche, Paris, 1898).

MÉZIÈRES, CARON, BROCHIN, etc.: *Inauguration du Monument. Péan* (16 decembrie 1909) (Imprimerie Levé, Paris, 1910).

MOLIER (E.): *Cirque Molier* (1880—1904) (Paul Dupont, Paris 1905).

MONTORGUEIL (Georges): *Le Café-Concert* (Ed. «L'Estampe originale», Paris, 1893). — *Paris dansant* (Théophile Belin, Paris 1898). — *La Vie à Montmartre* (G. Boudet, Paris, 1899).

MOUREY (Gabriel): *Les Directeurs de cafés-concerts. M. Pierre Ducarre* (în *Le Courrier français*, 7 iunie 1891).

NATANSON (Thadée): *Peints à leur tour* (Albin Michel, Paris, 1948). *Un Henri de Toulouse-Lautrec* (Cailler, Geneva, 1951).

PÉAN (Jules-Émile): *Comment on devient en grand chirurgien* (în *La Chronique médicale*, 15 februarie 1902).

POITOU (René): *Le Père «la Pudeur»* (în *Le Courrier français*, 9 august 1891).

RENARD (Jules): *Journal* (Gallimard, Paris, 1935).

RIVOIRE (André): *Henri de Toulouse-Lautrec* (în *La Revue de l'Art ancien et moderne*, decembrie 1901 și aprilie 1902).

ROTHENSTEIN (William): *Men and Memories* (Faber and Faber, Londra, 1931).

SARRAZIN (Jehan): *Souvenirs de Montmartre et du Quartier Latin* (Jehan Sarrazin, édit., Paris, 1895).

SERT (Misia): *Misia* (Gallimard, Paris, 1952).

SMITH (F. Berkeley): *How Paris amuses itself* (Funk and Wagnalls Company, New York-Londra, 1903).

SOUDAY (Paul): *Le Chat Noir raconté par M. Rodolphe Salis* (în *Le Temps*, 15 ianuarie 1896).

SYMONS (Arthur): *Notes on Toulouse-Lautrec and his lithographs* (în *The Print Collector's Quarterly*, decembrie 1922). *Parisian Nights* (The Beaumont Press, Londra, 1926).

TAPIÉ DE CÉLEYRAN (Gabriel): *Henri de Toulouse-Lautrec et ses relations médicales* (în *La Chronique médicale*, 1 decembrie 1922). — Prefață la *Cocotte de Henri de Toulouse-Lautrec* și Etienne Devismes (Éd. du Chêne, Paris, 1953).

TAPIÉ de CÉLEYRAN (Mary): *Toulouse-Lautrec en Rouergue* (în *Revue du Rouergue*, octombrie-decembrie 1952). — *Notre oncle Lautrec* (Cailler, Geneva, 1956).

TOUSSAINT (Franz): *Sentiments distingués* (Laffont, Paris, 1945).

VALENTIN LE DÉSOSSÉ: *Valentin le Désossé raconte sa vie* (în *Les Lettres françaises*, 15 martie 1956).

VUILLARD: *Lautrec raconté par Vuillard*, interviu luat de Germain Bazin (în *L'Amour de l'Art*, aprilie 1931).

WEINDEL (Henri de): *Valentin le Grand* (în *Fin de Siècle*, 18 februarie 1893).

WILLETTE (A.): *Feu Pierrot* (Floury, Paris, 1919).

Manuscriselor inedite ale lui Émile Bernard, Sylvain Bonmariage, Francis Jourdain și Charles Maurin menționate mai sus, se adaugă diferite informații scrise sau orale, documente și fotografii care mi-au fost puse la îndemână de către domnii Jean Adhémar, Michel-Ange Bernard, Sylvain Bonmariage, doctorul R. Chantemesse, doctorul Louis Chouquet, dl. André Devèche, D^{na} Marcelle Duchemin, dl. și d^{na} Maurice Exteens, d^{na} du Ferron-Anquetin, domnii Edmond Heuzé, Francis Jourdain, Charles Laurent, profesorul Henri Mondor, domnii Émile Pottier, Romi, doctorul Semelaigne (fiul), d^{ra} Mary Tapié de Céleyran și d^{na} Tulard. Am putut vedea de

asemeni douăzeci de fotografii reprezentînd stampe japoneze erotice care au aparţinut lui Lautrec şi au fost păstrate în « iadul » cabinetului de Stampe de la Paris.

Periodicele epocii mînuiau permis, pe de altă parte, să precizez multe amănunte şi să mă pătrund de atmosfera vremii. În afara articolelor citate în cuprinsul lucrării şi a celor care figurează în enumerarea care urmează, de mare folos mînuiau fost colecţiile numeroaselor publicaţii printre care:

Annuaire des Artistes; L'Aurore; Le Courrier français; L'Echo de Paris; Figaro illustré; Fin de Siècle; Gil Blas; L'Illustration; Le Journal; Le Matin; Le Mirliton; Le Monde moderne; La Plume; La Presse; Le Rapide; La Revue blanche; La Revue encyclopédique; Le Rire; Le Temps; Le Triboulet; La Vie parisienne, etc.

Am răsfoit deopotrivă, cu mare folos, colecţia de extrase din presă adunată de Bernard Prost asupra artiştilor epocii, aflată la cabinetul de Stampe din Paris.

În sfîrşit, cîteva indicaţii, folosite cu băgare de seamă pot fi extrase din unele lucrări contemporane. În 1899, Lautrec devenise erou de roman în *La Călineuse* (Dezmierdata) de Hugues Rebell. Zola şi Courteline făcuseră din Bruant unul din personajele lor literare, primul în Paris, cel de-al doilea în « *Messieurs les Ronds de Cuir* » (Domnii Burtă-Verde). Bruant mai apare şi în piesa lui Catulle Mendès şi a lui Courteline *Les Joyeuses Commères de Paris* (*Ţaţele vesele de la Paris*). Charles Le Goffic a evocat Starul din Havre în romanul său *La Payse* (Consăteanca).

Opera lui Lautrec a fost înscrisă într-un repertoriu în mod cronologic în lucrarea în două volume a lui Maurice Joyant (vol. I — picturi; vol. II — desene, stampe, afişe). La rîndul său, Loys Delteil a catalogat lucrările de gravură în volumele X şi XI ale cuprinzătoarei sale lucrări *Le Peintre Graveur illustré* (se află la autor, Paris, 1920). Pe de altă parte, Edouard Julien a recenzat nepreţuita colecţie a muzeului din Albi: *Toulouse-Lautrec au musée d'Albi* (Palais de la Berbie, Albi, 1952).

S-a scris foarte mult despre Lautrec, despre prietenii săi, relaţiile sale şi diferitele medii în care a trăit. Cititorul va găsi mai jos principalele lucrări care, împreună cu textele deja citate, constituie esenţialul surselor folosite de mine:

ABENSOUR (Léon): *Aristide Bruant* (în *Le Larousse mensuel*, iulie 1925).

ADHÉMAR (Jean): *Lautrec et son Photographe habituel* (în *Aesculape*, decembrie 1951). — *Lautrec, peintre-graveur* şi *Répertoire Lautrec*

în Francis Jourdain: *Toulouse-Lautrec* (Tisné, Paris, 1952). — «*Elles*» par Toulouse-Lautrec, prefață de Jean Valléry-Radot (Editions du Livre, Monte-Carlo, 1952). Vezi DORTU și Opera grafică... APOLLONIO (Umbro): *Toulouse-Lautrec et l'Italie* în *Toulouse-Lautrec, L'Œuvre graphique* (Colecția Charell s.l., 1952).

AROUT (Georges): *Toulouse-Lautrec* (Nathan, Paris, 1954).

AURIANT: *Souvenirs sur Émile Bernard* (în *Maintenant*, no 7, 1947). — *Henri de Toulouse-Lautrec* (în *Quo Vadis*, octombrie-decembrie 1951).

BEACHBOARD (Robert): *La Trinité maudite* (Valadon, Utter, Utrillo) (Amiot-Dumont, Paris, 1952).

BÉNÉZIT (Emmanuel): *Dictionnaire des Peintres, Sculpteurs, Dessinateurs et Graveurs* (8 vol., Gründ, Paris 1948—1955).

BERCY (Anne de) și ZIWÈS (Armand): *A Montmartre... le soir* (Grasset, Paris 1951).

BRIN (Irène): *Images de Lautrec* (Carlo Bestetti, Roma, 1947).

CANYAMERES (Ferran): *L'Homme de la Belle Époque* (Moulin Rouge, La Vie de son Fondateur) (Les Editions Universelles, Paris, 1946).

CARCO (Francis): *La Belle Époque au temps de Bruant* (Gallimard Paris, 1954).

CASSOU (Jean): *Toulouse-Lautrec* (în *L'Art et les Artistes*, aprilie 1938).

CHARLES BELLET (L.): *De la Foire au Musée* (în *L'Archer*, aprilie 1931). — *Musée d'Albi* (Syndicat d'Initiative, Albi, 1951). — Vezi *Inaugurarea*.

COOPER (Douglas): *Toulouse-Lautrec* (Nouvelles Editions Françaises, Paris, 1955).

DELANNOY (Jean): *Valentin le Désossé témoin de la Belle Époque* (în *Miroir de L'Histoire*, februarie 1956).

DELAROCHE, VERNET HENRAUX (Marie): *Henri de Toulouse-Lautrec dessinateur* (Quatre Chemins-Éditart, Paris, 1948).

DEVERIN (Édouard): *Fénéon l'énigmatique* (în *Mercure de France*, 15 februarie 1934).

DEVOISINS (L.): *Toulouse-Lautrec* (Imprimerie coopérative du Sud-Ouest, Albi, s.d.).

DORIVAL (Bernard): *Les Étapes de la peinture française contemporaine*, vol. I *De l'Impressionnisme au Fauvisme* (Gallimard, Paris, 1943).

DORTU (M.G.): *L'Etrange Toulouse-Lautrec* (în *Art et Style*, mai 1951). — *Toulouse-Lautrec* (Les Editions du Chêne, 336

Paris, 1952). — *Toulouse-Lautrec, Album de Marine* (Berggruen et Cie, Paris, 1953).

DORTU (M.G.); GRILLAERT (Madeleine), ADHÉMAR (Jean): *Toulouse-Lautrec en Belgique* (Quatre Chemins-Editart, Paris, 1955).

DUBARRY (J.J.): *La Maladie de Toulouse-Lautrec* (în *La Presse médicale* no. 32, 1956).

DUMONT (Henri): *Lautrec* (Ed. Hypérion, Paris, 1950).

DURET (Théodore): *Lautrec* (Bernheim-Jeune, Paris, 1920).

DUTHUIT (Georges): *Deux Lautrec mutilés* (în *L'Amour de l'Art*, noiembrie, 1926).

EUGNY (Anne d'): *Toulouse-Lautrec et ses modèles* (în *L'Amour de l'Art*, no. VII, 1946).

FELS (Florent): *Utrillo* (Librairie de France, Paris, 1930).

FLORISOONE (Michel): *Lautrec hors du temps*, în *Catalogue de l'Exposition Toulouse-Lautrec en l'honneur du cinquantième anniversaire de sa mort* (Orangerie des Tuileries, Paris, 1951). — *Connaissance de Lautrec* (în *Art et Style*, mai, 1951).

FOCILLON (Henri): *Lautrec* (în *Gazette des Beaux-Arts*, iunie, 1931).

FOSCA (François): *Henri de Toulouse-Lautrec* (Librairie de France, Paris, 1928).

GAUDION (Georges): *Notes sur l'art de Henri de Toulouse-Lautrec* (în *L'Archer*, aprilie, 1931).

GRILLAERT (Madeleine): *Trois Aspects de Toulouse-Lautrec* (Manuscris inedit, Cabinetul de Stampe, Paris). — Vezi DORTU.

GUÉRIN (Marcel): *Toulouse-Lautrec. Lithographies*. (Gründ, Paris, 1948).

HANSON (L. et H.): *The tragic Life of Toulouse-Lautrec* (Secker and Warburg, Londra, 1956).

HUYGHE (René): *Aspects de Toulouse-Lautrec* (în *L'Amour de l'Art*, aprilie, 1931).

Inauguration de l'installation du musée d'Albi et de la galerie Henri de Toulouse-Lautrec au palais de la Berbie, 30 iulie 1922. Discours de MM. Charles Bellet, Maurice Joyant et Léon Bérard, Ministre de l'Instruction publique et des Beaux-Arts (Muzeul din Albi, Albi, 1922).

JEDLICKA (Gotthard): *L'Écriture de Lautrec* (în *Formes*, martie, 1931) — *Henri de Toulouse-Lautrec* (Eugen Rentsch, Erlenbach-Zürich, 1943).

JULIEN (Edouard): *Dessins de Lautrec* (*Les Documents d'Art*, Monaco, 1942). — *Les Affiches de Toulouse-Lautrec* (Ed. du Livre, Monte-Carlo, 1950). — *Lautrec, Dessins* (Braun, Paris, 1951). — *Toulouse-Lautrec vu par ses contemporains* (în *Art et Style*, mai 1951). — *Toulouse-Lautrec. Au Cirque*. (Editions du Livre, Monte-Carlo, 1952). — *Pour connaître Toulouse-Lautrec* (Imprimerie Coopérative du Sud-Ouest, Albi, 1954).

LAMY (Maurice): *L'Infirmité de Toulouse-Lautrec*, urmat de un răspuns al lui G. Séjournet (în *La Presse médicale*, 9 februarie, 1956).

LANDRE (Jeanne): *Aristide Bruant* (La Nouvelle Société d'Éditions, Paris, 1930).

LAPPARENT (Paul de): *Toulouse-Lautrec* (Rieder, Paris, 1927).

LAPRADE (Jacques de): *Lautrec* (Aimery Somogy, Paris, 1954).

LASSAIGNE (Jacques): *Toulouse-Lautrec* (Hypérion, Paris, 1939). — *Lautrec* (Skira, Geneva, 1953).

LA TOURETTE (Gilles de): *Lautrec* (Skira, Paris, 1938).

LEMONNIER (Léon): *Oscar Wilde* (Didier, Paris, 1938).

LÉVY (Gaston): *Réflexions sur la maladie de Toulouse-Lautrec* (în *La Semaine des Hôpitaux de Paris*, 10 iulie 1957). — *Plus de cinquante ans après sa mort, un diagnostic est établi sur l'état physique de Toulouse-Lautrec* (în *Arts*, 24 iulie 1957).

MAC ORLAN (Pierre): *Lautrec, peintre de la Lumière froide* (Floury, Paris, 1934).

MACK (Gerstle): *Toulouse-Lautrec* (Alfred A. Knopf, New York, 1938).

MARTRINCHARD (Robert): *Princeteau, professeur et ami de Toulouse-Lautrec, sa Vie, son Oeuvre* (Bordeaux, 1956).

MAUS (Madeleine-Octave): *Trente Années de lutte pour l'Art* (1884—1914) (*L'Oiseau Bleu*, Bruxelles, 1926).

MAXENCE (Edgar): *Notice sur la Vie et les Travaux de M. Fernand Cormon* (Institut de France, Typographie de Firmin-Didot, Paris, 1925).

MOULY (Charles): *Au Château du Bosc en Rouergue* (în *La Dépêche du Midi*, 25 ianuarie 1954).

NEPVEU-DEGAS (Jean): *Toulouse-Lautrec et le Théâtre* (în *Revue de la Société d'Histoire du Théâtre*, no. III, 1951).

NICOLSON (Benedict): *Notes on Henri de Toulouse-Lautrec* (în *The Burlington Magazine*, septembrie 1951).

Œuvre graphique de Toulouse-Lautrec. Expoziția Bibliotecii naționale.

Prefață de Julien Cain. *Les Lithographies de Toulouse-Lautrec, Peintre* 338

de la Vie, de Jean Vallery-Radot, Catalog de Jean Adhémar (Les Presses artistiques, Paris, 1951).

PAULHAN (Jean): *F. F. ou la Critique* (Gallimard, Paris, 1945).

PÉRUSSAUX (Charles): *Suivre Lautrec pas à pas dans la création d'une Lithographie* (în *Lettres françaises*, 17 februarie 1955). — *L'Enfance de Lautrec saillit ressembler aux romans de la comtesse de Ségur* (în *Les Lettres françaises*, 7 aprilie 1955). — *Au Cirque avec Henri de Toulouse-Lautrec* (în *Les Lettres françaises*, 8 decembrie 1955).

PIGASSE (Jules): *Toulouse-Lautrec* (Imprimerie Coopérative du Sud-Ouest, Albi, 1907).

RÈCHE (Albert): *Sur la Tombe de Toulouse-Lautrec* (în *Le Figaro littéraire*, 14 iulie 1951).

REWALD (John): *Félix Fénéon* (în *Gazette des Beaux-Arts*, iulie-august 1947 și februarie 1948). — *Post-Impressionism. From Van Gogh to Gauguin* (The Museum of Modern Art, New York, 1956).

ROGER-MARX (Claude): *Les dessins de Maxime Dethomas* (în *Comoedia illustré*, 5 octombrie 1912). — *Toulouse-Lautrec graveur*, (în *L'Amour de l'Art*, aprilie 1931). — *Les Lithographies de Toulouse-Lautrec* (Hazan, Paris, 1948). — *Yvette Guilbert vue par Toulouse-Lautrec* (Pont des Arts, Paris, 1950). — *Les Lithographies de Toulouse-Lautrec* (în *Toulouse-Lautrec, l'Oeuvre graphique* («Colecția Charell, 3.1., 1952). — *Toulouse-Lautrec, le plus grand Nain du monde* (în *La Revue de Paris*, aprilie 1954). — *Toulouse-Lautrec* (Editions universitaires, Paris, 1957).

ROMI: *Petite Histoire des cafés-concerts parisiens* (Jean Chitry et Cie, Paris, 1950). — *Maisons closes. L'Histoire, l'Art, la Littérature les Mœurs* (Pe cheltuiala autorului, Paris, 1952).

ROTZLER (Willy): *Affiches de Henri de Toulouse-Lautrec* (Ed. Holbein, Basel, și Ed. du Chêne, Paris, 1946).

ROUCHON (Ulysse): *Charles Maurin* (Le Puy-en-Velay, 1922).

SALOMON (Jacques): *Vuillard* (Albin Michel, Paris, 1945).

SCHAUB-KOCH (Émile): *Psychanalyse d'un Peintre moderne (Henri de Toulouse-Lautrec)* (L'Édition littéraire internationale, Paris, 1935).

SCHNIEWIND (Carl O.): *Toulouse-Lautrec* (The Art Institute of Chicago, Chicago, 1949). — *Introducere la A Sketchbook by Toulouse-Lautrec owned by the Art Institute of Chicago* (Curt Valentin, New York, 1952).

SÉJOURNET (G.): *La Maladie de Toulouse-Lautrec* (în *La presse médicale*, 25 decembrie 1955). — Vezi LAMY.

TABARANT (A.): *La Fin douloureuse de celle qui fut Olympia* (în *L'Œuvre*, 10 iulie 1932).

THOMAS (Louis): *Henri de Toulouse-Lautrec* (în *La Nouvelle Revue*, 1 iulie 1913).

Toulouse-Lautrec au Château du Bosc (în *Vogue*, septembrie 1954).

VAILLANT (Annette): *Livret de Famille* (în *L'Œil*, decembrie 1956).

VALLERY-RADOT (Jean): *Vezi ADHÉMAR și Opera grafică . . .*

VALLERY-RADOT (Pierre): *Toulouse-Lautrec. Aspect médical de son Oeuvre* (în *Histoire de la médecine*, iulie 1951). *La Médecine et les médecins dans l'Œuvre de Toulouse-Lautrec* (în *La Presse médicale*, 14 iulie 1951).

VAUXCELLES (Louis): *Deux mots de Lautrec* (în *L'Amour de l'Art*, septembrie 1922).

VENTURI (Lionello): *De Manet à Lautrec* (Albin Michel, Paris, 1953).

WARNOD (André): *Bals, Cafés et Cabarets* (Figuière, Paris, 1913).

Les Bals de Paris (Crès, Paris, 1922). — *Les Décorations de Toulouse-Lautrec* (în *Comoedia*, 11 decembrie 1923). — *Les Peintres de Montmartre* (La Renaissance du Livre, Paris, 1928).

YAKI (Paul): *Le Montmartre de nos vingt ans* (Tallandier, Paris, 1949).

ZÉVAËS (Alexandre): *Aristide Bruant* (Éd. de la Nouvelle Revue critique, Paris, 1943).

ZIWÈS (Armand): *Vezi BERCY*.

CUVÎNTUL AUTORULUI	5
--------------------------	---

PROLOG

PETIT BIJOU	9
1864—1879	

PARTEA ÎNȚI

TRECLAU	41
1880—1886	

I. Domnul Bonnat	42
II. « Pădurea sacră »	59
III. Montmartre	82

PARTEA A DOUA

DIAVOLUL ÎN TRUP	117
1886—1893	

I. Roza Roșcovana	118
II. Chirurgical	148
341 III. Un buchețel de violete.....	167

PARTEA A TREIA

ELE	188
1893—1897	
I. Rue des Moulins	189
II. Călătoria de la 54	214
III. Arderea pe rug	242

PARTEA A PATRA

CÎINELE CU LORNION	271
1897—1901	
I. Madrid, les bains	272
II. Cornacul și bastonul	294
III. Muștele	310

DESTIN POSTUM	314
---------------------	-----

CRONOLOGIE ȘI CONCORDANȚE	321
---------------------------------	-----

BIBLIOGRAFIE	330
--------------------	-----

Au apărut:

HENRI PERRUCHOT	• Viața lui Manet
HENRI PERRUCHOT	• Viața lui Cézanne
HENRI PERRUCHOT	• Viața lui Van Gogh
ANTONINA VALLENTIN	• Pablo Picasso

Vor apare:

ELENA VIANU	• Delacroix
GEORGE OPRESCU	• Géricault
RODIN	• Artă (convorbiri reunite de Paul Gsell)

În pregătire:

HENRI PERRUCHOT	• Viața lui Seurat
ANTONINA VALLENTIN	• Leonardo da Vinci
VASARI	• Viețile pictorilor, sculptorilor și arhitecților (ed. revăzută și adăugită)
HENRI PERRUCHOT	• Viața lui Gauguin
ANDRÉ SALMON	• Viața lui Modigliani

Redactor responsabil: ANA COGAN
 Tehnoredactor: MIHAELA MIRESCU-BUȚAN

*Dat la cules 23.06.1967. Bun de tipar 21.11.1967.
 Apărut 1967. Tiraj 24.000+150 ex. broșate. Hârtie
 tipar înalt tip A de 80 g/m². Ft. 24/600×920. Coli
 ed. 19,00. Coli de tipar 14,33. Comanda 2914. A. nr.
 10.119 C. Z. pentru bibliotecile mari 7. C. Z. pentru
 bibliotecile mici 7.74/76*

Întreprinderea Poligrafică „Arta Grafică”. Calea
 Șerban Vodă 133. București, Republica Socialistă
 România

Biografii. Memorii. Eseuri

viața lui toulouse- lautrec

În analiza artei lui Lautrec se acordă de obicei o prea mare importanță originii sale aristocratice și fizicului său diform. Dar acestea trebuie luate în considerație, pentru că nu e trăsătură în viața unui om, care să nu influențeze activitatea sa artistică.

LIONELLO VENTURI

Pentru Lautrec arta este un limbaj și în același timp o filozofie a vieții. Prin imaginile sale, cu ajutorul procedeelor timpului său el ilustrează tema eternă a tragediei umane... În urciune el descoperă frumusețea, în viciu - puritate, în mizerie - bucuria. Viața și opera lui Lautrec sînt o lecție de curaj, de încredere, de voie bună.

Ph. HUISMAN et M. G. DORTU: Lautrec par Lautrec